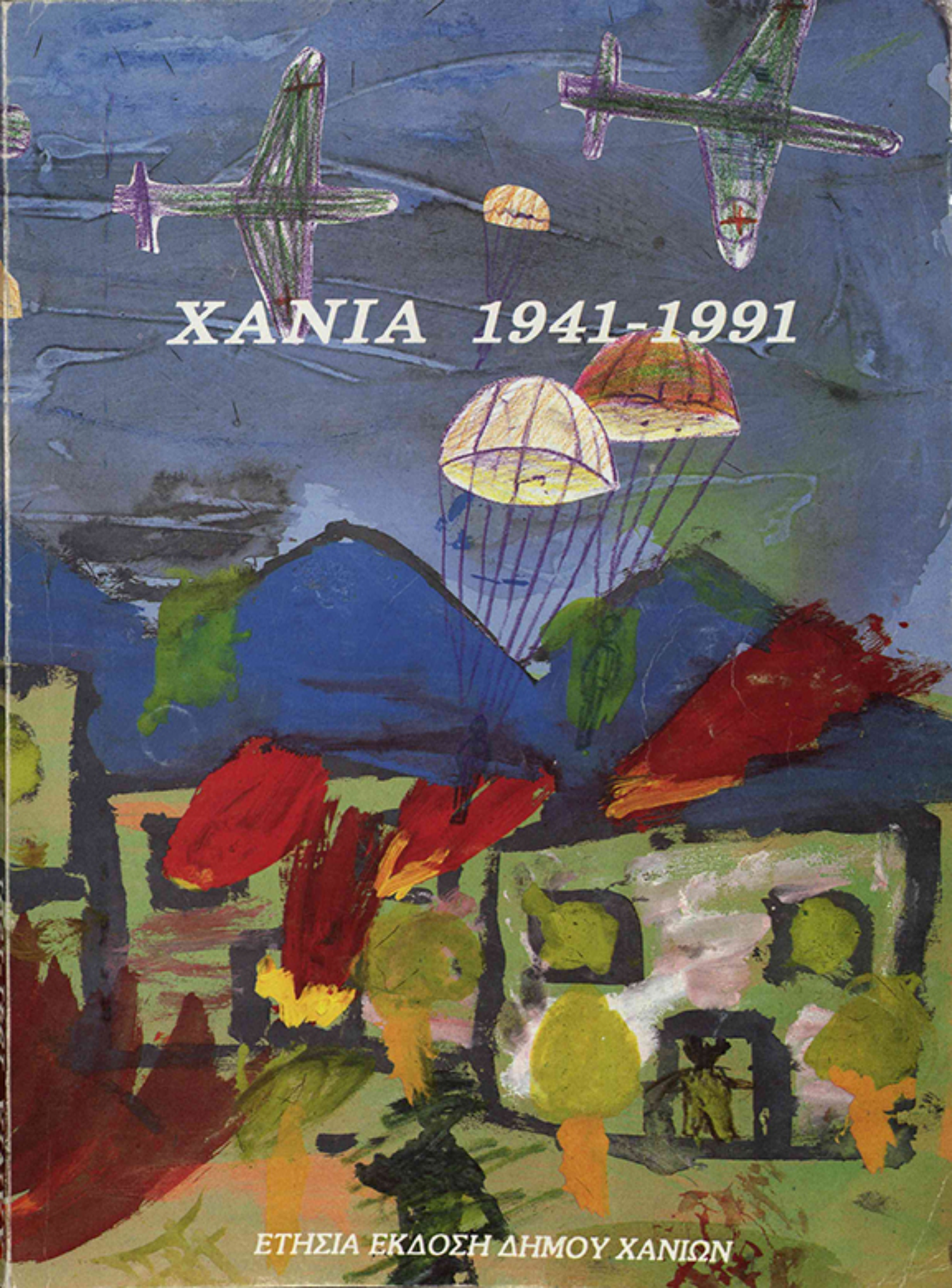

An abstract painting with a dark blue, textured sky. Two green and purple airplanes are flying in the upper half. Below them, several yellow and orange parachutes are descending. The lower half of the painting features a cityscape with green and yellow buildings, some with red roofs, and a dark, silhouetted figure in the foreground. The overall style is expressive and painterly.

ΧΑΝΙΑ 1941-1991

ΕΤΗΣΙΑ ΕΚΔΟΣΗ ΔΗΜΟΥ ΧΑΝΙΩΝ

ΧΑΝΙΑ 1941-1991

50 χρόνια από τη Μάχη της Κρήτης

ΕΤΗΣΙΑ ΕΚΔΟΣΗ ΔΗΜΟΥ ΧΑΝΙΩΝ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Σελίδα
Λίγα λόγια για την έκδοση — Η Συντακτική Επιτροπή	5
ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ Δημάρχου Χανίων	7
Η ΕΠΕΛΑΣΗ ΤΟΥ ΑΤΣΑΛΙΝΟΥ ΕΦΙΑΛΤΗ ΚΑΙ Η ΒΑΡΙΑ ΠΕΡΠΑΤΗΣΙΑ ΤΩΝ ΑΝΤΡΕΙΩΜΕΝΩΝ — Πέτρου Πανταζόπουλου	9
ΤΟ ΧΡΟΝΙΚΟ ΤΗΣ ΜΑΧΗΣ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ — Στέλλας Αλιγιζάκη	11
ΚΡΗΤΗ ΚΑΙ ΛΕΥΤΕΡΙΑ — Χριστόφορου Χαραλαμπίκη	28
«ΚΡΗΤΗ ΤΟΥ 1941» (ποίημα) — Γ. Γεωρβασάκη	33
ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ (1941 - 1945) — Ζαχαρένιας Μεν. Σημανδηράκη	34
«ΑΚΡΩΤΗΡΙ 1990» (ποίημα) — Βαγγέλη Κακατοσάκη	42
ΟΙ ΠΕΡΙΠΛΑΝΩΜΕΝΟΙ ΣΥΜΜΑΧΟΙ ΣΤΡΑΤΙΩΤΕΣ ΜΕΤΑ ΤΗ ΜΑΧΗ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ ΚΑΙ Η ΦΥΓΑΔΕΥΣΗ ΤΩΝ ΣΤΗΝ ΑΦΡΙΚΗ — Ευτύχη Μαλεφάκη	43
ΘΥΜΑΜΑΙ ΑΠΟ ΤΗ ΓΕΡΜΑΝΙΚΗ ΚΑΤΟΧΗ — Αντώνη Πλυμάκη	53
ΕΝΑ ΑΚΟΜΗ ΔΕΙΓΜΑ ΤΗΣ ΓΕΡΜΑΝΙΚΗΣ ΣΚΛΗΡΟΤΗΤΑΣ ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΣΤΟΥΣ ΚΡΗΤΙΚΟΥΣ ΜΕΤΑ ΤΗ ΜΑΧΗ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ — Αντώνη Πλυμάκη	55
ΑΝΑΜΝΗΣΕΙΣ ΑΝΤΙΠΑΛΩΝ ΑΠΟ ΤΗ ΜΑΧΗ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ — Μαν. Κ. Μανουσάκη	56
ΜΑΝΤΙΝΑΔΕΣ ΕΜΠΝΕΥΣΜΕΝΕΣ ΑΠΟ ΤΗ ΜΑΧΗ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ — Κανάκης Γερωνυμάκης	58
ΑΠΟ ΤΗ ΜΑΧΗ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ, ΤΗΝ ΗΜΕΡΑ ΕΚΕΙΝΗ — Μάρκου Ντουκάκη	59
ΟΙ ΜΕΓΑΛΕΣ ΘΥΣΙΕΣ, ΜΙΑ ΠΑΛΙΑ ΘΥΜΗΣΗ — Ι. Θ. Κακριδή	63
ΚΡΗΤΗ, ΝΗΣΙ ΜΟΥ... — Νίκου Καζαντζάκη	66
ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ ΤΗΣ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗΣ ΣΤΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ — Ερατοσθένη Γ. Καψωμένου	69
Η ΜΑΧΗ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ ΣΤΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ ΤΟΥ ΝΗΣΙΟΥ — Σταμ. Α. Αποστολάκη	76
ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ ΑΥΤΟΠΤΩΝ ΑΝΤΙΠΑΛΩΝ ΑΠΟ ΤΗ ΜΑΧΗ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ Μεταφράζουν οι: Ρούλα Βουράκη, Δημήτρης Βεζονιάρης	83
Η ΛΕΒΕΝΤΟΚΑΤΕΡΙΝΗ — Μετάφραση Δημήτρη Βεζονιάρη	87
ΔΥΟ ΣΕΛΙΔΕΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΙΣΒΟΛΗ ΤΩΝ ΓΕΡΜΑΝΩΝ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ — Βικτωρίας Θεοδώρου	90
«ΜΕΡΕΣ ΠΟΛΕΜΟΥ» (ποίημα) — Αντώνη Μαθιουδάκη	92
ΟΙ ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΤΗΣ ΜΑΧΗΣ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ — Ζωής Μητσοτάκη	93
ΑΓΝΩΣΤΕΣ ΣΕΛΙΔΕΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ ΣΤΗ ΓΕΡΜΑΝΙΚΗ ΚΑΤΟΧΗ — Αθηνάς Μπλαζουδάκη - Σταυρουλάκη	96
Ο ΜΕΝΟΥΘΙΑΣ — Βασίλη Γ. Χαρωνίτη	102
ΕΝΑ ΠΤΩΜΑ ΔΙΧΩΣ ΤΡΑΥΜΑ — Δημ. Ν. Καρτάκη	104
ΜΝΗΜΕΣ, ΜΝΗΜΕΣ ΧΙΛΙΑΚΡΙΒΕΣ, ΑΙΣΙΟΔΟΞΕΣ — Ασημένιας Παπαδάκη - Καμάρη	107
ΓΕΡΜΑΝΙΚΗ ΚΑΤΟΧΗ, ΒΑΣΑΝΙΣΜΕΝΑ ΧΡΟΝΙΑ — Κ. Χρυσουλάκη - Πάτερου	110
ΟΙ ΚΡΗΤΙΚΟΙ ΠΟΛΕΜΙΣΤΕΣ ΣΤΗΝ ΑΜΥΝΑ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ ΤΟ 1453 — Μαρίκας Τζεράκη - Βλασσόπουλου	113
ΜΙΚΡΟ ΑΝΘΟΛΟΓΙΟ ΚΡΗΤΙΚΩΝ ΠΕΖΟΓΡΑΦΗΜΑΤΩΝ — Επιμέλεια Αγγελικής Καραθανάση	117
α) Ο ΝΥΧΤΟΚΟΡΑΚΑΣ — Νίκου Αγγελή	117
β) ΑΝΕΒΛΗΘΗ ΕΠ' ΑΟΡΙΣΤΟΝ — Λευτέρη Αλεξίου	119
γ) ΣΤΟ ΜΑΛΕΜΕ — Μανώλη Γιαλουργάκη	122
δ) Ο ΗΛΙΟΣ ΕΠΙΑΣΤΗΚΕ — Νίκου & Αργυρώς Κοκοβλή	124
ε) Η ΕΚΤΕΛΕΣΗ — Γιώργη Μανουσάκη	127
στ) ΠΑΤΕΡΑΣ ΚΑΙ ΠΙΟΣ — Κώστα Χιωτάκη	129
ζ) ΧΑΜΕΝΟΙ ΣΤΑ ΧΙΟΝΙΑ — Γ. Ν. Ψυχουντάκη	133
ΤΑ ΑΕΤΟΠΟΥΛΑ ΣΤΗΝ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ — Ευμορφίας Βαγιάκη - Μπουντουράκη	136
«ΑΘΑΝΑΣΙΑ (1941)» (ποίημα) — Βαγγέλη Κακατοσάκη	138
ΚΑΤΟΧΙΚΑ ΒΙΩΜΑΤΑ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΣ ΣΤΑ ΣΧΕΔΙΑ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΗ ΖΑΧΑΡΑΚΗ — Επιμέλεια αφιερώματος: Συντακτική Επιτροπή	139
ΑΝΑΦΟΡΑ ΣΤΟ ΜΝΗΜΕΙΟ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗΣ ΠΑΝΑΓΙΑΣ — Γιάννη Μαρκαντωνάκη	142
ΤΡΕΙΣ ΧΟΡΟΙ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ — Δημήτρη Γ. Καψωμένου	143
«Η ΜΑΧΗ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ» (ποίημα) — Ευρυδίκης Παπαδοπούλου	150

Λίγα λόγια για την έκδοση

Συμπληρώνονται εφέτος 50 χρόνια από την πολυθρύλητη και μοναδική στο είδος της, μάχη της Κρήτης.

Πενήντα χρόνια, κι ακόμη η καρδιά μας με ρίγος και τρόμο αναθιβάνει τα φοβερά γεγονότα!

Μισός αιώνας δεν δυνήθηκε να σθήσει, ούτε καν να εξασθενήσει «*την οίμωγή και ευχολή ολλύντων και ολλυμένων!*».

Αντίθετα, όσο περνά ο χρόνος, τόσο πληθαίνει και θαθαίνει μέσα μας το νόημα της «αμειλικτής Πράξης» στα «παμπάλαια» χώματα, τόσο πληθαίνουν και δυναμώνουν μέσα μας οι φωνές οι μυστικές, οι εξαίσιες.

Οι αγώνες και οι θυσίες - μοίρα της Κρήτης - η φωτιά και το σίδερο, που κάψαν το κορμί της, δε χάθηκαν άδικα. Το αίμα ποτέ δεν χύνεται άδικα στους αγώνες για τη Λευτεριά. Γίνεται προζύμι, για να φουσκώσει και ν' αβγατίσει «ο άρτος των αγγέλων». Γίνεται χώμα καρπερό, για να φυτρώσει άσφαλα ο σπόρος ο ακριβός.

Μέσα απ' τις στάχτες και τ' αποκαΐδια η Κρήτη σήμερα, ορθή και ρωμαλέα πάλι, μέσα στην έκπαγλη γιορταστική φύση, με γιατρεμένες τις πληγές της, με τις καινούργιες δυνατές φύτερες της, συνεχίζει καταμεσίς του πελάγου το αέναο ταξίδι της στο χρόνο, ταξίδι της λεβεντιάς και της περηφάνειας, της ζωής και του θανάτου, της Λευτεριάς και της Ειρήνης

Συμμετέχοντας στον εορτασμό για τα 50 χρόνια της μάχης της Κρήτης, ο Δήμος Χανίων

αποφάσισε, εκτός των άλλων εκδηλώσεων, να εκδόσει ειδικό πανηγυρικό Λεύκωμα, αναθέτοντας την ευθύνη σε Επιτροπή.

Η Επιτροπή στα πλαίσια του συμπιεσμένου χρόνου, που είχε στη διάθεσή της, ακολούθησε διάφανη πορεία, προσκαλώντας, με ευρεία δημοσιότητα, από όλα τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, κάθε ενδιαφερόμενο, που θα επιθυμούσε να συμμετάσχει με κείμενα σχετικά με τη μάχη του ' 41.

Η συμμετοχή ήταν ικανοποιητική, παρά τον περιορισμένο χρόνο.

Θεωρήθηκε σκόπιμο, να περιληφθούν επίσης σε τούτο το τεύχος διηγήματα γνωστών Κρητικών λογοτεχνών, που απηχούν το ηρωικό πνεύμα και το ήθος της Κρήτης, για να γίνουν γνωστά στο ευρύτερο κοινό, έστω κι αν αυτά έχουν δημοσιευθεί παλαιότερα.

Για τον ίδιο λόγο μέλη της Επιτροπής, μετέφεραν στη γλώσσα μας αποσπάσματα από εντυπώσεις και αφηγήσεις μαχητών αντιπάλων παρατάξεων, που τονίζουν τις ανθρώπινες σχέσεις στην αιχμαλωσία, τα αισθήματα αλτρούϊσμού και ανθρωπιάς του Κρητικού λαού, καθώς και νέα αποκαλυπτικά στοιχεία για τη σκόπιμη από μέρους των Άγγλων συμμάχων μας εγκατάλειψη της άμυνας της Κρήτης, το Μάη του ' 41.

Τέλος η Επιτροπή εύχεται, η μάχη της Κρήτης να γίνει δίδαγμα και υποθήκη στους λαούς για το παρόν και για το μέλλον. Να γίνει σάλπιγμα για την υπεράσπιση του πρώτου, του βασικού αγαθού στον κόσμο: της Ειρήνης.

Η Συντακτική Επιτροπή

Αλιγιζάκη Στέλλα
Βεζονιαράκης Δημήτρης
Κακατσάκης Βαγγέλης
Μαλεφάκης Ευτύχης
Μαρκαντωνάκης Γιάννης
Μουτζούρης Κώστας
Μπλαζουδάκη Αθηνά

«50 ΧΡΟΝΙΑ»

Βαρύ το χρέος και περίσσια τιμή στον ανώνυμο Κρητικό μαχητή, στους Βρετανούς, Αυστραλούς, Νεοζηλανδούς και Έλληνες στρατιώτες που αντέταξαν τα στήθη στο Γερμανό κατακτητή γράφοντας με το αίμα τους την εποποιία της Μάχης της Κρήτης.

Το Μάη του 1941 η Κρήτη με την παλλαϊκή αντίστασή της ερχόταν να προσθέσει στη δική της ιστορία καινούργιες σελίδες δόξας, καινούργιους αγώνες για Λευτεριά και Δημοκρατία.

Ερχόταν να διδάξει πως, όταν θέλουν και ομονοούν, μπορούν και οι μικροί λαοί να διεκδικούν τις δικές τους σελίδες δόξας ενάντια στους τρανούς της Γης. Τη δική τους θέση στο Πάνθεον των ηρώων.

Σήμερα, πενήντα χρόνια μετά, πολλοί θυμούνται, άλλοι ξεχνούν. Σίγουρα όλοι οραματιζόμαστε, με πρώτη τη νέα γενιά, έναν κόσμο καλύτερο. Χωρίς πολέμους, νικητές και ηττημένους, έναν κόσμο Ειρήνης και Δημιουργίας.

Έναν κόσμο στον οποίο θα έχει θέση κάθε ανθρώπινη ύπαρξη και το δικαίωμα της ζωής δε θάναι πλεονέκτημα των δυνατών και των ολίγων αλλά όλων μας.

Η Μάχη της Κρήτης, σύμβολο αντίστασης ενάντια στον ολοκληρωτισμό και την τυραννία, θα πρέπει να είναι το σύμβολο που θα καθοδηγεί ενωτικά, όπως τότε.

Στην αναζήτηση νέων στόχων, νέων κατακτήσεων και ιδανικών, νέων οριζόντων. Αυτών που πραγματικά θα διασφαλίζουν τη Λευτεριά, την πρόοδο, την προκοπή, την ΕΙΡΗΝΗ.

Το Μεγαλείο τελικά του Λαού μας...!

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΤΖΑΝΑΚΑΚΗΣ

ΔΗΜΑΡΧΟΣ ΧΑΝΙΩΝ

Η ΕΠΕΛΑΣΗ ΤΟΥ ΑΤΣΑΛΙΝΟΥ ΕΦΙΑΛΤΗ ΚΑΙ Η ΒΑΡΙΑ ΠΕΡΠΙΑΘΕΙΑ ΤΩΝ ΑΝΤΡΕΙΩΜΕΝΩΝ

ΠΕΤΡΟΥ ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ

Αφιερώνεται στους επώνυμους και ανώνυμους, Έλληνες και αλλοδαπούς,
που πήραν μέρος στη Μάχη της Κρήτης (Μαΐος 1941)
και υπερασπίστηκαν την τιμή του ένδοξου νησιού μας.

Ζύγωνε Μάης, των μόσκων και των ανθών κουβαλητής,
μα στους ορίζοντες παιζότανε θλιβή μιά συμφωνία θανάτου.
Οι φλογισμένες θάλασσες φωτόλουζαν τ' ασάλευτα βουνά
κι οι βιγλάτορες των κρητικών ονείρων
αγρυπνούσαν στον προθάλαμο της αναμονής·
λυτρώμου ανέφικτου σιωπηλή προσδοκία
κρεμόταν στα διαζώματα του ποθητού,
στο συντριμμένο άγκιστρο της ελπίδας.

Συναγερμική αγρυπνία αισθήσεων
πρόδινε ένα ξόμπλι άλγους,
που πλάκωνε τα δασύτριχα των γενναίων στήθη.
Ένας μικρός θύσανος στοχασμών
συδαύλιζε την κορύφωση της αγωνίας,
ότι ο γοργοπόδης βορριάς κατέβαζε «ωδίνας θανάτου»
και περίσσευαν της πατρίδας οι αλάλητοι στεναγμοί.

Ώσπου κάποτε σκίστηκαν τ' ακροούρανα με θιά,
ρίγησαν οι πέτρες κι έσκουζαν, στο Ιδαίον άντρο τους συμμαζωμένες,
οι άσαρκες παραμένες του νήπιου Δία.
Την Κρήτη φθόνησε ο μακρινός κουρσάρος
κι ως «δράκων πυρρός μέγας», του Αρμαγεδώνος μήτρα κι εκμαγείον,
αυλάκωσε μονομιάς τους γλαυκούς ουρανούς της
με «πύρ καταναλίσκον» και μ' εντυπώσεων ορυμαγδό!

Και συνταράζονταν η γή των γενναίων
κι αναμοχλεύονταν δρακόντων σιδερικά.
Ουρανοδρόμες άμαξες, φαντάσματα με «θώρακας πυρίνους»
ορμούσαν σκούζοντας σε γλώσσα έπαρσης δαιμονικής,
καθώς ανοίγαν τα παραθύρια των οριζόντων
μ' αιφνίδια ξεσχίσματα της σιωπηλής τους οδύνης.

Απανωτά πελέκια μάνητας και ολέθρου, μολύβι και φωτιά,
αποφλοίωναν την καρτερία των ημιθέων.
Στέναζαν οι προεξοχές, τα στήθια της γής όλα
στην επέλαση του ατσάλινου εφιάλτη
και στη βαριά περπατηξιά των αντρειωμένων
πούχαν στις αγκαλιές τους τη λιγοστή φωτιά
και στην κορνίζα της καρδιάς τους πολλή Ελλάδα.

Και κατέβαινε ο χάροντας πολύχρωμος και κραταιός
τα σκαλοπάτια των ουρανόχτιστων ασίδων
και ξεπέζευαν τ' άροτρα, τα ιερόσυλα και δρεπανηφόρα
σε μιά λουρίδα του αποσταμένου Μάλεμε.

Με αίμα και σποδό στολίζονταν και μ' ομορφιά
οι παναρμόνιες ζητωκραυγές της απυρόβλητης ιδέας.
Τ' άτρεμα χέρια σήκωναν ψηλά των Θερμοπυλών φλόγα
κι έκραζαν το θάνατο σε πάλεμα και σε χορό·
στεφανώνονταν με τη δάφνη των ημιθέων
και χάραζαν στις Ιστορίας την περγαμηνή μετώπη,
στο ξάγναντο των αιώνων,
της λεβεντιάς το απίστευτο πανηγύρι.
Αναστήλωναν τα κατεδαφισμένα όνειρα
κι η πανανθρώπινη καρδιά κρεμούσε φυλαχτό της
μιάν ανάγλυφη εκδοχή της ελπίδας,
κλεισμένη σε πέντε γράμματα της αλφαβήτας: Κρήτη!

Σαν με γλυκών ονείρων θαλπωρή
τον αιώνιον ύπνο τους κοιμούνταν οι γενναίοι.
Ωστόσο η αντρειωσύνη, που δεν τη σκιάζει χάροντας,
αγκαλιασμένη με την ελπίδα, που δεν ξοδεύει ο χρόνος,
τρόχιζαν τη ρομφαία της Λευτεριάς
στο ανίδρωτο μέτωπο του Ψηλορείτη.

ΗΡΙΑΝΟΣ

Το ποίημα αυτό πήρε το Α' βραβείο στον πανελλήνιο Λογοτεχνικό διαγωνισμό 1991,
για τη μάχη της Κρήτης που κήρυξε η Νομαρχία Χανίων.

ΤΟ ΧΡΟΝΙΚΟ ΤΗΣ ΜΑΧΗΣ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

Η προετοιμασία της Μάχης της Κρήτης

ΣΤΕΛΛΑΣ ΑΛΙΓΙΖΑΚΗ

1940

28 Οκτωβρίου

Έναρξη ελληνοϊταλικού πολέμου. Στην Κρήτη η V Μεραρχία αρχίζει να επιστρατεύει τις δυνάμεις της, για να χρησιμοποιηθούν στην Ηπειρωτική Ελλάδα. Το Βρετανικό στρατηγείο της Μέσης Ανατολής αποφασίζει και διατάσσει την ενίσχυση της Κρήτης.

1 - 2 Νοεμβρίου

Βομβαρδισμός των Χανίων από Ιταλικά αεροπλάνα.

4 Νοεμβρίου

Ελληνοβρετανική συμφωνία: αποφασίζεται να

μεταφερθεί η V Μεραρχία στην Ηπειρωτική Ελλάδα. Οι Βρετανοί αναλαμβάνουν την άμυνα της Κρήτης.

12 Νοεμβρίου

Για πρώτη φορά ο Χίτλερ εκδηλώνει επίσημα το ενδιαφέρον και την πρόθεσή του για την κατάληψη της Ελλάδας.

18 - 25 Νοεμβρίου

Μεταφέρεται η V Μεραρχία στην Αθήνα.

Δεκέμβρος

Με βάση τις διαταγές του Γερμανικού Στρατηγείου αρχίζουν οι εργασίες για την οργάνωση ομάδων Πολιτοφυλακής.

Νεκρός αλεξιπτωτιστής στον ελαιώνα των Χανίων (Νίκου Μακρυγιάννη, Κρήτη 1941..., σ. 125).

13 Δεκεμβρίου

Καθορίζονται οι γερμανικές αεροπορικές αποστολές στην Ελλάδα και αποφασίζεται να χρησιμοποιηθούν αεροπορικές δυνάμεις σε όλες τις φάσεις επιθέσεως κατά της Ελλάδας.

1941

Ιανουάριος

Μεταφέρονται και οι τελευταίες στρατιωτικές δυνάμεις της Κρήτης στην Ηπειρωτική Ελλάδα.

Φεβρουάριος

1500 πολυτοφύλακες (από τους 3000 που είχαν προϋπολογισθεί) οργανώνονται σε τέσσερα τάγματα.

Μάρτιος

Απόβαση στο Ρέθυμνο της Σχολής Οπλητών Χωροφυλακής.

Μέχρι το Μάρτιο

Ελάχιστες βρετανικές μονάδες στην Κρήτη.

29 Μαρτίου

Ο Ουέστον φθάνει στην Κρήτη για τη μελέτη της άμυνας του νησιού.

6 Απριλίου

Αρχίζει η γερμανική επίθεση εναντίον της Ελλάδας.

15 Απριλίου

Ο γερμανός στρατάρχης Γκαίριγκ προκρίνει το Σχέδιο Στούντεντ για την κατάληψη της Κρήτης (και αναβάλλει την υλοποίηση του σχεδίου κατάληψης της Μάλτας).

16 Απριλίου

Η γερμανική αεροπορία δραστηριοποιείται αμέσως για την καταστροφή ή παρεμπόδιση των κινήσεων των συμμαχικών πλωτών μέσων στην Ανατολική Μεσόγειο. Γίνονται οι πρώτοι βομβαρδισμοί των λιμανιών Σούδας και Ηρακλείου.

Β' Δεκαπενθήμερο Απριλίου

Μεταφέρονται στην Κρήτη νεοσύλλεκτοι από τα κέντρα εκπαίδευσής της Πελοποννήσου. (Το ένα τρίτο της στρατιωτικής δύναμης ήταν άοπλο).

17 Απριλίου

Αποφασίζεται να αποβιθαστεί στην Κρήτη μεγάλο μέρος των βρετανικών δυνάμεων που θα αποχωρούσαν από την Ελλάδα.

20 Απριλίου

Σύσκεψη Γερμανών αξιωματούχων στην οποία συμμετέχει και ο Χίτλερ, αποφασίζεται οριστικά να προηγηθεί η κατάληψη της Κρήτης από εκείνη της Μάλτας.

20 - 22 Απριλίου

Συνθηκολόγηση των ελληνικών δυνάμεων με τους Γερμανούς στην Αλβανία.

23 Απριλίου

Ο Έλληνας βασιλιάς, ο πρίγκηπας Πέτρος, ο πρωθυπουργός και μέλη της ελληνικής κυβέρνη-

σεως φθάνουν στη Σούδα, που έχει βομβαρδισθεί μόλις προ ολίγου από τους Γερμανούς. Στη συνέχεια καταβάλλουν προσπάθειες ενίσχυσης του οπλισμού του ελληνικού στρατού.

25 Απριλίου

Φθάνει στην Κρήτη η πρώτη σοβαρή συμμαχική δύναμη, που ανέρχεται σε 5.000 άνδρες. Αποτελούνταν κυρίως από την πέμπτη Νεοζηλανδική Ταξιαρχία.

Σχετικά με τη γερμανική επιχείρηση κατάληψης της Κρήτης εκδίδεται διαταγή γενικών κατευθύνσεων με τη συνθηματική ονομασία «Ερμής».

27 Απριλίου

Οι Γερμανοί μπαίνουν στην Αθήνα και ο Ουίλσον, διοικητής του εκστρατευτικού σώματος στην Ελλάδα, φθάνει στην Κρήτη για μελέτη της άμυνάς της. Προτείνει ενίσχυση των συμμαχικών στρατιωτικών δυνάμεων.

28 Απριλίου

Σύσκεψη της ελληνικής ηγεσίας και των βρετανών αξιωματούχων στα Χανιά. Τονίζονται τα ελληνικά αιτήματα ενίσχυσης της στρατιωτικής προετοιμασίας της Κρήτης.

29 Απριλίου

Οι Άγγλοι πληροφορούνται συγκεκριμένα στοιχεία για τη γερμανική επίθεση εναντίον της Κρήτης.

Η Στρατιωτική Σχολή Ευελπίδων αποβιθάζεται στο Κολυμπάρι, με βενζινόπλοια. Εγκαθίσταται στη Μονή Γωνιάς και υπάγεται στο Ελληνικό Υπουργείο Στρατιωτικών.

Δέκα έξι χιλιάδες Ιταλοί αιχμάλωτοι μεταφέρονται στην Κρήτη, τους νομούς Χανίων Ρεθύμνου και Ηρακλείου.

30 Απριλίου

Αποβιθάζονται στην Κρήτη 25.000 άνδρες από τους 45.000 που αποχώρησαν από την Ελλάδα. Οι περισσότεροι είναι άοπλοι.

Ο Ουέιβελ αρχιστράτηγος Μέσης Ανατολής αναθέτει τη διοίκηση των ελληνοβρετανικών δυνάμεων της Κρήτης στο Νεοζηλανδό Φράιμπεργκ.

6 Μαΐου

Οι Άγγλοι πληροφορούνται τη σχεδιαζόμενη ημέρα της γερμανικής αερεπίθεσης, καθώς και τις εκάστοτε αναβολές της.

14 Μαΐου

Οι Γερμανοί αρχίζουν συστηματικούς βομβαρδισμούς στρατιωτικών κυρίως στόχων. Βομβαρδίζουν λιμάνια, αεροδρόμια, πυροβολεία: το Μάλεμε, τα Χανιά, τη Σούδα, το Ρέθυμνο, το Ηράκλειο. Βυθίζονται πλοία που προσεγγίζουν την Κρήτη.

19 Μαΐου

Τα υπολείμματα των βρετανικών αεροπλάνων (είχαν αποδεκατισθεί από τις καθημερινές επιδρομές της Γερμανικής Αεροπορίας), αναγκάζονται να αποσυρθούν λίγο πριν εκδηλωθεί η γερμανική αερεπίθεση.

Συμμαχικές

Τις συμμαχικές δυνάμεις συγκροτούσαν περισσότεροι από 30.000 άνδρες, από τους οποίους οι 7.100 ήταν Νεοζηλανδοί, οι 6.500 Αυστραλοί και οι υπόλοιποι Άγγλοι ή διάφοροι άλλοι. Τα πυροβόλα και τα άρματα μάχης κρίνονταν εξαρχής ανεπαρκή. Ο οπλισμός, τα πυρομαχικά και τα άλλα εφόδια βρίσκονταν κάτω από τα όρια της παραδεκτής αναλογίας. Ειδικές αεροπορικές ενισχύσεις δε στάλθηκαν.

Ελληνικές

Οι επίσημες ελληνικές στρατιωτικές δυνάμεις συγκροτούνταν από 11.500 άνδρες. Αρκετοί από αυτούς ήταν απειροπόλεμοι· δεν υπήρχαν αρκετά στρατιωτικά στελέχη. (Ας σημειωθεί ότι σε αυτούς περιλαμβάνονταν οι πρωτοετείς της Σχολής Ευελπίδων και της Σχολής Ικάρων). Κακός και ανεπαρκής ήταν ο οπλισμός τους και τα πυρομαχικά ελάχιστα.

Γενικός Διοικητής των συμμαχικών δυνάμεων ήταν ο Στρατηγός Φράιμπεργκ σε εξάρτηση από το αγγλικό Στρατηγείο της Μέσης Ανατολής, το οποίο διηύθυνε ο στρατηγός Ουέιθελ.

Πάντως ο αστάθμητος και σημαντικότερος παράγοντας της Μάχης, ο οποίος υπήρξε καθοριστικός για τη μεγιστοποίηση της διάρκειας του αγώνα, ήταν ο «άμαχος» κρητικός πληθυσμός. Το ρόλο του δεν μπορούσαν να φανταστούν οι Γερμανοί και όταν πια τον αντιμετώπισαν στην πραγματικότητα τον θαύμασαν, τον διακήρυξαν και τον χρησιμοποίησαν ως τη βασική δικαιολογία της σκληρότητας και της ωμότητάς τους.

Γερμανικές

Οι Γερμανοί χρησιμοποίησαν συνολικά 22.750 άνδρες. Επρόκειτο για τη Μεραρχία Αλεξιπρωτιστών, μεραρχίες αλпинιστών, μονάδες μοτοσυκλετιστών. Επίσης χρησιμοποίησαν 1370 αεροσκάφη.

Διοικητής των γερμανικών δυνάμεων ήταν ο στρατηγός Στούντεντ. Την εποπτεία της επιχειρήσεως είχε ο διοικητής των γερμανικών δυνάμεων νοτιοανατολικής Ευρώπης, στρατάρχης Φον Λιστ.

20 Μαΐου

Χανιά 6.30 π.μ. Σμήνη γερμανικών βομβαρδιστικών αεροσκαφών και διώξεως κατακλύζουν τον εναέριο χώρο των περιοχών: Μάλεμε - Αγιάς, Χανίων - Σούδας. Γίνεται σφοδρός βομβαρδισμός.

7.30 π.μ. Ο Φράιμπεργκ δίνει σήμα στις μονάδες για ετοιμότητα απόκρουσης επικείμενης γερμανικής αεροπορικής ενέργειας.

Οι Γερμανοί ρίχνουν αλεξιπτωτιστές και προσγειώνουν τα πρώτα αεροπλάνα τους στην Κρήτη.

Το συμμαχικό πεζικό στρέφεται κατά των αλεξιπτωτιστών και τα αντιαεροπορικά πυροβόλα προσβάλλουν με δραστικά πυρά τα αεροπλάνα. Όμως από την πρώτη στιγμή στις στρατιωτικές επιχειρήσεις συμμετέχουν δυναμικά ένοπλοι (και ημιοπλισμένοι) Κρητικοί.

Αρχίζουν οι τοπικές συγκρούσεις σε σοβαρές γερμανικές απώλειες. Μάχες γίνονται στο Μάλεμε, στο Γαλατά, στο Κολυμπάρι, στα Δελιανά, στο Καστέλλι.

Τελικά οι Γερμανοί σταθεροποιούνται μόνο στην περιοχή των Φυλακών Αγιάς.

Ρέθυμνο 2.45 μ.μ. Γερμανική επίθεση στην περιοχή του Ρεθύμνου. Ρίψεις αλεξιπτωτιστών στην περιοχή Περιβόλια - Πηγή - Σταυρωμένος - Λατζιμά. Συγκρούονται με τις τοπικές συμμαχικές δυνάμεις. Οι Γερμανοί αλεξιπτωτιστές καταλαμβάνουν τα Περιβόλια, Καστελλάκια, Σταυρωμένο.

Ηράκλειο 4 μ.μ. Γερμανική επίθεση στο Ηράκλειο. Οι αλεξιπτωτιστές αποκρούονται από Έλληνες, Αυστραλούς, Βρετανούς και Κρητικούς και περιόριζονται σε άμυνα.

Νύχτα 20 προς 21 Μαΐου

Οι Έλληνες υποδεικνύουν στο Φράιμπεργκ ανεπίθεση κατά των Γερμανών. Ο Φράιμπεργκ δεν πείθεται κι έτσι χάνεται η καλύτερη ευκαιρία εξολόθρευσης των πρώτων γερμανικών δυνάμεων, που είχαν αποσταλεί στην Κρήτη.

21 Μαΐου

Χανιά. Νεοζηλανδοί παραμένουν σε θέσεις άμυνας και μόνο με το πυροβολικό προσπαθούν να αποτρέψουν τη χρήση του αεροδρομίου του Μάλεμε από τους Γερμανούς.

8.00 π.μ. Σμήνη γερμανικών αεροσκαφών ρίχνουν αλεξιπτωτιστές δυτικά του Ταυρωνίτη. Αυτοί κατέλαβαν τον Πύργο και προωθήθηκαν προς το Μάλεμε που αντιστάθηκε έως τις 4.00 μ.μ. με νεοζηλανδικές δυνάμεις και ένοπλους Κρητικούς. Στις 5.00 το απόγευμα οι Γερμανοί χρησιμοποίησαν (παρά τα πυρά) το Μάλεμε και προσγείωσαν τις υπόλοιπες δυνάμεις τους.

1. Ο απολογισμός των αντιπαριστάμενων δυνάμεων είναι ζήτημα δύσκολο όπως κι αυτός των απωλειών. Τα παραπάνω παρατίθενται ενδεικτικά και προέρχονται από συγκριτική μελέτη διαφόρων στοιχείων βιβλίων και άρθρων που καταγράφονται στη βιβλιογραφία.

Γερμανικά αεροπλάνα στο Μάλεμε (Foto Archiv ... σ. 19).

Ρέθυμνο. Αντεπιθέσεις συμμάχων, τοπικές συγκρούσεις. Στο τέλος της ημέρας οι Γερμανοί κατείχαν δύο ισχυρά αμυντικά στηρίγματα, τα χωριά Περβόλια και Σταυρωμένος.

Ηράκλειο. 9.00 π.μ. Οι Γερμανοί βομβαρδίζουν την πόλη και προκαλούν πολλές καταστροφές στα τείχη, στην περιοχή, στις αμυνόμενες ελληνικές δυνάμεις. 10.00 π.μ. Επιτίθενται οι Γερμανοί από τα δυτικά, ακολουθούν οδομαχίες σφοδρές που διαρκεσαν ως τη νύχτα. Τελικά οι Γερμανοί συμπύχθηκαν εκτός πόλεως στις περιοχές Τσαλινάκι και Σταυρωμένο.

Η δραστηριότητα της γερμανικής αεροπορίας δυσχεραίνεται από τα ελληνοβρετανικά τμήματα που χρησιμοποιούσαν φωτοβολίδες και πλάισια σηματοδότησης με τους γερμανικούς κώδικες χρήσεως που είχαν περιέλθει σ' αυτούς από τους Γερμανούς αιχμαλώτους.

Νύχτα 21 προς 22 Μαΐου

11.30 μ.μ. Η μοίρα του βρετανικού στόλου που περιπολούσε στο πέλαγος δυτικά της Κρήτης θύθισε μεγάλο αριθμό γερμανικών πλωτών μέσων, τα οποία είχαν αναχωρήσει από την Χαλκίδα και τον Πειραιά.

Έτσι αποτρέπεται η ενίσχυση των γερμανικών δυνάμεων.

22 Μαΐου

3.30 π.μ. Εκδηλώνεται αντεπίθεση Νεοζηλανδών που κατευθύνεται προς το Μάλεμε. Όμως καθυστέρησαν και όταν πια η μέρα μπορούσε να ευνοεί την ελεύθερη δράση της γερμανικής αεροπορίας, η ανακατάληψη του Μάλεμε αποτράπηκε οριστικά. Ανάλογη νυχτερινή επιχείρηση δεν πραγματοποιήθηκε κι έτσι το Μάλεμε, αλλά και η πρωτοβουλία δράσης, περιήλθε στους Γερμανούς.

Διενεργήθηκαν τοπικές μετακινήσεις συμμάχικών στρατιωτικών δυνάμεων, χωρίς αξιοσημείωτα αποτελέσματα.

Οι ιστορικοί αποδίδουν σοβαρές ευθύνες στο Φράιμπεργκ για την παθητική στάση των συμμαχικών δυνάμεων. Ο ίδιος τονίζει ότι οι Γερμανοί υπερτερούσαν σε αεροπορικές δυνάμεις. Όμως η αριθμητική υπεροχή των συμμάχων δεν αξιοποιήθηκε. Δύο κύριες αιτίες μπορούν να αναφερθούν: έλλειψη συντονισμού συμμαχικών μονάδων, που οφειλόταν και στα ελλιπή μέσα επικοινωνίας, καθώς και στο γεγονός ότι ο Φράιμπεργκ είχε στραμμένη την προσοχή

του διαρκώς προς τις ακτές, φοβούμενος γερμανική απόβαση, χωρίς να εμπιστεύεται όσο θάπρεπε το ικανότατο βρετανικό ναυτικό.

Ρέθυμνο. Σφοδρός γερμανικός βομβαρδισμός προκαλεί σοβαρές καταστροφές στην πόλη, αλλά και φθορές στις γερμανικές θέσεις, λόγω παραλάνησης.

Οι μεμονωμένες στρατιωτικές επιχειρήσεις δεν άλλαξαν ουσιαστικά την κατάσταση.

Ηράκλειο. Έλληνες στρατιωτικοί και ένοπλοι πολίτες διενεργούν εκκαθαριστικές επιχειρήσεις στις ελληνικές περιοχές.

Νύχτα 22 προς 23 Μαΐου

Ο βασιλιάς, ο πρίγκιπας και ο πρωθυπουργός περνούν το φάραγγι της Σαμαριάς και από τα Σφακιά

Ηράκλειο. Ας σημειωθεί ότι κατά τους βομβαρδισμούς της ημέρας αυτής στο Ηράκλειο πλήγηκε το Μουσείο, το οποίο στη συνέχεια χρησιμοποιήσαν οι Γερμανοί για στρατιωτικούς σκοπούς.

Την ημέρα αυτή ο Τσώρτσιλ στέλνει μήνυμα στο Στρατηγείο της Μέσης Ανατολής και τονίζει ότι είναι ανάγκη να κερδηθεί η Μάχη της Κρήτης.

Οργανώθηκε η αποστολή συμμαχικών ενισχύσεων από την Αίγυπτο, η οποία όμως ποτέ δεν έφθασε στην Κρήτη, γιατί στο μεταξύ είχε φθάσει το μήνυμα ότι η μάχη είχε ουσιαστικά χαθεί.

24 Μαΐου

Οι γερμανικοί βομβαρδισμοί έχουν μετατρέψει τις κρητικές πόλεις σε ερείπια και έχουν προκαλέσει

Γερμανικά Αεροπλάνα απογειώνονται από την περιοχή Τοπόλια.
(Foto - Archiv, Band 3 Kreta, Flugzeug Publikations GmbH, σ. 8)

επιβαίνουν σε αγγλικό αντιτορπιλικό. Αφού ήδη έχουν στείλει διάγγελμα στον κρητικό λαό, αποχωρούν από την Κρήτη.

23 Μαΐου

Χανιά. Από το πρωί οι Νεοζηλανδοί συμπύσσονται και μετακινούνται σε αμυντικές θέσεις. Οι Γερμανοί επιχειρούν ευρείες επιθετικές ενέργειες με τρεις κυρίως κατευθύνσεις: α) Καστέλλι - Κίσσαμος, β) Κάνταρος - Σέλινο, γ) Αλικιανός - Βατόλακος.

Αξιοσημείωτη η απόκρουση των Γερμανών και η μάχη στα Φλώρια.

Καθώς οι Γερμανοί προωθούνται στην παραλιακή οδό Μάλεμε Χανίων, οι Νεοζηλανδοί υποχωρούν προς τα ανατολικά.

Ανελέητοι γερμανικοί βομβαρδισμοί προκαλούν φοβερές καταστροφές στις τρεις μεγάλες πόλεις, στις κωμοπόλεις και στα λιμάνια. Έτσι η γερμανική αεροπορία επηρέαζε δραστηκότερα την επιχείρηση κατάληψης του νησιού και αφαιρούσε την πρωτοβουλία από τις στρατιωτικές μονάδες του πεζικού.

την ερήμωσή τους.

Χανιά. Τα γερμανικά στρατεύματα έχουν την επιθετική πρωτοβουλία. Οι Γερμανοί προχωρούν και προσπαθούν να καταλάβουν τα χωριά Αλικιανός, Γαλατάς. Διενεργούν εκκαθαριστικές επιχειρήσεις στις περιοχές: Κολυμπάρι - Καστέλλι και στην ευρύτερη περιοχή της Καντάνου. Μάχες γίνονται και στο Ακρωτήρι.

Ρέθυμνο - Ηράκλειο. Οι Γερμανοί προτείνουν στα συμμαχικά στρατεύματα παράδοση, με το αιτιολογικό ότι οι Γερμανοί υπερίσχυαν στην περιοχή των Χανίων. Οι υπεύθυνοι των συμμαχικών στρατευμάτων αρνούνται και - παρά την εξάντλησή τους - τονίζουν ότι θα συνεχίσουν την άμυνα «μέχρις εσχάτων».

25 Μαΐου

Χανιά. Σφοδρός γερμανικός βομβαρδισμός θα κρίνει την έκβαση της μάχης στο Γαλατά. Η πεισματώδης άμυνα των Ελλήνων, Νεοζηλανδών και Κρητικών δεν είναι δυνατό να υπερνικήσει τη γερμανική υπεροπλία.

Στον Αλικιανό και στο Βατόλακκο αμύνονται γενναία Έλληνες στρατιώτες και ντόπιοι Κρητικοί. Η αντίσταση στην περιοχή είχε ιδιαίτερη σημασία και καθυστέρησε την προέλαση των Γερμανών προς το Στύλο και απέτρεψε το σχέδιό τους να φτάσουν στα Σφακιά, απ' όπου θάταν δυνατό να παρεμποδίσουν τη διαφυγή των Άγγλων. Όταν οι Γερμανοί προωθήθηκαν στην ευρύτερη περιοχή του Στύλου, αυτή εφρουρείτο ήδη από τα συμμαχικά στρατεύματα.

Στην Κάντανο, μετά από σθεναρή αντίσταση των κατοίκων που είχε οργανωθεί από τις 22 Μαΐου, οι Γερμανοί υπερισχύουν με τη δύναμη των όπλων του και την καταλαμβάνουν. Αμέσως μετά επιδιίδονται στην πυρπόληση και την καταστροφή όχι μόνο της ίδιας της κωμόπολης, αλλά και των άλλων χωριών του Σελίνου, απ' όπου περνούν, για να φθάσουν στην Παλαιόχωρα. Στις αρχές Ιουνίου επιστρέφοντας θα ολοκληρώσουν τα γερμανικά στρατεύματα το καταστροφικό τους έργο.

Ρέθυμνο. Μόλις οι Γερμανοί κατέλαβαν την περιοχή γύρω από την πόλη επιδόθηκαν σε ομαδικές εκτελέσεις των κατοίκων και σε καταστροφές χωριών.

Ηράκλειο. Οι συμμαχικές δυνάμεις αποκρούουν τις γερμανικές πιέσεις και διατηρούνται γενικά στις θέσεις τους.

Στο τέλος της ημέρας ο Φράιμπεργκ προειδοποιούσε ότι τα υπό τη διοίκησή του τμήματα βρίσκονται στο έσχατο όριο αντοχής τους.

26 Μαΐου

Χανιά. Μετά την ολοκλήρωση της κατάληψης του Γαλατά και την οριστική εδραίωση των Γερμανών στην περιοχή, οι τελευταίοι με διάφορες πράξεις καταδεικνύουν τη θαρβαρότητά τους. (Ας σημειωθεί ότι άδεια ταφής Ελλήνων και Άγγλων νεκρών στην

περιοχή δόθηκε μόλις εννέα μήνες μετά).

Τα γερμανικά στρατεύματα προελαύνουν σταθερά σε όλα τα σημεία του μετώπου στο νομό Χανίων. Οι συμμαχικές δυνάμεις προσπαθούν να προστατεύσουν τα Χανιά.

Στο Μάλεμε φθάνουν γερμανικές ενισχύσεις.

Ρέθυμνο. Οι σύμμαχοι κάνουν την τελευταία επιτυχημένη επίθεσή τους για την ανακατάληψη του χωριού Σταυρωμένος.

Ηράκλειο. Οι Γερμανοί προετοιμάζουν τη μεγάλη επίθεση για την κατάληψη του αεροδρομίου. Ο Φράιμπεργκ δηλώνει: «*Η θέση μας είναι απελπιστική*».

27 Μαΐου

Χανιά. Τις πρώτες πρωινές ώρες βρετανικά πολεμικά πλοία φέρνουν άνδρες στο λιμάνι της Σούδας και παραλαμβάνουν τους ανίκανους για μάχη.

Από το πρωί αρχίζει η γερμανική επίθεση εναντίον της πόλης. Η μάχη διαρκεί ως το απόγευμα. Οι γερμανικές προφυλακές εισέρχονται στις ακραίες δυτικές συνοικίες των Χανίων. 6.00 μ.μ. Οι Γερμανοί γίνονται κύριοι της πόλης των Χανίων.

Στο Στύλο Αποκορώνου οι Νεοζηλανδοί της περιοχής διατάσσονται να κινηθούν προς την κοιλάδα του Ασκούφου. Η συνεννόηση μεταξύ των συμμάχων γίνεται με φοβερά εμπόδια. Στη Σούδα και αλλού επικρατεί σύγχυση.

15.50' μ.μ. Λαμβάνεται διαταγή του αρχιστρατήγου της Μέσης Ανατολής, με την οποία εγκρινόταν η εκκένωση της Κρήτης. Οι συμμαχικές δυνάμεις κατευθύνονταν ήδη προς τα Σφακιά, καθώς και οι εκπρόσωποι της ελληνικής κυβέρνησης, που είχαν απομείνει για το συντονισμό του αγώνα.

Ο αγγλικός στόλος διατάσσεται να παραλάβει και να διασώσει τα συμμαχικά στρατεύματα που απο-

Η πρώτη γερμανική σημαία πάνω από τον κόλπο της Σούδας.

χωρούσαν από την Κρήτη.

Ρέθυμνο. Οι Γερμανοί επιτίθενται στα Καστελλάκια, χωρίς αποτέλεσμα.

Ηράκλειο. Οι Γερμανοί ενισχύονται με δυνάμεις που φθάνουν μέσω του αεροδρομίου των Γουρνών. Οι φοβερές ελλείψεις πολεμικού υλικού ανακόπτουν μια ύστατη προσπάθεια αντεπίθεσης των ελλήνων στρατιωτών και των ενόπλων κρητικών.

28 Μαΐου

Ο Φράιμπεργκ οργανώνει την εκκένωση του νησιού.

Χανιά. Αρχίζει η κάθοδος των συμμαχικών στρατευμάτων προς τα Σφακιά. Εκεί θάπρεπε να κρατηθούν σε αμυντικές θέσεις ως την οριστική επιβίβασή τους στα αγγλικά πλοία. Βρετανικές οπισθοφυλακές συγκρούονται με τους Γερμανούς στην περιοχή του Αποκόρωνα και ως τα σύνορα με την επαρχία Σφακίων, για να διασφαλίσουν την ανενόχλητη αποχώρηση των άλλων συμμαχικών δυνάμεων από τις νότιες παραλίες.

Όμως δεν επιτεύχθηκε η συνεννόηση όλων των συμμαχικών στρατιωτικών μονάδων της Κρήτης, γι' αυτό και δε διασφαλίστηκε η ενιαία στάση τους και η διάσωσή τους.

Ρέθυμνο. Πτώση του ηθικού των αμυνομένων.

Ηράκλειο. 23.30' το θράδυ: οι βρετανοί της περιοχής επιβιβάζονται σε πλοία, που φθάνουν στο λιμάνι σύμφωνα με μυστικό σχέδιο, και αποχωρούν. Οι Έλληνες θα δουν την εκκένωση των βρετανικών θέσεων την επομένη το πρωί.

Σητεία. Ιταλικά στρατεύματα αποβιβάζονται από τα Δωδεκάνησα. Αυτά προχωρούν ανεμπόδιστα στην κατάληψη του νομού Λασιθίου.

29 Μαΐου

Χανιά. Στα όρια της επαρχίας Σφακίων συνεχίζονται οι μάχες των Γερμανών με τις συμμαχικές οπισθοφυλακές, για να διευκολυνθεί η αποχώρηση των υπολοίπων με τα βρετανικά πλοία.

Ρέθυμνο. Τη νύχτα μηχανοκίνητο γερμανικό απόσπασμα καταλαμβάνει την πόλη του Ρεθύμνου, χωρίς ουσιαστική αντίσταση. Λίγοι έλληνες στρατιώτες (από τα τμήματα της Χωροφυλακής) με ένοπλους Κρητικούς που πρόβαλαν αντίσταση στα ανατολικά, γρήγορα εξαναγκάζονται να παραδοθούν. Ανάλογες πράξεις αντίστασης παρατηρούνται και σε άλλες περιοχές, κατά την προέλαση των γερμανικών στρατευμάτων.

Ηράκλειο. Οι Έλληνες ζητούν ανακωχή. Οι Γερμανικές δυνάμεις χωρίς να συναντήσουν ουσιαστική αντίσταση, καταλαμβάνουν την πόλη και το αεροδρόμιο. Στη συνέχεια προχωρούν και στην κατάληψη του υπόλοιπου νομού.

30 Μαΐου

Χανιά. Οι Γερμανοί καταδιώκουν τα συμμαχικά στρατεύματα. Ο Φράιμπεργκ, μαζί με το επιτελείο του, αποχωρεί από την Κρήτη με ειδικό αεροπλάνο, σύμφωνα με διαταγή του Στρατηγείου της Μέσης Ανατολής.

Ρέθυμνο. Στην περιοχή του αεροδρομίου, οι εναπομείναντες αμυνόμενοι στρατιώτες με το Διοικητή Κάμπελ συνεχίζουν την πολεμική δράση. Κυκλώνονται και εξαναγκάζονται να παραδοθούν στους Γερμανούς, μαζί μ' αυτούς παραδίδεται και ολόκληρη η αυστραλιανή δύναμη της περιοχής. Λίγοι αξιωματικοί και οπλίτες καταφέρνουν να καταφύγουν στα γύρω βουνά.

Ηράκλειο. Έλληνας υποστράτηγος υπογρά-

Είσοδος στα έρημα Χανιά.

φει ανακωχή με τους Γερμανούς. Το ίδιο απόγευμα τα γερμανικά στρατεύματα προχωρούν προς την Ιεράπετρα.

Λασιθί. Τη νύχτα της 30 προς 31 Μαΐου, οι Γερμανοί φθάνουν στην Ιεράπετρα, όπου συναντιούνται με τα ιταλικά στρατεύματα.

31 Μαΐου

Αποχωρεί από την Κρήτη ο Ουέστν.

Οι Γερμανοί κατευθύνουν τις μετακινήσεις των παραδοθέντων στρατιωτικών τμημάτων στην περιοχή του Ηρακλείου. (Την 9η Ιουνίου όλοι οι στρατιώτες αιχμάλωτοι της δύναμης της Κρήτης θα συγκεντρωθούν στο Μάλεμε).

Σφακιά 23.20' μ.μ. Τελευταία αποστολή βρε-

νται οι χιλιάδες εκτελέσεις των αμάχων, οι λεηλασίες, οι πυρπολήσεις, οι καταστροφές των χωριών, των πόλεων, της υπαίθρου συνολικά.

Απώλειες κατά τη Μάχη της Κρήτης

Ελληνών : Νεκροί εξακριβωμένοι 336 και μεγάλος αριθμός τραυματιών και αιχμαλώτων.

Συμμάχων : Νεκροί 1.742, τραυματίες 1.737 και αιχμάλωτοι 11.835. Βυθίστηκαν δύο καταδρομικά, 6 αντιτορπιλικά και απωλέσθηκαν πάνω από 2.000 αξιωματικοί και ναύτες.

Γερμανών : Νεκροί 1.990, αγνοούμενοι 1.955 και σοβαρός αριθμός τραυματιών. Συνολικά οι απώλειες του επίλεκτου σώματος των γερμανών αλεξι-

Οι κάτοικοι καθαρίζουν τους δρόμους των Χανίων από τα συντρίμια των βομβαρδισμένων κτιρίων. (Νίκου Μακρυγιάννη, Κρήτη..., σ. 370)

τανικών πλοίων. Σ' αυτά καταφέρνουν να επιβιβαστούν μόνο λίγοι άντρες της αυστραλιανής ταξιαρχίας. Οι περισσότεροι, μαζί με τους άλλους εναπομειναντες των συμμαχικών δυνάμεων, απέμειναν στην Κρήτη. Άλλοι οδηγήθηκαν ως αιχμάλωτοι στα γερμανικά στρατόπεδα, άλλοι κατέφυγαν σε ορεινές περιοχές, απ' όπου στη συνέχεια προσπάθησαν να διαφύγουν στη Μέση Ανατολή.

1 Ιουνίου

Κάθε αντίσταση από μέρους οργανωμένων στρατιωτικών δυνάμεων έχει εκλείψει. Στη συνέχεια

πρωτιστών ξεπέρασαν του 8.000. Οι απώλειες σε αεροσκάφη ανήλθαν σε 220 τελείως κατεστραμμένα και 150 περίπου με σοβαρές ζημιές.¹

Στον υπολογισμό αυτό δεν συμπεριλαμβάνονται Γερμανοί θα αντιμετωπίζουν μόνο την αντίσταση του Κρητικού λαού, που ήταν διαρκής, άκαμπτη, πεισματώδης, απόδειξη της αγάπης του για την ελευθερία.

1. Σημειώνουμε τις απώλειες που καταγράφονται στον εκδομένο από το ΓΕΣ τόμο - αφιέρωμα στη Μάχη της Κρήτης (βλ. ΓΕΣ/ΔΙΣ, Επίτομη Ιστορία ΕΙ & ΕΓ πολέμου 1940 - 41,

Δρόμος από την κατεστραμμένη πόλη του Ηρακλείου. (Νίκου Μακρυγιάννη, Κρήτη..., σσ. 392 - 393).

σελ. 260). Είναι γνωστοί και άλλοι υπολογισμοί: διαφορετικά νούμερα δίνονται στη μελέτη του καθηγητή Φλόιερ για τη Μάχη της Κρήτης (βλ. Χ. Φλόιερ, «Η Μάχη...» ... σελ. 511). Για τις απώλειες βλ. επίσης McD. G. Stenani, «Η Μάχη της Κρήτης» ΟΠΕ Αθήνα, τ. 2, σσ. 390-392. Έτσι κι αλλιώς η τελική καταμέτρηση δεν έχει ίσως ακόμη γίνει οριστικά και οποιοσδήποτε απόπειρες περιέχουν το «περίπου».

Μετά τη Μάχη της Κρήτης

Επειδή για τον κρητικό λαό η Μάχη της Κρήτης δεν τελείωσε με την κατάληψη του νησιού από τους Γερμανούς, αλλά με την απελευθέρωσή του, θεωρήσαμε σκόπιμο να παραθέσουμε συνοπτικά τα γεγονότα που ακολούθησαν μετά την 1η Ιουνίου 1941.

«Οι Γερμανοί καταλαβόντες οριστικώς την Κρήτην εφρόντισαν αμέσως διά την εγκατάστασιν των και την οργάνωσιν των πολεμικών των σχεδίων. Η νήσος εχαρακτηρίσθη ως φρούριον του Ράιχ (Reichs Festung) και ο διοικητής της ελάμβανε διαταγάς απ' ευθείας από τον Βερολίνον, διωκείτο δε από των Γερμανών πλην του νομού Λασιθίου και της επαρχίας Βιάννου νομού Ηρακλείου, άτινα παρεδόθησαν εις τους Ιταλούς μέχρι της καταρρεύσεώς των (Σεπτ. 1943). Η θέσις της νήσου εβοήθει τον Άξονα δια τον πόλεμον της Αφρικής και δια την εξασφάλισιν των θαλασσιών οδών της Μεσογείου. Όταν βαθμιαίως οργανώθη υπό των Άγγλων η κατασκοπία και υπό

των εντοπίων η εθνική ανταρτική αντίστασις, οι Γερμανοί της Κρήτης είχαν να φροντίσουν και διά την ιδιάν των ασφαλείαν.

Την περίοδον ταύτην χαρακτηρίζουν τελεία απομύζησης του ιδιωτικού και ιδία του αγροτικού πλούτου της Κρήτης, αδικαιολόγητοι επιβολαί προστίμων, εξαντλητικάί αγγαρείαι των κατοίκων, ομηρεία ανδρών, γυναικών και ιερέων, απάνθρωποι φυλακίσεις, εκτελέσεις ομήρων και αποστολαί εις την Γερμανίαν, όπου δε εσημειούτο ανταρτική κίνησις ή σαμποτάζ, εξόντωσις του πληθυσμού, και καταστροφαί των χωρίων».

Έτσι περιγράφουν την κατάσταση που επικράτησε στην Κρήτη κατά την περίοδο της κατοχής οι Ι. Καλιτσουνάκης, Ν. Καζαντζάκης, Ι. Κακριδής, Κ. Κουτουλάκης, στην «Έκθεση διαπιστώσεως ωμοτήτων εν Κρήτη».

Παρακάτω καταγράφονται τα πιο σημαντικά γεγονότα της περιόδου της γερμανικής κατοχής.

1941

Από τις αρχές Ιουνίου οι Γερμανοί διενεργούν ομαδικές εκτελέσεις στην Κάντανο, στον Αλικιανό, στον Κυρτωμάδο, στις Στέρνες, στα Περιθόλια. Σκορπίζουν τον τρόμο και τη φωτιά σε όλη την Κρήτη.

Τις ίδιες αυτές ημέρες τις πρώτες της κατοχής, ορκίζονται τα μέλη των πρώτων αντιστασιακών ομάδων στο Ηράκλειο και στα Χανιά. Στη συνέχεια αυτές

οι ομάδες θα ενισχυθούν και θα πληθύνουν· σε λίγο θα δρουν σε όλο το νησί. Τα ορεινά κυρίως χωριά όλων των νομών θα γίνουν προπύργια της αντίστασης, αλλά θα δεχτούν και τα σκληρά αντίποινα των κατακτητών. Αν αναφέρει κανείς ενδεικτικά τα Ανώγεια, το Κουστογέρακο, το Αμάρι, την Άνω Βιάννο είναι φυσικό να αισθάνεται ότι παρέλειψε πολλά χωριά σημαντικά για την αντιστασιακή ιστορία.

Τον Ιούλιο ο πρώτος γερμανός διοικητής Στούντεντ αντικαθίσταται από τον Αντρέ.

Τον Αύγουστο γίνονται ομαδικές εκτελέσεις στον Κερίτη, επίσης στα χωριά Ρούματα, Πρασέ, Ορθούνι, Καρές, Φουρνέ, Σκινέ, Βατόλακο, Λάκκους, Ταυρωνίτη, Παλαιόχωρα. Πυρπόληση του Σκινέ. Καταστροφές σε ακίνητες περιουσίες, βεθλώσεις στην Επισκοπή Κισιάμου.

Το Σεπτέμβριο με μεσολάβηση της κυβέρνησης της Αθήνας (Κ. Λογοθετόπουλου) δόθηκε αμνηστία. Έτσι, περιορίστηκαν - σχετικά τουλάχιστον - οι εκτελέσεις και οι άλλες βαρβαρότητες των Γερμανών σε βάρος των Κρητών.

τρομοκρατίας.

Μέσα στα φρικτά προβλήματα της κατοχής τινώνεται το γενικό αίσθημα αντίστασης, ενισχύονται οι αντιστασιακές ομάδες και επεκτείνεται η δράση τους. Την εποχή αυτή συγκροτούνται οι πρώτες αντάρτικες ομάδες του Ε.Α.Μ. Το Μάιο οργανώνονται οι εκτελέσεις των προδοτών στο Ηράκλειο και το σαμποτάζ στο αεροδρόμιο της πόλης, που είχε ως αποτέλεσμα την καταστροφή των γερμανικών αεροπλάνων.

Τον Ιούνιο οι Γερμανοί απαντούν με εκτελέσεις. Τον Οκτώβριο αναλαμβάνει νέος διοικητής Κρήτης ο Μπρόγερ.

1943

Σε όλη την Κρήτη δρουν οι αντιστασιακές ομάδες. Κατά το έτος αυτό κορυφώνεται η αντιστασιακή δραστηριότητα στο Σέλινο.

Το Μάιο γίνεται η διάσπαση του Ε.Α.Μ. στο Ρέθυμνο, συστήνεται ο Ε.Ο.Ρ. (Εθνική Οργάνωση Ρεθύμνου) και στη συνέχεια συγκροτούνται και στους άλλους νομούς Εθνικές Οργανώσεις, που συνολικά

Γερμανοί συγκεντρώνουν τους κατοίκους των χωριών... (Νίκου Μακρυγιάννη, Κρήτη..., σ. 406)

1942

Το έτος αυτό θεωρείται η δυσκολότερη χρονιά της κατοχής από κάθε άποψη. Μεγάλες στερήσεις, έλλειψη αγαθών εξαιτίας της καταπίεσης και της

συγκροτούν την Εθνική Οργάνωση Κρήτης (Ε.Ο.Κ.).

Άγγλοι και Έλληνες κομμάντος διενεργούν σαμποτάζ στο Ηράκλειο, τον Ιούλιο. Στις πράξεις αυτές οι Γερμανοί απαντούν με εκτελέσεις.

Ο Σεπτέμβριος είναι γεμάτος δράση: η εκούσια απαγωγή του Ιταλού στρατηγού Κάρτα, η Μάχη στο Κουστογιέρακο, οι Σφαγές στην Άνω Βιάννο, αντίποινα των Γερμανών για την αντιστασιακή δραστηριότητα στην περιοχή είναι τα πιο σημαντικά γεγονότα.

Τον Οκτώβριο οι Γερμανοί καταστρέφουν τον Καλλικράτη, ενώ το Νοέμβριο ΕΑΜ - ΕΟΚ υπογράφουν την πρώτη ιστορική συμφωνία τους στο Θέρισο.

1944

Η χρονιά αρχίζει αισιόδοξα με την γερμανική αποτυχία στα Μεσκλά (την ημέρα της Πρωτοχρονιάς) και την αποχώρηση του Σούμπερ από την Κρήτη, όπου από το 1942 είχε σκορπίσει με τα στρατεύματά του αίμα και τρόμο.

Το Φεβρουάριο οι Γερμανοί εισβάλλουν στα Ανώγεια και εκτελούν τον αρχηγό της περιοχής. Τον Απρίλιο γίνεται η Μάχη της Παναγιάς (στα Κεραμειά) και η απαγωγή του στρατηγού Κράιπε. Σε αντίποινα γι' αυτήν οι Γερμανοί καταστρέφουν χωριά στην επαρχία Κανιούριου, αλλά και στο νομό Ρεθύμνου.

Το Μάιο καταστρέφονται ολοκληρωτικά τα Σαχτούρια και ο Σαμωνάς, ενώ οι Γερμανοί διενεργούν επιδρομές στις επαρχίες Αμαρίου και Αγίου Βασιλείου.

Τέλη Ιουνίου αναλαμβάνει νέος διοικητής Κρήτης ο Μύλλερ.

Τον Αύγουστο οι Γερμανοί κάνουν επιδρομές στην επαρχία Μυλοποτάμου: ολοσχερώς καταστρέφουν τα Ανώγεια και συνεχίζουν τις εκτελέσεις, τις λεηλασίες, τις θανατώσεις και στα χωριά του Αμαρίου.

Τις τελευταίες ημέρες του Αυγούστου έρχεται διαταγή να αποχωρήσουν οι Γερμανοί από την Κρήτη. Κατά τη διάρκεια του Σεπτεμβρίου εκκενώνεται το μεγαλύτερο μέρος του νησιού, ενώ η υπηρεσιακή και τρομοκρατική δραστηριότητα των Γερμανών δε σταματά: τον ίδιο μήνα νέος διοικητής Κρήτης γίνεται ο Μπέντακ. Οι Γερμανοί καταστρέφουν τα Εννιά Χωριά Κισσάμου, αλλά και διάφορα άλλα χωριά.

Τον ίδιο μήνα υπογράφεται η ιστορική συμφωνία της Τρομάρισσας μεταξύ Ε.Α.Μ. - Ε.Ο.Κ.

Το Νοέμβριο του ίδιου χρόνου οι Γερμανοί συμπύσσονται στη γραμμή Γεωργιούπολης - Κολυμβαρίου, όπου θα παραμείνουν για αρκετούς μήνες.

Το 1944 κλείνει με δύο σπουδαία γεγονότα: τη μάχη του Βαφέ και την υπουργοποίηση του Μητροπολίτη Κυδωνίας και Αποκορώνου Αγαθάγγελου Ξηρουχάκη.

Αξιζει να σημειωθεί ότι κατά το 1944 σημειώνονται αρκετές λιποταξίες Γερμανών στρατιωτών στην Κρήτη. Το φαινόμενο γίνεται συχνότερο μετά το Σεπτέμβριο, οπότε οι αυτόμολοι εκδίδουν και δική τους παράνομη εφημερίδα.

1945

Τους τελευταίους μήνες της κατοχής καταβάλλεται κάθε προσπάθεια αποφυγής της ευρύτερης εμφυλιακής σύρραξης που έγινε στην Ηπειρωτική Ελλάδα. Παρά τις τοπικές συγκρούσεις οι πολιτικές επιτροπές των οργανώσεων Ε.Α.Μ. και Ε.Ο.Κ., όπως φαίνεται από τις ιστορικές πηγές, υπογράφουν τη συμφωνία του Φρε (Φεβρουάριος) και τη συμφωνία των Χανίων (Μάιος).

Το Μάιο του 1945, κατά τον οποίο οι Γερμανοί βομβαρδίζουν το Φρε, ολοκληρώνεται και η απελευθέρωση της Κρήτης. Στις 23/5 τα Χανιά, όπως και όλο το νησί είναι ελεύθερα.

Αξιζει να σημειωθούν εδώ δύο χαρακτηριστικά της κατοχής: η Κρήτη υπήρξε μάλλον η πιο πυκνά κατεχόμενη περιοχή της Ευρώπης και ταυτόχρονα η περιοχή στην οποία παρέμειναν οι Γερμανοί, αφού ήδη είχαν απελευθερωθεί όλες οι άλλες ευρωπαϊκές τους κτήσεις.

Γερμανικοί τάφοι στο Γαλάτ.

Απόψεις της Μάχης της Κρήτης (Νίκου Μακρυγιάννη, Κρήτη 1941, Το λυκόφως των ελπίδων, σ. 115).

Η σημασία της Μάχης της Κρήτης

Από όλους τους ιστορικούς σημειώνεται:

- Η απώλεια σημαντικών γερμανικών στρατιωτικών δυνάμεων που θα μπορούσαν νάχουν χρησιμοποιηθεί αποτελεσματικότερα σε άλλες επιχειρήσεις, καθώς και
- η αχρήστευση του σώματος των αλεξιπτωτιστών
- Αξιόλογη πάντως ήταν η εμπειρία που απέκτησαν οι σύμμαχοι από τις γερμανικές αερεπιβάσεις της Κρήτης.
- Καθυστέρησαν οι άλλες στρατιωτικές επιχειρήσεις των Γερμανών (Οι μάχες της Ελλάδας και της Κρήτης ανάγκασαν τους Γερμανούς να αναβάλουν επί πολλές κρίσιμες εβδομάδες την επίθεσή τους εναντίον της Σοβιετικής Ένωσης).
- Οι Γερμανικές απώλειες στην Κρήτη θεωρείται ότι «έσωσαν τη γενική κατάσταση στη Μεσόγειο». Οπωσδήποτε πάντως οι επιχειρήσεις στην Κρήτη επηρέασαν καθοριστικά το μέλλον της Κύπρου, της Συρίας, του Ιράκ και ίσως της Τουρκίας.
- Οι Γερμανοί διακήρυξαν το ανίκητο των δυνάμεών τους, αλλά η αντίσταση του κρητικού λαού διακηρύχθηκε επίσης διεθνώς.
- Η Κρήτη αποτέλεσε οικουμενικό σύμβολο του αντιφασιστικού αγώνα.
- Η γερμανική βιαιότητα κατά τις ημέρες της Μάχης και της κατοχής ήταν το κύριο κίνητρο ενίσχυσης της κρητικής αντίστασης.
- Ο ηθικός απόηχος στην Ελλάδα ήταν σπουδαίος. Οδήγησε σε διάφορες αντιστασιακές πράξεις στην Ηπειρωτική Ελλάδα (κουρέλιασμα της γερμανικής σημαίας στην Ακρόπολη, παράνομες προκηρύξεις που προέτρεπαν στη μίμηση του κρητικού παραδείγματος).¹

«Για όλους αυτούς τους λόγους», συμπεραίνει ο Στέλιος Δημητρακάκης, υπουργός της Δικαιοσύνης τότε και μετέπειτα και των στρατιωτικών της Ελλάδας, «η μάχη της Ελλάδας και της Κρήτης, αν και από απόψεως τακτικής ήταν ήττα, δύναται να θεωρηθεί και να χαρακτηριστεί από στρατηγικής απόψεως ως νίκη».²

Η νίκη των Γερμανών ήταν πραγματικά «πύρρεια», όπως τη χαρακτήρισε και ο Τσώρτσιλ.³ Η στάση μάλιστα του κρητικού λαού στη συνέχεια ματαιώσε τη χρησιμοποίηση της Κρήτης, έτσι όπως τη σχεδίαζαν οι Γερμανοί και υποβάθμιζε την αξία της κατοχής του νησιού γι' αυτούς.

Αντί επιλόγου

Μερικά μεγάλα ερωτηματικά για τη Μάχη της Κρήτης, όσο κι αν έχουν ερευνηθεί, όσο κι αν έχουν προβληματίσει, εξακολουθούν να παραμένουν:

- Εξήμισυ μήνες δεν έφθασαν στους Γερμανούς για την καλύτερη οργάνωση του νησιού;
- Η ελληνική πολιτική και στρατιωτική ηγεσία γιατί δε δραστηριοποιήθηκε υπεύθυνα, αλλά άφησε κάθε πρωτοβουλία δράσης στους Βρετανούς, παρ' όλη τη διαπιστωμένη παραμέληση των υποχρεώσεων που οι τελευταίοι είχαν αναλάβει;
- Γιατί ποτέ δεν οργανώθηκε η κρητική πολιτοφυλακή, όπως θάπρεπε νάχει γίνει, και δεν εξοπλίστηκε ο κρητικός λαός, παρά μόνο την ύστατη ώρα της συμμαχικής απόγνωσης κατά τη γερμανική επίθεση;

Τα παραπάνω ερωτήματα δεν απαντώνται εύκολα.

Η διαφωνία WAVELL - CHURCHILL, η αντικειμενικά δυσμενής θέση των συμμάχων και οι ανάγκες του αφρικανικού μετώπου, η εξυπηρέτηση βασιλικών και πολιτικών συμφερόντων, από μέρους της ελληνικής ηγεσίας δεν απαντούν ικανοποιητικά τα παραπάνω ερωτήματα.

Δε θα μιλήσουμε για τα σφάλματα του FREIBERG ούτε για τα λάθη των Γερμανών, τα οποία δεν εκμεταλλεύθηκαν οι σύμμαχοι. Ευθύνες για την τελική έκβαση της Μάχης της Κρήτης έχουν ασφαλώς όλοι όσοι ηγήθηκαν των συμμαχικών δυνάμεων. Όμως αγώνας, καθώς και λάθη, έγιναν και από την πλευρά των νικητών και από την πλευρά των ηττημένων.

Σήμερα το δίδαγμα της μελέτης της πολεμικής ιστορίας και της Μάχης της Κρήτης, όπως και άλλων ανάλογων γεγονότων, θα είναι αποπροσανατολιστικό, αν μένει στα στρατιωτικά ζητήματα. Αυτό που είναι ανάγκη να τονιστεί είναι ο καθοριστικός ρόλος του κρητικού λαού, ο οποίος δεν πρωταγωνίστησε μόνο κατά τις ημέρες της Μάχης. Έπαιξε το δικό του σημαντικό ρόλο τόσο στη μεγιστοποίηση της διάρκειάς της, όπως ήδη λέχθηκε, όσο και στην αποτροπή της καλύτερης για τους Γερμανούς αξιοποίησης του νησιού. Με την ενεργητική και με την παθητική του αντίσταση, με την ελευθεροφροσύνη του και με τη στενή συνεργασία του με τους συμμάχους ο κρητικός λαός προσπάθησε να ελέγξει ο ίδιος τη «διαχείριση» και τη «χρήση» της ιδιαίτερης πατρίδας του στις πιο σκληρές μέρες της γερμανικής κατοχής.

Γι' αυτό και ο ρόλος του είναι το μόνο ζήτημα που δεν έχει αφήσει ερωτηματικά, αμφιβολίες, υποψίες: υπήρξε πραγματικά σπουδαίος ένα από τα παραδείγματα που θα μπορούσαν να επιβεβαιώσουν την άποψη πως οι λαοί έχουν τη δύναμη, όταν το θέλουν, να ρυθμίζουν το μέλλον τους.

Αυτό μπορεί να πει κανείς πως είναι και το βασικό μήνυμα της Μάχης της Κρήτης, πολύτιμη διδαχή

1. βλ. Χ. Φλάσιερ, «Η Μάχη της Κρήτης...», Ιστορία και Πολιτισμός... σ. 513.

2. βλ. Στ. Δημητρακάκης, «Η Μάχη της Κρήτης» Έκδοση της Παγκρητίου Ενωσης, σ. 46.

3. βλ. Ουίνστον Τσώρτσιλ, Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος, Ελληνική Μορφωτική Εστία, τ. Β. σ. 429.

και βαθεία υποθήκη για όλους τους μεταγενέστερους.

Κάτι ακόμα πρέπει να τονιστεί: Ο Κρητικός λαός ολόκληρος πολέμησε με σθένος κατά των Γερμανών, αγωνίστηκε με όλες του τις δυνάμεις και θυσιάσε πολλά για την ελευθερία του. Όμως όταν πια εδραιώθηκε η ειρήνη, έδειξε ανοχή, ιστορική ωριμότητα, μεγαλοψυχία και σεβασμό στα ιστορικά μνημεία της περιόδου και στους τόπους ταφής των νεκρών εχθρών.

Ας είναι αυτό δείγμα και δίδαγμα της ειρηνιστικής και ανθρωπιστικής ευαισθησίας του κρητικού λαού.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

(Σημειώνεται ότι δεν πρόκειται για γενική βιβλιογραφία της Μάχης της Κρήτης, αλλά απλώς για καταγραφή των βιβλίων και άρθρων που λήφθηκαν υπόψη στη σύνταξη του παραπάνω κειμένου).

- Βαρδινογιάννη Βαρδή, Η αντίσταση στο Σέλινο. Αθήνα, Θεμέλιο, 1988.
- Βλάχου Γεωργίου Α., Άρθρα στην Καθημερινή (1919-1951). Αθήνα, Ζήδρος 1990.
- Βλησιόδη Δημήτρη, «Ο Αποκόρνωνας κατά την περίοδο 1923 - 1945», στον τόμο Πεπραγμένα Α' Παγκοσμίου Συνεδρίου Αποκορωνιωτών. Χανιά, 1989, σσ. 146 - 161.
- Βλοντάκη Σταύρου, Η «σχυρά θέσις Κρήτης» - Χρονικό της γερμανικής κατοχής στα Χανιά από τον Οκτώβριο του 1944 ως το Μάη του 1945 και της αγγλογερμανικής από το Μάη του 1945 ως τον Ιούλιο του 1945. Αθήνα 1975.
- Βολωνάκη Ιωάννου Κ., Η Θρυλική εποποιία της Κρήτης (1941). Αθήνα.
- Γενικό Επιτελείο Στρατού - Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, Επίτομη Ιστορία Ελληνοϊταλικού και Ελληνογερμανικού πολέμου 1940 - 1941. Αθήνα, 1990.
- Γρηγοριάδη Σόλωνος, Εποποιία και κατάρρευση - Από την Αλβανία στην κατοχή. Σειρά Φοβερά Ντοκουμέντα. Αθήνα, 1976.

Δημητρακάκη Στέλιου, Η μάχη της Κρήτης. (Ομιλία στην επέτειο του 1946). Έκδοση Παγκρητίου Ενώσεως. Έκθεσις της Κεντρικής Επιτροπής διαπιστώσεως ωμοτήτων εν Κρήτη. Ηράκλειο 1983.

Καρυκόπουλου Παύλου, 200 χρόνια ελληνικού τύπου 1784 - 1984. Αθήνα, Γρηγόρη, 1984.

Κοκονά Νίκου Αλ., Η γερμανική κατοχή στην Κρήτη (Στοιχεία από το αρχείο του συνταγματάρχη Χρ. Τζιφάκη - Ειδική αναφορά στη ρεθωμική αντίσταση της περιόδου 1941 - 1944). Ρέθυμνο, 1989.

Μακρυγιάννη Νίκου, Κρήτη, 1941 - Το λυκόφως των Ελπίδων. Στην έκδοση δε σημειώνονται άλλα στοιχεία.

Μαλεφάκη Ευτύχη, «Μπροστά στο εκτελεστικό απόσπασμα». Χανιά, 1981.

«Ο Γαλατάς στη Μάχη της Κρήτης». Ετήσια Έκδοση του Δήμου Χανίων, 1981, σ. 26 - 30 (Ε.Ε.Δ.Χ.).

«Από την αντίσταση των Σελινιωτών κατά την κατοχή. Το ολοκαύτωμα των τριών χωριών του Σελίνου». Ε.Ε.Δ.Χ., 1983, σ. 29 - 34.

«Το τέλος της εποποιίας της Μάχης της Κρήτης». Ε.Ε.Δ.Χ., 1987, σ. 16 - 25.

«Από τη γερμανική κατοχή: το «Φρούριο Κρήτη» και οι διοικητές του». Ε.Ε.Δ.Χ., 1988, σ. 16 - 24.

Μανωλικάκη Ι., «Η Μάχη της Κρήτης», εφημερίδα «Τα Νέα», 20 - 25 Μαΐου 1957.

«Η Μάχη του Γαλατά». Ε.Ε.Δ.Χ., 1976, σσ. 22 - 24.

Μποτωνάκη Μιχάλη, «Ο Αποκόρνωνας κατά την περίοδο 1923 - 1945», στον τόμο Πεπραγμένα του Α' Παγκοσμίου Συνεδρίου Αποκορωνιωτών. Χανιά, 1989, σσ. 162 - 170.

«Δύο ιστορικά κείμενα». Ε.Ε.Δ.Χ., 1981, σ. 23 - 25.

Μυλωνάκη Στεφάνου, Ο επίσκοπος Κυδωνίας και Αποκορώνου Αγαθάγγελος Ξηρουχάκης. Χανιά, (τύποις Μακρυδάκης), 1948.

Πανηγυράκη Στυλιανού, Η μάχη της Κρήτης (20 μέχρι 30 Μαΐου 1941) Ε.Ε.Δ.Χ., 1981, σ. 11 - 22.

Πρωίμου Στέφανου, Ο ΕΛΑΣ της Κρήτης. Αθήνα 1989.

Σπίθα-Πιμπλή Δήμητρα, Το Εννιά Χωριά (Από τη Μάχη της Κρήτης μέχρι την απελευθέρωση). Ε.Ε.Δ.Χ., 1983, σ. 51-56.

Στιούαρτ (I. MCD. G. STEWART), Η Μάχη της Κρήτης. Αθήνα, Οργανισμός πολεμικών εκδόσεων.

Τσίβη Γιάννη, Χανιά: Κατοχή και αντίσταση. Αθήνα, Γνώση, 1985.

Τσώρτσλιν Ουίνστον, Δεύτερος Παγκόσμιος πόλεμος. Αθήνα, Ελληνική Μορφωτική Εστία, τ. Β

Φλάισερ Χάγκεν, «Αντίποινα των γερμανικών δυνάμεων κατοχής 1941 - 1944», περιοδικό Μνήμων, Αθήνα, 1978 - 1979, σσ. 182 - 195.

«Η Μάχη της Κρήτης: σκέψεις για μια νέα προσέγγιση» στο δίτομο έργο Κρήτη: Ιστορία και Πολιτισμός, τ. Β', σσ. 505-520.

Χρήστου Πέτρου, Στοιχεία για τη στάση του αστικού τύπου κατά την περίοδο της κατοχής», στον τόμο Συμπόσιο για την ιστορία της εθνικής αντίστασης, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1985, σσ. 43 - 45.

Ψηλορείτη Αλέκου, Η Μάχη της Κρήτης, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1980.

ΑΛΛΕΣ ΠΗΓΕΣ

Πολύ σημαντικό πρόβλημα για τη μελέτη της περιόδου και την πιο ολοκληρωμένη διερεύνησή της είναι το ζήτημα της συγκέντρωσης και επεξεργασίας του αρχειακού υλικού. Ήδη έχει επισημανθεί η δυσχέρεια συλλογής των ποικίλων πηγών.¹ Εκτός από το πρόβλημα της έρευνας σε ξένα αρχεία, που και αυτή είναι πολύ ελλιπής² έχουν επανειλημμένα τονιστεί οι σχετικές αρχειακές συλλογές του Ιστορικού Αρχείου Κρήτης, της Βικαλαίας Δημοτικής Βιβλιοθήκης Ηρακλείου και της Βιβλιοθήκης της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Κρήτης στο Ρέθυμνο.³

Κρίναμε σκόπιμο να καταγράψουμε ενδεικτικά τις αρχειακές συλλογές, που αναφέρονται στη Μάχη της Κρήτης και την Κατοχή και βρίσκονται σε δημόσιους χώρους στα Χανιά, αυτές δηλαδή που μπορεί να αναζητήσει κάθε ενδιαφερόμενος μελετητής στην πόλη μας.

Στο Ιστορικό Αρχείο Κρήτης βρίσκονται πολλές αρχειακές συλλογές που αναφέρονται σε αυτή την περίοδο:

α) Το Αρχείο της Κατοχής, στο οποίο περιλαμβάνονται το αρχείο του Γενικού Γραμματέα της Κρητικής Διοικήσεως, εκθέσεις μαχών, προκηρύξεις αντιστασιακών οργανώσεων και διάφορα άλλα ντοκουμέντα.

β) Το προσωπικό αρχείο του Νικολάου Σκουλά, δημάρχου Χανίων επί κατοχής, ηγετικής φυσιογνωμίας της Ε.Ο.Κ.

γ) Άλλα προσωπικά αρχεία, που περιέχουν στοιχεία και γι' αυτή την περίοδο. Ενδεικτικά αναφέρουμε αυτά των Π. Γύπαρη, Μιχαλογιάννη και Ι. Παϊζη. Διαφωτιστικές επίσης πηγές για την περίοδο είναι οι εκθέσεις των Μητροπόλεων για τις καταστροφές που υπέστησαν κατά την κατοχή.⁴

Στη Δημοτική Βιβλιοθήκη Χανίων υπάρχουν δέκα τρεις μεγάλοι φάκελλοι με τον τίτλο «Μάχη της Κρήτης», οι οποίοι περιέχουν συχνά σπάνια έγγραφα και πολύτιμα ντοκουμέντα για την περίοδο. Στους φακέλλους που αναφέραμε ο μελετητής μπορεί να βρει:

α) Τα κείμενα επετειακών διαγωνισμών, που κατά καιρούς προκηρύχθηκαν με θέμα τη Μάχη της Κρήτης.

β) Προκηρύξεις, εφημερίδες, αποκόμματα, έντυπα σχετικά με διάφορα θέματα της κατοχής και της αντίστασης (περιέχονται σε τρεις συνολικά φακέλλους).

γ) Διπλώματα που τυπώθηκαν, για να τιμηθούν οι πρωτεργάτες και οι αγωνιστές της Μάχης και της Αντίστασης, δημοσιεύματα που αναφέρονται στα μνημεία της Μάχης της Κρήτης, προγράμματα πανηγυρισμού της επετείου, κουβερτούρες βιβλίων σχετικών με αυτήν.

δ) Χάρτες από τη Μάχη και την Κατοχή. Άλλοι από αυτούς είναι χειρόγραφοι, άλλοι έτυποι. Σπουδαία είναι η σχετική συλλογή που περιέχεται σε χάρτινο φάκελλο με την ένδειξη «Χάρτες Αρχείου Καφάτου».⁵

ε) Συλλογή χειρόγραφων, πρακτικών δικών, αποκομμάτων εφημερίδων, που έχουν θέμα την τιμωρία των «Δημιών» της Κρήτης, των αξιωματούχων, δηλαδή της γερμανικής διοίκησης κατά την περίοδο της κατοχής.

στ) Φωτογραφίες, έργα τέχνης, μετάλλια, γραμματόσημα με θέμα τη Μάχη της Κρήτης.

ζ) Δημοτικά έγγραφα έχουν καταχωρηθεί σε ειδικούς φακέλλους, όχι πάντοτε με απόλυτη χρονολογική σειρά, σε ξεχωριστούς φακέλλους για τις περιόδους: Ι. 1937 - 1941, ΙΙ. 1941 (μετά τη γερμανική κατάληψη), ΙΙΙ. 1942 - 1943.

η) Σε ειδικούς επίσης φακέλλους έχουν ταξινομηθεί αποκόμματα εφημερίδων, που αναφέρονται σε σημαντικά γεγονότα της Μάχης και της Κατοχής. (Ειδικός φάκελλος περιέχει πολλά δημοσιεύματα για την απαγωγή του Κράιπε).

θ) Φάκελλοι ξεχωριστοί για κάθε κρητικό χωριό περιέχουν αποκόμματα εφημερίδων που αναφέρονται στην ιστορία του χωριού κατά την περίοδο της Μάχης και της Κατοχής.

Στη Δημοτική Βιβλιοθήκη Χανίων επίσης σώζονται πολλά χειρόγραφα και έντυπα φυλλάδια, εφημερίδες, περιοδικά, αποκόμματα ελληνικά, συμμαχικά, γερμανικά. Ενδιαφέροντα είναι και δακτυλογραφημένα φυλλάδια, που αναφέρονται στη Μάχη και την Κατοχή. Ενδεικτικά ξεχωρίζουμε και αναφέρουμε αυτά των Ν. Β. Τωμαδάκη,⁶ Μιχαήλ Σ. Μπαλαντίνου⁷ και του Ν. Σκουλά.⁸

Αξιόλογο επίσης υλικό σώζεται σε επί μέρους αρχειακές συλλογές που υπάρχουν στη Δημοτική Βιβλιοθήκη, όπως αυτές του Αγαθάγγελου Ξηρουχάκη,⁹ του Αντωνίου Μαρή και άλλων.

Πλούσιο φωτογραφικό υλικό επίσης υπάρχει.¹⁰

Πολύ σπουδαίο ζήτημα αναφορικά με τις αρχειακές πηγές της κατοχικής περιόδου είναι αυτό του κρητικού τύπου. Εφημερίδες, περιοδικά, φυλλάδια σώζονται και στο Ιστορικό Αρχείο και στη Δημοτική Βιβλιοθήκη. Στη δεύτερη υπάρχουν πολλά φύλλα

VESTE KRETA

Nummer 77

DEUTSCHE SOLDATENZEITUNG

Dienstag, 25. August 1942

Published in Crete by Crete News Editorial Office Parliament House Crete Telephone 260	 CRETE NEWS THE FIRST BRITISH NEWSPAPER PUBLISHED IN CRETE	FRIDAY 16 MAY 1941 Number 518 Sunday 7.5d
Vol. 1 No. 1	CANEA, CRETE	Price 2 Drachmas

γερμανικών, αγγλικών, ιταλικών εφημερίδων: η «Mitteilungsblatt für Kreta», «Nachrichten für Kreta», «Veste Kreta», η «Crete News» η πρώτη αγγλική εφημερίδα που εκδόθηκε στην Κρήτη, η «La Vedetta» («Σκοπιά» της Ελληνικής έκδοσης).

Επίσης υπάρχουν πολλές κρητικές εφημερίδες της περιόδου. Πλήρεις σειρές των φύλλων που Παρατηρητή, που εκδιδόταν στα Χανιά και πολλά φύλλα του «Εσπερινού Ταχυδρόμου», της «Ελεύθερης Κρήτης»¹¹ της «Φλόγας του Αρκαδίου»,¹¹ του «Εθνικού Εγερτηρίου»,¹¹ της «Ελεύθερης Γνώμης», του «Κρητικού Κήρυκος».

Ας σημειωθεί ότι σώζονται επίσης πλήθος δελτία τύπου, και ειδησεογραφικά δελτία των αντιστασιακών οργανώσεων, τα περισσότερα του Ε.Α.Μ. και της Ε.Ο.Κ.¹²

Αυτή η αναφορά στις ιστορικές πηγές της περιόδου μπορεί να κλείσει με τούτη την έκκληση: α) είναι ανάγκη όλα τα παραπάνω να ταξινομηθούν και να τακτοποιηθούν έτσι ώστε να είναι προσβάσιμα σε κάθε μελετητή. (Αν είναι δυνατό θάταν σκόπιμο να δημοσιευθεί η ακριβής καταγραφή τους τόσο στο Ιστορικό Αρχείο Κρήτης, όσο και στη Δημοτική Βιβλιοθήκη Χανίων. β) Επίσης είναι σκόπιμο να καταγραφεί το αρχειακό υλικό που σώζεται σε Κοινότητες, Εκκλησίες, Μοναστήρια και να γίνει προσβάσιμο στο μελετητή. (Θα μπορούσαν φωτογραφίες και μικροφίλμ των ντοκουμέντων αυτών να υπάρχουν στις μεγάλες αρχειακές συλλογές του Ι.Α.Κ., για παράδειγμα ή της

Δημ. Βιβλιοθήκης). γ) Πρέπει να υποκινηθεί ο κάθε ιδιώτης που έχει αρχειακό υλικό να το προσφέρει σε ένα οργανωμένο αρχείο- έτσι μόνο μπορεί να δώσει τη δική του συνεισφορά στην καταγραφή της ιστορίας μιας εποχής που είναι τόσο ενδιαφέρουσα και τόσο αμφιλεγόμενη.

1. βλ. Χάγκεν Φλάισερ, «Η Μάχη της Κρήτης...» ..., σσ.519-520.
2. Στις λίγες όμως περιπτώσεις που έγινε έρευνα, αυτή απέδωσε θαυμάσιους καρπούς. Ως παράδειγμα αναφέρουμε τη μελέτη του Πολυχρόνη Ενεπεκίδη, Εθνική Αντίσταση (Αθήνα), η οποία αναφέρεται σε θέματα της κατοχικής ιστορίας της Ηπειρωτικής Ελλάδας.
3. Αυτά τα αρχεία επισημαίνει και ο Χάγκεν Φλάισερ στην προαναφερθείσα μελέτη του. (βλ. σημ. 1).
4. Αξιολόγηση είναι η σχετική εργασία που δημοσιεύεται παρακάτω.
5. Συμβολή στην προβολή και αξιοποίηση αυτών των χαρτών αποτελεί η έκδοση του Ημερολογίου του 1991, που έκανε ο Σύνδεσμος Φιλολόγων Νομού Χανίων.
6. Πρόκειται για έκθεση των συμβάντων στην περιοχή του Ακρωτηρίου κατά τις ημέρες της Μάχης της Κρήτης, το Μάιο του 1946.
7. Πρόκειται για τα κείμενα τα σχετικά με τις μάχες στην Κίσσαμο και την αντίσταση των κατοίκων της Καντάνου.
8. Ειδικά φυλλάδια για το θέμα Λουλακάκη, για την αντίδικία του με τον «Κήρυκα» και για άλλα ειδικά ζητήματα.
9. Λίγα χειρόγραφα που περιέχονται στη συλλογή δε διαφωτίζουν ουσιαστικά για τα θέματα της δράσης του Επισκόπου.

10. Πολλές φωτογραφίες είναι κορνιζομένες και μεγεθυμένες στη Δημοτική Βιβλιοθήκη.
11. Εφημερίδες που εκδίδονταν από τις νομαρχιακές επιτροπές του Ε.Α.Μ. Κρήτης.
12. Για τα θέματα του κρητικού τύπου κατ' αυτή την περίοδο, βλ. Ευστρ. Παπαμανουσάκη, Ο κρητικός τύπος. Χαγιά (Φιλολογικός Σύλλογος Χρυσόστομος), Φεβρουάριος 1975, σ. 12, Ζαχ. Σημανδηράκη, «Κρητικός Τύπος - Συμπληρωματικά στοιχεία», περιοδικό «Προμηθεύς Πορφύρος», τ. 34, (Απρ.-Ιούν. 1983), σσ. 147 - 150, Ξενοφ. Παγκαλιά, «Οι εφημερίδες του Ηρακλείου 1881 - 1981», περ. Προμ. Πυρφ. τ. 29 (Μάρτιος - Μάιος 1982),

σσ. 362 - 364, Γιάννη Παπιομύτογλου «Εκατό χρόνια ρεθυμιάτικων εφημερίδων 1881 - 1981», περ. Προμ. Πυρφ. τ. 29 (Μάρτιος - Μάιος 1982), σσ. 176 - 177, Ζαχ. Σημανδηράκη, «Κρητικές εφημερίδες Αθηνών του Ι.Α.Κ.», περ. Προμ. Πυρφ. τ. 32 (Νοεμ. - Δεκ. 1982) δσ. 370 της ίδιας, «Γενικό συμπλήρωμα στον κρητικό τύπο», περ. Λύκτος, τ. Β', 1986 - 1987, σσ. 264, 267, 270.

Πολύ χρήσιμη είναι η ανέκδοτη αποδελτίωση των κρητικών εντύπων της περιόδου, την οποία έχει κάνει ο Μιχάλης Γρηγοράκης στο πλαίσιο ευρύτερης εργασίας του για τον κρητικό τύπο. Ευχής έργο θα ήταν να δημοσιευθεί όσο γίνεται συντομότερα.

Ζωγραφιά του μαθητή Δημήτρη Ρόζη, 8 ετών

Κρήτη και λευτεριά: Από την ιστορία στο θρύλο

ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΥ ΧΑΡΑΛΑΜΠΑΚΗ

Ο ηρωισμός των Κρητικών και το ένθεο πάθος τους για τη λευτεριά είναι κάτι το αυτονόητο και γι αυτό δεν χρειάζεται αποδεικτικά στοιχεία, όπως ακριβώς θα ήταν σήμερα εξίσου περιττή μιά μελέτη η οποία θα προσπαθούσε να αποδείξει τη σφαιρικότητα της γής.

Αυτό που θέλω να δείξω με τα όσα θα ακολουθήσουν είναι η αδιάσπαστη συνοχή και συνέπεια της έννοιας της ελευθερίας διαμέσου των αιώνων στο ηρωικό νησί της Κρήτης.

Αλλά σας δούμε πρώτα τη σημασιολογική εξέλιξη της λέξης *ελευθερία* στην ιστορία της ελληνικής γλώσσας. Ήδη στην πρώτη μορφή της ελληνικής, τη γραμμική γραφή Β', συναντάμε τις λέξεις *e-re-u-te-ro* και *e-re-u-te-ro-se* που σημαίνουν *ελεύθερος* και *ελευθερώσαι* αντίστοιχα. Στον Όμηρο εμφανίζεται για πρώτη φορά το επίθ. *ελεύθερος* στους συνδυασμούς «ελεύθερον ήμαρ», δηλ. η ημέρα της ελευθερίας και «κρητήρ ελεύθερος», δηλ. ο γιορταστικός κρατήρας της ελευθερίας. Στα χωρία αυτά ο Όμηρος αναφέρεται στην πόλη ως θεσμό και όχι σε μεμονωμένα ελεύθερα άτομα. Η έννοια της προσωπικής ελευθερίας είναι άγνωστη στον ποιητή της Ιλιάδας και της Οδύσσειας. Το ουσιαστικό *ελευθερία* εμφανίζεται πολύ αργότερα, για πρώτη φορά στον Πίνδαρο. Η έννοια της ελευθερίας συνδέθηκε στενά με τους περσικούς πολέμους και έτσι απόκτησε μοναδική αίγλη και μεγαλείο. Ο Πλάτων, ο Σωκράτης και ο Αριστοτέλης έδιναν ψυχολογική κυρίως σημασία στην ελευθερία, δηλ. να μην υποδουλώνεται το άτομο στις σωματικές επιθυμίες. Στην αρχαιότητα *ελεύθερος* ήταν αυτός που είχε πλήρη πολιτικά δικαιώματα σε αντίθεση προς τους *βαρβάρους* και τους *δούλους*. Το *ελεύθερο* άτομο δεν βρίσκεται υπό την εξουσία κανενός. Όμως οι έννοιες «*δούλος*» και «*ελεύθερος*» δεν αποτελούσαν αντιθετικό ζεύγος, όπως κακώς νομίζουν πολλοί, αλλά το τελικό αποτέλεσμα μιάς τοποθέτησης από άποψη δικαιωμάτων (1). Το αντίθετο της ελευθερίας είναι η τυραννία (για

τους πολίτες της ίδιας πόλης - κράτους) και η δουλεία (για άτομα διαφορετικών κρατών).

Με τις κατακτήσεις του Μ. Αλεξάνδρου οι Έλληνες ήρθαν σε στενότερη πολιτιστική επαφή με τους «*βαρβάρους*» οπότε άρχισαν να αναθεωρούνται οι παλαιότερες για τη δουλεία απόψεις. Ο φιλόσοφος Επίκτητος (50-120 μ.Χ.) υποστήριξε ότι και ο δούλος έχει αναφαίρετα δικαιώματα. Ο στωικισμός όμως έχει χαρακτήρα απλής φιλοσοφικής θεωρίας με ηθικές διαστάσεις, όπως αργότερα ο χριστιανισμός, και όχι πολιτικού ή κοινωνικού δόγματος. Ο Διογένης ο Λαέρτιος προχώρησε ακόμη πιο πολύ χαρακτηρίζοντας σοφόν εκείνον που ξέρει τα ακριβή όρια της ανθρώπινης ελευθερίας (2).

Οι αρχαίοι Έλληνες απέδιδαν μεγάλη σημασία στην ελευθερία, όπως φαίνεται από τα «*Ελευθέρια*», εορτές που ετελούντο σε διάφορες πόλεις. Τα πολλά σύνθετα και παράγωγα από τη λέξη *ελευθερία* δείχνουν τη σπουδαιότητα του όρου αυτού για το άτομο και το κοινωνικό σύνολο. Η λ. *ελευθερία* παράγεται από την ιδονευρωπαϊκή ρίζα **leudh* - που σημαίνει «*μεγαλώνω, αυξάνω, αναπτύσσομαι*», πράγμα που καθιστά φανερό ότι χωρίς ελευθερία δεν νοείται πρόοδος, ανάπτυξη και εξέλιξη.

Αυτά ως προς την υπόλοιπη Ελλάδα. Ας δούμε τώρα τι συνέβαινε στη δωρική Κρήτη του 5ου π.Χ. αιώνα, οπότε έχουμε γραπτές τεκμηριωμένες μαρτυρίες. Η Κρήτη είχε αναμφισβήτητα την πρωτοπορία έναντι της υπόλοιπης Ελλάδας στο θέμα της πρακτικής εφαρμογής της ελευθερίας.

Στην περίφημη Επιγραφή της Γόρτυνας βλέπουμε ότι ο δούλος ήταν σε αισθητά καλύτερη θέση απ' ότι σε οποιαδήποτε άλλη ελληνική πόλη. Δεν είχε θέβαια δικαιοπρακτική ικανότητα, όπως ο' ολόκληρη την Ελλάδα, μπορούσε όμως μόνο στην Κρήτη να αποκτήσει με περιορισμούς περιουσία. Εξίσου σημαντική είναι η πληροφορία που αντλούμε από την επιγραφή της Γόρτυνας ότι και η θέση της γυναίκας ήταν καλύτερη σε σύγκριση με την υπό-

λοιπη Ελλάδα. Μπορούσε να αποφασίζει μόνη της για το γάμο της, να παρίσταται μόνη της σε δικαστήριο και να υπερασπίζεται τα δικαιώματά της, χωρίς να χρειάζεται την άδεια κανενός, πράγμα που δεν συνέβαινε ούτε στην αθηναϊκή δημοκρατία.

Η πολιτική οργάνωση στην αρχαία Κρήτη παρούσαζε ένα αριστοκρατικό σύστημα στο οποίο είχαν κυρίαρχη θέση οι ελεύθεροι πολίτες οι οποίοι και εξέλεξαν τους «κόσμους», δηλ. τους άρχοντες της πόλης (3). Εκτός από τους ελεύθερους πολίτες υπήρχαν οι περίοικοι ή υπήκοοι, οι μνωίτες (όχι μινωίτες), και οι κλαρώτες ή αφαμώτες οι οποίοι αντιστοιχούσαν στους είλωτες της Σπάρτης. Αν κρίνουμε το πολίτευμα της δωρικής Κρήτης με τα δεδομένα της εποχής εκείνης, όπως εξάλλου έχουμε επιστημονική υποχρέωση, τότε οφείλουμε να αναγνωρίσουμε στους αρχαίους Κρήτες, μιά σπάνια ευαισθησία στα δημοκρατικά ιδεώδη και μιά μοναδική γενναιοδωρία απέναντί στους δούλους, η θέση των οποίων ήταν αισθητά καλύτερη από τη θέση στην οποία βρίσκονταν οι είλωτες στη Σπάρτη ή οι δούλοι άλλων ελληνικών πόλεων. Η συγκρότηση της αρχαίας κοινωνίας είχε διαμορφωθεί κατά τέτοιο τρόπο ώστε να θεωρείται αυτόνομος ο θεσμός της δουλείας. Ο Αριστοτέλης μάλιστα εκφράζει στα «Πολιτικά» του στην επίσημη αντίληψη της ανισότητας των ανθρώπων. Την άποψη αυτή επέκριναν πολύ αργότερα οι Στωικοί φιλόσοφοι κινούμενοι σε καθαρά θεωρητικά ηθικολογικά πλαίσια. Όμως οι αρχαίοι Κρήτες εφάρμοσαν στην πράξη πολλούς αιώνες πιο μπροστά τη φιλελεύθερη πολιτική τους απέναντι στους δούλους.

Η έννοια της ελευθερίας και της σημασίας της για μιά πραγματικά ευνοούμενη πόλη αντικατοπτρίζεται κατά τον καλύτερο τρόπο στην ιστορία και την πολιτική οργάνωση της Ελεύθερνας, μιάς από τις σημαντικότερες πόλεις της αρχαίας Κρήτης, βορειοδυτικά του χωριού Πρινές της επαρχίας Μυλοποτάμου του νομού Ρεθύμνου (4). Η πόλη ήταν κτισμένη σε λόφο που ονομάζεται «Λεύτερνα». Παλιότερα ονομαζόταν Απολλωνία (από τον πολιούχο θεό Απόλλωνα), Άωρος (από τη νύμφη Άωρα), Σάτρα (από την εποχή των Πελασγών) και Σάωρος. Τελικά επικράτησε το όνομα Ελεύθερνα, προφανώς λόγω του αγαθού της ελευθερίας που απολάμβαναν οι πολίτες, αλλά και όσοι δούλοι γίνονταν δεκτοί στην πόλη σύμφωνα με την παράδοση. Οι διάφοροι τύποι με τους οποίους εμφανίζεται το όνομα της πόλης σε αρχαίες επιγραφές (όπως: *Ελεύθερναι*, *Ελαυθεραί*, *Ελευθήρα*, *Ελευθέρ(ρ)α*, *Ελούθερνα* και *Ελεύθεννα*) δεν αφήνουν περιθώρια αμφιβολίας για την ετυμολογική της σύνδεση με τη λέξη ελεύθερος. Και η ετυμολογία της ονομασίας της πόλης από το όνομα ενός κουρήτη, του

Ελευθήρος μας οδηγεί στο ίδιο συμπέρασμα. Για τους πολίτες της Ελεύθερνας η προσωπικότητα του ανθρώπου μπορεί να αναπτυχθεί μόνο όταν το άτομο είναι πραγματικά ελεύθερο. Μόνο ο ελεύθερος, ή όπως λεγόταν στη δωρική Κρήτη ο ελούθερος, ήταν ολοκληρωμένος άνθρωπος.

Μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζει η σύνδεση της ελευθερίας με την πνευματική ανάπτυξη και καλλιέργεια. Απαραίτητη προϋπόθεση για τον πνευματικό δημιουργό είναι η ελευθερία με την ευρύτερη έννοια του όρου. Γι αυτό δεν είναι καθόλου τυχαίο ότι σε μιά ελεύθερη και ευνοούμενη πόλη, όπως η Ελεύθερνα, καλλιεργήθηκαν οι τέχνες και τα γράμματα με περισσή φροντίδα και αναδείχτηκαν πολλοί επιστήμονες και καλλιτέχνες, όπως: Ο Διογένης ο Απολλωνιάτης, φιλόσοφος του 5ου π.Χ. αι., μαθητής του Αναξίμανη. Ο Αμήτωρ, ο πρώτος γνωστός κιθαριστής ερωτικών ωδών με πολλούς οπαδούς, τους Αμητορίδες. Από την Ελεύθερνα κατάγονταν ακόμη ο ποιητής Λίννος και ο γλύπτης Τιμοχάρης. Η πόλη της Ελεύθερνας προστάτευε και βοηθούσε τους καλλιτέχνες, όπως μαρτυρούν επιγραφές της αρχαϊκής περιόδου. Η καλλιεργήσιμη γη την οποία εκμεταλλεύονταν οι καλλιτέχνες λεγόταν «απαμία». Με λίγα λόγια η Ελεύθερνα με τον τρόπο οργάνωσης της πολιτικής και πνευματικής ζωής αποτέλεσε σταθμό και φωτεινό ορόσημο στην πορεία του ανθρώπου για την κατάκτηση της ελευθερίας.

Το ερώτημα αν ήταν ο άνθρωπος ελεύθερος ή όχι στην αρχαία Ελλάδα και την Κρήτη αποκτά νέα διάσταση αν λάβουμε υπόψη ότι η ελευθερία δεν είναι ένα έτοιμο και ανά πάσα στιγμή προσίτο αγαθό, δεν είναι μιά κατάσταση, αλλά μιά κατάκτηση σε προσωπικό και διαπροσωπικό επίπεδο. Οι αγώνες του κρητικού λαού από τα πανάρχαια χρόνια μέχρι σήμερα δείχνουν αυτή την αέναη πάλη για την απελευθέρωση από τον εξαναγκασμό και την καταπίεση του ξένου ή του ντόπιου δυνάστη. Ελευθερία σε τελευταία ανάλυση είναι «η κατοχύρωση της δυνατότητας να δρα κανείς αβίαστα, συνειδητά και υπεύθυνα, μέσα σε κλίμα ασφάλειας, αξιοπρέπειας, δικαιοσύνης και σεβασμού όλων ανεξαιρέτως των ανθρωπίνων δικαιωμάτων».

Δεν είναι και πάλι καθόλου τυχαίο το γεγονός ότι ένας μεγάλος κρητικός, ο Νίκος Καζαντζάκης, αφιέρωσε αρκετό μέρος του μεταφυσικού προβληματισμού του στην έννοια της ελευθερίας (5). Δεν μπορούσε να γίνει διαφορετικά, αφού οι εμπειρίες και τα βιώματά του στο πολύπαθο νησί μας ήταν ζυμωμένα με το αίμα του κρητικού λαού που ζητούσε απεγνωσμένα τη λευτεριά του. Ο Καζαντζάκης θεωρεί την ελευθερία ταυτόσημη με τον άνθρωπο. Στον Αλέξη Ζορμπά δηλώνει: «Αυτό θα πει

να 'σαι άνθρωπος, σου λέω: Ελευθερία». Και στους Αδερφοφάδες τονίζει emphaticά: «Λεύτερος ... πάει να πει είμαι άνθρωπος». Η ελευθερία ως υπέρτατη μορφή υπερνίκησης του φόβου και πολύ περισσότερο ως λύτρωση του ανθρώπου από την ίδια του τη λευτεριά αποκορυφώνεται στη γνωστή ρήση: «Δεν ελπίζω τίποτε, δεν φοβάμαι τίποτε, είμαι λεύτερος».

Η Κρήτη έχει το πικρό προνόμιο να βρίσκεται στο νευραλγικό σταυροδρόμι της Μεσογείου με αποτέλεσμα να την επιβουλεύονται οι εκάστοτε ισχυροί της γής από τα πανάρχαια κιόλας χρόνια: Ρωμαίοι, Σαρακηνοί, Γεννουάτες, Βενετοί, Τούρκοι. Η Ιστορία της Κρήτης είναι γεμάτη από πράξεις ηρωισμού και αυτοθυσίας, γεμάτη από αγώνες για τη λευτεριά, γεμάτη από επαναστάσεις (6). Η πρώτη αντίσταση του κρητικού λαού κατά των Βενετών εκδηλώθηκε ήδη το 1211 με την επανάσταση των Αγιοστεφανητών. Ακολούθησαν οι επαναστάσεις των Σκορδίληδων και Μελισσηνών, των Χορτάτζηδων, των Καλλέργηδων, η συνωμοσία του Σήφη Βλαστού, η επανάσταση του Καντανολέου, και άλλων. Η επανάσταση του Δασκαλογιάννη (1770) υπήρξε το πρώτο σκίτημα λευτεριάς και αποτίναξης του τουρκικού ζυγού. Το τραγικό τέλος της αντί να κάμψει, δυνάμωσε την ορμή και το πάθος των αγωνιστών οι οποίοι δεν συμβιβάστηκαν ποτέ με τη σκλαβιά και την υποδούλωση. Η περίοδος των κρητικών επαναστάσεων (1821-1898) με αποκορύφωμα τη μεγάλη κρητική επανάσταση του 1866-1869 επιβεβαίωσε τον ηρωισμό και την αυταπάρνηση του αδούλτου κρητικού λαού. Ακολουθούν οι επαναστάσεις του 1878, του 1889, του 1895, του 1897-1898. Αλλά και κατά την περίοδο της αυτονομίας φάνηκε καθαρά ότι ο λαός δεν μπορούσε να συμβιβαστεί με την αυταρχική πολιτική του πρίγκιπα Γεωργίου. Η επανάσταση του Θερίσου το 1905 με πρωταγωνιστή τον Ελευθέριο Βενιζέλο έδειξε πως ο κρητικός δεν κάνει διάκριση ανάμεσα σε ντόπιους και ξένους δυνάστες. Η λευτεριά ως απαραίτητος όρος της ανθρώπινης αξιοπρέπειας καθοδήγησε και ενέπνευσε ακόμη μιά φορά το γενναίο φρόνημα των κρητικών.

Τι άλλο ήταν αυτό που παρώθησε τόσους κρήτες οπλαρχηγούς και επαναστάτες να πρωτοστατήσουν στο μακεδονικό αγώνα από το πάθος της λευτεριάς και της εθνικής ιδέας; Από τους 6000 εθελοντές του μακεδονικού αγώνα οι μισοί ήταν κρητικοί. Είναι περιττό να αναφερθώ στον ηρωισμό και την αυτοθυσία τους.

Από τις πρόσφατες εποποιίες του κρητικού λαού δεν μπορώ να μην αναφερθώ, έστω και με λίγα λόγια, στην περίφημη *Μάχη της Κρήτης* (7). Κάτω από το φως των νέων στοιχείων που ήρθαν

και έρχονται στη δημοσιότητα από απόρρητες εκθέσεις πρεσβευτών και μυστικών πρακτόρων η *Μάχη της Κρήτης* αποκτά νέα διάσταση. Διαφαίνεται σε όλη τη μεγαλοπρέπεια του ο ηρωικός ξεσηκωμός των απλών ανθρώπων, το μεγαλείο και η δύναμη της κρητικής ψυχής. «Ακόμη και στο εξωτερικό η μεγαλότητα θεωρήθηκε το ζωντανό σύμβολο της συνέχειας του αντιφασιστικού αγώνα - όχι μόνο στις συμμαχικές, αλλά και σε γερμανόφιλες χώρες. Αξιοσημείωτη είναι π.χ. η θαρραλέα έκθεση του Δανού πρεσβευτή στην Αθήνα, που εξυμνεί τον απτόητο αγώνα όλου του κρητικού λαού για την ελευθερία και την τιμή της χώρας» (8).

Με απίστευτη αφέλεια οι γερμανοί νόμιζαν ότι θα είχαν τη συμπαράσταση και την ενεργό βοήθεια των κρητικών ή τουλάχιστον ότι θα έβλεπαν με απάθεια και αδιαφορία την επιδρομή. Στο συμπέρασμα αυτό κατέληξαν επειδή ήξεραν ότι οι κρητικοί ήταν Βενιζελικοί και έβλεπαν με απέχθεια τη δικτατορία Μεταξά. Οι κρητικοί ήταν οι μόνοι που το 1938 με το αντιδικτατορικό κίνημα στα Χανιά εξέγερθηκαν ενάντια στον ακρωτηριασμό της ελευθέρης γνώμης. Πράγματι ο δικτάτορας Μεταξάς έτρεφε ιδιαίτερη καχυποψία προς το «άπιστο» νησί της Κρήτης. Ο νους των γερμανών δεν μπορούσε να συλλάβει μιά απλή ιστορική πραγματικότητα: Οι κρητικοί δεν ανέχονται, ούτε ανέχτηκαν ποτέ, ντόπιους ή ξένους τυράννους. Οι ψυχροί υπολογιστές έπεσαν έξω. Οι προαιώνιες μνήμες των κρητικών ξύπνησαν. Το αίμα τους άρχισε να βράζει. Ταπείνωση και προσβολή δεν ανεχόταν. Και όταν άρχισαν να πέφτουν από τον ουρανό οι πάνοπλοι αλεξιπτωτιστές τους περίμεναν με τις μαγκούρες, τους μπαλτάδες και τις πέτρες. Χιλιάδες γερμανοί έπεφταν νεκροί προτού καλά καλά προλάβουν να πατήσουν τα άγια χώματά μας. Χαρακτηριστικό είναι το ακόλουθο περιστατικό:

Δύο γυναίκες κι ένας άντρας φορτωμένοι με νερό και ψωμί πέρασαν από ένα σπιτάκι στην άκρη της Κανδάνου και βιάστηκαν να κρυφτούν θέλοντας να ξεφύγουν από το αεροπλάνο που τους καταδίωκε. Μόλις πέρασαν τη μισάνοιχτη αυλόπορτα είδαν να κάθεται στο πεζούλι, κάτω από την κληματαριά, ένα εννενηντάρης απόμαχος των κρητικών απελευθερωτικών αγώνων και να καθαρίζει ένα παλιοτούφεκο, ένα σκουριασμένο γκρα που ζήτημα αν μπορούσε να βρει το στόχο του στα 50 μέτρα.

— *Για που ετοιμάζεσαι;*

— *Θα πάω πέρα να πολεμήσω.*

— *Με τουτηνιέ την παλιοσκουριά;*

— *Ναίσκε.*

— *Δε φοβάσαι το Θεό! Άφησε το τουφέκι και έλα να πάμε ψωμί και νερό στους άντρες που πολεμούνε.*

— Εγώ νεφέρι (ακόλουθος, συνοδός) δε γίνομαι. Θα πάω και θα την ανάψω νιούς.

Εκείνοι που αφηγήθηκαν το περιστατικό μας λένε και τη συνέχειά του: Σε λίγο ο γεροντάκος ξεκίνησε σκυφτά και σурτά προς τη μάχη... Το απόγευμα, αργά, ξαναφάνηκε να γυρίζει στο χωριό του. Δεν κρατούσε πιά το παλιοντούφεκό του, μα ένα καινούργιο γερμανικό μάουζερ. Είχε χτυπήσει κάποιο αλεξιπτωτιστή και του 'χε πάρει το όπλο του. Το αποτέλεσμα δεν έχει σημασία. Ο εννενηντάρης αγωνιστής της Κανδάνου μπορεί και να 'χε πέσει στη μάχη. Σημασία έχει το γεγονός αυτό καθ' εαυτό. Ένα από τα πολλά που συνέβηκαν τότε στην Κρήτη.

Τελικά, ύστερα από 12 μερόνυχτα τα σύγχρονα πολεμικά μέσα και οι μηχανές του ολέθρου επιβλήθηκαν. Η ανδρεία των ανώνυμων μαχητών μεταβλήθηκε σε αίμα και δάκρυα. Από δω και πέρα αρχίζει το μαρτύριο. Οι ωμότητες, οι βιαιότητες και τα εκτελεστικά αποσπάσματα. Οι κρητικοί όμως δεν γέρνουν το κεφάλι. Προτάσσουν και πάλι το στήθος τους και σωριάζονται νεκροί με τον εθνικό ύμνο στο στόμα και το χαμόγελο στα χείλη. Δύο χωρικοί μάλλωναν μπροστά στο εκτελεστικό απόσπασμα παρακαλώντας να εκτελεστεί ο ένας αντί του άλλου. Ένας αντάρτης κατεβαίνει από τα βουνά, παραδίδεται στους γερμανούς, σκάβει ο ίδιος τον τάφο του και πέφτει μέσα από τις ριπές των πολεμικών όπλων για να σωθούν 30 συγχωριανοί του.

Άφησα τελευταίο το ολοκαύτωμα στο Αρκάδι, την ιστορική επέτειο του οποίου γιορτάζουμε επίσημα σε λίγες μέρες. Και εδώ ο αγώνας ήταν άνισος. Παρατάχθηκε ο μικρός Δαυίδ στον πανίσχυρο Γολιάθ. 250 μαχητές στάθηκαν μπροστά σε 15.000 μαινόμενους αλλοθρήσκους. Ο εχθρός είχε την αφέλεια να πιστεύει ότι οι λιγοστοί υπερασπιστές της Μονής θα δειλιάζαν. Τους ζήτησαν επίμονα να παραδοθούν. Οι ψυχροί υπολογιστές έπεσαν και πάλι έξω. Οι προαιώνιες μνήμες των κρητικών ξύπνησαν ξανά. Ο ηρωισμός των υπερασπιστών της Μονής ξεπέρασε τα ανθρώπινα όρια. Τελικά οι μηχανές του ολέθρου επιβλήθηκαν. Ένα γιγαντιαίο πυροβόλο που μεταφέρθηκε εσπευσμένα κατέρριψε τη δυτική πύλη της Μονής. Την κρίσιμη εκείνη ώρα που τα στίφη των βαρβάρων έσθηναν την εκδικητική τους δίψα, σφάζοντας χωρίς διάκριση μαχητές και γυναικόπαιδα, ο Κωστής Γιαμπουδάκης ανατίναξε την πυριτιδαποθήκη και η Μονή σωριάστηκε σε φλεγόμενα ερείπια (9).

Το ολοκαύτωμα του Αρκαδίου δεν ήταν πράξη ύστατης απόγνωσης. Ήταν συνειδητή επιλογή που επέβαλε η λαμπρή ιστορία του νησιού. Ήταν το αποκορύφωμα των κραυγών που έρχονταν από τα

βάθη των αιώνων ζητώντας της λευτεριάς το θείο δώρο. Ήταν η ορμητική δύναμη των ποταμών του αίματος που χύθηκε για την πολυπόθητη λευτεριά.

Κάθε φορά που θα νιώθουμε την ανάγκη να αναβαπτιστούμε στα νάματα της προγονικής αρετής και να αντλούμε δυνάμεις σε ένα κόσμο που επιπείλεται από την αλλοτρίωση, το Αρκάδι, πανελλήνιο και παγκόσμιο φωτεινό σύμβολο ανείπωτου ηρωισμού και αυτοθυσίας, με τον ηγούμενο Γαβριήλ, το Δημακόπουλο, το Γιαμπουδάκη, τη Δασκαλοχαρρίκλεια και τους ανώνυμους ήρωες του θα μας καθοδηγεί και θα μας εμπνέει.

Τα συνθετικά στοιχεία του ηρωισμού των Κρητικών είναι γνωστά: Η εθνική αξιοπρέπεια, η θαθεία ιστορική συνείδηση που ξυπνά, η περηφάνεια που δοκιμάζει βλέποντας το αγνό ήθος του να αντιπαράβάλλεται με τη βουλιμία του οποιουδήποτε τυπικά μεγάλου. Σ' αυτά πρέπει να προστεθεί το ελληνικό λαϊκό γνώρισμα που το λέμε λεβεντιά, και ιδιαίτερα η κρητική λεβεντιά που σημαίνει πέρα από το αρρενωπό ήθος της γεναιόδωρη παραδοχή της δραματικής ουσίας μιά ζωής ταγμένης έτσι κι αλλιώς στο χάρο.

*Τη λεβεντιά ρωτήσανε, ποιός μάννας είναι γέννα
κι είπε πως την εγέννησε των κρητικών το αίμα.*

Έτσι παίρνει νόημα η αποδοχή της θυσίας, η ηρεμία και η γαλήνη με την οποία πηγαίνουμε στο ολοκαύτωμα και το εκτελεστικό απόσπασμα, η προσφορά προς το θάνατο. Αυτή είναι και η πιό έμπρακτη μορφή της ελευθερίας.

Από τη σύντομη αυτή ιστορική αναδρομή φάνηκε πιστεύω καθαρά ότι ο κρητικός από τα πανάρχαια χρόνια μέχρι σήμερα δεν έσκυψε ποτέ το κεφάλι ούτε λύγισε μπροστά σε εκβιαστικές απειλές. Η λαϊκή μούσα συνέδεσε εύστοχα την έννοια της Κρήτης με τη λευτεριά:

*Η Κρήτη με τη λευτεριά μονάχα ζευγαρώνει
μα τη σκληριά την πολεμά και τήνε θανατώνει.*

Σε ένα άλλο δίστιχο τονίζεται ο πρωτοποριακός ρόλος της Κρήτης στους αγώνες για την κατάκτηση της λευτεριάς:

*Κρήτη πατρίς του Μίνωα, του θεαζέλλον μάννα
χωρίς εσένα δε χτυπά τη λευτεριάς καμπάνα.*

Ως κρητικός θα ήταν ίσως άκομψο να εγκωμιάζω τους συμπατριώτες μου παρά το ότι τα ιστορικά γεγονότα μιλούν από μόνα τους. Γι αυτό επιτρέψτε μου να παραθέσω τα λόγια του μεγάλου γερμανού συγγραφέα Erich Kästner ο οποίος εξε-

τέλεσε μυστηριώδη αποστολή τα χρόνια της γερμανικής κατοχής στην Κρήτη και έζησε από κοντά τον ηρωισμό των κρητικών: «Κοιτάζοντας κανείς τα μάτια των κρητικών καταλαβαίνει αμέσως ότι βρίσκεται σε μία χώρα που στις φλέβες των ανθρώπων της ρέει πανάρχαιο αίμα! Τόσες αγέροχες ματιές σ' ένα νησί που γνώρισε τόση σκλαβιά! Ρωμαίους, Σαρακηνούς, Βενετούς, Τούρκους. Ανθρώπους με τέτοια μάτια δεν είναι εύκολο να τους κοιτάξει κανείς κατάματα. Η Κρήτη είναι η βασίλισσα των νησιών της Ελλάδας και τα νησιά είναι κόρες της θάλασσας. Και όπως η θάλασσα πότε γελά και παίζει με διαλλακτικό πνεύμα και πότε δείχνει απειλητικά τη συντρίβουσα δύναμή της, έτσι και οι κρητικοί είναι πολύμορφοι: Είναι μοναδικοί στη φιλοξενία, την καλοσύνη και την ανθρωπιά, όπως είναι μοναδικοί στο πείσμα και τη σκληρότητα, στον ηρωισμό και τη φιλοπατρία» (10).

Οι συμπατριώτες μας ξεπέρασαν τον καθημερινό εαυτό τους κάθε φορά που προκλήθηκαν από τη βία και την αυθαιρεσία. Σήμερα ζούμε σε δύσκολους καιρούς, όπου οι έννοιες και οι αξίες αρχίζουν να χάνουν το νόημά τους. Γι αυτό ακριβώς το λόγο πρέπει να χαιρετίσουμε με ιδιαίτερη ικανοποίηση την πρωτοβουλία της Επιμορφωτικής Λέσχης Προσωπικού ΔΕΗ Ρεθύμνης και τη συμπάρασταση του Κεντρικού Εργασιακού Συμβουλίου ΔΕΗ για την καθιέρωση της Παγκόσμιας Ημέρας Ελευθερίας και Πνεύματος με επίκεντρο την Ιερά Μονή Αρκαδίου. Το Ρέθυμνο με την λαμπρά πολιτιστική του παράδοση, γνωστό ως «η πόλη των γραμμάτων», με την αρχαία Ελεύθερνα - σύμβολο της απαρχής της ελευθερίας των πολιτών - και το ηρωικό Αρκάδι - πανανθρώπινο σύμβολο ηρωισμού και αυτοθυσίας για τη λευτεριά - μπορεί να αποτελέσει συμβολικό σημείο αναφοράς των λαών της γης, το οποίο θα υπενθυμίζει σε όλους το βαρύ χρέος μας να διατηρήσουμε άσβεστη τη φλόγα της λευτεριάς χωρίς την οποία δεν μπορεί να υπάρξει ούτε δικαιοσύνη, ούτε πρόοδος, ούτε ειρήνη.

Οι υπερδυνάμεις μπορεί να βλέπουν την Κρήτη με το ψυχρό συμφέρον, σαν ένα «αδύστιο αεροπλανοφόρο», όπως το αποκαλούν. Δεν πρέπει όμως να ξεχνούν ότι και άλλα ισχυρά κράτη πέρασαν από τις σελίδες της Ιστορίας. Δεν τρέφω απαιτήσεις ότι η διαπίστωση αυτή θα συνέτιζε τους ισχυρούς της γης. Μπορεί όμως σε κάποιες στιγμές εσωτερικής διάυγειας να τους ειδοποιούσε μπροστά στον κίνδυνο του πυρηνικού ολοκαυτώματος. Η σοφία τι άλλο είναι παρά το κατακάθι μιάς μωρίας που έχει προηγηθεί;

Φαίνεται ότι είναι το πικρό προνόμιο της Κρήτης, η μοίρα της, να πληρώνει την κίνηση της ιστορίας του κόσμου με πόνο και αίμα. Οι θυσίες των παιδιών της έδωσαν αρκετά μαθήματα λευτεριάς,

λεβεντιάς και ανθρωπιάς στους ισχυρούς της γης.

Γι αυτό ο κάθε κρητικός μπορεί να διαλαλεί με το κεφάλι ψηλά τα λόγια του Κωστή Παλαμά:

*Είμαι από την Κρήτη. Αν' το νησί που δε γερνά,
δεν γέρνει,
και σκλαβωμένο, ασκλάβωτο, πάντα 'ναι για να δίνει
μαθήματα της Λευτεριάς.*

Σημειώσεις:

Η ομιλία τυπώνεται όπως ακριβώς εκφωνήθηκε, στην εναρκτήρια επίσημη εκδήλωση για την Παγκόσμια Ημέρα Ελευθερίας και Πνεύματος, την 1η Νοεμβρίου 1990 στην Αθήνα, Αμφιθέατρο του Κολλεγίου Αθηνών, χωρίς καμιά αλλαγή. Αυτός είναι και ο λόγος για τον οποίο διατηρεί τον προφορικό της χαρακτήρα καθώς γράφτηκε αρχικά για να ακουστεί και όχι για να διαβαστεί. Για τη μερική αναπλήρωση του αποσπασματικού χαρακτήρα του πανηγυρικού αυτού λόγου κρίθηκε απαραίτητη η προσθήκη μερικών μόνο γενικών παραπομπών και σημειώσεων.

- 1) Για την έννοια της ελευθερίας στον αρχαίο ελληνικό κόσμο βλ. τις εύστοχες επισημάνσεις του D. Nestle, *Freiheit, Reallexikon fuer Antike und Christentum* 8(1972), 299,306.
- 2) Διογ. Λαέρτιος, 7,1,21: «τον σοφόν ... μόνον τ' ελεύθερον, τους δε φαύλους δούλους».
- 3) Βλ. Χρ. Χαλαμπακή, «Επιγραφές από την αρχαία Μάλλα», *Α-μάλθεια*, τεύχ. 33 (1977), σ. 316 κ.ε. Σύγκρ. τις κλασικές στο είδος τους μελέτες του R.F. Willets, *Cretan Cults and Festivals*, Λονδίνο 1962 και *The Civilization of Ancient Crete*, Λονδίνο 1977.
- 4) Χρήσιμες εξακολουθούν να παραμένουν οι πληροφορίες που υπάρχουν για την αρχαία Ελεύθερνα στο σχετικό άρθρο της *Real-encyclopædie der Classischen Altertumswissenschaft* των Pauly-Wissowa, 5(1905), 2351-2353 (Beuchner).
- 5) Γ. Κουμάκη, «Μορφές ελευθερίας στο Νίκο Καζαντζάκη και οι πιθανές επιδράσεις πάνω στη σκέψη του», Πεπραγμένα του Ε' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, τόμ. Γ', Ηράκλειο Κρήτης 1985, σσ. 93-105. Οι σημαντικότερες παρατηρήσεις για την έννοια της καζαντζακικής ελευθερίας έγιναν από τον Παντελή Πρεβελάκη σε ημίωρη προφορική παρέμβαση του μετά την εισήγηση Κουμάκη (Σεπτέμβριος του 1981 στον Άγιο Νικόλαο Κρήτης). Είναι κρίμα ότι η παρεμβατική εισήγηση Πρεβελάκη δεν καταγράφηκε ποθεν. Τα όσα υπαινίσσονται εδώ και πολύ περισσότερο τα όσα δεν μπόρεσα να αναφέρω λόγω έλλειψης χρόνου στηρίζονται σε μερικές προσωπικές σημειώσεις που είχα κρατήσει τότε. Σύγκρ. Γ. Κουμάκη, *Νίκος Καζαντζάκης, Θεμελιώδη προβλήματα στην Φιλοσοφία του*, Αθήνα 1982. Βλ., τέλος, τις διεισδυτικές παρατηρήσεις του Θ. Γραμματά, *Η έννοια της ελευθερίας στο έργο του Ν. Καζαντζάκη*, Αθήνα 1983.
- 6) Περισσότερα στοιχεία και πληροφορίες για το συγκεκριμένο θέμα (και φυσικά όχι μόνο γι αυτό) μπορεί να αντλήσει κανείς από το πολύτιμο έργο του Θ. Δετοράκη, *Ιστορία της Κρήτης*, Αθήνα 1986, 2η έκδ. Αθήνα 1990.
- 7) Οι σκέψεις που ακολουθούν προέρχονται από ανέκδοτη μελέτη του Χρ. Χαλαμπακή την οποία έγραψε με αφορμή τον επίσημο πανηγυρικό λόγο που εκφώνησε στις 27 Μαΐου 1984 στο Βεάκειο θερινό δημοτικό θέατρο του Πειραιά με την ευκαιρία της 43ης επετείου της ιστορικής Μάχης της Κρήτης.
- 8) Χάγκερ Φλάισερ, «Η μάχη της Κρήτης. Σκέψεις για μία νέα προσέγγιση», στο συλλογικό έργο: *Κρήτη: Ιστορία και πολιτισμός*, (Επιστημονική επιμέλεια Ν. Μ. Παναγιωτάκη), τομ. Β', Κρήτη 1988, σσ. 503-520. Βλ. ιδιαίτερα τη σ. 513, απ' όπου και το παράθεμα.
- 9) Χρ. Χαλαμπακή, «Μία άγνωστη περιγραφή του ολοκαυτώματος της Μονής του Αρκαδίου», *Προμηθεύς ο Πυρφόρος*, τεύχ. 22 (1980), 339-342. Αξίζει να σημειωθεί ότι στην περιγραφή αυτή της γερμανίδας *Esperance von Schwartz*, γνωστής ως Ελπίδας Μέλαινας, αναφέρεται ότι έβαλε φωτιά στην πυριτιδαποθήκη ο ηγούμενος Γαβριήλ. Εδώ μνημόνευσα συμβολικά το όνομα του Γιαμπουδάκη, χωρίς να δώσω έμφαση σε διωτάμενες απόψεις οι οποίες έτσι κι αλλιώς δεν αλλάζουν τίποτα ως προς το μεγαλείο, τον ηρωισμό και την αυτοπάρνηση των υπερασπιστών της Μονής.
- 10) Χρ. Χαλαμπακή, (Ο Erhart Kästner και η Κρήτη), *Κρητική Εστία* 29 (1978), 51-57.

Απεικόνιση αναμνηστικού γραμματόσημου -50 χρόνια από τη μάχη της Κρήτης-
Έργο του Κρητικού λαϊκού καλλιτέχνη Ιωάννη Ανουσάκη (1896 - 1981), σχετικό με τη Μάχη της Κρήτης,
που βρίσκεται στο Δημαρχείο Κισσάμου.

... Στό Μάλεμε, στόν Γαλατά, στόν κάμπο τόν Χανιώτη
 όπου τό αίμα έπότισε χλωρό χορτάρι ή νειότη
 όπου μέ αίμα έβάφτηκε λιθάρι καί λιθάρι
 μιάν άστραψιά μιά παλαισιά, σκουτάρι μέ σκουτάρι
 ώς που μιά στάχτη έμεινε στόν κάμπο πούταν ρόδα
 κι ή δάφνη μέ τή λεμονιά λουλούδιζε κι ευώδα...

Γ. ΓΕΩΡΓΑΣΑΚΗΣ

Στίχοι από το ποίημά του «Κρήτη του 1941».

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ (1941 - 1945)

ΖΑΧΑΡΕΝΙΑΣ ΜΕΝ. ΣΗΜΑΝΔΗΡΑΚΗ
ΠΡΟΪΣΤΑΜΕΝΗΣ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ ΚΡΗΤΗΣ

Είναι αναμφισβήτητο ότι η Εκκλησία της Κρήτης διαδραμάτισε πρωτεύοντα ρόλο, τόσο κατά τη Μάχη της Κρήτης, όσο και κατά τη διάρκεια της Γερμανικής Κατοχής, στον Αγώνα για την επιβίωση και απελευθέρωση του Κρητικού λαού από τον κατακτητή. Πλείστοι φλογεροί πατριώτες ιερωμένοι, αφηφώντας τον κίνδυνο και εμπνεόμενοι από το σχήμα και τους σκοπούς της ιεροσύνης τους, έλαβαν μέρος σε μάχες, κυριολεκτικά και μεταφορικά, στήριξαν το δοκιμαζόμενο λαό, και, ανεξάρτητα από τη θέση ή το αξίωμά τους, πρόσφεραν μεγάλο έργο στην προσπάθεια ανακούφισης και διάσωσης του. Συνέπεια της δράσης και συμμετοχής των κληρικών στους Αγώνες, ήταν, αφ' ενός μεν, μερικές φορές, αυτοί οι ίδιοι να θυσιάζονται στο βωμό της Ελευθερίας, αφ' ετέρου δε οι εκκλησίες και τα μοναστήρια να βρίσκονται σε διωγμό και να υφίστανται σοβαρές καταστροφές, λεηλασίες και βεβήλωση.

Ενδεικτικό των παραπάνω είναι οι εκθέσεις που ακολουθούν, οι οποίες απόκεινται στον Α' φάκελλο του αρχείου Γερμανικής Κατοχής του Ιστορικού Αρχείου Κρήτης. Επεξηγηματικά θα πρέπει να αναφερθεί πώς περιήλθαν αυτές οι εκθέσεις στην Υπηρεσία: Τον Οκτώβριο του 1945, ο τότε Διευθυντής του Ι.Α.Κ. Νικόλαος Τωμαδάκης, απηύθυνε το υπ' αριθμ. 5584/6-10-1945 έγγραφο προς την Ιερά Μητρόπολη Κρήτης και τις Ιερές Επισκοπές του Νησιού, με το οποίο τους απέστειλε ερωτηματολόγιο ως προς τη δράση των κληρικών κατά τη Μάχη της Κρήτης και τον Ανταρτικό Αγώνα, πόσοι και ποιοί κληρικοί ή μοναχοί εξορίστηκαν, συνελήφθησαν, φυλακίστηκαν ή εκτελέστηκαν, τι ζημιές είχαν υποστεί οι εκκλησίες και τα μοναστήρια και αν είχαν καταστραφεί ή διαρπαγεί ιερά κειμήλια, εικόνες, σκεύη, χειρόγραφα, κλπ.

Στο έγγραφο του Ιστορικού Αρχείου Κρήτης, απάντησαν (με χρονολογική σειρά) η Ιερά Επισκοπή

Ο φλογερός Ιερωμένος απευθύνεται προς το ποίμνιό του την κρίσιμη ώρα της Κρήτης.

Κισιάμου και Σελίνου, η Ιερά Επισκοπή Λάμπης και Σφακίων, η Ιερά Επισκοπή Ιεράς και Σητείας, η Ιερά Μητρόπολις Κρήτης και η Ιερά Επισκοπή Πέτρας. Δυστυχώς δεν υπάρχει απάντηση της Ιεράς Επισκοπής Κυδωνίας και Αποκορώνου, αν και είναι βέβαιο ότι πολλοί κληρικοί της Επισκοπής αυτής έλαβαν ενεργό μέρος στον Αγώνα και είχαν μεγάλη δράση κατά τις δύσκολες εκείνες ώρες της Κρήτης. Πρωτοπόρος ήταν φυσικά ο Επίσκοπος Αγαθάγγελος Ξηρουχάκης, ο φλογερός ιερωμένος που στήριξε και βοήθησε το ποιμνίο του, με την εξαιρετική δράση και τη μεσολάβησή του στις αρχές Κατοχής, για τη σωτηρία καταδικνών σε θάνατο. Η πολιτική του ικανότητα, το σεβαστό σχήμα του, η διπλωματία και ο αγνός πατριωτισμός του, τον έκαναν να προσπαίζει με θάρρος και αποφασιστικότητα τις υποθέσεις του Κρητικού λαού, σώζοντας πολλούς από το εκτελεστικό απόσπασμα.

Μετά από τις εκθέσεις των Επισκοπών, παρατίθεται και ένα σημείωμα του Νικολάου Τωμαδάκη, που συντάχθηκε στις 22 Μαΐου 1946, σύμφωνα με τις πληροφορίες του Προηγούμενου της Μονής Αγίας Τριάδας, Ιλαρίωνος Κατσαφράκη και άλλων Ακρωτηριανών. Το σημείωμα αυτό (που απόκειται επίσης στο αρχείο Γερμανικής Κατοχής της Υπηρεσίας), έχει τίτλο «Μάχη της Κρήτης - Σημείωμα περί των επιχειρήσεων Ακρωτηρίου Μελέχα Κρήτης», και παρατίθεται γιατί σ' αυτό αναφέρονται μοναστήρια του Ακρωτηρίου και ένοπλες συγκρούσεις που έγιναν κοντά σ' αυτά.

Σημειώνεται ότι τα αρχειακά κείμενα δημοσιεύονται ως έχουν, χωρίς καμιά επέμβαση στο περιεχόμενο ή στον τρόπο γραφής τους.

ΙΕΡΑ ΕΠΙΣΚΟΠΗ ΚΙΣΣΑΜΟΥ - ΣΕΛΙΝΟΥ

Άριθ. Πρωτ. 147

Άριθ. Διεκπ. 124

Έν Καστελλίω τῇ 12 Ὀκτωβρίου 1945

Π ρ ό ς

ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟΝ ΑΡΧΕΙΟΝ ΚΡΗΤΗΣ

Χανιά

Κύριε Διευθυντά

Εἰς ἀπάντησιν τοῦ ὑπ' ἀριθ. 5584 τῆς 6 Ὀκτωβρίου 1945 ὑμετέρου ἐγγράφου προαγόμεθα διὰ τοῦ παρόντος ἵνα καταστήσωμεν ὑμῖν γνωστά ὅσα γνωρίζομεν περί τῶν ἐν τῷ ὑμετέρῳ ἐγγράφῳ ἀναφερομένων.

Κατά τὴν ἐπιδρομὴν τῶν Γερμανῶν κατὰ Μάϊον 1941 πλείστοι ὅσοι ἱερεῖς ἔλαβον μέρος εἰς τὸν ἀγῶνα, ἀλλὰ ἐκ μετριοφροσύνης ἢ καὶ ἐκ φόβου ὡς ἀντικειμένης τῆς πράξεως πρὸς τοὺς ἱερούς κανόνας, δέν ἐγνώσθη λεπτομερῶς ἡ δράσις αὐτῶν. Οἱ δρᾶ-

σαντές εἶναι οἱ ἐξῆς ἐκ τῶν Κισιάμου, ὁ Ἐφημέριος Ἑλίου Σπυρίδων Κουντουράκης ἐπολέμησε εἰς διαφόρους μάχας ἐπιδείξας ἀνδρείαν καὶ θάρρος, ἀλλὰ μετέπειτα ἔπεσε εἰς ταξικούς ἀγῶνας καὶ ἡμαύρωσε τὴν δρᾶσιν του. Ὁ Ἐφημέριος Μελισσοσυργίου Καμάρας Ἀντώνιος Λιουδάκης ἐτυφεκίσθη ὑπὸ τῶν Γερμανῶν εἰς Πλακάλωνα περί τὴν 25 Μαΐου. Οἱ Ἐφημέριοι κάτω Παλαιοκάστρου Ἐλευθέριος Κουτσαυτάκης καὶ Ἀγίου Γεωργίου Μεσογειῶν Γρηγόριος Κουτσαυτάκης ἐκακοποιήθησαν ὑπὸ τῶν Γερμανῶν ἀφοῦ μετεχειρίσθησαν αὐτοὺς καὶ ὡς ὑποζύγια. Οἱ Ἐφημέριοι Παπαδιανῶν Ἰνναχωρίων Θεόφιλος Χριστουλάκης καὶ Στυλιανός Κατερινάκης Ἐφημέριος Ἀμυγδαλοκεφάλι ἐφυλακίσθησαν. Ὁ Ἐφημέριος Μαλαθύρου Ἱερεὺς Δημήτριος Σημανδράκης θά ἤκολούθη τὴν τύχην τοῦ πατρὸς καὶ τριῶν ἀδελφῶν του, τουφεκισθέντων τὴν 28 Αὐγούστου 1944 ἀν Ἱερεὺς τῆς τοῦ Γερμανικοῦ Στρατοῦ δυνάμεως αὐτὸν τοῦ τόπου τῆς ὁμαδικῆς ἐκτελέσεως τῶν κατοίκων Μαλαθύρου.

Ἐκ τῆς ἐπαρχίας Σελίνου ἔδρασαν ὁ Ἱερεὺς Κανδάνου Πολύκαρπος Γρυφάκης ὅστις καὶ ἐπεκηρύχθη ὑπὸ τῶν Γερμανῶν καὶ μὴ δυνάμενος νὰ παραμείνῃ ἐν Κρήτῃ κατέφυγεν εἰς Αἴγυπτον ἐνθα κατετάχθη εἰς τὸ Ναυτικόν ὡς Ἱερεὺς τοῦ Στόλου ἐνθα καὶ νῦν ὑπηρετεῖ. Ὁ Ἐφημέριος Μονῆς Λειβαδᾶ - Κουστογεράκου Ἑμμ. Μετοχαράκης ἐπληγώθη εἰς τὴν μάχην τῆς Μαδάρας καὶ διωκόμενος κατέφυγεν εἰς Αἴγυπτον, ὁ Ἐφημέριος Πλεμενιανῶν Τραχινιάκου Μιχ. Στεφανογιάννης ἔλαβε μέρος εἰς τὴν μάχην Κανδάνου ὡς καὶ ὁ Ἐφημέριος Κάδρους Στυλιανός Φραντζεσκάκης. Ἐπίσης ὁ Ἐφημέριος Σκάφης Ἰωάννης Πρωτοπαπαδάκης ἔλαβε μέρος εἰς διαφόρους μάχας.

Μετά τὴν ἐπικράτησιν τῶν Γερμανῶν καὶ κατὰ τὴν 3 Αὐγούστου 1941 οἱ Γερμανοὶ συνέλαβον τοὺς ἐξῆς ἀδελφούς τῆς Ἱεράς Μονῆς Κυρίας Γωνιάς, Ἠγούμενον Ἰωακείμ Λατινάκην Ἱερομόναχον Παρθένιον Ἀναγνώστᾶκην καὶ τοὺς Διακόνους Καλλίνικον Σιδεράκην, Γερβάσιον Ντουσάκην, Σεραφεῖμ Μαρινάκην καὶ τὸν Μοναχὸν Γεράσιμον Βροσιμάκην κατὰ τὴν 4 Αὐγούστου τὸν Ἐπίσκοπον Κισιάμου καὶ Σελίνου κ. Εὐδόκιμον καὶ τοὺς ἐνέκλεισαν κατ' ἀρχὰς εἰς τὰ ὑπόγεια τοῦ Γερμανικοῦ Φρουραρχείου ἐν Χανίοις ἀνευ διακρίσεως ὡς ἐκ τοῦ σχήματος αὐτῶν μετὰ τῶν λοιπῶν ὑποδίκων καὶ μετ' ὀλίγας ἡμέρας εἰς Ἀγυῖαν καταδικασθέντων εἰς θάνατον καὶ μὴ ἐκτελεσθείσης τῆς ἀποφάσεως ἐνεκεν τῆς δοθείσης τότε ἀμνηστίας, εἰς Ἀγυῖαν παρέμειναν περί τοὺς δύο μῆνας, μετὰ τὴν ἀποφυλάκισιν οἱ μὲν ἀδελφοὶ ἐπέστρεψαν εἰς τὴν Μονὴν μὴ ἐπιτραπείσης τῆς διαμονῆς αὐτῶν ἐντός τῆς Μονῆς ὡς κατεχομένης αὐτῆς ὑπὸ τῶν Γερμανῶν καὶ ἐνεκατεστάθησαν ἐπὶ διετίαν εἰς τὸ τῆς Μονῆς Μετόχιον Κλαδουριανὰ, ὁ δὲ Ἐπίσκοπος Κισιάμου καὶ Σελίνου παρέμεινεν ἐπὶ διμήνον εἰς Χανιά ὑπὸ ἐπιτήρησιν μὴ ἐπιτραπείσης τῆς

μεταβάσεως εἰς τὴν ἔδραν του, καὶ τὴν 21 Νοεμβρίου 1941 μετεφέρθη εἰς Ἀθήνας ὡς ἐξόριστος μὴ ἐπιτρεπομένης τῆς ἀπομακρύνσεώς του ἐκτὸς τῶν ὁρίων τῶν Ἀθηνῶν καὶ νὰ μὴ ἱεροπράττῃ ἀνεὺ ἀδείας τῶν Γερμανικῶν Ἀρχῶν καὶ νὰ παρουσιάζεται εἰς τὸ Γερμανικὸν Φρουραρχεῖον ἐκάστην Τρίτην τῆς ἐβδομάδος πρὸ μεσημβρίας, ἢ κατὰστασις αὕτη τοῦ Ἐπισκόπου παρέμεινε μέχρι τῆς ἀπομακρύνσεως τῶν Γερμανῶν ἐξ Ἀθηνῶν.

Ζημίαι καὶ θεβηλώσεις ἐγένοντο εἰς πλείστους ἐνοριακοὺς ναοὺς καὶ μὴ ἐπίσης καὶ διαρπαγαὶ εἰς κειμήλια σκεύη καὶ εἰκόνας χωρὶς νὰ δυνηθῶμεν μέχρι τοῦδε νὰ ἐξακριβώσωμεν λεπτομερῶς, ἐκτὸς τῆς Ἱερᾶς Μονῆς τῆς Κυρίας Γωνιάς τῆς ὁποίας αἱ ζημίαι ἐντὸς τοῦ Ναοῦ καὶ εἰς τὴν Βιβλιοθήκην εἶναι τοιαῦται τῶν ὁποίων τὸ μέγεθος δύναται ν' ἀντιληφθῇ ὁ νῦν ἐπαξίως διευθύνων τὸ Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Κρήτης ὅστις καὶ παρακαλεῖται διὰ τὴν Ἱστορίαν νὰ ἐπισκεφθῇ τὴν Ἱεράν Μονὴν καὶ νὰ ἀντιληφθῇ τὰς παντὸς εἵδους καταστροφὰς καὶ διαρπαγὰς καὶ θεβηλώσεις ὅς ὑπέστη ἡ Ἱερά Μονή.

**Κατ' ἐντολὴν τοῦ Ἐπισκόπου
Ἐκ τοῦ Γραφείου (Τ. Σ.)**

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΙΕΡΑ ΕΠΙΣΚΟΠΗ
ΛΑΜΠΗΣ ΚΑΙ ΣΦΑΚΙΩΝ
Ἀριθ. Πρωτ. 67
Ἀριθ. Διεκτ. 40

Ἐν Σπῆλῃ Ἀγίου Βασιλείου τῇ 26-10-1945
Πρὸς
Τὸ Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Κρήτης
Εἰς Χανιά

Εἰς ἀπάντησιν τοῦ ὑπὸ ἡμερομηνίαν 6-10-1945 ὑμετέρου ἐγγράφου πληροφοροῦμεν ὑμᾶς Α'. Διὰ τὴν Μάχην τῆς Κρήτης καὶ μετὰ τὸν Μάϊον 1941 1) Ὁ Ἡγούμενος τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Πρέβελι ἀρχιμανδ' Ἀγαθάγγελος Λαγουβάρδος παρέχων πᾶσαν ἠθικὴν καὶ ὕλικὴν βοήθειαν εἰς τὰ συμμαχικά ἀγγλικά Στρατεύματα, ἀποκρύπτων διατηρῶν ταῦτα εἰς ἀποκρήμνους θράχους καὶ σπῆλαια τῆς περιφέρειας τῆς Ἱερᾶς Μονῆς, μέχρις οὐ κατόρθωσε τὸ Συμμαχικὸν Στρατηγεῖον καὶ περισυνέλεξαν τὰ υπολείμματα τοῦ Στρατοῦ των· Ἀνεχώρησεν δὲ κατόπιν εἰς Μέσσην Ἀνατολὴν ὡς καταδιωκόμενος τῶν Γερμανικῶν στρατευμάτων, ἀποβιώσας ὀλίγας ἡμέρας πρὸ τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς ἀγαπημένης του Πατρίδος· 2) Μετέσχεν τοῦ Ἀνταρτικοῦ Ἐθνικοῦ ἀγώνος ὁ Κυριάκος Κατσαντώνης ἐφημέριος Ἄνω Μέρους βοηθῶντας παντοιοτρόπως τοὺς Ἀγγλοὺς μέχρις οὐ κατάρ-

θωσε μετ' αὐτῶν νὰ ἀναχωρήσῃ εἰς Μέσσην Ἀνατολὴν ὀνομασθεὶς λοχαγὸς ἱερεὺς τοῦ Ἑλληνικοῦ Στρατοῦ. 3) Ἐπεκηρύχθη ὑπὸ τοῦ κατακτητοῦ ὁ Συμεὼν Δρετουλάκης ἱερομόναχος Ἱερᾶς Μονῆς Ἀσωμάτων ἐφημέριος Βρυσῶν Ἀμαρίου, ἐκτελεσθεὶς ὑπὸ Γερμανῶν στρατιωτῶν κατὰ τὴν σφαγὴν καὶ καταστροφὴν τῶν 7 χωρίων τοῦ Ἀμαρίου· Αὐγουστος 1944.

Β'. 1) Γενομένων ἀρκετῶν συλλήψεων κατὰ τὸ 1942 συνελήφθη εἰς Μέλαμπες Ἀγίου Βασιλείου καὶ ὁ ἐφημέριος Ἰωάννης Αὐγουστάκης ἐγκλεισθεὶς εἰς Φυλακὰς Ἀγυῖας ὅπου ἀσθενήσας κατέστη ἀνίκανος πρὸς πᾶσαν ἐργασίαν· 2) Ἐξωρίσθη ὁ παπὰ - Ἐμμαν. Ἀνδρουλάκης ἐφημέριος Βολιωνῶν φθάσας μέχρι Σερβίας ὡς διατρέφων Ἀγγλοὺς.

Γ'. Εἰς τοὺς ἐξῆς Ἐνοριακοὺς ναοὺς ἐγένοντο αἱ ἐξῆς ζημίαι· 1) Ἀκουμίων· Μερικὴ καταστροφὴ τοῦ κτηρίου τοῦ ἱεροῦ Ναοῦ, τῶν ἱερῶν Σκευῶν καὶ ἐπιπλῶν, βιβλίων· 2) Ὀλική καταστροφὴ τοῦ ἱεροῦ Ναοῦ Κρύα Βρύσης, ἱερῶν σκευῶν, ἐπιπλῶν καὶ βιβλίων· 3) Ὀλική καταστροφὴ τοῦ ἱεροῦ Ναοῦ Ἄνω καὶ Κάτω Σακτουρίων ἱερῶν σκευῶν, ἐπιπλῶν καὶ βιβλίων· 4) Ὀλική καταστροφὴ ἱεροῦ Ναοῦ Κοξαρέ, ἱερῶν σκευῶν, ἐπιπλῶν καὶ βιβλίων· 5) Ὀλική καταστροφὴ ἱεροῦ Ναοῦ Ροδακίνου· 6) Ὀλική καταστροφὴ ἱεροῦ ναοῦ Δρυγιῶν, ἱερῶν σκευῶν, ἐπιπλῶν καὶ βιβλίων· 7) Ὀλική καταστροφὴ ἱεροῦ Ναοῦ Γερακάρ, ἱερῶν σκευῶν, ἐπιπλῶν καὶ βιβλίων· 8) Ὀλική καταστροφὴ ἱεροῦ ναοῦ Βρυσῶν Ἀμαρίου ἱερῶν σκευῶν, ἐπιπλῶν καὶ βιβλίων· 9) Ὀλική καταστροφὴ ἱεροῦ ναοῦ Καρδάκι, ἱερῶν σκευῶν, ἐπιπλῶν καὶ βιβλίων· 10) ἱεροῦ Ναοῦ Γουργούθων ὀλική καταστροφὴ ἱερῶν σκευῶν, ἐπιπλῶν καὶ βιβλίων· 11) Μερικὴ καταστροφὴ ἱεροῦ Ναοῦ Ἀνωπόλεως Σφακίων, 12) Ὀλική καταστροφὴ ἱ. Ναοῦ Καλλικράτους, ἱερῶν σκευῶν, ἐπιπλῶν καὶ βιβλίων.

Δ'. Εἰς Μοναστήριον Ἱ. Μονὴ Πρέβελι ἐγένοντο μεγάλαι ζημίαι εἰς τὰ ἱερά κειμήλια, εἰς τὰς εἰκόνας καὶ σκεύη, εἰς τὴν Βιβλιοθήκην, εἰς τὰ κτήρια τῆς Μονῆς καὶ εἰς πάντα τὰ πολύτιμα πράγματα αὐτῆς, εἰς τὰς ζωτροφίας, εἰς τὰ ζῶα καὶ γενικῶς προέβησαν οἱ Γερμανοὶ εἰς τὴν ἐρήμωσιν αὐτῆς κατὰ τὸ ἔτος 1942 λόγω τῆς ὕλικης καὶ ἠθικῆς παροχῆς τῶν ἀδελφῶν Μοναχῶν καὶ Ἡγουμένων πρὸς τὰ υπολείμματα τῶν ἀγγλικῶν στρατευμάτων.

**Μετά τιμῆς καὶ εὐχῶν
Ὁ Ἀρχιερατικὸς Ἐπίτροπος
(Τ.Σ.) Σ. Παναγιωτάκης
Ἱερεὺς**

Εν Ίεραπέτρα τη 28/11/1945

Πρός

Το Ιστορικόν Ἀρχεῖον Κρήτης

ΕΙΣ ΧΑΝΙΑ

Ἐχομεν τὴν τιμὴν νὰ παράσχωμεν ὑμῖν τὰς διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθμ. 5584 ἐ. ἐ. ὑμετέρου ἐγγράφου ζητηθείσας πληροφορίες, ἀπαντώντες ἐπὶ τοῦ ἐπισυνημένου τούτῳ ἐρωτηματολογίου σας·

1) Ὁ κλήρος τῆς Θεοσώστου Ἐπαρχίας μας δὲν ἔλαβεν μέρος ἐνόπλις εἰς τὴν Μάχην τῆς Κρήτης, ἐπειδὴ ἐν τῇ περιφερείᾳ μας δὲν ἐγένοντο πολεμικαὶ ἐπιχειρήσεις·

νος τῆς αὐτῆς Ἱ. Μονῆς Ἰλαρίων Συντυχάκης, ὅστις μετὰ πολλὰς περιπετείας κατῴρθωσε νὰ δραπετεύσῃ εἰς Αἴγυπτον ἐνθα ἔτυχε στοργικῆς περιθάλψεως παρὰ τοῦ Σεπτοῦ Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας καὶ τῆς ἐκείσε ὁμογενείας, ἐπανήλθε δὲ εἰς τὴν Μονὴν τοῦ ἀπὸ διμήνου. Διὰ τὴν αὐτὴν ὡς ἀνωτέρω αἰτίαν συνελήφθησαν, ἡ μοναχὴ Καλλινίκη καὶ ἐφυλακίσθη ἐν Σητεία ὡς καὶ ὁ τότε δόκιμος Γεώργιος Χρυσουλάκης, ἡδὴ ἱεροδιάκονος Γεννάδιος, ὅστις κυριολεκτικῶς ἐμαρτύρησεν εἰς τὸ ἐν Σητεία Γερμανικὸν κρατητήριον ἀλλ' οὐδὲ λέξιν ἐξεστόμισεν ἀποκαλυπτικὴν τῶν ἐν τῇ Μονῇ συμβάντων, παρὰ τὰς κακώσεις ἃς ὑπέστη ἐπὶ μακρὸν χρονικὸν διάστημα.

Ἔνεκα τῆς ὡς ἀνω αἰτίας δι' ἐπισήμου πράξεως τοῦ Ράιχ κατεσχέθη ἅπασα ἡ κινήτῃ καὶ ἀκίνητος περιουσία τοῦ Ἱεροῦ τούτου Μοναστηρίου (ὑπὲρ τῆς Γερμανικῆς Κυβερνήσεως) καὶ τὰ μὲν κινήτῃ διήρπασαν μηδὲ τῶν ὀρνίθων ἐξαιρουμένων, διὰ δὲ τὴν ἀκί-

Ο ἐπίσκοπος Χανίων Ἀγαθάγγελος εὐλογεῖ στρατὸ καὶ ὅπλα.

2) Κατὰ τὴν περίοδον τῆς Κατοχῆς συνελήφθησαν τὴν 10ην Ἰουνίου 1944 οἱ κάτωθι ἱερομόναχοι τῆς Ἱ. Μονῆς Τοπλοῦ, διὰ τὴν πατριωτικὴν αὐτῶν δράσιν, ὡς διατηροῦντες ἐντὸς τῆς Μονῆς ταύτης, καθ' ὅλον τὸ μέχρι τῆς ἡμέρας ταύτης διάστημα τῆς κατοχῆς. Ἀσύρματον καὶ Γραφεῖον Πληροφοριῶν τῆς Συμμαχικῆς Κατασκοπείας. Ὁ ἠγούμενος αὐτῆς Γεννάδιος Συλιγνάκης. β) Καλλίνικος Παπαθανασάκης ἱερομόναχος καὶ γ) Εὐμένιος Σταματάκης ἱερομόναχος. Ἐκ τούτων πάντες μὲν κατεδικάσθησαν ὑπὸ τοῦ ἐν Χανίοις Γερμανικοῦ Στρατοδικείου εἰς θάνατον, ἐξετελέσθησαν δὲ οἱ δύο πρῶτοι ἐν Ἀγυῖᾳ τὴν 21 Αὐγούστου 1944, ὁ δὲ ἕτερος ἀπεβίωσεν ἀργότερον, ἀγνωστον πῶς, ἐντὸς τοῦ στρατοπέδου τούτου·

Διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν ἐδιώκετο καὶ ὁ Προηγούμε-

νητον περιουσίαν δὲν ἐπρόφθασαν εὐτυχῶς νὰ ἐφαρμόσουν τὰ εἰλημμένα παρ' αὐτῶν μέτρα, διότι μετ' ὀλίγον, Χάρτι Θεῖα, ἠλευθερούτο ἡ πατρίς μας τῆς στυγεράς τούτων δουλείας.

3) Αἱ ζημίαι αἰτίνες προὔξενήθησαν εἰς τοὺς Ἱ. Ναοὺς τῆς περιφερείας σας, ἀπὸ λεηλασίας καὶ διαρπαγῆς, ἀπετιμήθησαν εἰς τὸ ποσὸν τῶν δραχ. 3.850.000 εἰς τιμὰς τοῦ ἔτους 1940.

Ἐκ τούτων ἀρκετοὺς ἐκρῆμνισαν, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ἠμπόδιζον τὰ ὁχυρωματικὰ τῶν ἔργα, περισσοτέρους μετέβαλον εἰς κοιτῶνας καὶ μαγρεῖα καὶ αἰθούσας θεατρικῶν παραστάσεων, οὐκ ὀλίγας δὲ τῶν ἱερῶν εἰκόνων μετέβαλον εἰς κιβωτίδια ἐντὸς τῶν ὁποίων ἐστελλον τρόφιμα καὶ ἑλαιὸν εἰς τὰς οἰκογενείας των.

4) Αἱ ὕλικαι ζημίαι αἱ προξενήθεισαι εἰς τὰς περι-

ουσίας των Ἱ. Ναῶν καὶ Μοναστηρίων εἶναι ἀρκούντως σοβαρά, συνίστανται δὲ κυρίως εἰς καταστροφὰς κτηρίων, καὶ διαρπαγὰς κινητῶν.

5) Ζημιαί εἰς ἱερὰ σκεύη, βιβλιοθήκας ἢ χειρόγραφα δὲν ἐγένοντο, πλὴν τῶν εἰς Ἱ. εἰκόνας τοιούτων ἀρκεταὶ τῶν ὁποίων ἀφηρέθησαν καὶ ἐχρησιμοποιήθησαν ὡς ἀνωτέρω ἀναφέρωμεν.

Μετὰ πατρικῶν εὐχῶν
(Τ. Σ.) Ὁ Ἱεροσητείας Φιλόθεος

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΙΕΡΑ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΣ ΚΡΗΤΗΣ
Ἀριθ. Πρωτ. 87
Ἀριθ. Διεκπ. 52

Ἐν Ἡρακλείῳ τῇ 2 Φεβρουαρίου 1946
Πρὸς
Τὸ Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Κρήτης
Χανιά

Κύριε Διευθυντά,

Εἰς ἀπάντησιν τοῦ ὑπ' ἀριθ. 5584 π. ἔ. Ὑμετέρου ἐγγράφου, ἔχομεν τὴν τιμὴν νὰ γνωρίσωμεν Ὑμῖν τὰ κάτωθι.

Α) Εἰς τὴν μάχην τῆς Κρήτης κατὰ Μάϊον 1941 μετέσχον ὁ Ἀρχιμανδρίτης Φώτιος Θεοδοσιάκης ἱερατικός Προϊστάμενος τοῦ ἐν Ἡρακλείῳ Ἱεροῦ Μητροπολιτικοῦ Ναοῦ τοῦ Ἀγίου Μηνᾶ καὶ ὁ ἱερεὺς Γεώργιος Κριτωτάκης, ἐφημέριος τοῦ αὐτοῦ Ἱεροῦ Ναοῦ.

Β) Ἐξετελέσθησαν ὑπὸ τῶν Γερμανῶν 1) Ὁ Ἀρχιμανδρίτης Φώτιος Θεοδοσιάκης ἐν Σκαλανίῳ Πεδιάδος κατὰ τὴν 5ην Ἰουνίου 1941 μετὰ τὴν κατηγορίαν ὅτι ἐπολέμησε κατὰ τῶν ἀλεξιπτωτιστῶν, 2) Ὁ ἱερεὺς Γεώργιος Σηφάκης, ἐφημέριος Ἀγίας Βαρβάρας τῆς Ἐπαρχίας Μονοφατισίου κατὰ τὴν 14ην Ἰουνίου 1942, συλληφθεὶς ὡς ὁμηρος μετ' ἄλλων συγχωριανῶν του μετὰ τὴν κατηγορίαν ὅτι συνηργάζοντο μετὰ τῶν Ἀνταρτῶν καὶ 3) Ὁ Ἀρχιμανδρίτης Δωρόθεος Τσαγκαράκης, ἐφημέριος Βασιλειῶν τῆς Ἐπαρχίας Τεμένους ἐν Ἀγυιᾷ Χανίων, κατὰ τὴν 22αν Ὀκτωβρίου 1943 μετὰ τὴν κατηγορίαν ὅτι διενήργει ἐράνους ὑπὲρ τῶν ἀνταρτῶν.

Γ) Ἐξωρίσθησαν ὁ Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Κρήτης κ. Βασίλειος καὶ ὁ Ἱερομόναχος Ἀγαθάγγελος, οἰκονόμος τοῦ Σιναϊτικοῦ Μετοχίου «Ἁγιοὶ Ἀπόστολοι» Μονοφατισίου τῇ 26ῃ Μαρτίου 1942.

Δ) Ἐνεκλείσθησαν εἰς τὰς φυλακάς Ἡρακλείου οἱ Μοναχοὶ τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Ἀγίου Γεωργίου Ἐπανωσήφη καὶ ὁ Προηγούμενος τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Ἀγκαράθου Ἀρχιμ. Γεράσιμος Μιζεράκης τῇ 7ῃ Μαρτίου 1942.

Ε) Ζημίας ὑπέστη ἡ Ἱερὰ Μονὴ Ἀγίου Γεωργίου Ἐπανωσήφη, λεηλατηθεῖσα δις ὑπὸ τῶν κατακτητῶν. Ὁμοίως ὑπέστησαν ζημίας αἱ περιουσίαι τῶν Ἱερῶν Μονῶν Βροντησίου, ὁδηγητριάς καὶ Κουδουμά τῆς Ἐπαρχίας Καϊνουρίου.

Ἐνθερμος πρὸς Θεὸν εὐχέτης Ὑμῶν
(Τ. Σ.) Ὁ Κρήτης Βασίλειος

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΙΕΡΑ ΕΠΙΣΚΟΠΗ ΠΕΤΡΑΣ
Ἀριθ. Πρωτ. 641
Ἀριθ. Διεκπ. 342

Ἐν Νεαπόλει τῇ 12 Νοεμβρίου 1946
Πρὸς
Τὸ Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Κρήτης
Χανιά

Κύριε Διευθυντά,

Εἰς ἀπάντησιν τοῦ ὑπ' ἀριθ. 5584 τῆς 6ης 8/βρίου 1945 ὑμετέρου ἐγγράφου, πληροφοροῦμεν, ἔστω καὶ ἀργά, ἔνεκα τῆς ἀναμίξεως τοῦ ἐγγράφου μετ' ἄλλων μετακομισθέντων ἀπὸ Γραφείου εἰς Γραφεῖον διὰ τὸ δίκαιον καὶ τὴν Ἱστορίαν καὶ τὴν τιμὴν τῶν παθόντων κληρικῶν τῆς καθ' ἡμᾶς Θεοσώστου Ἐπισκοπῆς, δὲν ἔχομεν ἐκ τῶν κατηγοριῶν τοῦ ὑπ' ἀριθ. 1 ἐρωτήματος.

Ἐκ τῶν κατηγοριῶν τοῦ ὑπ' ἀριθ. 2 ἐρωτήματος ἔχομεν:

α) Τὸν Παπὰ Ἐλευθέριον Τσαγκαράκιν, Ἐφημέριον Ἀμυρῶν Βιάννου. Οὗτος συνελήφθη ὑπὸ τῶν Ἱταλῶν (2 Φεβρουαρίου 1942), διότι ἐφιλοξένηι Ἀγγλους, μετήχθη ἐνταῦθα καὶ ἐνεκλείσθη εἰς τὰς ἐν Νεαπόλει φυλακάς. Ἐξωρίσθη εἰς Ρόδον. Ἐντεύθεν μετεφέρθη, εἰς Σητεῖαν, ἐδικάσθη ὑπὸ τοῦ ἐκεῖ Ἱταλικοῦ Στρατοδικείου καὶ κατεδικάσθη νὰ ἐξορισθῇ εἰς Ἱταλίαν. Ἐνταῦθα καὶ εἰς διάφορα στρατόπεδα συγκεντρώσεως, ἀνά τὰς ἐν Εὐρώπῃ ἐχθρικής Χώρας ἔζησε μέχρι τῆς συμμαχικῆς νίκης. Ἀπελευθερωθεὶς, ἔφθασεν εἰς Ἀμυρὰ Ἰουλίου τοῦ 1945. Ἐφοίτησε μῆνας τινὰς εἰς τὴν Θεολογικὴν Σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, καὶ ἤδη ἐφημερεύει εἰς Ἀμυρὰ. β) Κατὰ τὴν τραγικὴν περιπέτειαν τῆς Ἐπαρχίας Βιάννου (14 Σ/βρίου 1943), ἐξετελέσθησαν ὑπὸ τῶν Γερμανῶν: 1) Ὁ Παπὰ Λεωνίδας Πνευματικῆς, Ἐφημέριος Βαχοῦ, καὶ προσωρινῶς Κρεββατᾶ, ἐνθα καὶ ἐξετελέσθη καὶ 2) Ὁ Κύριλλος Συναδινάκης Ἱερομόναχος τῆς Ἱ. Μονῆς Ἀρβῆς καὶ πλησίον τοῦ κυριάρχου Μονῆς ἐν τῇ ὁμονύμῃ παραλίᾳ Ἀρβῆς. Οὗτος εὐρέθη ἐκεῖ, ἐνῶ οἱ λοιποὶ Μοναχοὶ εἶχον διαταχθῇ πρὸ πολλοῦ νὰ ἐγκαταλείπωσι τὴν ὡς ἀνω περιφέρειαν, ὡς ἀπηγορευμένην ζώνην καὶ νὰ κατοικήσωσιν ἐν

έξαρτήματι της ίδιας Μονής ονομαζομένην «Ἁγία Μονή» - εἰς μικράν ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς Ἀνω Βιάννου. Πρωτεύουσας τῆς Ἐπαρχίας πρὸς Ν. ταύτης.

Εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 3 ἐρώτημα ὑπάγονται κυρίως Ἐξωκκλήσια διαφόρων Ἑνοριῶν καὶ δὴ 1) τῆς Ἑνορίας Βραχασίου Μερ/λου οἱ κατακτηταὶ ἐθεβήλωσαν καὶ ἡρῆμωσαν τελείως ἐπτά (7) ἐξωκκλήσια καὶ δύο (2) Παρεκκλήσια ἐντὸς τοῦ χωρίου καὶ διήρπασαν τὸ Γραφεῖον τῆς Ἑνορίας. Κατέλαβον τὸ Ἱ. Προσκύνημα Ἁγίου Γεωργίου «Σεληνάρι» - εἰς τὴν ὁμώνυμον φάραγγα, μετέβαλον αὐτὸ εἰς Σταθμόν καὶ παρημποδίζον τοὺς συρρέοντας Προσκυνητάς πρὸς μεγίστην θρησκευτικὴν καὶ ὕλικήν ζημίαν. 2) τῆς Ἑνορίας Ζενίων Μερ/λου διήρπασαν τὰς ἐπενδύσεις τῆς Ἁγίας Τραπεζῆς τῶν Ἱ. Ναῶν Ἁγίου Γεωργίου Ἀνω Ἀμυγδάλων καὶ Ἁγίου Ἰωάννου. Ζενίων καὶ κατέστρεψαν θύρας, παράθυρα, παγκάρια κ.λ.π. καὶ γ) τῆς Ἑνορίας Λαγού - Πινακιανὸ Λασηθίου διήρπασαν τὰς ἐπενδύσεις τῆς Ἁγίας Τραπεζῆς τοῦ ἐξωκκλησίου Ἁγίου Γεωργίου.

Εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 4 ἐρώτημα ὑπάγονται:

1) Ἡ Ἱ. Μονὴ Ἀρθῆς Βιάννου, τῆς ὁποίας ἐμπρολήθη τὸ Ἦγουμενεῖον, τὸ Ἑστιάτοριον καὶ τὸ Κελλῖον τοῦ ἐκτελεσθέντος Ἱερομονάχου Κυρίλλου Συναδινάκι. Ἐκτὸς τῆς καταστροφῆς ταύτης ἡ Μονὴ ὑπέστη διαρπαγὴν τελείαν. Θύρες, παράθυρα, ξυλεῖα, ἐργαλεῖα γεωργικά καὶ ὑποδηματοποιίας, σιτηρὰ 7.000 ὀκ., 15.000 ὀκ. χαροῦπι, 4.000 ὀκ. λάδι, μαγειρικά σκεύη καὶ εἶδη κουζίνας, εἰς ὄνος, δύο ἀγελάδες καὶ ἓν πρόβατον, ὡς καὶ ἄλλα πολλὰ πράγματα διηρπάγησαν, συμφώνως ἐκθέσει τοῦ Ἦγουμενο-συμβουλίου τῆς Μονῆς.

2) Ἡ Ἱ. Μονὴ Κρυσταλλένιας ἐν τῇ Ἐπαρχίᾳ Λασηθίου ἡ ὁποία μετεβλήθη ὑπὸ τῶν Ἰταλῶν εἰς φυλακὴν τῶν πολιτοκρατουμένων, ἐκδιωχθέντων τῶν Μοναχῶν καὶ ἐρημωθείσης τῆς Μονῆς. Ταύτης ἀπεστεγάσθησαν ὑπὸ τῶν Γερμανῶν δύο οἰκήματα καὶ αἱ κέραμοι μετεφέρθησαν ἀλλαχοῦ πρὸς στέγασιν τοιούτων οἰκοδομηθέντων ὑπ' αὐτῶν. Τῆς αὐτῆς Μονῆς ἡρηνώθη τὸ Ἐξωκκλήσιον Τίμιος Σταυρός εἰς θέσιν «Κεφάλαι» καταστραφέντος τοῦ ξυλίνου Εἰκονοστασίου, ὡς γνωρίζομεν ἐξ ἰδίας ἀντιλήψεως καὶ ἐκ πληροφοριῶν τῶν Μοναχῶν αὐτῆς καὶ

3) Τὸ Μονύδριον «Κουφὴ Πέτρα» ἄνωθεν τῆς Νεαπόλεως (ἐξάρτημα τῆς Ἱ. Μονῆς Κρεμαστῶν), τοῦ ὁποίου τῆς Ἁγίας Τραπεζῆς τοῦ Ἱ. Ναοῦ διηρπάγησαν καὶ ἐπενδύσεις καὶ τὸ Ἱ. Ἀντιμήνσιον, ὡς ἀνέφερεν ὁ Ἦγούμενος.

Τέλος διὰ τὸ 5ον ἐρώτημα πληροφοροῦμεν, ὅτι διηρπάγη ἡ Βιβλιοθήκη τῆς Ἱ. Μονῆς Ἀρθῆς, περιλαμβάνουσα Ἐκκλησιαστικά, Πατερικά καὶ ἄλλα Θεολογικά συγγράμματα.

Μετ' ἐκτιμήσεως καὶ εὐχῶν.
(Τ.Σ.) Ὁ Πέτρος Διονύσιος
Ὁ Γραμματεὺς

ΜΑΧΗ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

Σημεῖωμα περὶ τῶν ἐπιχειρήσεων Ἀκρωτηρίου Μελέχα Κρήτης Α' Ἀμυνα

Κατὰ τὴν ἐναρξιν τῶν ἐπιχειρήσεων ὑπῆρχον εἰς τὴν περιφέρειαν τοῦ Ἀκρωτηρίου αἱ ἐξῆς ἀμυντικαὶ δυνάμεις (Βρεττανικῶν στρατευμάτων).

Ἀντιαεροπορικαὶ δυνάμεις εἰς Προφήτ' Ἥλια, καὶ εἰς δύο σημεία. Ὁμοίως εἰς Κορακές, εἰς Ἀρώνι καὶ εἰς Στέρνες. Ὁμοίως δύο φυλάκια, τὸ ἓν εἰς Κουνουπιδιανὰ καὶ τὸ ἕτερον εἰς Σταυρόν.

Ἑλληνικαὶ στρατιωτικαὶ δυνάμεις δὲν ὑπῆρχον. Ὑπῆρχε μόνον εἰς Γουβερνέτο ἐν παρατηρητήριον ἐξ ἐλλήνων ναυτικῶν καὶ εἰς Μονὴν Ἀγ. Τριάδος ἐν φυλάκιον ἐκ τριάκοντα περίπου ἀνδρῶν (Β. Ναυτικού) διὰ τὴν φύλαξιν τοῦ ἐκεῖ ἐναποθηκευθέντος ὕλικου (πυρομαχικῶν τοῦ στόλου περὶ τοὺς 300 τόνους).

Ἡ ἀντιαεροπορικὴ ἀμυνα ἀπέθλεπεν εἰς τὴν φύλαξιν τοῦ λιμένος τῆς Σούδας καὶ τῆς πόλεως Χανίων.

Β' Ἀεραποβάσεις

1) Ἐγένοντο ἀεραποβάσεις (20 Μαΐου) δι' ἀνεμοπλάνων εἰς Προφήτ' Ἥλιαν καὶ Καμπάνι μετ' σκοπὸν τὴν ἐξουδετέρωσιν τῶν πυροβολείων τῶν εἰς θέσιν Φρούδια (Προφήτ' Ἥλια) καὶ τὸν ἐλεγχον τῆς ὁδοῦ Προφήτ' Ἥλια - Μουζουρά, καὶ Προφήτ' Ἥλια - Στέρνες, διὰ τῆς διακοπῆς τῆς. (Τρία ἀνεμοπλάνοι).

2) Ὁμοίαι ἀεραποβάσεις δι' ἀνεμοπλάνου εἰς περιφέρειαν Μουζουρά - Στερνῶν πρὸς ἐξουδετέρωσιν τοῦ εἰς Στέρνες ἀντιαεροπορικοῦ (ἐν ἀνεμοπλάνον). Οἱ ἀποβάντες εἰς Προφήτ' Ἥλιαν ἐξουδετερώθησαν ὑπὸ τῶν Ἀγγλῶν, οἵτινες ἄλλους μὲν ἐφόνευσαν, ἄλλους δὲ συνέλαβον αἰχμαλώτους. Οἱ εἰς Καμπάνι ἀποβάντες κατ' ἀρχὰς ἐπροχώρησαν πρὸς τὸ χωρίον, ὅπου ἐτραυμάτισαν Ἀγγλὸν λοχίαν καὶ ἐφόνευσαν τρεῖς κατοίκους, προχωροῦντας ἀκαλύπτως ἐναντίον των. Τὸν Θεοφάνην Ἀνδρεδάκην ἀπὸ Καμπάνι, τὸν Κωστήν Σκανδαλάκην ἀπὸ Χωροφάκια καὶ Εὐαγγέλην τινὰ περβολάρην. Εἴτα ἀποτυχόντος τοῦ ἀντικειμενικοῦ σκοποῦ τῶν εἰς Προφήτ' Ἥλιαν πεσόντων, ὑπεχώρησαν καὶ αὐτοὶ πρὸς τὴν θάλασσαν. Οἱ πεσόντες εἰς Μουζουρά ἠχμαλωτίσθησαν ὅλοι ὑπὸ τῶν κατοίκων Χωρδακίου καὶ Μουζουρά. Οὕτω ἐληξεν ἡ ἐπιχείρησις τῆς πρώτης ἡμέρας, χωρὶς νὰ ἐπιτευχθῇ ὁ ἀντικειμενικὸς σκοπὸς τῶν Γερμανῶν.

Γ' Ἡ ἀπὸ θαλάσσης ἀπόβασις

Τὴν 22αν Μαΐου ἐφάνη εἰς τὸ Αὐλάκι τοῦ Ἁγίου (Β. ἀκτὴ τοῦ Ἀκρωτηρίου) καὶ μετ' ἡμερῶν. Πιθανόν ἐπρόκειτο περὶ γερμανῶν δοκιμασθέντων κατὰ τὰς θαλασσίας συγκρούσεις, οἱ ὅποιοι ἠναγκάσθησαν νὰ ἀποβούν ἐκεῖ. Σημειωτέον ὅτι εἰς θέσιν λεγομένην «τοῦ Σπαθάρου» (πίσω ἀπὸ τὸ Χωρδάκι) ἀπεβιβάσθησαν περὶ τοὺς 15 γερμανοὶ μετ' ὅσους λαστιχένιες.

ναυαγοί προφανώς. Ούτοι συνελήφθησαν από τούς Χωρδακιανούς, οι οποίοι τούς παρέδωσαν εις τούς εις Στέρνες Άγγλους. Τού σκάφους επέβαινον περί τούς 80, οι οποίοι απεβιβάσθησαν, αφήκαν φρουράν εις τό μέρος της αποβάσεως και έν συνεχεία διελθόντες τό Αύλάκι, διά τού Καθολικού, ανήλθον εις την Μονήν Γουβερνέτου, την οποίαν εγκατέλειψαν οι τού παρατηρητηρίου.

Τήν επομένην (23ην Μαΐου) επροχώρησαν διά τού Φαραγγιού μέχρι της 'Ι. Μονής 'Αγίας Τριάδος. 'Εκεί την ιδίαν ημέραν είχε φθάσει εκ Χανίων ό 'Επίσκοπος Κυδωνίας και 'Αποκορώνου 'Αγαθάγγελος Ξηρουχάκης, τραυματισθείς εκ βόμβας πεσούσης εις τό μέγαρον της 'Επισκοπής, την προτεραίαν. 'Αφού ήρεύνησαν την Μονήν όλόκληρον και διέρρηξαν τάς θύρας της οι Γερμανοί, εποπτεύσαντες τά πέριξ και μαθόντες ότι οι 'Άγγλοι διέθετον τάνκς εις μικράν από της Μονής απόστασιν, απέφασιν ν' αποσυρθούν προς τό Γουβερνέτο. 'Εβλεπον άλλωστε την κίνησιν και τάς συγκεντρώσεις των χωρικών. Κατά την αποχώρησιν των, διέταξαν την εκκένωσιν της Μονής, οι δ' έν αὐτῷ μετά τού ήγουμένου και τού 'Επισκόπου, επροχώρησαν προς τό Γουβερνέτο, όπου εφθασαν. Κατά την υποχώρησιν των Γερμανών οι χωρικοί τούς επυροβόλησαν και εφόνευσαν δύο εις θέσιν Κατσούφρα (υπερθεν της Μονής). 'Ετραυματίσθησαν όμως και εκεί οι Μουζουριανοί Νικόλαος Γιαννακάκης και Νικόλαος Ψιλλάκης.

Δ' Η μάχη τού Σταυρού

Τήν 24ην Μαΐου και περί την 11ην πρωινήν, περί τούς πεντήκοντα όπολισμένοι εκ Μουζουρά, Καλόρουμα, Στέρνες, Καθιανά και Χωρδάκι επετέθησαν κατά των Γερμανών, οι οποίοι είχαν εγκαταλείψει τό Γουβερνέτο και είχαν κατέλθει εις τό Αύλάκι, όπου επρογευματίζον. 'Επυροβόλουν δέ οι 'Έλληνες κατέχοντες τά υπερκείμενα ύψώματα. Οι Γερμανοί ανεπτύχθησαν τότε και κατέλαβον τό υπερθεν τού Αύλακιού Λιδομούρι μέ κατεύθυνσιν προς τόν Σταυρόν, ενώ εξηκολούθουν θαλλόμενοι. Εις την μάχην αὐτήν εφονεύθη ό εκ Μουζουρά άγροφύλαξ 'Ιάκωβος Καζάκος. Τούτο συνετέλεσεν εις τό ν' αποχωρήσουν, περί την 4ην απογευματινήν, οι Χωρικοί, οι οποίοι, κατά τό έθος των Κρητικών 'Επαναστάσεων, ήσαν ανεφοδιαστοί, οι οποίοι και διελύθησαν, ενώ οι γερμανοί διεσκορπίσθησαν εις τά θουνά.

Μετά τό πέρας της μάχης ό ήγούμενος 'Ιλαρίων Κατσαφράκης, όστις μετ' άλλων είχε καταφύγει εις τό Σπήλαιον της 'Αρκούδας, επέστρεψεν εις την 'Ι. Μονήν 'Αγ. Τριάδος.

Τήν επομένην 25ην Μαΐου, ενεφανίσθησαν πρό της 'Αγίας Τριάδος περί τούς 50 'Άγγλοι, οι οποίοι ήρώτησαν πού είναι οι Γερμανοί. 'Εγένοντο δ' αντίληπτά και βρεττανικά τάνκς εις απόστασιν 300-500 μέτρων από της Μονής, εις τούς ελαιώνας. 'Αφού έλαβον τάς

πληροφορίας άς έζήτησαν, υπεσχέθησαν ότι θα επέστρεφον την νύκτα διά νά λάβουν τόν ήγούμενον ως οδηγόν, πλην δέν επέστρεψαν.

Τήν επομένην (26ην) ήκούσθη πόλεμος εις τό Σταυρό, διότι οι Βρεττανοί προωθήθησαν εις Χωραφάκια (μόνον τό πεζικόν τους) και εκείθεν επετέθησαν κατά των Γερμανών. Κατά την μάχην εφονεύθησαν περί τούς 12 Βρεττανοί και 8-9 Γερμανοί, πολλοί δέ Γερμανοί ήχμαλωτίσθησαν. Οι υπόλοιποι επήραν τά θουνά και διεσκορπίσθησαν.

Σημειωτέον ότι οι 'Άγγλοι είχαν προηγουμένως (τήν 22αν Μαΐου) εγκαταλείψει τό φυλάκιον Σταυρού, διότι οι εκεί διαμένοντες δέν διέθετον όπλισμόν ή ήσαν τραυματίαι. Διήλθον διά της 'Αγίας Τριάδος, όπόθεν ό ήγούμενος τούς ώδήγησεν εις Κουνουπιδιανά.

Οι Γερμανοί εχρησιμοποίησαν ως οδηγούς και προκάλυμμα της προωθήσεώς των δύο έντοπίους, τούς όποιους συνέλαβον, τούς υπεχρέωσαν νά ένδυθούν άγγλικήν στολήν και όπλους τούς έθεσαν επί κεφαλής της φάλαγγός των. Ούτοι ήσαν οι Γεώργιος Τζαμαριάς και Στυλιανός Τζαμαριάς (θείος και άνεψιός), εφονεύθησαν δ' υπό των 'Αγγλων κατά την επακολουθήσαν σύρραξιν.

Ε' Κατάληψις τού 'Ακρωτηρίου

Τό 'Ακρωτήρι κατελήφθη μόνον άφού εκρίθη ή τύχη των Χανίων. 'Άλλοι των 'Αγγλων τό έξεκένωσαν, υποχώρησαντες διά της Σούδας προς τόν 'Αποκόρωνα. 'Άλλοι πάλι προσεπάθησαν ματαίως, οδηγούμενοι υπό έντοπίων, νά διαπεραιωθούν από την παραλίαν την κάτω των Στερνών εις 'Αποκόρωνα. Οι τελευταίοι ούτοι, περί τούς εκατόν, συνελήφθησαν υπό των γερμανών και ήχθησαν εις Χανιά.

ς' Αντίποινα

Τά πτώματα των Γερμανών των φονευθέντων εις Κατσούφραν έκακώθησαν και εγυμνώθησαν υπό των χωρικών.

Τήν πρώτην εβδομάδα τού 'Ιουνίου, οι Γερμανοί εκύκλωσαν νύκτωρ τό χωρίον Στέρνες, συνέλαβον τόν πληθυσμόν και έξεχώρισαν τό πρῶτ' τούς άνδρας. 'Από αὐτούς, οι οποίοι ήσαν περί τούς 170, επήραν 10 και τούς έτουφέκισαν. 'Η διαλογή εγένετο ως έξης. 'Αφηράτο από τούς παρατεταγμένους κάθε 17ος, αριθμουμένων των άνδρῶν από 1-17.

Ζ' Ζημιαί

'Η Μονή 'Αγίας Τριάδος υπέστη πολλές ζημίας, διαρπαγάς, λεηλασίας κλπ. περί ών όμιλεί εκθεσις τού 'Ηγουμένου. Ζημίας υπέστησαν και τά χωρία Στέρνες, Γκαλαγκάδω, Καθιανά, Κορακιές, Κουνουπιδιανά εκ βομβαρδισμών ή λεηλασιών.

Χανιά 22-5-1946

Κλείνοντας αυτό το μικρό σημείωμα, θα πρέπει να επισημάνουμε ότι οι εκθέσεις που παρατέθηκαν ήταν ψήγματα και στοιχεία ελάχιστα, σε αναλογία με την τεράστια προσφορά του Κρητικού Κλήρου στον Αγώνα. Κρίθηκε σκόπιμο - σ' αυτή τη δημοσίευση τουλάχιστον - να μην παρατεθούν και άλλα στοιχεία από αρχεία ή βιβλία, για τη δράση των ιερωμένων και την κατάσταση της Εκκλησίας κατά τη Μάχη της Κρήτης και την Αντίσταση. Κι αυτό για να παρουσιασθούν αυτούσιες οι παραπάνω εκθέσεις, που αποτελούν άλλωστε και μια, ελλιπή έστω, ενότητα - δεσμίδα στο αρχείο Γερμανικής Κατοχής. Η έλλειψη όμως στοιχείων δεν μειώνει σε τίποτα τη συμμετοχή και το

μεγάλο έργο των κληρικών, που έχει γίνει συνείδηση στην ψυχή του Κρητικού λαού.

Είναι σαφές ότι η Ιστορία της Εκκλησίας μας δεν έχει γραφεί ακόμη. Και είναι χρέος κυρίως των νεότερων γενεών, η έρευνα και γνώση των αληθινών γεγονότων της Ιστορίας και κατ' επέκταση η αναγνώριση και απότιση τιμής στους ρασοφόρους αγωνιστές που πολέμησαν με σθένος και ψυχική μεγαλοσύνη κατακτητές Ενετούς, Άραβες, Τούρκους, Γερμανούς, αλλά και που και σήμερα αγωνιούν και αγωνίζονται ενάντια στους σύγχρονους «εχθρούς» και στις μάστιγες του καιρού μας.

Ομιλία και Αγιασμός των όπλων από τον επίσκοπο Αγαθάγγελο.

ΑΚΡΩΤΗΡΙ 1990

Τ' Ακρωτήρι, ακριβώς απέναντί μου,
απόψε αγναντεύω...

Την τιμή των τετιμημένων βράχων,
στ' ακροβλέφαρα της μνήμης,
αναπολώντας.

Το άρωμα της αγιοσύνης,
στην κολυμπήθρα των ήχων,
βαφτίζοντας.

Τους σταυρωμένους Χριστούς των πυραύλων,
στο μπαλκόνι της καρδιάς,
υποδεχόμενος.

Τους καπνούς της όποιας ευζωίας,
μ' όλους τους πόρους του κορμιού,
αναπνέοντας.

Το σύρσιμο των σκουληκιών,
στις στοές των κούφιας σπλάχνων,
δαισθανόμενος.

Τ' Ακρωτήρι, ακριβώς απέναντί μου,
απόψε αγναντεύω...

Και ιδού!

Την αιμάτινη πορεία
των γυμνών σου πελμάτων,
ξεχασμένη ερημίτη, ακολουθώντας,
στη σπηλιά της άσκησής σου,
ανυπόδυτος, προσέρχομαι...

Όμως εσύ,
γνωρίζοντας των κακών κυνηγών
τις αχρείες ορέξεις,
έχεις απέλθει,
κρατώντας στο τριμμένο σου ράσο
μιά μικρούλα καρδιά,
που χτυπούσε ακανόνιστα...

Μαζί
με κάποιους άκουρους νέους
μου είπαν πως θρίσκεσαι,
τις ροές των δακρύων,
των ωραίων, μεγάλων ματιών τους,
συλλέγοντας....

ΒΑΓΓΕΛΗΣ ΚΑΚΑΤΣΑΚΗΣ

(Δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα «Χανιώτικα Νέα» στις 9.10.1990)

ΟΙ ΠΕΡΙΠΛΑΝΩΜΕΝΟΙ ΣΥΜΜΑΧΟΙ ΣΤΡΑΤΙΩΤΕΣ ΜΕΤΑ ΤΗ «ΜΑΧΗ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ» ΚΑΙ Η ΦΥΓΑΔΕΥΣΗ ΤΩΝ ΣΤΗΝ ΑΦΡΙΚΗ

ΕΥΤΥΧΗ ΜΑΛΕΦΑΚΗ

Ο Γερμανός αντισυνταγματάρχης Βίττμαν στο βιβλίο του «Η Κρήτη, το νησί του αινίγματος» γράφει: «Με την 1η Ιουνίου είναι πάλιν ειρήνη εις την Κρήτην. Ετελείωσεν επίσης ο από ενέδρας αγών, εις τον οποίον υπεκίνησε μία κακόγλωσσος εχθρική προπαγάνδα αυτούς τους φανατικούς λάτρες της ελευθερίας. Αι ομάδες των ελευθέρων σκοπευτών διαλύονται και οι ολίγοι που δεν θέλουν ακόμη να αναγνωρίσουν την απόφασιν της μοίρας αποσύρονται εις τα απρόσιτα κρησφύγετα των Λευκών Ορέων και απέχουν κάθε εχθρικής δράσεως». Όμως τα γεγονότα που επακολούθησαν διέψευσαν το συγγραφέα - πολεμιστή Βίττμαν.

Η «Μάχη της Κρήτης», που άρχισε την 20 Μαΐου 1941, δεν τέλειωσε την 1 Ιουνίου 1941, αλλά συνεχίστηκε, υπό άλλες θέβαια μορφές, μέχρι το τέλος της Γερμανικής κατοχής.

Κατά την κατοχή και ιδιαίτερα κατά τα πρώτα χρόνια οι Κρητικοί παρείχαν άσυλο στους περιπλανώμενους συμμάχους στρατιώτες και συνέπρατταν στη φυγάδευσή των από τις ακρογιαλιές της Κρήτης. Ταυτόχρονα έθεταν τα θεμέλια του μυστικού πολέμου, που αποτελεί αναμφισβήτητα ένα ακτινοβόλο κεφάλαιο της ιστορίας του Β' παγκοσμίου πολέμου. Τα θύματα των Κρητικών από την περιθάλψη των περιπλανωμένων και από το μυστικό πόλεμο ήταν πολυάριθμα, αλλά και οι Γερμανοί είχαν πάμπολλες απώλειες από τον μυστικό πόλεμο, που μαινόταν καθ' όλο το διάστημα της κατοχής.

Θα προσπαθήσουμε στο άρθρο μας αυτό να επισημάνουμε τη βοήθεια που πρόσφεραν οι συμπατριώτες μας στους περιπλανώμενους συμμάχους.

Το Γενικό Συμμαχικό Στρατηγείο Μέσης Ανατολής, ύστερα και από τη συγκατάθεση των αρχηγών

Στην παραλία περιμένοντας το πλοίο της σωτηρίας.

των επιτελείων στο Λονδίνο, έδωσε την 27 Μαΐου την καταφατική απάντησή του στην πρόταση του αρχιστράτηγου της Κρήτης, Φρέυμπεργκ, να εκκενώσουν την Κρήτη. Από την ημέρα εκείνη άρχισε ο αγώνας της διάσωσης, που αποτελεί ένα απaráμιλλο και μοναδικό τμήμα, της «Μάχης της Κρήτης».

Από το λιμάνι του Ηρακλείου αποσύρθηκε το βράδυ της 28 Μαΐου η φρουρά του νομού και έφθασε ύστερα από ένα ταξίδι - γολγοθά στην Αλεξάνδρεια. Η εσπευσμένη όμως αναχώρηση έγινε αιτία να εγκαταλειφθούν απομεμακρυσμένες φρουρές, άρρωστοι και άλλοι που δεν έλαβαν εγκαίρως γνώση της διαφυγής.

Την 30 Μαΐου, έπαυσε ο αγώνας των Αυστραλών στο Ρέθυμνο με τη ραγδαία προέλαση από τα Χανιά του αποσπάσματος του αντισυνταγματάρχη Βίτμαν. Οι Αυστραλοί των 2/1 και 2/11 ταγμάτων ή παραδόθηκαν ή δε δέχτηκαν να παραδοθούν και διασκορπίστηκαν στο εσωτερικό του νομού. Από τους διοικητές τους ο μόνος ήταν Κάμπελ του 2/1, που ήταν ταυτόχρονα και διοικητής όλης της φρουράς Ρεθύμνου, παραδόθηκε, ο δε Σαντόμπερ του 2/11 ακολούθησε εκείνους που ετράπησαν προς τα βουνά. Η φρουρά του νομού Χανίων έφθασε στις ακτές των Σφακιών. Τα πλοία του αρχιστόλαρχου Κάννινγκαμ διέσωσαν 16.500 στρατιώτες με τις τέσσερις διαδοχικές προσεγγίσεις των κατά τις ημερομηνίες 28, 29, 30 και 31 Μαΐου. Δεν πραγματοποιήσαν και πέμπτη κατά την 1η Ιουνίου για λόγους ασφάλειας και παρέμειναν στις ακτές 5.500 περίπου στρατιώτες.

Ο στρατηγός Ουέστων, ο οποίος διαδέχθηκε το Φρέυμπεργκ, εκοινοποίησε προς τον αντισυνταγματάρχη Κόλβιν, που, ως αρχαιότερος αξιωματικός, έπρεπε να διαπραγματευθεί την παράδοση, την πιο κάτω διαταγή. Η κατάσταση πρέπει να εξετασθεί κάτω από το φως των ακόλουθων γεγονότων:

1. Δεν υπάρχουν άλλα τρόφιμα διαθέσιμα και οι άνδρες δεν έχουν λάβει τροφή επί τρεις ημέρες.
2. Ο ασύρματος μπορεί να διαρκέσει μόνο λίγες ώρες και ο κίνδυνος από την αναμονή για παραπέρα οδηγίες από το αρχηγείο Μ. Ανατολής δεν μπορεί να γίνει δεκτός.
3. Η απόφαση να δοθεί προτεραιότητα κατά την αποχώρηση σε μάχιμα στρατεύματα εμείωσε τον αριθμό των αξιόμαχων ανδρών σε όριο κάτω του ελαχίστου αναγκαίου για αντίσταση.
4. Άλλη αντίσταση δεν είναι δυνατή.
5. Θα συγκεντρώσετε όσο το δυνατόν πιο πολλούς από τους αρχαιότερους αξιωματικούς και θα τους γνωστοποιήσετε το περιεχόμενο αυτής της διαταγής.
6. Διατάσσετε να έλθετε σ' επαφή με τον εχθρό και να κανονίσετε συνθηκολόγηση.

Την έλλειψη επαφής δια ασυρμάτου στα Σφακιά, που αναφέρει η παράγραφος 2 της διαταγής επροκάλεσε η καταβύθιση του Μ. Λ 1011 με κυβερνήτη τον

υποπλοίαρχο Μλαϊνκ στις ακτές της Παλαιοχώρας. Ο Ναυτικός διοικητής του κόλπου της Σούδας πλοίαρχος Μόρς απέστειλε το Μ. Λ 1011 την 24 Μαΐου, το οποίο και εβύθισαν 9 Γερμανικά αεροπλάνα. Το σιδερένιο σκάφος διατηρόταν πολλά χρόνια στα αβαθή νερά της Παλαιοχώρας.

Ο Κόλβιν εκτέλεσε τη διαταγή του Ουέστων και στην κοιλάδα των ροδοδαφνών παρέδωσε όσους δέχτηκαν να παραδοθούν. Η κοιλάδα αυτή με την ποιητική ονομασία είναι η κοιλάδα, που συναντάμε πριν φθάσουμε στη Χώρα Σφακιών. Σ' αυτήν κρύβονταν οι Βρετανοί κατά τη διάρκεια της ημέρας, για να επιβιβάσουν τη νύκτα στα πλοία. Της έδωσαν αυτή την ονομασία εξ αιτίας των άφθονων αυτοφυών ροδοδαφνών (Σφακών), που υπάρχουν εκεί.

Ένοπλοι Γερμανοί τους επανέφεραν περπατώντας από τον ίδιο δρόμο, τον οποίο είχαν διανύσει με τόσες ελπίδες προηγουμένως και τους έκλεισαν στα στρατόπεδα του Μάλεμε και των παιδικών εξοχών του Γαλατά. Αυτοί που δεν παραδόθηκαν κατευθύνθηκαν είτε προς ανατολές είτε προς δυσμάς. Συνενώθηκαν με τους στρατιώτες του Ηρακλείου, που δεν πρόλαβαν να αποχωρήσουν, με τους στρατιώτες του Ρεθύμνου που δε δέχτηκαν να παραδοθούν και με τους στρατιώτες, που αυτομολούσαν από τα στρατόπεδα αιχμαλώτων και απετέλεσαν τους 3.500 περίπου περιπλανώμενους συμμάχους στρατιώτες.

Μεταξύ εκείνων που περιπλανιόνταν ήταν και ο ανθυπολοχαγός Τζακ Σμιθ Χιούζ, ο οποίος θα διαδραματίσει πρωταγωνιστικό ρόλο στο μυστικό πόλεμο της Κρήτης κατά την κατοχή, όπως θα παρακολουθήσουμε. Υπηρέτούσε στα Χανιά στην υπηρεσία ανεφοδιασμού του στρατού και διηύθυνε τους αρτοκλιβάδους. Υπεχώρησε με τον όγκο των στρατευμάτων μέχρι τις ακτές των Σφακιών. Επειδή δεν κατόρθωσε να επιβιβάσει στα πλοία σωτηρίας, παραδόθηκε. Τον μετέφεραν και τον έκλεισαν στο στρατόπεδο των παιδικών εξοχών του Γαλατά. Κατόρθωσε όμως να κόψει ένα βράδυ τα σύρματα και με τον επίτρο Ντρέντ να δραπετεύσει. Περιπλανιόνταν στα βουνά μέχρι που κατέληξαν τελικά στο Βουρβουρέ, μια τοποθεσία μεταξύ Ασή Γωνιάς και Καλλικράτη. Εκεί συνάντησαν το θρυλικό ε.α. συνταγματάρχη Ανδρέα Παπαδάκη, ο οποίος τους εγνώρισε ότι άρχισε την αντίσταση κατά του κατακτητή και ότι ίδρυσε την πρώτη αντιστασιακή οργάνωση στην Κρήτη με την επωνυμία Α.Ε.Α.Κ. (Ανωτάτη Επιτροπή Αγώνα Κρήτης).

Ο Χιούζ παρέτεινε την παραμονή του στο Βουρβουρέ μέχρι την 20 Αυγούστου 1941, οπότε και διέφυγε, όπως θα παρακολουθήσουμε, στη Μέση Ανατολή.

Επίκεντρο των περισσότερων περιφερομένων συμμάχων στρατιωτών έγινε η ιερά Μονή Πρέβελη Ρεθύμνου. Η μακρά παράδοση της Μονής της πρόσδιδε αίγλη και δόξα. Επί Τουρκοκρατίας είχε κατα-

στεί το καταφύγιο των επαναστατών και καταδικωμένων από τους Τούρκους.

Αποφασιστικό ρόλο διαδραμάτισε ο γενναίος ηγούμενος της Αγαθάγγελος Λαγουθάρδος, ο οποίος περιέβαλε τους περιπλανώμενους από θρησκευτικούς και ταυτόχρονα εθνικούς λόγους. Έγινε όμως στόχος των Γερμανών, οι οποίοι και τον καταδίωκαν χωρίς διάλειμμα. Την 13η Δεκεμβρίου 1941 εδραπέτευσε επιβαίνοντας μικρού πλοίου με τέσσερις άλλους από την παραλία «Τρεις εκκλησίες» δια την Αίγυπτο. Το πρώτο δεκαήμερο του 1944 απέθανε ξαφνικά σε ηλικία 57 ετών, ενώ είχε προγραμματίσει την επιστροφή του στην Κρήτη μετά δύο ημέρες.

Οι Γερμανοί, που είχαν θέβαι πληροφορηθεί τις περιπλανήσεις των στρατιωτών και την περίθαλψή των από τους κατοίκους της Κρήτης, εξέδωκαν και διασκόρπισαν προκηρύξεις προς τους περιπλανώμενους, οι οποίοι έγραφαν:

Στρατιώτες

Του Βασιλικού Βρετανικού Στρατού, Ναυτικού και Αεροπορίας. Υπάρχουν πολλοί από σας που κρύβονται ακόμα σε βουνά, κοιλάδες και χωριά. Πρέπει να παρουσιαστείτε αμέσως στους Γερμανούς στρατιώτες.

Κάθε αντίσταση είναι εντελώς άχρηστη.

Κάθε προσπάθεια να το σκάσετε είναι μάταιη. Ο Χειμώνας που έρχεται θα σας αναγκάσει να εγκαταλείψετε τα βουνά.

Μόνο οι στρατιώτες που θα παρουσιαστούν αμέσως είναι θέβαιο ότι θα τύχουν μιας τιμητικής και σύμφωνης με τα στρατιωτικά πρότυπα πολεμικής αιχμαλωσίας. Αντίθετα όποιος βρεθεί με πολιτικά ρούχα θα θεωρηθεί κατάσκοπος και θα τύχει ανάλογης μεταχείρισης.

Ο Διοικητής της Κρήτης

Με άλλες προκηρύξεις καθιστούσαν γνωστό στον πληθυσμό ότι πρέπει να τους παραδώσει ή να τους καταδώσει. Σε αντίθετη περίπτωση η ποινή του θανάτου θα είναι η θέβαι τιμωρία.

Επιχειρούσαν οι απαίδευτοι και ανιστόρητοι ναζί να εκριζώσουν από τη ψυχή των Κρητικών την πατροπαράδοτη φιλοξενία, την οποία ο κράτιστος από τους θεούς, ο Ζεύς, είχε εμφυτεύσει στις ψυχές των Ελλήνων από τους αρχαιότατους χρόνους. Οι παραδόσεις αναφέρουν ότι ο ίδιος ο Ζευς περιφερόταν πολλές φορές ως ξένος στον Ελληνικό χώρο και ελάμβανε γνώση της συμπεριφοράς των Ελλήνων προς τους ξένους. Οι Έλληνες του είχαν δώσει την επωνυμία, Ζευς ο Ξένιος.

Το Στρατηγείο Μέσης Ανατολής είχε υποψιαστεί τη νέα αυτή τροπή, που έλαβε η «Μάχη της Κρήτης». Εγνώριζε ότι είχε εγκαταλείψει ένα μεγάλο αριθμό στρατιωτών στην Κρήτη και ζητούσε να πληροφορηθεί τον τόπο στον οποίο περιπλανιόνταν. Ταυτόχρονα μελετούσε τον τρόπο με τον οποίο θα τους απε-

Αγαθάγγελος Λαγουθάρδος, Ηγούμενος της Ι.Μ. Πρέβελη. Τιμήθηκε από την Ελληνική Κυβέρνηση και τους Συμμάχους κατά που του 'πρεπε.

λευθέρωνε. Έθεσε σε εφαρμογή εκείνο το οποίο ο ναύαρχος Κάννινγκαμ έγραψε στο βιβλίο του «Η οδύσσεια ενός ναύτη» και τον ενσωμάτωσε στην παράγραφο «Σύνδεσις με την Κρήτη», η οποία λέγει: «Αμέσως μετά την εκκένωση της νήσου έγινε αντιληπτό, πως έπρεπε να κάνουμε ό,τι ημπορούσαμε για να υποστηρίξουμε τους αντάρτες. Αλλά επίσης υπήρχε το πιο επείγον έργο της οργανώσεως της εκκενώσεως σημαντικού αριθμού Βρετανών στρατιωτών, που εκρύπτοντο και περίμεναν βοήθεια απ' έξω. Το μεγαλύτερο θάρος του έργου αυτού έπεσε πάνω στα υποβρύχιά μας, που έκαναν αναγνωρίσεις με το περισκόπιο την ημέρα και πλησίαζαν τις εκλεγόμενες ακτές, αφού σκοτείνιαζε, για να ανταλλάξουν τα σήματα αναγνωρίσεως με την ομάδα υποδοχής της στεριάς. Μετά την αναγνώριση, απεβιβάζοντο κομμάντος και εστέλλοντο εφόδια με λαστιχένιες θάρκες και επιβιβάζοντο οι άλλοι άνδρες. Ήταν ένα επικίνδυνο έργο, που έπρεπε να γίνεται πολλές φορές, σε μικρή απόσταση από τα ακτοφυλάκια. Οι επιχειρήσεις αυτές έγιναν γνωστές ως «Σύνδεσις με την Κρήτη» και μία νέα φάσις της άρχισε το 1943, όταν τα Μότορ - Λάντς αντικατέστησαν τα υποβρύχια».

Πως τώρα το στρατηγείο Μέσης Ανατολής πληροφορήθηκε ότι ένας μεγάλος αριθμός περιφερομέ-

νων στρατιωτών είχε συγκεντρωθεί στην περιφέρεια της Μονής Πρέβελη και ανέμενε την επιβίβασή του στα πλοία σωτηρίας. Έχουν δημοσιευθεί μέχρι σήμερα πάρα πολλές εκδοχές. Η πιθανότερη είναι η παρακάτω: Η βενζινάκατος, στην οποία επιβιβάστηκαν από τις νότιες ακτές της Κρήτης 10 περίπου στρατιώτες με επικεφαλής ένα αξιωματικό, επόδισε στη νήσο Γαύδο και εζήτησε καύσιμα. Αφού τα προμηθεύτηκε, ανεχώρησε την 30-5-1941. Την 31-5-1941 έφθασε στην Αλεξάνδρεια. Το πλήρωμά της έδωσε την πληροφορία, ότι στρατιώτες έχουν συγκεντρωθεί στη Μονή Πρέβελη. Βρετανικά αεροπλάνα πέταξαν πάνω από τις ακτές της Μονής και διαπίστωσαν την αλήθεια της πληροφορίας. Την 29-6-41 έρριξαν στον τόπο αυτό σοκολάτες, τσάι, ζάχαρη, καφέ και υγιεινολογικό υλικό. Επανελάσαν τη ρίψη την 5-7-41. Με δεδομένο το γεγονός των επισκέψεων των αεροπλάνων και των ρίψεων των εφοδίων ο έφεδρος ανθυπολοχαγός - τραπεζικός και διερμηνέας των Άγγλων Σταύρος Καφάτος και ο υπαξιωματικός - μηχανικός αεροπλάνων Δημ. Μπερνιδάκης σε συνεργασία με Αυστραλό στρατιωτικό εξέπεμπαν από χαράδρα, που έβλεπε μόνο το πέλαγος, το διεθνές σήμα κινδύνου S.O.S. Είχαν λάβει αυτήν την προφύλαξη, επειδή οι Γερμανοί είχαν πληροφορηθεί αορίστως τη συγκέντρωση στρατιωτών και είχαν δημιουργήσει ακτοφυλάκια στην περιοχή της Μονής. Το S.O.S. το σχημάτιζαν ως εξής: Ένωσαν δυο φύλλα λευκοσιδήρου από δοχεία βενζίνης. Αφαιρούσαν από το σώμα των τμήμα - ώστε να σχηματίζεται το σήμα S.O.S. Άναβαν πίσω από τα φύλλα φωτιά, που η λάμψη της από το αφαιρεθέν τμήμα, σχημάτιζε το S.O.S.

Η θαλασσινή σπηλιά Καλόγερος στην ακτή του Λιθικού πελάγους, ανάμεσα στη Σούγια και στην Αγία Ρουμέλη. Εδώ και σε μια άλλη θαλασσινή σπηλιά, την «Τρυπητή», άραζαν οι θάρκες που έφερναν τους Άγγλους κι Έλληνες πράκτορες απ' την Αίγυπτο. Απ' το θάθος της σπηλιάς θγαίνει κανείς στη θουνοπλαγιά από μια μικρή τρύπα, που κρύβεται εύκολα μ' ένα θάμνο.

Το υποβρύχιο «Θράσερ», που αναδυόταν επί πολλά θράδια, διέκρινε το σήμα. Όταν βεβαιώθηκε ότι απευθυνόταν προς αυτό, αναδύθηκε και αποβίβασε στην ξηρά τον Πλωτάρχη Φράνσις Πουλ. Τον πλωτάρχη συνόδευε ο Στρατής Λιπαρός από το Λουτρό Σφακίων, ο οποίος γνώριζε την περιοχή και δέχτηκε να βοηθήσει στην προσπάθεια διάσωσης των στρατιωτών. Ο Πούλ αναζήτησε τον ηγούμενο, τον οποίο και συνάντησε στη Μονή του. Αποκάλυψε την ιδιότητά του και το σκοπό της άφιξής του, αλλά ο ηγούμενος απόφευγε να συζητήσει. Είχε υποψίες ως προς την ταυτότητά του και αρνιόταν να συζητήσει επί του θέματος, που πρότεινε. Δεχόταν ως εκκλησία να τον φιλοξενήσει, όπως φυσικά, και κάθε ξένο, που ζητούσε φιλοξενία. Κατά την πρόοδο της συζήτησης αποκαλύφθηκε ότι ο Πουλ δεν ήταν πράκτορας των Γερμανών. Ήταν Άγγλος και είχε υπηρετήσει ως ταξιδιωτικός πράκτορας στο Ηράκλειο και στην Ελούντα Λασηθίου της αεροπορικής εταιρείας «Ιμπερίαλ Αιργουσις» και γνώριζε τα Ελληνικά. Συζητήσαν και αποφάσισαν να πραγματοποιήσουν την πρώτη αποστολή την 27 Ιουλίου 1941.

Την ημέρα αυτήν και κατά τις πρωινές ώρες κατέπλευσε το υποβρύχιο «Θράσερ» και επιβίβασε 80 Αυστραλούς και Νεοζηλανδούς και μεταξύ αυτών 28 Έλληνες. Τους επιβίβασε γυμνούς και ανυπόδητους, επειδή είχαν μεγάλη ανάγκη από υποδήματα και ενδύματα εκείνοι που έμεναν. Η συνήθεια αυτή συνεχιζόταν σε όλες τις αποστολές που πραγματοποιούνται. Συγκινητική ήταν η προσλαλιά του Αυστραλού Jach - «Όλο ίγγλις, όλο Κρητικούς ευχαριστώ, ευχαριστώ, ευχαριστώ». Η προσλαλιά αντλάλησε στη σιγαλιά της νύκτας και την επανέλασαν τα άγρια βουνά και τα βαθιά φαράγγια. (ωσάν να την επιδοκίμαζαν). Ο Πουλ δεν αποχώρησε με το υποβρύχιο, επειδή εκτός της συγκέντρωσης και φυγάδευσης των περιπλανωμένων είχε αναλάβει και την οργάνωση κατασκοπείας και δολιοφθοράς στην Κρήτη, του μυστικού δηλαδή πολέμου.

Με τον ηγούμενο Αγαθάγγελο ως συνεργάτη και βοηθό ανηφόρισαν. Έφθασαν στο ιδιαίτερο χωριό του ηγουμένου, τους Αποστόλους Αμαρίου, και εγκαταστάθηκαν στο παρακείμενο δάσος. Άρχισαν να καλούν παράγοντες της νήσου με σκοπό να οργανώσουν αντίσταση κατά του κατακτητή. Καθημερινά έφθαναν καταξιωμένοι πατριώτες με τους οποίους συσκέπτονταν. Μεταξύ αυτών ήταν και ο Ανδρέας Παπαδάκης, που τον συνόδευαν οι Τζακ Σμιθ Χιούζ και Ντρεντ. Ο Πουλ και Λαγουθάρδος, πριν ανηφορίσουν από τη Μονή, όρισαν νέα προσέγγιση του υποβρυχίου την 19-8-1941. Η ημερομηνία έγινε γνωστή και ένα απρόσμενο πλήθος πολιτών και συμμάχων στρατιωτών άρχισε να συγκεντρώνεται. Τους στρατιώτες έκρυβαν σε απόκρυφες τοποθεσίες οι κάτοικοι των επαρχιών Αγίου Βασιλείου και Αμαρίου και τους διέτρεφαν. Ταυτόχρονα και το Μοναστήρι

παρασκεύαζε συσσίτιο και το διένειμε στους στρατιώτες, που κρύβονταν στην περιφέρειά του. Οι Γερμανοί που διέμεναν στα ίδια μέρη δεν υποπτευόνταν τίποτα. Είχε ιδρυθεί στις παραπάνω επαρχίες η «οργάνωση διάσωσης και διαφυγής στρατιωτών», που ελάμβανε τα κατάλληλα συνωμοτικά μέτρα. Αλλά και η Γερμανική αντικατασκοπεία βρισκόταν την εποχή εκείνη στη νηπιακή ηλικία της.

Την 19-8-41 κατέπλευσε στη λίμνη του Πρέβελι το υποβρύχιο «Τόρμπαι». Εμπόδια ματαίωσαν την επιβίβαση την ημέρα εκείνη. Ο καπετάνιος όρισε νέα προσέγγιση την επόμενη νύκτα της 20-8-41. Πριν το υποβρύχιο απομακρυνθεί επιβίβασε 12 Έλληνες πολίτες, οι οποίοι εδήλωσαν ότι ήταν Κύπριοι και ως εκ τούτου είχαν τη Βρετανική υπηκοότητα. Η νέα ακριβής ημερομηνία της νέας προσέγγισης του υποβρυχίου εσήμανε συναγεμμό.

Ο Πουλ ανέλαβε τη διεύθυνση του γραφείου «Κρητικών υποθέσεων», που ιδρύθηκε τότε, με υποδιευθυντή το Χιουζ. Αργότερα θα αναλάβει τη διεύθυνση ο Χιουζ και θα τη διατηρήσει μέχρι το 1944. Ο Πουλ υπηρέτησε αργότερα στα Χανιά, ως πρόξενος Αγγλίας. Απέθανε το 1946. Αντικειμενικός σκοπός του γραφείου ήταν η οργάνωση κατασκοπείας και δολιοφθοράς στην Κρήτη τη νευραλγική αυτή περιοχή της Μεσογείου. Τα γεγονότα του Πρέβελι έγιναν τελικά γνωστά στη Γερμανική αντικατασκοπεία. Οι Γερμανοί πρόγραψαν την ιερά Μονή. Στις 25 Αυγούστου 1941 επέδραμαν, κατά της Μονής Πρέβελι και η πρώτη βέβαια επιδίωξη των ήταν η σύλληψη του ηγουμένου Αγαθαγγέλου Λαγουβάρδου. Δεν την επέτυχαν, αλλά συνέλαβαν όλους τους μοναχούς και άρχισαν την εξαντλητική ανάκρισή των.

Επειδή δεν κατόρθωσαν να εκμαιεύσουν τελικά

Γερμανοί στρατιώτες έχουν στηθεί ενεδρά στα νότια παράλια της Κρήτης.

Πολλαπλασιάστηκαν οι Έλληνες πολίτες που συνέρρευσαν και πρόβαλαν διάφορους λόγους απομάκρυνσής των από την Κρήτη. Την 20 Αυγούστου κατέπλευσε πάλι το υποβρύχιο «Τόρμπαι». Επειδή ο χώρος του υποβρυχίου προσφερόταν μόνο για 120 άτομα, επιβίβασε 120 που όλοι ήταν σύμμαχοι στρατιώτες. Εδήλωσε κατηγορηματικά ότι δεν θα παραλάβει κανένα πολίτη. Από τους 12, που επιβίβασε την προηγούμενη νύκτα, επειδή είχαν δηλώσει ότι ήταν Κύπριοι, έρριψαν στη θάλασσα όσους δεν είχαν ισχυρούς λόγους **εκπατρισμού των**. Οι περισσότεροι από τους πολίτες που δεν επιβιβάστηκαν διαμαρτύρονταν με φωνές και απειλές. Ήταν «**Ηλίου φαινότερον**» ότι το θορυβώδες αυτό γεγονός θα γινόταν γνωστό στους Γερμανούς. Το υποβρύχιο ανεχώρησε τελικά, αφού παρέλαβε τον Τζακ Σμιθ Χιουζ και τον Φράνσις Πουλ. Προγραμματίστηκε νέα προσέγγιση και παραλαβή κατά τα μέσα Νοεμβρίου, η οποία και δεν πραγματοποιήθηκε, όπως θα παρακολουθήσουμε.

καμιά πληροφορία, που θα βοηθούσε το έργο τους, τους επιβίβασαν σε αυτοκίνητα και τους μετέφεραν στο Ρέθυμνο. Από το Ρέθυμνο τους μετέφεραν στα Χανιά και τους έκλεισαν στις τρομερές φυλακές του Φιρκά. Ο επίσκοπος Κυδωνίας και Αποκορώνου Αγαθάγγελος Ξηρουχάκης κατέφυγε στον τότε «Διοικητή Φρουρίου Κρήτης». Του εξήγησε ότι η Μονή φιλοξενεί και βοηθεί εχθρούς και φίλους και ότι την ευθύνη εξ ολοκλήρου έχει ο ηγούμενος. Ο διοικητής τους απέλυσε, αλλά δεν τους επέτρεψε να επανέλθουν αμέσως στη Μονή Πρέβελι.

Τη Γερμανική Επιδρομή κατά της Μονής συνόδευσαν άγρια λεηλασία. Αφαίρεσαν τρόφιμα, άρπαξαν αιγοπρόβατα κλπ. Αξιωματικός των επιδρομών έκλειψε από την εκκλησία του Αγίου Ιωάννου Θεολόγου τον Τιμιο Σταυρό του Εφραίμ, που είχε καταστεί περιώνυμος λόγω της θεραπευτικής ιδιότητάς του. Ο αξιωματικός επιχείρησε να τον πωλήσει, στα Χανιά, αλλά απέτυχε. Από το μικρό αεροδρόμιο του Μάλεμε αποπειράθηκε να ταξιδέψει με προορισμό την Αθή-

να. Επειδή τρία αεροπλάνα, επί των οποίων ανήλθε κρατώντας τον σταυρό, δεν απογειώθηκαν, αλλά απογειώθηκε το τέταρτο, επί του οποίου δεν ανήλθε, επέστρεψε στα Χανιά. Κατευθύνθηκε αμέσως στην Ανωτέρα Διοίκηση Χωρ/κής και εδώ σε εντολή να τον αποστείλει στη Μονή Πρέβελη. Στις 14 Σεπτεμβρίου έφθασε στην εκκλησία κατά την ώρα της θείας λειτουργίας χωροφύλακας και τον παρέδωσε στο μοναχό Μανασσή με απόδειξη παραλαβής. Από τότε φυλάσσεται «ως κόρη οφθαλμού» και οι μοναχοί διηγούνται με ευλάβεια το συμβάν.

Η Μονή Πρέβελη έπαυσε από την 20 Αυγούστου 1941, που έγινε η τελευταία αποστολή, να διαπεριαιώνει στην Αφρική περιπλανώμενους. Μια εθνική εστία και μία στοργική καρδιά έπαυσε προσωρινά να πυροδοτεί την εθνική φλόγα και να καλλιεργεί την αγάπη.

Στο Μοναστήρι και στον ηγούμενο απενεμήθησαν τιμητικές διακρίσεις για τις υπηρεσίες και τις θυσίες των. Το μεν Στρατηγείο Μέσης Ανατολής απένειμε στον ηγούμενο μεγάλο παράσημο, το δε ελληνικό κράτος το βαθμό του λοχαγού. Δεν αξιώθηκε όμως να απολαύσει τις τιμητικές αυτές διακρίσεις. Απέθανε, όπως είδαμε ξαφνικά το Νοέμβριο του 1944.

Οι Άγγλοι και ειδικά η Advance Force 133 (Πρωθυμμένη δύναμις 133) δια του Φράνσις Πουλ, εφέδρου υποπλοιάρχου Βασιλικού Ναυτικού, απέστειλε στη Μονή Πρέβελη ως δώρο δύο βαρύτατα κηροπήγια. Το έγγραφο δια του οποίου απεστάλησαν και το οποίο συνέταξε ο Πουλ αποτελεί ένα διθύραμβο προς τη Μονή και ένα εγκώμιον προς τον Αγαθάγγελο Λαγουβάρδον, τον καταξιωμένον αυτόν κληρικό της κατοχής. Μήνυμα επίσης προς την ιερά Μονή Πρέβελη γραμμένο στην Ελληνική γλώσσα απέστειλε η κυβέρνηση της Νέας Ζηλανδίας το οποίον υπογράφουν ο πρωθυπουργός Φρέιζερ και ο αρχιστράτηγος της Κρήτης Φρέιμπεργκ.

Το μήνυμα είναι:

Προς την Μονήν

Πρέβελη Αγίου Βασιλείου Ρεθύμνης

Σας απευθύνω το σύντομον αυτό μήνυμα δια να σας πω πόσον η κυβέρνησις και ο λαός της Νέας Ζηλανδίας είναι ευγνώμονες προς το Ελληνικόν Έθνος. Ενθυμούμεθα όλα όσα εκάματε δια να βοηθήσετε τους Νεοζηλανδούς στρατιώτας, οι οποίοι έμειναν οπίω, όταν η χώρα σας κατελήφθη από τον Γερμανικόν στρατόν, τον Απρίλιον του 1941. Έχομε θαθείαν συναίσθησιν των υποχρεώσεων της Νέας Ζηλανδίας προς τους γενναίους τούτους Έλληνας δια το θάρρος και την αυτοθυσίαν των. Εις σας προσωπικώς επιθυμώ να είπω ότι ουδέποτε θα λησμονήσωμεν αυτό που εκάματε. Γνωρίζομεν ότι ενεδύσατε και εθρέψατε τους άνδρες μας, όταν εσείς οι ίδιοι εστερείσθε και τούτο πράττοντες υπεφέρατε και εκινδυνεύσατε. Δι' όλα αυτά είμεθα θαθέως ευγνώμονες. Σας απευθύνω τας ειλικρινεστέρας ευχάς δια

την ευτυχίαν και ευημερίαν της χώρας σας από τους φίλους και συναδέλφους σας εκ Νέας Ζηλανδίας.

Φρέιζερ - Πρωθυπουργός

Φρέιμπεργκ - Διοικητής του 2ου Νεοζηλανδικού Εκστρατευτικού Σώματος

Και ο στρατηγός Αλεξάντερ ανώτερος διοικητής των Συμμαχικών δυνάμεων της Μεσογείου έστειλε το πιο κάτω πιστοποιητικόν υπογεγραμμένο από τον ίδιο στο Μοναστήρι.

«Το παρόν πιστοποιητικόν χορηγείται εις την Μονήν Πρέβελη εις ένδειξιν ευγνωμοσύνης και εκτιμήσεως δια την βοήθειαν, ήτις εδόθη εις τους στρατιώτας, ναύτας και αεροπόρους της Βρετανικής Συνομοσπονδίας Εθνών, ήτις βοήθεια κατέστησεν εις αυτούς (δυνατήν) την διαφυγήν ή την αποφυγήν της αιχμαλωσίας από τον εχθρόν.

1935 - 1945 Αλεξάντερ

Αρχιστράτηγος, Ανώτατος Διοικητής Θεάτρου Πολέμου της Μεσογείου.

Αλλά δεν εκδήλωσαν ευγνωμοσύνη μόνον οι αρχές. Ο Αυστραλός τζ. Έντουαρντς, που είχε φιλοξενηθεί στη Μονή, αγόρασε μια παραθαλάσσια περιοχή στην Αυστραλία, την οποία ονόμασε Πρέβελη. Έκαμε τη σκέψη να εξελιχθεί η περιοχή σε πόλη. Εντυπωσιάζει τώρα η πόλη Πρέβελη στην παραθαλάσσια αυτή περιοχή της Αυστραλίας. Ο Νομός Ρεθύμνου προπορεύτηκε των άλλων νομών της Κρήτης ως προς τη φυγάδευση των περιπλανωμένων. Ως προς την περίθαλψη και οι άλλοι νομοί συναγωνίστηκαν το νομό Ρεθύμνου, ώστε η ευγενής αυτή ανδραγαθεία του Κρητικού λαού να αποτελέσει μία μεγαλειώδη σελίδα της ιστορίας του.

Δεν θα υπερβάλομε, εάν αναφέρομε, ότι δεν υπήρξε χωριό της Κρήτης, το οποίον να μην περιέβαλψε περιπλανωμένους. Υπήρχαν χωριά τα οποία περιέβαλπαν ταυτόχρονα (πολλούς περισσότερους από ένα). Ίσως η παρουσία Γερμανών σε ένα χωριό να μην ευνοούσε την επί μακρόν χρόνον φιλοξενία. Και οι πρωτεύουσες νομών περιέβαλπαν περιπλανώμενους, οι οποίοι περίμεναν τον κατάλληλο χρόνο της μετακίνησής των προς τις νότιες ακτές και της φυγάδευσής των στη συνέχεια.

Οι κάτοικοι του χωριού Κακοδίκι Σελίνου φιλοξενούσαν κατά το θέρος και το φθινόπωρο πάρα πολλούς. Όλοι κουβαλούσαν μαζί με τις ερειπωμένες υπάρξεις των και την πίστη των προς τη νίκη. Στη μικρή γειτονιά του, το Κάδρος, οι Αυστραλοί, Γιάννης και Βαγγέλης έδιδαν ένα διαφορετικό χρώμα στην καθημερινότητα της ζωής.

Ο εύρωστος και πανύψηλος Γιάννης με τα γεμάτα τατουάζ μπράτσα του έλεγε στους συνομιλητές του ότι θα προσθέσει στο τατουάζ και την Κρήτη με τη φράση «Κρήτη πολύ καλή», όταν θα επιστρέψει στην Αυστραλία. Επειδή οι κίνδυνοι της περιθάλψης πολλαπλασιάστηκαν, οι κάτοικοι τους εγκατέστησαν σε σπήλαιο μακριά από το χωριό και τους τροφοδο-

τούσαν εκ περιτροπής.

Στην κοιλάδα του Κακοδικίου φιλοξενοούνταν πάρα πολλοί σύμμαχοι στρατιώτες, πράγμα που αύξησε τους κινδύνους. Οι κάτοικοι αναγκάστηκαν τότε να τους συγκεντρώσουν και να τους εγκαταστήσουν όλους σε ερειπωμένο οίκημα παραπλεύρως του Κακοδικιανού ποταμού και στο ύψος του χωριού Βληθιάς Παλαιχώρας. Τους εφοδίασαν με τρόφιμα και η οικία των έγινε κέντρον διερχομένων. Έφθασαν τον αριθμό είκοσι. Κάποιος ασήμαντος και δειλός κατέδωσε την ύπαρξη των και οι Γερμανοί της Παλαιόχωρας επέδραμαν και συνέλαβαν οκτώ.

Η σύλληψή των είχε και το τραγικό αποτέλεσμα της. Στις τσέπες ενός από τους συλληφθέντες βρέθηκε φωτογραφία, στην οποία ήταν και ο Αντώνης Μανουσάκης, τελειόφοιτος Γυμνασίου από το Βληθιά. Τον συνέλαβαν πάραυτα και τον εκτόπισαν στη Γερμανία, όπου και εξαφανίστηκε.

Ομάδα Νεοζηλανδών - Μαορί με επικεφαλής το Μαορί - αξιωματικό Ανδρέα Νάθαν κατέφυγε μετά τις μάχες στο χωριό Σκλαβοπούλα Σελίνου. Οι κάτοικοί τους φιλοξενούσαν με ζήλο και ευψυχία. Δια το Νάθαν, που είχε τραυματιστεί, εμεριμνούσε η δασκάλα του χωριού Κατίνα Τοράκη. Κάποτε η ομάδα εγκατέλειψε το χωριό και κατευθύνθηκε ανατολικά. Ενώ επεδίωκε τη φυγάδευσή της, την πληροφορήσαν ότι θα καθυστερήσει η άφιξη του «μέσου». Αναζήτησε νέο άσυλο στο Προδρόμι Σελίνου. Δυστυχώς και εδώ λιπόψυχος και μηδαμινός τους κατέδωσε και η φρουρά της Παλαιόχωρας τους συνέλαβε. Τους συγκέντρωσαν στην πλατεία του χωριού και παρουσιάζοντας σ' αυτούς τους κατοίκους τους ερωτούσαν ποιος απ' αυτούς τους υπέθαλπε. Ο Νάθαν απάντησε: «Κανείς, επειδή εμείς εκλέθαμε και εζούσαμε».

Συνεννοούνταν στη μητρική γλώσσα των Μαορί, πράγμα που εξόργισε τον επικεφαλής Γερμανό αξιωματικό. Επιδίωκε να γίνεται η συνεννόηση στην Αγγλική, την οποία εγνώριζε. Υπελόγιζε τότε, ότι θα αποσπούσε κάποια χρήσιμη για την ανάκρισή του πληροφορία. Ο Νάθαν κοιμήτιασε και κατάπνε φωτογραφία, στην οποία είχε φωτογραφηθεί με την Κατίνα, όταν άρχισαν να τους ερευνούν.

Τους μετέφεραν ως αιχμάλωτους στη Γερμανία. Ο Νάθαν επέστρεψε μετά τον πόλεμο στη Σκλαβοπούλα και έκαμε πρόταση γάμου στην Κατίνα. Παντρεύτηκαν και έζησαν στη Νέα Ζηλανδία. Ο Νάθαν απέθανε το 1987 και η Κατίνα με τους τρεις γιους της ζει στη Νέα Ζηλανδία. Το ζεύγος επισκεπτόταν συχνά την Κρήτη και σε μία επίσκεψή των ο Νάθαν κατέθεσε στέφανο και στο Γερμανικό νεκροταφείο ως εκπρόσωπος των βετεράνων της «Μάχης της Κρήτης».

Κατά τη σύντομη προσλαλιά του είπε μεταξύ των άλλων: «Για μας τους Μαορί οι ανθρώπινες διαφορές πρέπει να σταματούν μπροστά στις πύλες του 'Αδη. Όταν οι ψυχές διαβούν τις πύλες αυτές, όπως οι ψυχές των Γερμανών νεκρών και των δικών μας νεκρών, ενώνονται με τα αιώνια δεσμά της αγάπης. Και αισθάνομαι τους Γερμανούς νεκρούς ενωμένους με τους δικούς μας».

— Από τον ίδιο όμιλο είχαν ξεκόψει εκείνοι που εζήτησαν βοήθεια από το χωριό Χασί Σελίνου. Τους φιλοξενούσαν οι κάτοικοι με επικεφαλής τον Εμμ. Δαράκη. Καθημερινά είχαν πλούσιο και ζεστό φαγητό στη σπηλιά, που διέμεναν. Όταν οι Γερμανοί έλαβαν αυστηρότερα μέτρα για τη σύλληψη των περιπλανωμένων, οι ντόπιοι τους μετέφεραν στο ακρωτήριο «Κριού Μέτωπο». Από εκεί διέφυγαν με θάρκα

Αιχμάλωτοι στις Νότιες παραλίες των Σφακιών. Αναμονή στη ζέστη.

προς τη Μέση Ανατολή.

Τρεις από την ίδια συντροφιά ήλθαν στο χωριό Σπανιάκος Σελίνου. Θυσιάζονταν και εδώ οι κάτοικοι του χωριού με πρωτεργάτη το Μεν. Πετριτάκη. Στην τοποθεσία Γιαννακιανά, που διέμεναν, διασκεδάζαν πολλές φορές την ανία των με διάφορα παιχνίδια. Επειδή εθоруβούσαν και υπήρχε ο κίνδυνος να προδοθούν, διαμαρτύρονταν οι κάτοικοι. Με ευγένεια διέκοπταν τότε τα παιχνίδια των. Και αυτοί κατευθύνθηκαν προς ανατολάς και διέφυγαν από τις τοποθεσίες που καθόριζαν οι πράκτορες - σύνδεσμοι. Τα παιδιά των συγγενικών οικογενειών Εμμ. Δαράκη και Μεν. Πετριτάκη μετανάστευσαν στη Νέα Ζηλανδία. Τα επεσκέφθησαν το 1970 οι γονείς των. Η επίσκεψή των έγινε γνωστή και ο Σύλλογος Βετεράνων της «Μάχης της Κρήτης», οργάνωσε ενθουσιώδη υποδοχή. Η μουσική ανέκρουσε τους εθνικούς ύμνους Ελλάδας και Νέας Ζηλανδίας, σκηνές από την υποδοχή παρουσίασε η τηλεόραση και οι εφημερίδες κατεχώρισαν τις φωτογραφίες των. Επικεφαλής των εκδηλώσεων ήταν ο Μπόμπ Κόβερ, που είχαν φιλοξενήσει στο Σπανιάκο.

— Τον Νεοζηλανδό Λένον Μπέρ έφεραν τα θήματα της περιπλάνησής του στο χωριό Στροβλές Σελίνου. Τον φιλοξένησε η οικογένεια Βασ. Βακάκη. Στις κρύπτες του χωριού διέμενε επί δύο χρόνια μέχρι την 3 Μαΐου 1943, οπότε και εδραπέτευσε από την Τρυπητή Σφακίων με 19 άλλους περιπλανώμενους και 70 Κρητικούς. Η κόρη του Τζούντυ παντρεύτηκε τον Νταϊβιντ Μίτσελλ και το ζεύγος συνέγραψε το βιβλίο «Τιμή στην Κρήτη». Είναι ένας διθύραμβος προς τη νήσο και το μετέφρασε η Δήμητρα Σπίθα - Πιμπλή. Το ζεύγος, που συνοδευόταν από τον γέροντα πια Λένον, επισκέφθηκε προ ολίγων ετών τις Στροβλές. Ήχησαν σειρήνες συναγερμού, που ξεσήκωσαν όλο το χωριό. Ομαδικά επισκέπτονταν τις κρύπτες, που έζησε ο Λένον και αναπολούσαν τις ζοφερές μέρες της κατοχής.

Από τους στρατιώτες που δεν παραδόθηκαν στις ακτές των Σφακίων ήταν και εκείνοι που περιφέρονταν στην Ανάπολη το καλοκαίρι του 1941. Οι Γερμανοί που το είχαν πληροφορηθεί, εξεστράτευσαν την 1 Σεπτεμβρίου κατά της επαρχίας Σφακίων και απαιτούσαν από τους Ανωπολίτες την παράδοσή των. Επειδή δεν την επέτυχαν, εκτέλεσαν 26, που οι περισσότεροι ήταν κάτοικοι της Ανάπολης.

Η περιθάλψη επεκτάθηκε και στο Ιταλοκρατούμενο Λασηθί. Άγγλοι αξιωματικοί, που περιέβαλλαν κάτοικοι της επαρχίας Σητείας, επιβιβάστηκαν τη 14-9-1941 από τη θέση «Γούδουρας», των νοτίων ακτών της επαρχίας, στο βενζινόπλοιο «Δελφίνι» και μαζί με Έλληνες έφθασαν στην Αίγυπτο. Ήταν η πρώτη αποστολή, επειδή ακολούθησαν και άλλες.

Με απύθμενη απανθρωπιά και σκληρότητα οι Γερμανοί αντιδρούσαν στο ευγενικό και φιλόανθρωπο έργο των Κρητικών, την περίθαλψη των περιφερομέ-

νων. Ο Ιωάννης Αργυράκης και η σύζυγός του Καλλιόπη από την Ελιά Ηρακλείου διευκόλυναν δύο Άγγλους να δραπετεύσουν. Τους παρέλαβαν από το νοσοκομείο και τους οδήγησαν στη Βιάννο, όπου ο Ραφτόπουλος τους φυγάδευσε στη Μέση Ανατολή. Όταν το έμαθαν οι Γερμανοί, συνέλαβαν το ζεύγος και τον μεν Ιωάννη εκτέλεσαν στην Αγία Χανίων, τη δε Καλλιόπη εξόρισαν στη Γερμανία, όπου και χάθηκε στα τρομερά κρεματόρια. Δεν ενδιαφέρθηκαν για τα έξοφλανά τέκνα των, που έμειναν απροστάτευτα.

Ο Συν/ρχης Ανδρέας Παπαδάκης.

Στο συνοικισμό Λίμνη, νότια των Χανίων, η οικογένεια Κουμπανιουδάκη υπέθαλπε Άγγλο. Όταν το έμαθαν οι Γερμανοί εκτέλεσαν τον πατέρα και γιο και εξόρισαν τη μητέρα με την υπόλοιπη οικογένεια στην παλαιά Ελλάδα.

Οι Κρητικοί αντιμετώπιζαν δυσεπίλυτα προβλήματα ως προς την υποδοχή και την ενδυμασία των περιπλανωμένων. Οι συνεχείς πορείες έφθειραν τα ενδύματα και υποδήματά των και ο χειμώνας, που ερχόταν, προσιωνιζόταν απειλητικός και φοβερός. Πολύπλοκο πρόβλημα δημιουργούσαν και οι αρρώστιες, που ταλάνιζαν τους ταλαιπωρημένους οργανισμούς των. Οι Γερμανοί συνέλαβαν σε κάποια εξόρμηση στο ανατολικό Σέλινο σύμμαχο στρατιώτη που ήταν βαρεια άρρωστος. Τον μετέφεραν στην Παλαιόχωρα και την παρέδωσαν στον υγειονομικό σταθμό της.

Άγνωστο για ποιο λόγο εξήλθε από αυτόν κατά το δειλινό. Τα βαρεια και αδύναμα θήματά του τον οδήγησαν σε ερειπωμένη ακατοίκητη οικία, όπου ξεψύχησε κατά τις βραδινές ώρες. Την επόμενη μέρα

οι Γερμανοί τον έβαψαν με αγγαρεία έξω από το νεκροταφείο. Η μοναξιά τον συντρόφευε σ' όλη τη διάρκεια της κατοχής.

Ο Γεώργιος Ψυχουντάκης στο βιβλίο του «Ο φτερωτός Μαντατοφόρος» αναφέρει τη μεταφορά του άρρωστου γιατρού Σόμερβιλ από το νομό Χανίων στο Γερακάρι Ρεθύμνου. Η πορεία ήταν μια οδύσσεια, επειδή ο άρρωστος καθόταν στο σαμάρι όνου και η πορεία γινόταν πάντοτε νύκτα. Από το Γερακάρι τον μετέφεραν στην Αγία Παρασκευή, όπου και αυτή είχε μεταβληθεί σε Αγγλικό στρατόπεδο. Έλεγε πριν πεθάνει: «Αμα έλθει η μεγάλη ημέρα της απελευθέρωσης, θα πάρω τη γυναίκα μου, την κόρη μου και το γαμπρό μου να τους φέρω εδώ στην Κρήτη. Να περάσουμε μαζί από τα χωριά και τα σπίτια, που με φιλοξένησαν. Να γνωρίσουν τους ανθρώπους που τόσο εκινδύνευαν και τόσα έκαναν για να με σώσουν. Για να γνωρίσουν τους ανθρώπους, για να δουν τον ιδανικό άνθρωπο. Στην Αγγλία κ' εγώ δε θα μπορούσε ούτε να σκεφθεί αυτά που εσείς οι Κρητικοί σκεφθήκατε και κάνατε για μένα». Δε διέφυγε τελικά ο άμοιρος το θάνατο. Τον έβαψαν με τιμές και άφατη θλίψη. Την εξόδιο ακολουθία ετέλεσαν δύο ιερείς με τον Αγαθάγγελο Λαγουθάρδο, που εκφώνησε συγκινητικό επικήδειο λόγο. Την κηδεία παρακολούθησαν και εξήντα Βρετανοί, που διέμεναν τότε στην περιοχή.

Οι Γερμανοί για να εκδικούνται εκείνους που περιέθαλπαν τους περιπλανώμενους προσέφευγαν και στο δόλο. Προσποιούνταν τους Άγγλους, για να τιμωρούν παραδειγματικά εκείνους που θα τους παρείχαν βοήθεια. Οι κάτοικοι της Ασή Γωνιάς, οι οποίοι διαπίστωσαν το δόλο εξυλοκόπησαν μέχρις αναισθησίας τους 4 Γερμανούς που προσποιούνταν τους Άγγλους. Αιμόφυρτους τους παρέδωσαν στη Γερμανική μονάδα Αργυρούπολης. Οι Γερμανοί «την ανάγκη φιλοτιμία» ποιούμενοι» δεν αντέδρασαν.

Το έργο της προώθησης των περιπλανωμένων στις ακτές και επιβίωσής των σε πλοία είχαν αναλάβει Άγγλοι αξιωματικοί, οι οποίοι αποβιβάζονταν στην Κρήτη με αποστολή την οργάνωση και διεξαγωγή του μυστικού πολέμου. Μετακόμιζαν ασυρμάτους με τους χειριστές των και σε συνεργασία με το στρα-

τηγείο Μέσης Ανατολής όριζαν την ημερομηνία και την τοποθεσία των νότιων ακτών της Κρήτης, από τις οποίες θα γινόταν η επιβίβαση.

Ο γνωστός μας Τζακ Σμιθ Χιούζ επανήλθε από την Αίγυπτο το πρώτο δεκαήμερο του Οκτωβρίου 1941 και αποβιβάστηκε στον Όρμο Τσούτσουρο Ηρακλείου. Τον συνόδευε ο ασυρματιστής Στόκμπριτζ και είχε κύρια αποστολή την οργάνωση του μυστικού πολέμου, αλλά εμερίμνησε και δια τη φυγάδευση περιπλανωμένων. Ανεχώρησε πάλιν για την Αίγυπτο κατά το τέλος του Δεκεμβρίου του 1941.

Βρετανοί σύνδεσμοι με αποστολή την οργάνωση του μυστικού πολέμου και τη φυγάδευση στρατιωτών ήταν: ο Κρις Γουντχάουζ, που η αποστολή του εκάλυπτε τις απαιτήσεις όλης της Κρήτης. Ήταν ο λοχαγός Μόντου της Κρήτης. Όταν διαφώνησε με το Μπαντουβά, το στρατηγείο Μέσης Ανατολής τον ανακάλεσε. Τον απέστειλε τότε στην παλαιά Ελλάδα με το βαθμό του συνταγματάρχη. Ήταν εκεί ο συνταγματάρχης Κρις Γουντχάουζ. Στην Κρήτη ήλθε το Σεπτέμβριο του 1941 και έφυγε τον Απρίλιο του 1942. Το διαδέχθηκε ο Τομ Ταμπάμπιν μέλος του κολlegίου All Souls της Οξφόρδης, που ήλθε τον Απρίλιο του 1942 και έμεινε μέχρι πέρατος της κατοχής. Ο Πάτρικ Λη Φέρμορ, που είχε πεδίων δράσεων την ανατολική Κρήτη. Ήλθε τον Ιανουάριο του 1942 και παρέμεινε μέχρι τέλους του πολέμου.

Ο Ζαν Φιλντιγκ που έδρασε στη δυτική Κρήτη. Ήλθε τον Ιανουάριο του 1942 και έμεινε μέχρι πέρατος του πολέμου.

Κατάρτιζαν κατά τα πρώτα χρόνια της κατοχής πομπές, στις οποίες προπορεύονταν και έπονταν ένοπλοι Κρητικοί για την ασφάλειά των. Η πομπή έφθανε πολλές φορές και μέχρι 80 άτομα.

Τοποθεσίες που επιλέγονταν για επιβίβαση ήταν: Ο Γούδουρας του νομού Λασηθίου. Ο Τσούτσουρας, η Αχεντριά, οι Τρεις Εκκλησίες, η Άρθη, ο Λέντας, τα Μάταλα, οι Καλοί Λιμένες, ο Άγιος Σάββας του νομού Ηρακλείου. Η μονή Πρέβελι, τα Σαχτούρια, το Ροδάκινο του νομού Ρεθύμνης. Η Τρυπητή, το Χαρέϊ του νομού Χανίων. Επιλέγονταν και άλλες, όταν οι παραπάνω δεν εξασφάλιζαν την ασφάλεια εκείνων που επρόκειτο να επιβιβαστούν.

Τοποθεσίες της Νότιας Κρήτης από τις οποίες εδραπέτευσαν οι σύμμαχοι στρατιώτες

Αγγλικά και Ελληνικά υποβρύχια χρησιμοποιούνταν κατά τα πρώτα χρόνια. Έπειτα τα Μότορ Λάντς, που δύο από αυτά είχαν καταστεί περιώνυμα. Το Εσκαμπαντόρ με κυβερνήτη τον υποπλοίαρχο Μάικ Κάμπερλετζ και το Χέντλχογκ με κυβερνήτη τον Τζων Κάμπελ. Τον Μάικ είχε καταστήσει πολυθρόνητο, η ομορφιά του, το πειρατικό ύφος του και η ανδρεία του. Εντυπωσίαζε το χρυσό σκουλαρίκι, το οποίο είχε κρεμάσει στο αυτί του. Οι Κρητικοί τον ονόμαζαν σκουλαρικό.

Επιβιβάστηκε κατά το τέλος του 1942 με τους συντρόφους του σε καΐκι και έπλεαν προς την ηπειρωτική Ελλάδα, όπου θα έπαιρναν μέρος σε επιχείρηση δολιοφθοράς. Τους συνέλαβαν και τους έκλεισαν στις φυλακές του Φλόσσενμπουργκ, όπου έμειναν τρία χρόνια. Οι Γερμανοί τους αποφυλάκισαν και τους εκτέλεσαν τέσσερις μόλις μέρες πριν φθάσουν το 1945 τα συμμαχικά στρατεύματα. Εδικαιολόγησαν την εκτέλεση με την πρόφαση ότι ο Κάμπερλετζ θα τους έβλαπτε και φυλακισμένος ακόμη. Ο Τζων Κάμπελ απέθανε τελευταία στην Ιρλανδία, όπου διέμενε.

Η περίθαλψη των περιπλανωμένων συμμάχων στρατιωτών δεν απέδειξε, μόνον ηρωισμό και αυτοθυσία των Κρητικών, αλλά διακήρυξε ταυτόχρονα ισοποτισμό και ανιδιοτέλεια. Ο Νίκος Καζαντζάκης, που μετείχε της επιτροπής διαπίστωσης ωμοτήτων στην Κρήτη εδημοσίευσε στο περιοδικό «Αέρα» του Καίρου τον Νοέμβριο του 1945 άρθρο με τίτλο «Κρήτη», που έγραφε μεταξύ των άλλων, «Ο Γιάννης Γαροφαλάκης με 12 παιδιά, από το χωριό Μυλωνές, στα Χανιώτικα, φιλοξενούσε κι έθρεψε επί δύο χρόνια 6 Άγγλους. Τα παιδιά πεινούσαν, μου έλεγε, μα οι Εγγλέζοι τρώγαν καλά.

— Και δε σε θυμήθηκε κανένας από τους Εγγλέζους αυτούς; ρώτησα. — Παράδες θες να πεις; έκαμε ο Κρητικός με θυμό. Μα για παράδες, θαρρείς, πως εγώ τόκανα; Τόκαμα για να μη σηκωθεί πια απάνω στον κόσμο η Γερμανική μπότα.

Ξεσκεπάσαμε τα παιδιά μας, για να σκεπάσουμε τους Εγγλέζους, μου έλεγε μια γυναίκα, σ' ένα χωριό στη ρίζα του Ψηλορείτη. Μα γιατί; ρωτούσα.

— Εί! παιδί μου, αυτοί δεν είναι, σαν κι εμάς, είναι καλομαθημένοι κι ύστερα, οι μανάδες τους ήταν αλάργα. Έπρεπε εμείς να γίνουμε οι μανάδες τους.

Το ίδιο αποκρίθηκε και μια άλλη μάνα.

Οι Γερμανοί μπήκαν στο χωριό, βρήκαν στο σπίτι της γριάς δύο Άγγλους.

Τους παίρνουν. Παίρνουν και τους δυο γιούς της γριάς, παλληκάρια 20 και 25 χρόνων και τους τουφεκίζουν. Το ίδιο βράδυ πέρασαν από το σπίτι της γριάς 3 Άγγλοι. Η γριά τους δέχτηκε, τους έδωσε το φτωχικό της φαί και μια κουβέρτα, που της είχε απομείνει.

— Γιατί τόκαμες τη ρωτώ. Κι αυτή μου αποκρίθηκε:

— Γιατί έχουν κι οι Εγγλέζοι μάνα και κατέχω τον πόθο της μάνας.

Οι Βρετανοί υπολόγισαν μετά τον πόλεμο ότι 2.650 Κρητικοί έπαθαν ζημιές περιθάλποντες συμμάχους στρατιώτες και έπρεπε να αποζημιωθούν. Μόνο 65 υπέβαλαν αιτήσεις αποζημίωσης.

Η περίθαλψη των συμμάχων στρατιωτών είναι ένα περιλαμπρο κεφάλαιο της ιστορίας της κατοχής. Η εμπειριστατωμένη έρευνα θα ανυψώσει ακόμη πιο πολύ το λαό μας, που στον τομέα του ανθρωπισμού έδρασε εξίσου γενναία, όπως και στον τομέα της ένοπλης αναμέτρησης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Το Μοναστήρι του Πρέβελη: Μιχ. Παπαδάκη.
2. Η Εθνική Αντίσταση στο νομό Ρεθύμνης: Εμμ. Τσιριμονάκη.
3. Η Γερμανική κατοχή στην Κρήτη: Νίκου Κοκονά.
4. Το Φρούριο Κρήτη 1941-1944: Γ. Χαροκόπου.
5. Η Μάχη της Κρήτης. Τα μετά την μάχη. Η Αντίσταση: Ι. Παϊζ.
6. Τιμή στην Κρήτη: Νταινθιντ - Τζούντυ Μίτσελλ.
7. Ο Κρητικός Μαντατοφόρος: Γ. Ψυχουντάκη.
8. Η Μάχη της Κρήτης: Ι. Μουρέλλου.
9. Η «οχυρά θέσις Κρήτης»: Στ. Βλοντάκη.

ΘΥΜΑΜΑΙ ΑΠΟ ΤΗ ΓΕΡΜΑΝΙΚΗ ΚΑΤΟΧΗ

Η Κρήτη απελευθερώθηκε τελευταία απ' όλη την Ευρώπη
εκ της Γερμανικής Κατοχής

Ή στα Χανιά έληξε ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος

ΑΝΤΩΝΗ ΠΛΥΜΑΚΗ

Οι νεώτεροι δεν θα γνωρίζουν ασφαλώς πως η περιοχή των Χανίων ήταν το τελευταίο σημείο της Ευρώπης που απελευθερώθηκε από τα Ναζιστικά στρατεύματα κατοχής και πως στην πραγματικότητα δηλαδή στα Χανιά τέλειωσε ο δεύτερος παγκόσμιος πόλεμος στην Ευρώπη.

Και αυτό όταν τα τελευταία ενεργά στρατεύματα του τρίτου Ράιχ δέχθηκαν να παραδοθούν στους συμμάχους την 10η Μαΐου 1945, ενώ μια εβδομάδα πριν διαβάζαμε στις τοπικές εφημερίδες πως «πέθανε ο μέγας εγκληματίας» αναφερόμενοι στον Χίτλερ. Η υπόλοιπη Κρήτη καθώς και η άλλη Ελλάδα είχαν απελευθερωθεί μήνες πριν και οι Γερμανοί αποχωρούντες από τους τρεις άλλους Νομούς του νησιού μας είχαν μεταφέρει ολόκληρη την κινητή φοβερή πολεμική μηχανή τους στα Χανιά.

Είχαν τόσο βαρύ πολεμικό υλικό συγκεντρώσει που θυμάμαι να λένε οι μεγάλοι τότε ότι θα μπορούσαν να αντιστέκονται για έναν και πλέον χρόνο στους συμμάχους που θα επιχειρούσαν εκδίωξη τους και ακόμη πως είχαν παγιδέψει την αγορά των Χανίων και πολλά άλλα καίρια σημεία στην πόλη για να τ' ανατινάξουν σε περίπτωση ανάγκης.

Όπως ανέφερα, μικρό παιδί τότε και κατοικώντας στο Ρέθυμνο, ξενύχτησα πολλά βράδια στο παράθυρο του σπιτιού μας, που βρισκόταν στην λεωφόρο Κουντουριώτου, για να χαζεύω τα φοβερά πυροβόλα, τα τεθωρακισμένα και τις φάλαγγες που περνούσαν όλη νύχτα με κατεύθυνση τα Χανιά και που όταν έφθανε η ημέρα σταματούσαν καλυπτόμενα από κλαδιά και δίχτυα παραλλαγής. Για να αποφύγουν μάλιστα οι Γερμανοί ενέδρες και επιθέσεις ανταρτών στην πορεία τους, ιδίως στις τελευταίες φάλαγγες, έπαιρναν κορίτσια του Ρεθέμνου, τα οποία τοποθετούσαν σε εμφανή σημεία των οχημάτων της φάλαγγας και το βράδυ επέτρεπαν να γυρίσουν στα σπίτια τους.

Αξέχαστο θα μου μείνει, το θέαμα με το τελευταίο όχημα που άφησε το Ρέθεμνος με τον γνωστό αιμοβόρο Γερμανό Γκεσταπίτη «Γιαννάκη» σκυθρωπό και πεσμένο επάνω στο οπλοπολυβόλο του.

Οι Γερμανοί κατευθυνόμενοι προς Χανιά ανατίναζαν, μετά το πέρασμά τους, όλες τις γέφυρες του κεντρικού δρόμου. Έτσι μόλις ακούστηκε η έκρηξη από την ανατίναξη της Ατσιοπουλιανής γέφυρας, ένα μόνο χιλιόμετρο από το κέντρο του Ρεθέμνου, άρχισαν να χτυπάνε όλες μαζί οι καμπάνες των Ρεθεμνιώτικων εκκλησιών ενώ ο λαός του Ρεθέμνου ξεχύθηκε στους δρόμους σαν τρελός πανηγυρίζοντας, κλαίγοντας, τραγουδώντας μέσα δε σε λίγη ώρα το Ρέθεμνος είχε πλημμυρίσει από χιλιάδες γενειοφόρους, συνήθως, αντάρτες όλων των παρατάξεων που πυροβολούσαν πανηγυρικά στον αέρα με κάθε είδους φορητό όπλο. Αυτό συνεχιζόταν για μέρες, έτσι που όταν βάδιζες στους δρόμους του Ρεθέμνου πατούσες σ' ένα παχύ στρώμα από κάθε είδους κάλυκες φυσγγίων.

Λίγες μέρες μετά, στον θαλασσινό ορίζοντα προς το Ηράκλειο, φάνηκε ένα πολεμικό πλοίο που τελικά ήταν Βρετανικό. Χιλιάδες Ρεθεμνιώτες κατάκλυσαν την παραλία και τον Φάρο του Ρεθέμνου για να το δουν και να το υποδεχτούν. Όταν όμως πλησίασε στην πόλη άρχισαν να υψώνονται τριγύρω του τεράστιοι πίδακες νερού που τους προκαλούσαν οι οβίδες που έριχναν τα θαυρά Γερμανικά επάκτια πυροβόλα του Δραπάνου. Το πολεμικό αφήνοντας πυκνό προπέτασμα καπνού τράπηκε σε φυγή προς το Ηράκλειο ενώ το συνόδευσαν μέχρι τέλους οι τεράστιες οβίδες που κατά κοινή ομολογία δεν είχαν σκοπό τη θύβισή του. Τα φοβερά αυτά πυροβόλα των Ναζί λεγόταν ότι αν αυτοί ήθελαν θα μπορούσαν να ισοπεδώσουν την περιοχή μέχρι πολύ πέρα από το Ρέθεμνος.

Ακόμα στη θύμησή μου έρχεται το τραγικό θέαμα που αντικρύζαμε συχνά τα πρωινά από το παραλιακό σπίτι μας, όταν λίγα ή πάμπολλα τουμπανιασμένα κορμιά πνιγμένων Ιταλών, Βρεττανών ή Γερμανών που είχαν πληγεί τα πλοία τους, επέπλεαν στη θάλασσα για να εκθρασθούν λίγο αργότερα από το κύμα στη Ρεθεμνιώτικη αμμουδιά ή στην παραλιακή λεωφόρο. Όπως και την αστεία περίπτωση ενός πρωινού που ξυπνήσαμε από τα κροταλισματα των

πολυβόλων και αντικρύσαμε την παραλία γεμάτη καπνούς και λάμψεις ενώ μεγάλες σχεδίες αποβίβαζαν άνδρες με κόκκινα καπέλα.

Κρυφτήκαμε όλοι καλά μην τυχόν μας θρει καμιά αδέσποτη σφαίρα και όταν ησύχασε ο θόρυβος των μαχών χτύπησε η πόρτα μας και ο πατέρας μου συμπέρανε ότι είχε γίνει επιτυχής ... συμμαχική απόβαση και κάποιος ... σύμμαχος κτυπούσε. Αυτός όμως ήταν κάποιος γνωστός που διαμένοντας μακριά από την παραλία δεν είχε ιδέα για την ... απόβαση. Τελικά επρόκειτο για Γερμανική άσκηση απόκρουσης απόβασης και ότι ... σύμμαχοι ήταν πάλι Γερμανοί που είχαν βάλει ανάποδα τα καπέλα τους παριστάνοντας την ειρηνική αποβατική δύναμη.

Όταν τέλος ταξιδέψαμε από Ρέθυμνο προς Χανιά, με τα Αγγλικά φαρδιά φορτηγά των ΣΠΑΝΧ που έκαναν τότε τη συγκοινωνία, το ταξίδι χρειαζόταν τρισημίσις ώρες γιατί περνούσαμε κάτω από τις «ανατιναγμένες γέφυρες ή από παραδρόμια». Στη Σούδα οι Γερμανοί «πεταλάδες» μας έκαναν ακόμη έλεγχο

και αυτοί είχαν αποσυρθεί στην περιοχή Σούδας και Ακρωτηρίου ως ότου μαζέψουν το πολεμικό υλικό. Η μια διαχωριστική γραμμή άρχιζε από του Μπόλαρη, στο σημείο όπου τα μπάνια Χονολουλούς, και εκεί από τη μια μεριά των συρματοπλεγμάτων ήταν οι Βρεττανοί φρουροί και από την άλλη οι Γερμανοί.

Η Βρετανική υπηρεσία πληροφοριών τότε κυκλοφόρησε και την παρακάτω προκήρυξη φοβούμενη εκδικητικές επιθέσεις κατά των Γερμανών που είχαν δηλώσει πως θα προέβαιναν σε σκληρά αντίποινα, παρά το ότι είχαν παραδοθεί.

Και τέλος θυμάμαι τη συγκινητική στιγμή της υψώσεως της Ελληνικής σημαίας στον Φιρκά Χανίων και δεν ξεχνώ μια μαυροντυμένη νέα γυναίκα, με ένα μωρό στην αγκαλιά, που έκλαιγε γοερά με λυγμούς όσο η γαλανόλευκη ανέβαινε στον ιστό, αναλογιζόμενη προφανώς πως για τόσο λίγο χρονικό διάστημα δεν πρόλαβε ο σύντροφός της, ή κάποιος άλλος δικός της, να χαρεί μια τέτοια στιγμή.

ΠΕΡΙΜΕΝΑΤΕ

1. Οί γερμανοί τών Χανίων είναι τώρα σιχμάλωτοι πολέμου τών Συμμάχων και βρίσκονται υπό τας διαταγάς του Στρατάρχου 'Αλεξάντερ.
2. Οί γερμανοί έχουν διαταχθή να καθαρίσουν τὰ πεδία ναρκών και να ξενατινάξουν τὰ ἄχρηστα πολεμοφόδια.
3. Οί γερμανοί περιφέρονται ἀκόμη ἐλεύθεροι, διότι είναι ἀνάγκη νὰ περισυλечθῇ τὸ πολεμικὸν ὑλικὸν καὶ νὰ ἀποτραπῇ ἡ διαρπαγὴ καὶ λεηλασία του.
4. Οί ἐγκληματίαι πολέμου θὰ δικασθοῦν καὶ θὰ τιμωρηθοῦν στὴν Κρήτη.
5. Χανιώτες ἔχετε ἀκόμη λίγη ὑπομονὴ σεῖς ποῦ εἵχατε τώρα

ΤΕΣΣΕΡΑ ΧΡΟΝΙΑ

(Ἑγγ. - Εὐλ. Ὑπηρεσία Πληροφοριῶν)

ΕΝΑ ΑΚΟΜΗ ΔΕΙΓΜΑ ΤΗΣ ΓΕΡΜΑΝΙΚΗΣ ΣΚΛΗΡΟΤΗΤΑΣ ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΣΤΟΥΣ ΚΡΗΤΙΚΟΥΣ ΜΕΤΑ ΤΗ ΜΑΧΗ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

Το παρακάτω έντυπο που δημοσιεύεται, αποτελούσε μια προσωρινή ταυτότητα για τους Κρητικούς που εδίδετο εις αυτούς από τα Γερμανικά στρατεύματα κατοχής αμέσως μετά την κατάληψη της Κρήτης από αυτά.

Δείχνει και αυτό χαρακτηριστικά πόσο σκληρά αντιμετώπιζαν οι Ναζί τους Κρητικούς μετά από την ηρωική αντίστασή τους στη Μάχη της Κρήτης.

Πλην των άλλων αναφέρει ότι η περιοχή που διαμένει ο φέρων ΕΧΕΙ ΔΩΣΕΙ ΟΜΗΡΟΥΣ που θα εκτελεσθούν αν και ΕΙΣ ΜΟΝΟΝ κάτοικος ΕΚΔΗΛΩΣΕΙ ΕΧΘΡΙΚΕΣ ΔΙΑΘΕΣΕΙΣ εναντίον των.

Θάπρεπε δηλαδή να είναι μειλίχιος και φιλικός ο Κρητικός προς αυτούς που επέπεσαν στην Κρητική Γη και τους ανθρώπους της σαν αρπακτικά όρνεα να τους κατασπαράξουν άλλως θα τον εκτελούσαν.

DEUTSCHE WEHRMACHT KRETA

O. U., den 9/6 1941

AUSWEIS

Plimäris Georgios
ist Einwohner des Ortes. *Refikio*
Er darf keine Waffen tragen und den Gemeindebereich ohne Sonderausweis nicht verlassen. Der Ort hat Geiseln gestellt, die bei feindseligem Verhalten auch nur eines Bewohners geschossen werden.

Dauer des Ausweises

Die Deutsche Wehrmacht

ΓΕΡΜΑΝΙΚΟΣ ΣΤΡΑΤΟΣ ΚΡΗΤΗ

Εκάστοτε Έδρα, την 9/6 1941

ΠΙΣΤΟΠΟΙΗΤΙΚΟΝ

Παναγιώτης Γεωργίου
είνε κάτοικος του συνοικισμού *Refikio*
'Απαγορεύεται εις αυτόν να φέρη όπλα και να εγκαταλείψη την κοινότητα χωρίς ειδική άδειαν. 'Ο συνοικισμός έχει δώσει όμηρους, οι οποίοι θα εκτελεσθούν, εάν έστω και εις μόνος κάτοικος εκδηλώση έχθρικός διαθέσεις.

Το παρόν ισχύει

Ο Γερμανικός Στρατός κατοχής

Με την ευκαιρία της επετείου **ΑΝΑΜΝΗΣΕΙΣ ΑΝΤΙΠΑΛΩΝ ΑΠΟ ΤΗ ΜΑΧΗ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ**

Τρεις Νεοζηλανδοί, ένας Γερμανός και τρεις Έλληνες συνομιλούν φιλικά για το έπος του Μάη 1941

MAN. K. MANΟΥΣΑΚΗ

Είκοσι χρόνια μετά τη Μάχη της Κρήτης, τάφερε η τύχη να θρεθούν εδώ στα Χανιά ένα θράυδι καθισμένοι γύρω από ένα τραπέζι, πίνοντας μαζί, πολεμιστές της Μάχης της Κρήτης, ανήκοντες σε τρεις διαφορετικές εθνικότητες. Πρώην εχθροί και τώρα σύμμαχοι, διηγούνταν με ζωντάνια τις αναμνήσεις τους και ο ένας συμπλήρωνε τη διήγηση του άλλου.

Στη διάσκεψη αυτή «στρογγυλής τραπέζης» έλαβαν μέρος, ο Γερμανός πρώην αξιωματικός - φωτορεπόρτερ των αλεξιπτωτιστών Φ. Πέτερ Βάιξλερ, ο Νεοζηλανδός αξιωματικός Μάκ Γκρέκορ, οι Νεοζηλανδοί υπαξιωματικοί Τζεφ Κόουτ και Έντουαρντ Νάθαν. Παρόντες ήταν και δύο πρωταγωνιστές της αντιστάσεως, δύο αδελφοί Πάτεροι, από το Κουστογέρακο, και ο υπογράφων, εκτελών χρέη διερμηνέα, ως τριγλώσσου.

Αφού διαπιστώθηκε ότι οι κύριοι αντίπαλοι ήταν του τομέα Μάλεμε, άρχισε η διήγηση:

Βάιξλερ: Ήμουν με το πρώτο κύμα, καθισμένος τελευταίος στην ουρά ενός ανεμοπτερού. Πετούσαμε πάνω από τον κόλπο της Κισάμου και όταν πλησιάσαμε στο Καστέλλι στρίψαμε προς το Μάλεμε. Στον Δραπανιά κάναμε την πρώτη ρίψη. Εβδομήντα άνδρες, με επικεφαλής τον φίλο μου υπολοχαγό Μύρμπε, ένα πελώριο, κατάξανθο γερμαναρά. Σκοτώθηκαν και οι εβδομήντα. Ο πιλότος του ανεμοπτερού μας σκοτώθηκε, πριν προσγειωθούμε, κι έτσι το ανεμόπτερο έπεσε με τη μύτη δίπλα στη γέφυρα του Ταυρωνίτη, αναπήδησε και κάθισε πάνω σ' ένα ανάχωμα με την ουρά, όπου βρισκόμουν εγώ, προς τα κάτω.

Τζεφκόουτ: Ένα από τα αγαπημένα μας σπορ στη Νέα Ζηλανδία είναι να ρίχνουμε σε περισσότερια στο φτερό. Εμείς ήμεθα όλοι έφεδροι εθελοντές, αλλά ήμεθα πολύ εξασκημένοι στη σκοποβολή και οι αλεξιπτωτιστές ή οι πιλότοι των ανεμοπτερών ήταν πολύ εύκολοι στόχοι.

Βάιξλερ: Βρέθηκα σε μια κόλαση πυρός που εθύ-

μιζε Βερντέν. Οι εννέα άλλοι του ανεμοπτερού μου σκοτώθηκαν. Μόνον εγώ που ήμου σε απυρόβλητο σημείο γλύτωσα. Δεν το κούνησα όμως από το ανεμόπτερο, ώσπου βράδιασε.

Εκεί, κοντά μου, πήδησε ο διοικητής του συντάγματος εφόδου υποστράτηγος Μάιντλ και αμέσως τραυματίστηκε στο χέρι και μετ' ολίγον και στην κοιλιά. Τον αντικατέστησε ο λοχαγός Γκαίρικε, σήμε-

Ο Μανόλης Πατεράκης στο μιτάτο του.

ρα στρατηγός και αρχηγός των αλεξιπτωτιστών μας.

Στο Μάλεμε μαζί μας, πήδησε και ο επιτελάρχης της μεραρχίας κόμης Φον Ύγκελ. Ένας τύπος Ιππότη αριστοκράτη από τα Βαλτικά. Ο αθεόφοβος έβαλε το μονόκλ του, πήδησε και προσγειώθηκε, χωρίς να του πέσει από το μάτι.

Μανουσ.: Ο Ύγκελ είναι αυτός που απέτρεψε τον αποδεκατισμό του κρητικού λαού. Τι απέγινε;

Βάιξλερ: Τον κρέμασε ο Χίτλερ, μετά την απόπειρα της 20ης Ιουλίου 1944. Ο Κόμης Σταουφένμπεργκ που έβαλε την μπόμπα ήταν ανειδίκευτος.

Μακ Γκρέγκορ: Ήμουν στον τομέα του αεροδρομίου και έτσι που πηδούσαν επάνω μας οι αλεξιπτωτιστές ήταν ιδεώδης στόχος.

Βάιξλερ: Είχαμε φοβερές απώλειες. Από δέκα τέσσερα ανεμόπτερα με 170 αλεξιπτωτιστές και 5 αξιωματικούς, που ρίξαμε εναντίον μιας πυροβολαρχίας εκεί που σήμερα είναι το «Πουλί», γλύτωσε μόνο ένας αξιωματικός με τέσσερεις άνδρες. Τρία μάλιστα ανεμόπτερα έπεσαν στη θάλασσα.

Τζεφκόντ: Εγώ ήμουν σ' αυτή την πυροβολαρχία και θυμούνται τα τρία ανεμόπτερα που έπεσαν στη θάλασσα. Τα δύο μάλιστα εξερράγησαν. Σ' ένα άλλο ανεμόπτερο ο πιλότος ήταν μόνο δέκα εξ ετών!

Βάιξλερ: Από χίλιους εξακόσιους, που πήδησαν με το πρώτο κύμα, σκοτώθηκαν περίπου επτακόσιοι και άλλοι τόσοι περίπου τραυματίστηκαν.

Με το δεύτερο κύμα μας έριξαν αλεξιπτωτάρ ανεφοδιασμού και υγειονομικό υλικό, που έπεσε εξ ολοκλήρου στα χέρια σας.

Μακ Γκρέγκορ: Ναι θυμούνται πολύ καλά πως δέχτηκα όλα τα κιβώτια με τους επιδέσμους και τα φάρμακα.

Βάιξλερ: Σε ένα χωράφι δυτικά του Ταυρωνίτη, ήταν ξαπλωμένοι πεντακόσιοι τραυματίες με μόνο δύο γιατρούς και δύο νοσοκόμους, χωρίς φάρμακα και χωρίς επιδέσμους και βογγούσαν συνεχώς. Μια σκληρή κολάσεως. Και να πρέπει ο γιατρός να κάμει ακρωτηριασμούς χωρίς αναισθητικά. Όταν χρειάζονταν επέμβαση, κτυπούσε τον τραυματία με ένα ρόπαλο στο πίσω μέρος του κεφαλιού, για να χάσει τις αισθήσεις του και να του πριονίσει το πόδι ή το χέρι. Επί τέλους νύχτωσε και συγκεντρωθήκαμε όλοι στην γέφυρα του Ταυρωνίτη.

Ήμεθα μόνο πενήντα επτά ζωντανοί, ξεθεωμένοι από την κούραση και πολύ φοβισμένοι. Περιμέναμε να έλθετε, να μας μαζέψετε από λεπτό σε λεπτό. Γιατί δεν ήλθατε βρε παιδιά;

Νάθαν: Είχαμε τέσσερα τάγματα εφεδρεία γι' αυτή τη δουλειά. Αλλά δεν ήρθε η διαταγή της αντεπιθέσης. Ο ασύρματος είχε χαλάσει και οι τηλεφωνικές γραμμές είχαν κοπεί. Γι' αυτό το στρατηγείο έστειλε αγγελιοφόρο, αλλά αυτός έφθασε τη δεύτερη νύκτα. Δηλαδή πολύ αργά.

Βάιξλερ: Το απόγευμα της δεύτερης ημέρας έπεσε επιτέλους το ύψωμα 107. Έτρεξα εκεί πάνω,

αλλά μας έβαλαν οι πυροβολαρχίες σας από τα υψώματα της Αγίας Μαρίνας και το εργοστάσιο Άπτερα. Γι' αυτό ο αρχηγός της αεροπορίας μας Βαρόνος Φον Ριχτχόφεν (εξάδελφος του ονομαστού άσου του πρώτου πολέμου) έστειλε τον ανηψιό, του να εξακριβώσει τις θέσεις των πυροβολαρχιών.

Ο νεαρός Φον Ριχτχόφεν προσγειώθηκε στην παραλία του αεροδρομίου, ανέθηκε όπως ήταν με την στολή του πιλότου πάνω στο ύψωμα 107 και με τα κιβώτια είδε, πού ήταν τα κανόνια. Έτρεξε πίσω και τέθηκε επί κεφαλής των «Στούκας» και των μαχητικών, που εξουδετέρωσαν τις πυροβολαρχίες σας.

Τζεφκόντ: Τι κακό ήταν εκείνο! Εμείς πρώτη φορά θλέπαμε «Στούκας» και μας τσάκισαν κυριολεκτικά. Μεταφερθήκαμε στο νοσοκομείο κοντά σε μια μεγάλη εκκλησία. Επειδή όμως τα αεροπλάνα σας μας κτυπούσαν, βάλαμε ένα Γερμανό αιχμάλωτο να κάμει σήμα στα αεροπλάνα σας, να μη κτυπούν το νοσοκομείο. Την ώρα όμως, που έδινε το σήμα, κάποιος άλλος δικός μας νόμισε, ότι μαρτυράει τη θέση μας στα «Στούκας» και τον σκότωσε.

Βάιξλερ: Το βράδυ έπεσα στην ακρογιαλιά για να κοιμηθώ ήσυχα. Με ξύπνησε όμως ένας αξιωματικός δείχνοντας το πέλαγος: «Έρχονται οι Άγγλοι».

Πολλές λάμπει και πολλά μπουμ - μπουμ, αλλά Άγγλοι δεν ήρθαν. Αργότερα μάθαμε για την καταστροφή των καικιών που κουβαλούσαν τα αντιαεροπορικά των αλβανιστών.

Μακ Γκρέγκορ: Ξέρεις ποιός ήταν αρχηγός του στόλου εκείνου; Ο λόρδος Μασουντμπάντεν.

Τζεφκόντ: Και ξέρεις ποιός ήταν ο υπασπιστής του; Ο Πρίγκιψ Φίλιππος της Ελλάδας, σήμερα βασιλικός σύζυγος.

Βάιξλερ: Άλλη μια φορά νομίσσαμε, ότι οι Άγγλοι θα κάμουν απόβαση. Ήταν δυο τρεις μέρες μετά την πτώση των Χανίων. Βόμβος ακουγόταν στο πέλαγος και φαινόταν τορπιλάκατοι, να πλησιάζουν.

Δόθηκε το σήμα του συναγερμού, πυροβολαρχίες ετοιμάστηκαν, πυροβόλα εστράφηκαν προς το πέλαγος και όλα ήσαν έτοιμα, όταν διαπιστώθηκε ότι ήσαν Ιταλοί. Έφθασαν βλοσυροί και συνοφρυωμένοι με κράνη και υποσιάγονα. Πριν μας χαιρετήσουν μας είπαν αγριωπά: «Πού είναι ο εχθρός; Ήρθαμε να τον κτυπήσουμε».

— Πες σ' αυτούς τους μακαρονάδες, μου είπε ο Ράμκε, ότι η Μάχη της Κρήτης έληξε και δεν μας χρειάζεται η βοήθειά τους.

Έτσι οι σύμμαχοί μας έφυγαν αφού όμως εφόρτωσαν εκατό κιβώτια αγγλικές κονσέρβες!

Μακ Γκρέγκορ: Εμείς είχαμε τον πιο γενναίο στρατηγό των συμμάχων, τον Φράϊμπεργκ και σεις είχατε τον καλλίτερο απ' όλους τους στρατηγούς, τον Ρόμελ.

Μανουσ.: Ο Λίντελ Χάρτ λέει ότι ο ικανότερος απ' όλους τους Γερμανούς στρατηγούς ήταν ο Φον Μανστάιν, τον οποίον θεωρεί μεγαλοφυΐα.

Μακ Γκρέγκορ: Δεν συμφωνώ. Εγώ θεωρώ τον Ρόμμελ, διότι, εκτός του ότι είχε να πολεμήσει εμάς, έπρεπε να φυλάει και τους Ιταλούς».

Η ώρα είναι περασμένη. Φωτογραφίες και επισκεπτήρια ανταλλάσσονται. Ο έφεδρος συνταγματάρχης Μακ Γκρέγκορ, γενικός γραμματέας της Νεοζηλανδικής Ένωσης Μαχητών της Κρήτης και πρώην αιχμάλωτος πολέμου του Ρόμμελ, έγραψε μέ-

λος του Νεοζηλανδικού Συλλόγου τον έφεδρο λοχαγό Φραντς Πέτερ Βάιτλερ από το Μόναχο, εναντίον του οποίου πυροβολούσε μια ολόκληρη μέρα στο Μάλεμε, χωρίς να το πετύχει...

Τα ποτήρια υψώνονται για τελευταία φορά. Τα χέρια σφίγγονται.

— Καλή νύχτα παλιοί και νέοι φίλοι.

— Καλή νύχτα και καλό ταξίδι.

Μαντινάδες εμπνευσμένες από τη Μάχη της Κρήτης

Ρίχνει ο ουρανός νερό, ρίχνει και κουκοσάλι
ρίχνει κι αλεξιπτωτιστές και πυρωμένο ατσάλι.

Ήρθαν στην Κρήτη οι Γερμανοί, μα όλη η Οικουμένη
έμαθε, πως οι Κρητικοί είναι ανδρειωμένοι.

Μέσα στο μήνα Μάιο, που εμούριζε η Κρήτη,
ήλθαν από τον ουρανό των Γερμανών τα στίφη.

Της Κρήτης τ' άγια χώματα, τα δοξασμένα μέρη
ήρθε και της τα μόλυνε του Χίτλερ το ασκέρι.

Κρήτη μου, εσύ που έδωσες στην οικουμένη φώτα,
εμόλυνε το χώμα σου των ναζιστών η μπότα.

Από τον ουρανό θεριά επέσανε στην Κρήτη
και την εκατακτήσανε, μ' αυτή δεν ενικήθη.

Ένδοξη και παράδοξη έγραψε ιστορία
η Κρήτη όταν την πάτησαν τα φτερωτά θηρία.

Ξαρμάτωτη ευρέθηκες και λείπαν τα παιδιά σου
Κρήτη, γι αυτό την έκαψε ο Χίτλερ την καρδιά σου.

Κρήτη, νησί του Μίνωα και του Δασκαλογιάννη,
οι ναζιστές σου φόρεσαν αγκάθινο στεφάνι.

Κρήτη, μου ένδοξο νησί, εις τα σαράντα ένα
τον πρώτο μπάτσο ο Γερμανός τον έφαγε από σένα.

ΚΑΝΑΚΗΣ ΓΕΡΩΝΥΜΑΚΗΣ

ΑΠΟ ΤΗ ΜΑΧΗ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ ΤΗΝ ΗΜΕΡΑ ΕΚΕΙΝΗ

ΜΑΡΚΟΥ ΝΤΟΥΚΑΚΗ

Κουρασμένοι από τις ταλαιπωρίες, αλλά με αρκετή πείρα από τον πόλεμο στην Αλβανία, παρουσιάζοντο στα έμπεδα Χανίων (στην Στρατώννα) οι Χανιώτες τραυματίες και κρυοπαγίτες μόλις τέλειωνε η αναρρωτική τους άδεια. Και σχεδόν αμέσως, οι αξιωματικοί συγκροτούσαν μονάδες τις οποίες έστελναν σε διάφορες επίκαιρες θέσεις γύρω ή και πιο πέρα από την πόλη.

Τη δική μας μονάδα, με Διοικητή τον Έφεδρο Λοχαγό Κωνσταντινίδη, Δικηγόρο από τα Γιάννενα, στείλανε στον Γαλατά.

Καταυλιστήκαμε σ' ένα λιόφυτο, Δυτικά του Νεκροταφείου και τη νύχτα κοιμόμαστε κάτω από τις μεγαλόριζες ελιές, σκεπασμένοι με μια μικρή πατανία, υπόλοιπο κάποιου εράνου από τα χωριά. Ολόγυρα υπήρχαν και άλλες μονάδες Ελληνικού στρατού και πιο πέρα στα υψώματα Συμμαχικές μονάδες. Σ' αυτή τη θέση μέναμε σχεδόν είκοσι μέρες.

Αργότερα συνειδητοποιήσαμε πόσο λίγο μας υπολόγιζαν και πόση σημασία μας δίνανε όλοι. Οι δικοί μας που είχανε πρόγραμμα να δώσουνε μάχη για την τιμή των όπλων και οι ξένοι που μας λοξοκοιτούσαν με ύποπτο μάτι. Διαφορετικά δεν εξηγείται το γεγονός ότι μας στείλανε στο μακελειό με ένα παλαιού τύπου όπλο και όλες - όλες πέντε σφαίρες, χωρίς κανένα άλλο εφόδιο. Και από την άλλη να υπάρχουν στα Χανιά αποθήκες γεμάτες καινούργια Αγγλικά όπλα, που θα τις άνοιγαν, όπως μας λέγανε, α ύ ρ ι ο, μόνο που αυτό το αύριο δεν έφθασε ποτέ.

Κάθε τόσο ερχότανε Γερμανικά αεροπλάνα που βομβάρδιζαν τη Σούδα και άλλες θέσεις και ήταν σαν να μας προειδοποιούσαν πως δε θ' αργήσει να έλθει και η δική μας σειρά.

Αυτό μας υπενθύμιζαν και οι Αξιωματικοί μας, αλλά και οι Διαταγές της Μεραρχίας που μας τις διάβαζαν και λέγανε περίπου τα εξής:

«Μη φεύγετε γιατί από ημέρα σε ημέρα περιμένουμε εισβολή των Γερμανών από αέρα. Αυτές τις πληροφορίες έχουμε». Αλλά εις μάτην. Ύστερα από την κατάληψη της Ηπειρωτικής Ελλάδας, τους συχνούς βομβαρδισμούς και τους ψιθύρους που κυκλοφορούσαν, το ηθικό είχε πέσει και

αρκετοί άρχισαν να φεύγουν. Κανείς δεν μπορούσε να τους σταματήσει. Μεγάλη καρδιά και πολύ φιλότιμο πρέπει να είχαν εκείνοι που έμειναν.

Έτσι φθάσαμε στην αποφράδα εκείνη ημέρα. Μόλις που είχαμε μπει στη γραμμή για να πάρουμε, για πρώτη φορά, το Αγγλικό πρωινό: Ωραίο άσπρο ψωμί, φρέσκο βούτυρο, μαρμελάδα κλπ. Μα δεν προλάβαμε γιατί η Μοίρα άλλα πρόσταζε.

Ένα αεροπλάνο πέρασε πολύ χαμηλά, πάνω από τα κεφάλια μας, κάνοντας τρομαχτικό θόρυβο. Διασκορπίσαμε κάτω από τις ελιές και σε λίγο που νομίσαμε πως ο κίνδυνος πέρασε, ξανασχηματίσαμε τη

Μετά το τέλος της μάχης...

γραμμή. Αλλά πριν προλάβει να πάρει ο πρώτος πρωινό, νάσου και καταφθάνουν κι άλλα αεροπλάνα, πολλά, πάρα πολλά, αμέτρητα.

Αμέσως άρχισαν να βάζουν τα κανόνια του Νεκροταφείου και τα κάθε λογής όπλα. Μα και τ' αεροπλάνα εβομβάρδιζαν και πολυβολούσαν συνέχεια, έκαναν κύκλους και επετίθεντο σαν λυσσασμένα θηρία. Η γη τράνταζε από τις εκπυροσκροτήσεις και τον τρομακτικό θόρυβο των αεροπλάνων. Μετά φάνηκαν και τα μεγάλα μαύρα «Γιούνκερς». Έγερναν λίγο στο πλάι και ξεφόρτωναν ένα σωρό αλεξιπτωτιστές. Οι παράξενες ομπρέλες άνοιγαν και οι επιδρομείς πάνοπλοι αιωρούντο στον ουρανό.

Η μεγάλη σκιά του Χάρου σκέπασε την περιοχή κι η κοφτερή του δρεπάνη θέριζε με ταχύτητα νεαρές υπάρξεις στη γη και στον αέρα. Δεν τον ενδιέφερε αν ήταν Έλληνες, Νεοζηλανδοί ή Άγγλοι, Αυστραλέζοι ή Γερμανοί. Ψυχές ήθελε, πολλές ψυχές και αίμα πολύ να ποτίσει το χώμα. Και σακάτηδες κάμποσους για να τον θυμούνται σε όλη τους τη ζωή.

Αιφνιδιασθήκαμε κυριολεκτικά.

Ο Λοχαγός μας φώναζε να πιάσει γρήγορα θέση, όπου μπορεί ο καθένας. Με δυο στρατιώτες ταμπουρωθήκαμε σε ένα ρηχό χαντάκι, σαν ρυακάκι έμοιαζε, στην Ανατολική άκρη του καταυλισμού. Ο Λοχίας και σύντροφός μου Αντώνης Μετζηδάκης, Δάσκαλος από το Λούχι Κισάμου, με τον οποίο είχα γνωρισθεί από την πρώτη ημέρα και που πάντα συμφωνούσαμε στις συζητήσεις και τις κριτικές που κάναμε για την κατάσταση, τα δε θρόδια κοιμόμαστε κάτω από την ίδια ελιά, όταν του πρότεινα να έλθει κι αυτός μαζί μας, δεν θέλησε, αλλά μου είπε: «Καλά να κι εδώ στην ελιά». Όμως γρήγορα οι πέντε σφαίρες τέλειωσαν και τα όπλα ήτανε πια άχρηστα. Ξαφνικά ένας Γερμανός βρέθηκε κοντά μας και με προτεταμένο το αυτόματο που κρατούσε, μας σημάδευε. Δεν μας πυροβόλησε όμως, ενώ θα μπορούσε να το είχε κάμει. Ίσως να σκέφτηκε: «Καλύτερα Ομήρους για κάθε ενδεχόμενο, παρά σκοτωμένους».

Σηκώσαμε, σαν τους Ιταλούς στην Αλβανία, τα χέρια και αιχμάλωτοι πια οδηγηθήκαμε παρακάτω στη ρίζα ενός μοναδικού στην περιοχή αυτή πλατάνου.

Εδώ μπροστά μας χαροπάλευε ένας Γερμανός. Είχε κλεισμένα τα μάτια και ανέπνεε με κόπο. Ο φρουρός μας, ξεκρέμασε από το φαρδύ του ζωστήρα ένα παγούρι, το άνοιξε και ακούμπησε το στόμιό του στα χείλη του πληγωμένου. Εκείνος αισθάνθηκε το υγρό να τον δροσιζει, άνοιξε λίγο το στόμα και κατάπιε με κόπο δυο γουλιές. Ύστερα η κεφαλή του χαλάρωσε, έγειρε προς το πλάι και ξεψύχησε.

Ο πόλεμος όλο και δυνάμωνε. Η βοή της τρομερής Μάχης και μια θολούρα είχαν σκεπάσει τα πάντα. Όλα τα πολεμικά μέσα δούλευαν εντατικά. Τα κανόνια του Νεκροταφείου έβαζαν αδιάκοπα, τα όπλα, τα κανόνια και τα πολυβόλα των Συμμαχικών Δυνάμεων

δεν σταματούσαν. Δίπλα μας στο από πάνω χωράφι, ένας Λόχος νεοσυλλέκτων από την άλλη Ελλάδα, φαίνεται, πως διατάχτηκε να επιτεθεί με εφ' όπλου λόγχη, γιατί ακούσαμε να βροντοφωνάζουν την ιαχή του Αλβανικού πολέμου: Α έ ρ α α α... Το αποτέλεσμα θα ήταν τραγικό. Οι συνθήκες ήταν τελείως διαφορετικές από κείνες της Αλβανίας.

Σε λίγη ώρα, τα πυρά αραιώναν στη μικροπεριοχή που θρισκόμαστε. Σημείον ότι το έδαφος είχε εκκαθαρισθεί και κάθε σοβαρή αντίσταση εκάμφθη.

Τότε ο φρουρός, μας έκαμε νόημα να προχωρήσουμε προς τον καταυλισμό μας. Εδώ αντικρύσαμε ένα φρικτό θέαμα. Κανείς από τους στρατιώτες, εκτός από τον Λοχαγό, δεν στεκόταν όρθιος. Όλοι τους ήτανε τραυματίες ή σκοτωμένοι και ανακατεμένοι με τους Γερμανούς.

Σκοτωμένος στη ρίζα της ελιάς ήταν και ο σύντροφός μου Λοχίας Μετζηδάκης. Τον κοίταξα με πόνο και τα μάτια του βούρκωσαν.

Οι Γερμανοί ξεχώριζαν τους δικούς τους τραυματίες και τους τοποθετούσαν προς τη μία πλευρά και με γοργές κινήσεις επιδένανε τα τραύματά τους. Είχανε πάρει υγειονομικό υλικό από ένα μακρουλό κιβώτιο που είχε πέσει με αλεξιπτωτο εκεί κοντά και είχε στα πλάγια με έντονο χρώμα το σήμα του Ερυθρού Σταυρού.

Με αμηχανία και φόβο στεκόμαστε για λίγο άπρακτοι στην παλαιόστρα αυτή του Χάρου και θλέπαμε το αίμα των στρατιωτών μας να τρέχει από τις πληγές τους και να μουσκεύει το χώμα. Εμείς δεν είχαμε κιβώτια με υγειονομικό υλικό, ούτε καν ατομικούς επιδέσμους, για να τους χρησιμοποιήσουμε, λες κι εκείνοι που μας έστειλαν εδώ δεν ξέρανε πως θα μας χρειασθούν.

Αυτή ήταν η κατάσταση.

Δεν απομένει άλλο παρά να ζητήσουμε επιδέσμους από τους Γερμανούς, σκεφτόμαστε!

Το ίδιο σκέφτηκαν και οι τραυματίες. Μάλιστα μας παρότρυναν κιόλας, λέγοντάς μας πως οι πληγές τους τρέχουν αίμα και πώς να το σταματήσουν; Γνωρίζομουν με όλους σχεδόν τους στρατιώτες της Μονάδας μας (και όχι θέβαια επειδή είχα τον βαθμό του υποδεκανέα) και γι' αυτό αποτεινόντο σ' εμένα. «Πέστους το, πέστους το», λέγανε συνέχεια. Λες και αυτό ήταν εύκολο σε τέτοια στιγμή, που ο ένας έσφαζε τον άλλο και που οι νεκροί του εχθρού κείτονταν μπροστά μας καταματωμένοι και οι πληγωμένοι του μας έβλεπαν με οργή. Μεγάλη τόλμη και κουράγιο χρειαζόταν μια τέτοια ενέργεια.

Είναι δύσκολο να περιγράψουμε την ψυχολογική μας κατάσταση την κρίσιμη εκείνη ώρα, όση φαντασία και να διαθέσουμε. Ήταν ένα πράγμα πρωτοφανές.

Έριξα στα γρήγορα ένα βλέμμα στον Λοχαγό μας και αυτός με ενθάρρυνε. Κάποια στιγμή τόλμησα. Πλησίασα ένα Γερμανό που είχε δυο αστεράκια

στους ώμους (ήτανε Λοχίας) και με σχεδόν σθημένη τη φωνή, του ψιθύρισε: «Σολντάτε Γκρέκο ...» και με χειρονομίες προσπαθούσα να τον κάμω να καταλάβει αυτό που του ζητούσα. Δεν μούδωσε σημασία και εξακολούθησε να επιδένει κάποιον τραυματία. Σε λίγο το ξαναεπανάλαβα.

Εν τω μεταξύ πλησίασε κι ο Λοχαγός και του είπε τα δικά του. Μας κοίταξε κάπως περίεργα, ζύγισε τα πράγματα σε διάστημα δευτερολέπτων, μετά έπιασε ένα δέμα επιδέσμιους και μας τους πέταξε σχεδόν κατάμουτρα. Τι ειρωνικά σχόλια θάκαναν μεταξύ τους οι Γερμανοί ... Ένα αόρατο χαμόγελο έσκασε στα χείλη μας από χαρά και αμέσως επιδοθήκαμε στην επίδεση των τραυμάτων των στρατιωτών μας. Εργαζόμαστε με γοργές κινήσεις και δεν άργησε πολύ να τελειώσουμε τη σωτήρια αυτή ασχολία.

Και ήταν ένα πράγμα παράξενο και πρωτοφανές. Να βλέπεις σ' αυτή την πεζούλα του λιοφύτου, ξαπλωμένους στη σειρά και δεμένους με επιδέσμιους παντού, την κεφαλή, το σώμα, τα χέρια, τα πόδια, Γερμανούς και Έλληνες στρατιώτες. Και τούτο ενώ μαινόταν η Μάχη, ο ουρανός να έχει θολώσει από τους καπνούς και τ' αεροπλάνα να σκιάζουν τον ήλιο. Τώρα οι δύο εχθροί δεν είχαν να μοιράσουν απολύτως τίποτα. Ήταν όπως οι πεθαμένοι στον άλλο κόσμο. Αδελφοί.

Αμέσως μετά, ένας Γερμανός μας διέταξε να στρώνουμε χάμω μια από τις πατανίες που σκεπαζόμαστε τα θράδια, να τοποθετούμε προσεκτικά πάνω της έναν δικό τους τραυματία και ύστερα όπως στο φορείο, να πιάνει τις άκρες ο ένας από μπροστά και ο άλλος από πίσω και να τον μεταφέρουμε πιο κάτω στο ίσωμα. Εδώ υπήρχε ένα υπόστεγο σκεπασμένο με ντόπια κεραμίδια, που το υποβάσταζαν τέσσαρες κακοφτιαγμένες κλώνες από τούβλα. Δίπλα ήταν ένας λάκκος καμινιού βάθους δύο περίπου μέτρων, με περιτείχισμα γύρω από το στόμιο ύψους σχεδόν ενός μέτρου. Εδώ πριν μερικά χρόνια θα ψήνανε ντόπια κεραμίδια και τούβλα. Στη σκιά λοιπόν αυτού του υπόστεγου μεταφέραμε τους Γερμανούς τραυματίες, που πρέπει να ήταν γύρω στους δεκαπέντε. Όταν πια τέλειωσε η μεταφορά τους, μας επέτρεψαν να μεταφέρουμε και τους δικούς μας, με τη διαφορά, ότι αυτούς τους τοποθετούσαμε πιο πέρα, στον ήλιο.

Ο Γερμανός που μας επιτηρούσε, περιζωσμένος τις χειροβομβίδες και τα άλλα του σύνεργα και με το αυτόματο στο χέρι, μας οδήγησε μόλις τελειώσαμε, σχεδόν σπρωχτά, προς τον λάκκο του καμινιού και με νοήματα μας υπόδειχνε να μπούμε μέσα.

Κατεβήκαμε κι οι τρεις σ' αυτόν τον Άδη, ενώ εκείνος τοποθέτησε πάνω στο περιτείχισμα ένα όπλο και έστρεψε την κάνη του καταπάνω μας. Σηκώναμε κάθε τόσο το βλέμμα, παρατηρούσαμε με δέος το όπλο και λέγαμε: «Όπου νάναι θα μας εκτελέσουν».

Ο ήλιος πια μεσουρανούσε και η διψα μας έκαιγε.

Για φαγητό δεν μας ένοιαζε, μόνο νερό θέλαμε, αλλά πού να βρεθεί ... Οι ώρες περνούσαν και κάθε φορά που βλέπαμε πάνω μας το κεφάλι του φρουρού ξανασκεφτόμαστε: «Να, τώρα μπορεί να μας σκοτώσει». Και η αγωνία μας βασάνιζε. Οι στιγμές μας εφαινοντο ολόκληρος χρόνος. Η βοή της μάχης συνεχίζετο αδιάκοπα με την ίδια ένταση, η μέρα είχε προχωρήσει πολύ κι εμείς εδώ περιμέναμε ό,τι προστάξει η Μοίρα. Κάποια στιγμή ξεπρόβαλε ο Γερμανός και φώναξε με αγριωπή φωνή: «ΡΑΟΥΣ». Ενώ με χειρονομίες μας υπόδειχνε να θγούμε έξω. Σκαρφαλώσαμε στον τοίχο και θγήκαμε έξω έχοντας ύφος κατάδικου. Μας έδωσε πάλι να καταλάβουμε, πως πρέπει να μεταφέρουμε τους Γερμανούς τραυματίες κάτω στον αμαξιτό δρόμο, πριν από τις Φυλακές Αγιάς. Στρώσαμε πάλι την πατανία χάμω, τοποθετήσαμε προσεκτικά έναν τραυματία, πιάσαμε τις άκρες και με τη συνοδεία του φρουρού ξεκινήσαμε. Η πορεία δεν ήταν καθόλου εύκολη μέσα από τα χωράφια, από μικροκατηφοριές και στενά περάσματα και να προσέχουμε μην ακουμπήσει ο τραυματίας χάμω και πονέσει, γιατί ύστερα αλλοίμονο.

Τ' αεροπλάνα πηγαινοήρχοντο σαν κοράκια, πετούσαν πάνω μας και ολόγυρα σχεδόν ανενόχλητα, γιατί είχαν εξουδετερώσει τα πιο σπουδαία αντιαεροπορικά πυροβόλα. Και τώρα πυροβολούσαν και βομβάρδιζαν με πείσμα τους στόχους του μετώπου και ήτανε τόσα πολλά όπως είπαμε, που σκιάζανε τον ήλιο.

Μια συνεχής βοή και μια θολούρα είχε γεμίσει την ατμόσφαιρα.

Τα όσα συνέβαιναν σε κάθε πτυχή του εδάφους σε όλη την έκταση του μετώπου, ήτανε τόσο διαφορετικά στην τραγικότητά τους, που δύσκολα γινόταν το ίδιο αντιληπτά από τον καθένα.

Ο τραυματίας που μεταφέραμε ήταν ένας γεροδεμένος Λοχίας και είχε τραύμα εις τον μηρό. Η έκφραση του προσώπου του δεν φανέρωνε στενοχώρια, αλλά μάλλον ευχαριστημένος ήταν.

Κάναμε αρκετή ώρα μέχρι να φθάσουμε στον δρόμο, γιατί σταματήσαμε πολλές φορές. Από τον δρόμο παραλάμβανε τους τραυματίες ένα Αγγλικό Τζιπ, που θα το βρήκαν οι Γερμανοί σε κάποιον καταυλισμό εκεί χαμηλά στα πεδινά και τους μετέφερε στις Φυλακές.

Τη στιγμή που φθάσαμε, έφευγε το Τζιπάκι και ο τραυματίας μας έπρεπε να περιμένει. Τον ξαπλώσαμε στη σκιά μιας μικρής ακακίας, που και σήμερα, μεγάλη πια, υπάρχει στο δεξιό του δρόμου.

Όμως εμείς έπρεπε να γυρίσουμε πάλι πίσω για να συνεχίσουμε τη μεταφορά. Ο φρουρός μας επέζε να φύγουμε αμέσως, αλλά ο τραυματίας, όπως κατάλαβα, του είπε να παραμείνω εγώ για να τον βοηθήσω ν' ανέβει στο αυτοκίνητο, όταν γυρίσει. Έτσι ο άλλος στρατιώτης με τον φρουρό φύγανε κι εγώ έμεινα με τον τραυματία.

Στο μεταξύ προσπάθησα να του πιάσω κουθέντα λέγοντάς του Γαλλικές λέξεις που θυμόμουν από το Γυμνάσιο, αλλά ούτε κείνος κατάλαβε τί του έλεγα, ούτε κι εγώ τα δικά του. Όταν σε λίγο τον βοήθησα ν' ανέβει στο Τζιπ μούσφιξε το χέρι και είπε λίγες λέξεις φεύγοντας. Έτσι έμεινα μόνος εδώ και προς στιγμή δεν ήξερα τί να κάνω.

Κάποιος δικός μας στρατιώτης, τραυματίας κι αυτός στο πόδι, ήταν εκεί και άκουσε που μιλούσα με τον Γερμανό. Νόμισε πως ξέρω τη γλώσσα και μου λέει: «Σε παρακαλώ πες στον Γερμανό (που επέβλεπε την επιβίβαση των τραυματιών στο Τζιπ) να με πάτε κι εμένα Νοσοκομείο». (δηλαδή τις Φυλακές). Δεν ξέρω συνάδελφε τη γλώσσα τους και πώς να του το πω. Εκείνος δεν με πίστεψε και επέμενε φορτικά. Πέστου το, πέστου το, παρακαλούσε συνέχεια. Τελικά αποφάσισα να δοκιμάσω. Πλησίασα δειλά τον Γερμανό και του μίλησα παρακλητικά, δείχνοντας μια τον τραυματία και μια τις Φυλακές. «Σολντάτε Γκρέκο Χόσπιταλ ...» του είπα. Εκείνος κατάλαβε και είπε: «Για», αλλά κι εμείς καταλάβαμε την απάντησή του. Αμέσως, γεμάτος χαρά, πιάστηκε από τον ώμο μου και μπήκαμε στο δεξιό χαντάκι του δρόμου που ήτανε κάπως βαθύ και δίπλα η σταφίδα των Φυλακών που υπήρχε τότε, μας εκάλυπτε αρκετά.

Εν τω μεταξύ θρέθηκε κι άλλος στρατιώτης δικός μας εκεί, γιατί οι αιχμάλωτοι ήτανε πια πολλοί και οι Γερμανοί τους χρησιμοποιούσαν ό,που είχαν ανάγκη. Τον βάλαμε στη μέση, γαντζώθηκε στους ώμους μας και κούτσα - κούτσα προχωρούσαμε.

Σε όλο το μήκος του κεντρικού δρόμου της Αγιάς, οι Γερμανοί είχαν τοποθετήσει μικρά πυροβόλα, που βάζανε συνέχεια προς τα υψώματα του Γαλατά, όπου υπήρχαν οι Συμμαχικές δυνάμεις.

Πέφταμε και σηκώνόμαστε κατά περίπτωση στο χαντάκι, χωρίς να μας ενοχλήσουν οι Γερμανοί. Προχωρούσαμε θήμα προς θήμα, μέχρι που φθάσαμε στις Φυλακές. Εκεί μας είπαν πως τους Έλληνες τραυματίες τους πηγαίνουν στον πρώτο θάλαμο δεξιά και ότι οι άλλοι θάλαμοι είναι για τους Γερμανούς.

Πλησίασαμε στον θάλαμο που μας υποδείξανε και είδαμε να στέκεται στην είσοδό του η παγερή μορφή ενός Γερμανού φρουρού. Μέσα ο θάλαμος είχε έναν αρκετά φαρδύ διάδρομο, τόσο φαρδύ που χωρούσε έναν ξαπλωμένο τραυματία από τη μια πλευρά, άλλον από την απέναντι και στη μέση έμενε ακόμα μια κενή λωρίδα για κυκλοφορία. Τα κελιά των φυλακισμένων ήτανε ανοιχτά.

Μπήκαμε λοιπόν κι εμείς με τον τραυματία και προχωρήσαμε πέρα από τη μέση του θαλάμου. Εκεί βρήκαμε θέση και τον ξαπλώσαμε. Εν τω μεταξύ ο φρουρός φώναζε από την είσοδο να βγούμε έξω (όπως καταλάβαμε), για να συνεχίσουμε τη μεταφορά τραυματιών, ή να κάμουμε κάποια άλλη αγγαρεία.

Έλα γρήγορα, μου λέει ο σύντροφός μου και φωνάζει ο Γερμανός. Τότε, στη στιγμή, πήρα τη μεγάλη απόφαση: «Εγώ δε' θγαίνω» του λέω. Κι αμέσως δίνω μια και ξαπλώνω χάμω, ανάμεσα στους τραυματίες. Βλέποντας ο φρουρός την αργοπορία, λύσσαξε. Έβαζε κάτι φωνές που αντιβούσε ο θάλαμος. Ο αιχμάλωτος φοβήθηκε κι έτρεξε προς την έξοδο. Ο Γερμανός όμως καθώς είδε να θγαίνει μόνον ο ένας, άφρισε από το κακό του. Με το αυτόματο στο χέρι, προχώρησε στον διάδρομο ψάχνοντας να βρει τον άλλον, που νόμιζε, όπως φάνηκε από τις κινήσεις του, πως θα στέκεται όρθιος κάπου στο βάθος του διαδρόμου.

Εγώ, ξαπλωμένος όπως ήμουνα, είχα μισοκλεισμένα τα μάτια και με γερμένη λίγο στο πλάι την κεφαλή, παρακολουθούσα την κάθε του κίνηση. Αυτός φώναζε, κοίταζε, χοροπηδούσε από τη λύσσα του, αλλά μην μπορώντας και να παρατείνει για πολύ την παραμονή του μέσα στον θάλαμο, γιατί εν τω μεταξύ φέρνανε και άλλους τραυματίες στην αυλή και έπρεπε να βρίσκεται στη θέση του, κάποια στιγμή περισσότερο εξαγριωμένος γυρίζει πίσω και σταματά πάλι στην πόρτα. Ο κίνδυνος για την ώρα είχε περάσει. Και για να μη δώσω αφορμή να με ανακαλύψει, έμεινα ακίνητος.

Η ώρα περνούσε και έβλεπα να κουβαλούν συνέχεια τραυματίες, όταν δε νύχτωσε βάλανε και όσους πολίτες κάθε ηλικίας, ακόμα και γυναίκες και παιδιά που είχανε συνάξει από τις κοντινές γειτονιές.

Θρήνος και κλαθμός ακουγότανε όλη τη νύχτα στο θάλαμο, από τραυματίες, από παιδιά που κλαίγανε τις χαμένες μάνες τους και τις μανάδες που δεν ξέρανε τι έγιναν τα παιδιά τους. Και να μην υπάρχει ούτε σταγόνα νερού για να σθήσει κανείς την παντέρμη δίψα που τον έκαγε όλη τη μέρα.

Από την κούραση και την αγωνία μπορεί να με πήρε για λίγο ο ύπνος. Πάντως, ησυχία δεν απλώθηκε στο θάλαμο όλη τη νύχτα. Την άλλη μέρα ακολούθησε η Οδύσσεια της ομηρίας και ταλαιπωρίας μας στα διάφορα στρατόπεδα. Αλλά αυτά εξιστορούνται σε προσεχώς εκδοθησόμενο βιβλίο μου με τίτλο «ΕΝΑΣ ΣΤΡΑΤΙΩΤΗΣ ΘΥΜΑΤΑΙ...».

ΟΙ ΜΕΓΑΛΕΣ ΘΥΣΙΕΣ

Με Δ/γή του Προέδρου της Κυβερνήσεως Ναυάρχου Βούλγαρη της 17/6/45 συστάθηκε επιτροπή από τους: Ιωάν. Καλιτσούνακη, καθηγητή, Ιωάν. Κακριδή, καθηγητή, Νίκο Καζαντζάκη, και Κων. Κουτουλάκη, καλλιτέχνη φωτογράφο, η οποία περιόδευσε την Κρήτη και κατέγραψε τις ωμότητες που είχαν διαπραχθεί από τους Ιταλογερμανούς.

ΜΙΑ ΠΑΛΙΑ ΘΥΜΗΣΗ

Ι. Θ. ΚΑΚΡΙΔΗ

Αλωνάρης του 1945. Η επιτροπή που διόρισε η ελληνική Κυβέρνηση να εξακριβώσει τις ωμότητες των φουσάτων του Χίτλερ και του Μουσολίνι στην Κρήτη, μόλις έχει φτάσει στα Χανιά. Την αποτελούν ο Ι. Καλιτσούνακης, ο Νίκος Καζαντζάκης, ο Κώστας Κουτουλάκης και ο Ι.Θ. Κακριδής, που χαράζει τις γραμμές αυτές ύστερα από σαράντα και πάνω χρόνια.

Δεν έχουν περάσει πολλές ημέρες από την απελευθέρωση του νησιού από τους βαρβάρους και τα σημάδια της καταστροφής των Χανίων μας περιμένουν σε κάθε στροφή του δρόμου: σωροί τα χαλάσματα από τους βομβαρδισμούς, τοίχοι έτοιμοι

να σωριαστούν, σπίτια μισογκρεμισμένα, ξεπαραθυρωμένα, να χάσκουν άδεια. Και σ' αυτή την ερειπωμένη πολιτεία οι άντρες να κυκλοφορούν με συννεφιασμένα μέτωπα, και οι γυναίκες, όλες μαυροφόρες, με βαθιά πίκρα στα χείλη.

Το απόγευμα της ίδιας μέρας που φτάσαμε, τριγυρνά τους δρόμους των Χανίων μόνος, και νιώθω να με συγκλονίζει το θέαμα. Ύστερα από τόσο χαλασμό, πόσα χρόνια θα χρειαστούν, για να μπορέσει το αγαπημένο νησί να σταθεί στα πόδια του, και πόσο γρήγορα θα πυκνώσουν οι φάλαγγες των αντρών, που αραιώσαν από τους αμέτρητους ανήλεους τουφεκισμούς;

Τα Χανιά μετά το βομβαρδισμό.

Και ξαφνικά το θάμα! Σ' ένα τρίπατο σπίτι, που οι βομβαρδισμοί το είχαν κόψει στη μέση και γκρεμίσει την πρόσοψή του, στο πάνω πάτωμα, στο ράφι ενός ανοικτού αρμαριού ένα θάζο με κατακόκκινα δροσερά λουλούδια! Και ήταν οι βροχές του ου-

ρανού, όχι χέρι ανθρώπινο, που τα πότιζε εκεί ψηλά.

Η λύτρωση που ένωσα από το θέαμα της συμβολικής αυτής εικόνας βρήκε το ίδιο θράδυ την έκφρασή της στους ακόλουθους στίχους:

ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ

Ο πόνος πνίγει-
σας, μαυροφόρες
μαννάδες, κόρες·
Καπνός τυλίγει

τα ερείπια. Μπόρες
βαριές. Μα αλύγι-
στη στο κυνήγι
του εχιδρού-σου μπόρεσ-

ες να φωτίσεις
τη γής ακέρια
με τη φωτιά - σου.

Και τ' όνομά - σου
ψηλά ως τ' αστέρια.
Θα ξανανθήσεις!

Χανιά, Ιούλ. 1945

Αφηγείται ο Κουτουλάκης:

Επιστρέφοντας από Κάντανο, στο δρόμο προς Κακόπητρο, είδαμε στο πλάι, του δρόμου να στέκει ένας χωρικός, να κρατεί ορθό ένα δοκάρι και να μας κάνει νόημα να σταματήσουμε. Άμα πλησίασε το αυτοκίνητο, έριξε το δοκάρι και σταμάτησε αναγκαστικά το αυτοκίνητο.

— Ήρθετε, λέει, να καταγράψετε για το αίμα που χύθηκε ... έχετε κι επαφά να σημειώσετε κατίτις...

$$-Tf;$$

— Τέσσερεις γιουούς μου σκοτώσανε. Οι δύο τελευταίοι ήσανε δίδυμα.

— Πώς σε λένε;

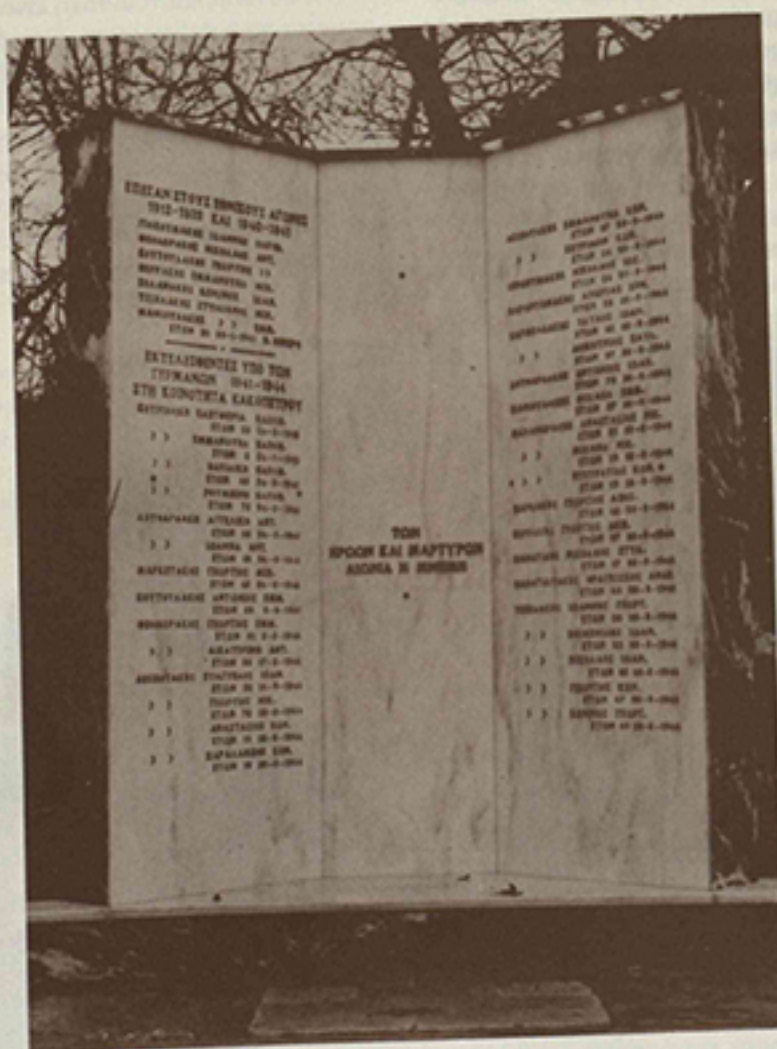
— Δεσποτάκη... μα, επειδή είστε κουρασμένοι, περάσετε κι από το σπίτι να πάρετε ένα νερό...

Το σπίτι του ήταν εκεί δίπλα σε μιά κατηφοριά. Μπαίνομε μέσα, τι να δούμε; ένα τραπέζι μ' όλα του Θεού τα καλά, και στη γωνιά μιά γυναίκα μαυροφορεμένη, μ' ένα κοριτσάκι μικρό στην ποδιά της, να κάθεται να κλαίει...

— Ίντάναι δα τουτανά; Ίντα κλαίς; Οι άνθρωποι
δεν ήρθανε για να τωσε χαλάσεις την καρδιά ντως.
Ελευθερωθήκαμε, για όχι; Εξέχασές το; Ετσά 'ναι
η λευτεριά. Σε μάς ήλαχε να δώσουμε τα παιδιά
μας... άλλος τα σπίθια ντου, άλλος ήδωκε τα λιόφυ-
τά ντου... πως σου ' πόμεινε μόνο η κοπελιά, εγώ
θα σου κάμω κι άλλους γιουούς...

Εκεί είδα τον Καζαντζάκη να κλαίει. Μέσα στ' αυτοκίνητο μας ήλγε κι ήλκaiγε ακόμη, «*είδετε; αυτή είναι η κρητική ψυχή, την ελευθερία την έχει θρησκεία...* Ένας τέτοιος λαός υποδουλώνεται ποτέ:»

Από το βιβλίο της Έλλης Αλεξίου -Για να γίνει μεγάλος-

ΚΡΗΤΗ, ΝΗΣΙ ΜΟΥ....

ΝΙΚΟΥ ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗ

Σοβαρό είναι το πρόσωπο της Κρήτης, πολυβασανισμένο. Μαδάρες γυμνές, τραχιές, αγέλαστες. Κοιτάξεις από το αεροπλάνο την Κρήτη ν' απλώνεται στη θάλασσα και νοιώθεις πως αληθινά το νησί τούτο είναι γιοφύρι ανάμεσα στις τρεις ηπείρους. Σημαδεμένο κι απ' τις τρεις τούτες Μοίρες. Για πρώτη φορά στην Ευρώπη πήδηξε κι έχτισε φωλιά στην Κρήτη το πεινασμένο αρπαχτικό πουλί που το λέμε πνεύμα. Άπλωσε τις φτερούγες του στο Κρητικό χώμα και γέννησε τον μυστηριώδη, βουβό ακόμα, όλο ζωή, χάρη, κίνηση και λαμπρότητα Κρητικό πολιτισμό.

Η Κρήτη έχει αληθινά κάτι το πανάρχαιο, το άγιο, το πικραμένο και υπερήφανο που έχουν οι χαροκάμενες μάνες που γέννησαν παλικάρια. Έχει τόσο πολύ πολεμήσει και υποφέρει η γης ετούτη, έχει τόσο πολύ συνηθίσει το θάνατο, που τον ξεφοβήθηκε πια και μπορεί να γελάει και να παίζει μαζί του.

Σαράντα μέρες γύριζα το περασμένο καλοκαίρι την Κρήτη για να δω τα χωριά που γκρέμισαν και έκαψαν οι θάρβαροι και τους άντρες και τις γυναίκες που τους έντυσαν τη μαύρη αρματωσιά του πένθους. Περίμενα ν' ακούσω κλάματα και να δω χέρια ν' απλώνονται να ζητούν βοήθεια. Και θρήκα ανυπόταχτες απaráδοτες ψυχές και κορμιά μισόγυμνα, πεινασμένα και αλύγιστα.

Τι δύναμη και τι αντοχή είναι τούτη, συλλογιζόμουν και πού βρίσκουν τα κορμιά τούτα τόση ψυχή; Και ποια ακριτική πνοή τους δίνει τόση αψηφισιά να παλεύουν με το θάνατο;

Οι Κρητικοί, αλήθεια, αγαπούν παράφορα τη ζωή και συνάμα ποτέ δεν φοβούνται το θάνατο. Μέσα από τα χαλασμένα χωριά που πέρασα, πάνω από τα νεοανοιγμένα μνήματα που δρασκέλισα, πίσω από τις κουβέντες που άκουσα, ακατάπαυτα διαπίστωσα τούτη

Όσοι σταυροί στις πόρτες, τόσοι εκτελεσμένοι από το ίδιο σπίτι.

τη μεγάλη δισυπόστατη παλικαριά: παράφορη αγάπη για τη ζωή και άφοβο αντίκρουσμα του θανάτου.

Αδάμαστες ψυχές οι Κρητικοί, χιλιάδες τώρα χρόνια παλεύουν στα κακοτράχαλα Κρητικά βουνά, την πείνα, τη γύμνια, τους βαρβάρους. Κι ούτε η μοίρα ούτε οι άνθρωποι μπόρεσαν ποτέ να τους κάμουν να σκύβουν το κεφάλι.

Οι Κρητικοί, όπως όλες οι γενναίες ψυχές, στην άκρα απελπισία βρίσκουν τη λύτρωση.

Πολλοί Κρητικοί, μπροστά από τα τουφέκια των Γερμανών τη στιγμή που θα τουφεκίζονταν, έβρισκαν τη γαλήνη, και όχι μονάχα τη γαλήνη παρά και τη χαρά της αδάμαστης ψυχής που αγαλλιάζει γιατί της δίνεται η ευκαιρία να δείξει την αρετή της. Πολλοί την ύστερη στιγμή, μπροστά από το εκτελεστικό απόσπασμα τραγουδούσαν μαντινάδες Κρητικές ή τον Εθνικό Ύμνο.

Στα Χανιά, μέσα από το γκρεμισμένο σπίτι του, ένας γεροντάκος πρόβαλε και μας είπε:

— Έναν δάσκαλο, τον λέγαν Παπαδάκη, πήγαιναν να τον εκτελέσουν, ένας μαθητής του λέει, γιατί να σκοτωθείς; Να φύγεις. Κι ο δάσκαλος του αποκρίθηκε: Όχι, εγώ αυτό που τόσα χρόνια σας διδάσκα τώρα θα το εφαρμόσω, θα πεθάνω για την Πατρίδα.

Στην κρίσιμη αυτή στιγμή κι οι πιο σακάτες γίνονταν ήρωες. Στις φοβερές φυλακές της Αγιάς, κοντά στα Χανιά, οι Γερμανοί διάλεξαν 42 παλικάρια (διάλεξαν πάντα τους καλύτερους) και πήγαιναν να τους σκοτώσουν. Στο δρόμο ένας πατριώτης καμπούρης, τους συνάντησε. Σταθείτε, φώναξε στους Γερμανούς. Σκοτώστε με εμένα να γλυτώσει ένα παλικάρι.

— Όχι, φύγε, του είπαν εκείνοι. Τότε σκοτώστε με και μένα να γίνουν 43, φώναξε ο καμπούρης. Ντρέπουμε να ζω εγώ ο σακάτης και να σκοτωθούν τούτοι οι λεβέντες.

Ανήμπορες γριές, γέροι, σαράβαλα, σήκωσαν τη φωνή τους και μιλούσαν ατρόμητα στους Γερμανούς.

Σ' ένα ωραιότατο χωριό, στα Μεσκιά, μια γριά έκρυβε έξι μήνες με κίνδυνο της ζωής της, δυο Εγγλέζους στο σπίτι της.

Μια μέρα οι Γερμανοί τους ανακάλυψαν, τους έπιασαν. Η γριά τρέχει στον άγριο Γερμανό Φρούραρχο, στάθηκε μπροστά του, του φώναξε:

— Να ξέρεις Κομαντάντε, πως όλες οι μανάδες στον κόσμο πονούνε κι αυτός ο πόνος των μανάδων θα φάει τη Γερμανία! Η Γερμανία θα χαθεί, θάνω την κεφαλή μου. Βάνεις στοίχημα Κομαντάντε;

Άσπλοι, ανοργάνωτοι, χωρίς βοήθεια από κανένα, οι Κρητικοί από τα χωριά, από τα βουνά κατέβαιναν στ' ακρογιάλια να υπερασπιστούν το νησί τους από τους άγριους, πάνοπλους αλεξιπτωτιστές που κατέβαιναν. Στις 19 του Μάη 1941 σκοτεινίασε ο ουρανός της Κρήτης από τα γερμανικά αεροπλάνα, άρχισαν οι βομβαρδισμοί, οι πρώτοι αλεξιπτωτιστές

έπεφταν στο αεροδρόμιο του Μάλεμε, κοντά στα Χανιά, ύστερα στο Ρέθυμνο, στο Ηράκλειο, παντού.

Ένας γέρος από ένα χωριουδάκι κοντά στο Μάλεμε μας διηγείται:

— Ευθύς ως είδαμε τ' αεροπλάνα φωνάξαμε: Απάνω τους, μωρέ παιδιά. Πήραμε τ' όρματα και χυθήκαμε.

— Ποια όρματα; ρώτησα. Είχατε όρματα;

— Πώς δεν είχαμε; Άλλοι είχανε παλιές καραμπίνες, άλλοι μαχαίρες κι άλλοι είχανε ραβδιά. Την ώρα που έπεφτε ένας «ουρανίτης» ήταν ακόμη ζαλισμένος και μεις χυμούσαμε επάνω του, τον σκοτώνουμε με τα ραβδιά, με τις μαχαίρες, τον ξαρματώνουμε και σιγά-σιγά γέμιζε και μας η φούχτα μας πολυθόλο και περιστροφο.

Οι Γερμανοί είχαν ορίσει να πάρουν την Κρήτη σε 24 ώρες. Η παραμικρή αργοπορία θα τους ήταν θανάσιμη. Ήξεραν πως οι Κρητικοί ήταν άσπλοι, πως όλοι οι νέοι ήταν επιστρατευμένοι και βρίσκονταν ακόμα στην Ελλάδα και πως οι Άγγλοι μήτε στρατό αρκετό είχαν, μήτε αεροπλάνα. Ήταν λοιπόν σίγουροι πως σε 24 ώρες θα παίρναν την Κρήτη. Έκαμαν 8 μέρες. Έξι χιλιάδες αλεξιπτωτιστές σκοτώθηκαν από τα «ραβδιά» και τις μαχαίρες.

Ένας Κρητικός χωριάτης όταν μ' είδε να ξαφνιάζομαι για την παλικαριά των Κρητικών μου είπε τα καταπληκτικά τούτα λόγια:

— Γιατί παραξενεύεσαι; Εμείς ξέραμε πως γράφαμε ιστορία.

Δεν ξέρω αν υπάρχει στον κόσμο μια άλλη χώρα, όπου οι χωρικοί να βλέπουν τον πόνο, τη θυσία, την ατομική τους καταστροφή από τόσο ύψος.

Ήξερε ο Κρητικός αυτός χωριάτης πως υπήρχε στον κόσμο τούτο ένα αγαθό ανώτερο από τη ζωή και πως για το αγαθό αυτό πάλεψε και θυσιάστηκε όλη η ράτσα μας και πρέπει τώρα κι αυτός, ο Κρητικός χωριάτης, να παλέψει και να θυσιαστεί. Και το αγαθό αυτό λέγεται ιστορία, δηλαδή υστεροφημία, δηλαδή αθανασία.

Πιστεύουν στο αγαθό αυτό οι Κρητικοί, όπως πιστεύουν στην ελευθερία. Πολεμούν, ξέρουν πως αν δεν μείνει το όνομά τους θα μείνει και θα ζήσει το έργο τους. Και τώρα που κανείς δε φαίνεται να θυμάται πως η Κρήτη έσωσε τον Συμμαχικό αγώνα στην Εγγύς Ανατολή και πως επέδρασε οριστικά στην πορεία του Παγκοσμίου πολέμου και τώρα που μήτε οι ξένοι, μήτε οι Έλληνες δεν φαίνονται να θυμούνται τη θυσία και την εποποιία της Κρήτης, οι Κρητικοί δεν έχασαν το θάρρος τους και την πίστη τους. Άστεγοι, πεινασμένοι, αδικημένοι, στέκονται μέσα στα χαλάσματα των σπιτιών τους και δεν μιλούν. Έκαμαν βλέπετε το χρέος τους, και τα καλά παλικάρια δεν προσμένουν αμοιβή. Η ιστορία που είναι σήμερα ένα με την ελευθερία θα τους κρίνει κάποτε. Και θα πει τότε για την υπερηφάνειά τους - και θα τους προβάλει τότε σαν παράδειγμα ηρωισμού και αυταπάρνησης σ' όλους τους μεγάλους και τους ζωντανούς αυρια-

νούς λαούς.

— Δεν έχουμε ένα σκαμνί να σε θάλουμε να καθήσεις, δεν έχουμε ένα ποτήρι να σου δώσουμε νερό να πεις, δεν έχουμε ένα κομμάτι ψωμί αν πεινάς, δεν έχουμε τίποτα, τίποτα. Όλα μας τα κάψαν και μας τα πήραν οι σκύλοι οι Γερμανοί.

Έτσι μου 'λεγαν κάτω από ένα πλάτανο, στη μέση του γκρεμισμένου χωριού, οι μαυροφόρες που ξεπρόβαλαν από τα χαλάσματα.

— Δεν έχουμε μήτε και άντρες να κουβεντιάσουν μαζί σου.

— Να, μόνο τούτα τα αρσενικά απόμειναν, είπε μια χλωμή γυναίκοιλα, δείχνοντάς μου δυο τρία μωρά που βύζαιναν στον κόρφο τους οι μανάδες.

— Φτάνουν αυτά για μαγιά! φώναξε μια γριά. Τα ίδια δεν πάθαμε και στην επανάσταση του '66; Εγώ ήμουν μικρή, μα θυμούμαι. Δυο τρία μωρά είχαν πάλι απομείνει κι απ' αυτά αναπιάστηκε πάλι όλο το χωριό. Μη φοβάστε, πάντα μαγιά απομένει.

Τα περισσότερα χωριά στην Κρήτη χάθηκαν, οι περισσότεροι άντρες σκοτώθηκαν γιατί φιλοξενούσαν Άγγλους. Σ' ένα χωριό, τα Μεσκλά, είδα μια μάνα που της είχαν σκοτώσει τους δυο γιους της γιατί είχε σπίτι της και έκρυβε 8 μήνες δυο Άγγλους στρατιώτες. Τό 'μαθαν οι Γερμανοί και ήρθαν, της έκαψαν το σπίτι, της σκότωσαν τους γιους της και τώρα στέκουνταν απόξω από τα χαλάσματα, λιγνή, χαροκαμένη, με τα μάτια όλο φλόγα και μου μιλούσε.

— Το ίδιο θράδυ που σκότωσαν τους γιους μου πέθαναν νύχτα βαθιά δυο Εγγλέζοι που τους κυνηγούσαν οι σκύλοι οι Γερμανοί. Κάπνιζε ακόμη το σπίτι μου μα εγώ είχα τρυπώσει σε μια γωνιά και έκλαιγα.

Με άκουσαν οι Εγγλέζοι, ζύγισαν. Ψωμί, μου φώναξαν, ψωμί. Οι χωριανοί μου είχαν δώσει μια κουλούρα κριθαρόψωμο, μα εγώ δεν είχα όρεξη να φάω, δεν κατέβαινε η μπουκιά από το λαιμό μου. Τους έδωκα το ψωμί. Κρύωναν, τους έδωκα και μια κουβέρτα που μου είχαν δώσει, βγήκα από τη γωνιά, τους έβαλα να κοιμηθούν.

— Γιατί τὰ 'καμες όλα αυτά; ρώτησα. Οι Εγγλέζοι δε φταίγαν που σκότωσαν τους γιους σου;

— Τό 'κανα, αποκρίθηκε γιατί είχαν κι αυτοί μανάδες, κατέχω ίντα θα πει πόνος της μάνας.

Ανθρωπιά μεγάλη είναι τούτη, η μεγάλη ψυχή νικάει τον πόνο τον ατομικό και τον πιο φοβερό, άκουγα τη γριά και τα μάτια μου βούρκωναν. Ένα θράδυ μπήκα σε φτωχικό χαμόσπιτο σ' ένα Σφακιανό χωριό. Ο γέρος καπετάνιος με τη μαύρη φέσα του, ο Κυριάκος Σπεριλάκης, κάθονταν πλάι στο τζάκι και κάπνιζε ένα μακρύ τσιμπούκι. Κάθησα δίπλα του, έφερα την κουβέντα στο θάνατο.

Στράφηκε ο γέρος Σφακιανός και μου είπε:

— Χαρά στον άνθρωπο, παιδί μου, που θάνει δυο φορές τη μέρα στο νού του το «θάνατο».

Κι ένας άλλος γέρος εκατοχρονίτης στον κάμπο

της Μεσσαράς μου είχε πει μια μέρα ένα μεγάλο λόγο. Τον ρώτησα.

— Πώς σου φάνηκε, παππού, η ζωή αυτή στα εκατό αυτά χρόνια;

— Σαν ένα ποτήρι κρύο νερό, μου αποκρίθηκε.

— Και διψάς ακόμη, παππού;

Στράφηκε και με κοίταξε με τα θολά μικρούτσικα μάτια του, σήκωσε τη χερούκλα του σα να καταριόταν και είπε:

— Ανάθεμά τον που ξεδίψασε!

Οι δυσκολίες και οι τραχύτητες της ζωής δεν λυγίζουν την Κρητική ψυχή.

Αντίθετα την πυρώνουν και την δυναμώνουν. Γέρικη, αβόλευτη, τραχιά είναι η γη της Κρήτης. Κι όταν τα βουνά της κι οι θάλασσες ή οι ψυχές που πλάστηκαν από τέτοιους βράχους και τέτοια αρμύρα δεν σου επιτρέπουν ούτε στιγμή να βολευτείς, να γλυκαθείς, να πεις: Φτάνει... Τότε η Κρήτη έχει κάτι το απάνθρωπο, δεν ξέρω πια αν αγαπάει ή αν μισεί τα παιδιά της, ένα μονάχα ξέρω: ότι τα μαστιγώνει ως το αίμα.

Υπάρχει και κάτι άλλο στην Κρήτη, υπάρχει κάποια φλόγα - ας την πούμε ψυχή - κάτι πιο πάνω από τη ζωή κι από το θάνατο, που είναι δύσκολο να το ορίσεις, δηλαδή, να το περιορίσεις. Υπάρχει αυτή η περηφάνεια, το πείσμα, η παλικάριά, η αψηφισιά και μαζί τους κάτι άλλο, ανέκφραστο κι αστάθμητο, που σε κάνει να χαιρέσαι που είσαι άνθρωπος. Να χαιρέσαι, μα και συνάμα να σου δίνει μεγάλη ευθύνη. Γιατί ενώ νοιώθεις πως έχεις χρέος να κάμεις ό,τι μπορείς για να σώσεις αυτό το λαό, εκείνος βλέπει την προσπάθειά σου με ειρωνεία και περιφρόνηση. Δεν έχει την ανάγκη κανενός για να σωθεί. Σώζει, δε σώζεται. Ένα μονάχα σου μένει τότε: να δοκιμάσεις να γίνεις άξιος αυτού του λαού, να κερδίσεις τη δύναμη της ψυχής, που ποτέ δεν καταδέχτηκε ν' απατήσει τον εαυτό του ή τους άλλους, και που πάντα τολμάει ν' αντικρύζει πρόσωπο με πρόσωπο, τη Θεά εκείνη που δεν κάνει χατίρια και δεν κάθεται στα πόδια κανενός, την αγέλαστη κι αδάκρυτη Θεά, την ευθύνη.

Από την Ανθολογία Λογοτεχνικών Κειμένων Έπους 1940 - 41, επιμέλεια Π. Παναγιωτούνη, έκδ. «Δωδέκατη Ώρα», Αθήνα 1964.

ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ ΤΗΣ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗΣ ΣΤΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ*

ΕΡΑΤΟΣΘΕΝΗ Γ. ΚΑΨΩΜΕΝΟΥ

Η Αντίσταση του λαού μας ενάντια στη φασιστική επίθεση και στη ναζιστική κατοχή δεν είναι μόνο ιστορικός αλλά και πολιτισμικός σταθμός. Γιατί το φαινόμενο της μαζικής συμμετοχής του λαού στη μεγάλη αυτή πράξη δεν εξηγείται από τις άμεσες ιστορικές συγκυρίες, που υπήρξαν γενικά αρνητικές (μεταξική δικτατορία, δίωξη των εκφραστών της πρωτοπορίας στον εργατικό, πολιτικό και πνευματικό χώρο, συντριπτική υπεροχή του εχθρού), αλλά από ένα βαθύτερο - κοινό - υπόστρωμα πολιτισμού που ένωσε διαφορετικές τάξεις και κοινωνικές κατηγορίες σε μια συλλογική στάση απέναντι στη μεγάλη ιστορική πρόκληση. Η Αντίσταση λοιπόν θέτει σε τελευταία ανάλυση το ζήτημα της ιδεολογίας που τροφοδότησε την κορυφαία εκείνη πράξη και παραπέρα, το ζήτημα της πολιτισμικής παράδοσης και ταυτότητας του λαού μας, ζήτημα πολύπλοκο και εξαιρετικά σημαντικό, στο μέτρο που προωθεί την εθνική μας αυτογνωσία.

Κι εδώ μπαίνει το πρόβλημα: Ποιες είναι οι πηγές που θα μπορούσαν να προσφέρουν μια έγκυρη εκδοχή της ιδεολογίας που εμπύχωσε και τροφοδότησε την αντίσταση ενάντια στο φασισμό και ναζισμό; Οι πηγές ασφαλώς είναι πολλαπλές και δεν είναι στις προθέσεις μας να τις εξαντλήσουμε. Θα ξεκινήσουμε από μια κοινότοπη διαπίστωση: ότι ανάμεσα στις γνησιότερες και γι' αυτό σημαντικότερες πηγές είναι η λογοτεχνία της Αντίστασης, λαϊκή και προσωπική. Θα σταθούμε στη λαϊκή λογοτεχνία και θα επιχειρήσουμε να ανιχνεύσουμε, μέσα από τα κείμενά της, την ιδεολογία του λαού της υπαίθρου, που υπήρξε ένας από τους βασικότερους παράγοντες της Αντίστασης. Και οι πηγές που θα ερευνήσουμε είναι τα ηρωικά δημοτικά τραγούδια της εποχής, που αποτελούν έκφραση της συλλογικής συνείδησης και που αναμφισβήτητα διερχόμενοι με τον πιο αυθεντικό τρόπο την ιδεολογία των αγροτοκτηνοτροφικών κοινοτήτων στα πλαίσια των οποίων δημιουργήθηκαν.

Όπως προκύπτει από μεταπολεμικές συλλογές δημοτικών τραγουδιών και σχετικές μελέτες, από το 1940 ως τα πρώτα μετακατοχικά χρόνια, παρατηρείται μια σημαντική αναβίωση του ηρωικού δημοτικού

τραγουδιού, που εντοπίζεται κυρίως σε περιφερειακές κοινωνίες με ιδιαίτερη κοινωνική και πολιτιστική ομοιογένεια, όπως η Κρήτη και τα νησιά του νότιου Αιγαίου, τα ορεινά της Ρούμελης (Παρνασσός), του Μοριά (Αρκαδία), της Ηπείρου (Τζουμέρκα) και της Δυτ. Μακεδονίας (Γρεβενά, Καστοριά, Νάουσα) κ.α.

Το φαινόμενο αυτό αντιπροσωπεύει την πιο πρόσφατη άνθιση του δημοτικού τραγουδιού (έχουν καταγραφεί πάνω από 90 τραγούδια) και δείχνει ότι η λαϊκή ποιητική παράδοση αναβιώνει και τονώνεται σε κρίσιμες ιστορικές περιόδους, όταν ο λαός παίρνει -ως πρωταγωνιστής ή ως θύμα- ενεργό μέρος στην ιστορία.

Τα τραγούδια αυτά, αναφέρονται στον Ελληνοϊταλικό πόλεμο, στην Κατοχή, την Αντίσταση και την Απελευθέρωση και ανήκουν στην κατηγορία των ιστορικών τραγουδιών. Διακρίνονται σε δύο υποκατηγορίες: **σύντομα λυρικά τραγούδια**, που ακολουθούν την παράδοση του κλέφτικου (και ιστορικού) τραγουδιού και **πολύστιχα ομοιοκατάληκτα**, που ακολουθούν την παράδοση της έμμετρης λαϊκής χρονογραφίας. Εδώ θ' ασχοληθούμε κυρίως με τα πρώτα, που είναι κατεξοχήν ιδεολογικά τραγούδια. Στα τραγούδια αυτά παρατηρούμε μια διαδικασία προσαρμογής της παράδοσης στα σημερινά πολιτιστικά δεδομένα και ειδικότερα, μια σύνδεση του πατροπαράδοτου επαναστατικού μύθου με τα εθνικά και ιδεολογικά αιτήματα της εποχής μας.¹

Για να μπορέσουμε να εκτιμήσουμε την ιδεολογία αυτών των τραγουδιών (ας τα ονομάσουμε για συντομία «τραγούδια της Αντίστασης»), είναι απαραίτητο ένα μέτρο σύγκρισης. Και τέτοιο είναι το ομόλογο

* Ο κύριος κορμός αυτής της εργασίας περιλαμβάνεται τώρα στον πρόσφατο τόμο: Ε. Γ. Καψωμένου, **Δημοτικό Τραγούδι. Μια διαφορετική προσέγγιση**, Αθήνα, Ι. Αρσενίδης, 1990, σσ. 268-288, με τον τίτλο «Το λαϊκό επαναστατικό μοντέλο στο δημοτικό τραγούδι».

1. Τα θέματα αυτά εξετάζονται διεξοδικά στο βιβλίο μας: **Το κρητικό ιστορικό τραγούδι. Η δομή και η ιδεολογία του**, 2η έκδ., Αθήνα, Ι. Ζαχαρόπουλος, 1987.

ηρωικά τραγούδια παλιότερων εποχών, την παράδοση των οποίων συνεχίζουν. Η συγκριτική λοιπόν εξέταση που θα επιχειρήσουμε βασίζεται σε μια τυπολογία, με γνώμονα τα στοιχεία και τις συναρτήσεις που θεωρούμε σημαδιακές. Τέτοιες είναι:

- Το αφηγηματικό σχήμα που ακολουθούν και
- Το μοντέλο δράσης, που περιλαμβάνει τις σχέσεις ανάμεσα στα πρόσωπα που δρουν (ρόλους). Σ' αυτό το πλαίσιο, ιδιαίτερα αποκαλυπτικές για το σκοπό μας είναι οι σχέσεις που ορίζονται από το τρίγωνο: ήρωας - εξουσία - κοινωνία, σε συνάρτηση με τις αντιθέσεις του ατόμου με την κοινωνία και της φύσης με τον πολιτισμό.

Με βάση αυτά τα κριτήρια ξεχωρίζουμε τρεις μεγάλες θεματικές ομάδες στο ηρωικό δημοτικό τραγούδι, με κοινό χαρακτηριστικό την αναμέτρηση του λαϊκού ήρωα προς τους φορείς της εξουσίας: ομάδες που συνθέτουν τους βασικούς σταθμούς μιας ηρωικής επαναστατικής παράδοσης, η οποία ξεκινά από τη βυζαντινή περίοδο και φτάνει ως τα μέσα του αιώνα μας.

Η πρώτη ομάδα ανήκει στον ακριτικό κύκλο και απηχεί μια ιστορική αντίθεση ανάμεσα στην περιφέρεια και στο κέντρο της βυζαντινής αυτοκρατορίας, ιδιαίτερα, ανάμεσα στους αγροτικούς πληθυσμούς ή στους «δυνατούς» των ανατολικών επαρχιών και στην κεντρική εξουσία της Κωνσταντινούπολης (11ος-12ος αιώνας).

Η δεύτερη ομάδα ανήκει στο κλέφτικο τραγούδι και συνδέεται με τις συγκρούσεις των κλεφτών προς τα δικαστικά και κατασταλτικά σώματα της οθωμανικής αρχής (18ος - αρχές 19ου αιώνα).

Την τρίτη ομάδα αντιπροσωπεύουν τα ιστορικά τραγούδια που αναφέρονται στην περίοδο 1940-1945, γνωστά ως τραγούδια της Αντίστασης, τα οποία είναι εν μέρει σύγχρονα και εν μέρει μεταγενέστερα από τα γεγονότα (δημιουργήματα της πρώτης μεταπολεμικής πενταετίας).

Σ' όλα αυτά τα τραγούδια άξονας της αφήγησης είναι μια - απλή ή διπλή - δοκιμασία: η σύγκρουση του ήρωα με το φορέα της εξουσίας: **Αγώνας / Νίκη (ή Ήττα)**.

Η έκβαση της σύγκρουσης έχει δύο ταυτόσημες εκδοχές: ο ήρωας, είτε με τη νίκη του είτε, συχνότερα, με τον ηρωικό του θάνατο, θριαμβεύει στο πραγματικό ή στο ηθικό πεδίο απέναντι στον αντίμαχο - με συνέπεια είτε την ανατροπή της κατεστημένης εξουσίας και των αρχών που εκπροσωπεί είτε το μετασχηματισμό της υλικής ήττας σε ηθική νίκη, δηλ. τη δικαίωση των αρχών και αξιών που εκπροσωπεί ο ήρωας.

Αναλυτικότερα, την πρώτη ομάδα αποτελούν τραγούδια του ακριτικού κύκλου, με αντιπροσωπευτικότερες περιπτώσεις τα θέματα «του Πορφύρη», «Του Τσαμαδού» και ορισμένα θέματα από τον κύκλο της αρπαγής γυναικών. Στα θέματα αυτά η προσωπι-

κότητα του ήρωα προσδιορίζεται από την ταπεινή καταγωγή, δηλ. μια μορφή κοινωνικής στέρησης, και από την υπερφυσική ρώμη και ανδρεία, ιδιότητες που συνιστούν τη φυσική του ανωτερότητα. Από τους αντιφατικούς αυτούς προσδιορισμούς απορρέουν τα κίνητρα της δράσης: αξίωση επιβολής - εξάλειψη κοινωνικής στέρησης. Ο ήρωας, ισχυρή ατομικότητα, με συναίσθηση της φυσικής του υπεροχής, διεκδικεί μαχητικά την κοινωνική αναγνώριση προκαλώντας με τον ένα ή τον άλλο τρόπο σε αναμέτρηση τους φορείς της εξουσίας ή της κατεστημένης τάξης.

Η ηρωική δράση κλιμακώνεται συνήθως σε δύο δοκιμασίες, μια προκαταρκτική, όπου ο πρωταγωνιστής αποδεικνύει την ηρωική του ιδιότητα, και μια κύρια, όπου θριαμβεύει κατανικώντας και εξευτελίζοντας τους φορείς της εξουσίας ή τους καθιερωμένους ήρωες (κοινωνικά πρότυπα).

Στη θεματική αυτή ομάδα ο ήρωας - πρωταγωνιστής έχει ως μόνιμο αντίμαχο το φορέα της εξουσίας (το βασιλιά ή το βασιλικό στρατό), συμπληρωματικά ή εναλλακτικά τους κοινωνικά καθιερωμένους ήρωες και περιστασιακά διάφορα δευτερεύοντα πρόσωπα, που αντιπροσωπεύουν ένα είδος «κοινής γνώμης» υποδηλώνοντας μια καθολική αντίθεση της κοινότητας απέναντι στη συμπεριφορά του.

Ο πρωταγωνιστής, χωρίς ουσιαστικό συμπαραστάτη και παρά την καθολική αντίθεση, ανατρέπει την κατεστημένη τάξη και την αξιοκρατία της αποδεικνύοντας έμπρακτα και επιβάλλοντας έτσι την ανωτερότητά του στο κοινωνικό σώμα.

Το παραπάνω πλέγμα σχέσεων κωδικοποιείται στο ακόλουθο μοντέλο δράσης (Α):

Υποκείμενο:	περιθωριακό άτομο
Αντικείμενο:	κοινωνική καταξίωση
Πομπός:	υπετροφικό Εγώ (:ηρωική βούληση)
Δέκτης:	Ήρωας (Υποκείμεν.)
Αντίμαχος:	Εξουσία (Βασιλιάς - βασιλικός στρατός) επίσημοι Ήρωες-Κοινότητα

Συμπαραστάτης: —

Τη δεύτερη ομάδα αποτελεί μια ομοιογενής κατηγορία κλέφτικων τραγουδιών, ανάμεσα στα οποία αναφέρουμε ως χαρακτηριστικά τα τραγούδια του Χρίστου Μηλιώνη, του Λιάκου, του Γιάννη Σταθά, του Δίπλα, της Δέσπης, του Γιάννη Πρίφτη, της Λένως Μπότσαρη, του Δεληγιώργη, του Γκούρα, του Γρίβα. Στα τραγούδια αυτά η δράση ορίζεται από την επιθετική πρωτοβουλία του αντίμαχου, που είναι ο φορέας της τουρκικής εξουσίας, ενάντια στον ήρωα, εξεγερμένο σκλάβο, με στόχο την υποταγή και την αποκατάσταση της τάξης του κατακτητή. Τα τραγούδια αυτής της κατηγορίας, πολυάριθμα και με σημαντικές διαφορές στις λεπτομέρειες, ακολουθούν ένα απλό αφηγηματικό σχήμα, που συμπυκνώνεται σε μια δοκιμασία, με στερεότυπο πλαίσιο το λειτουργικό ζεύγος: **Επίθεση (Πολιορκία) / Αντίσταση**. Μέσα σ' αυτό

το πλαίσιο η αντιπαράθεση εξειδικεύεται σε δυο ταυτόσημες παραλλαγές, που ανταποκρίνονται στη διάκριση των τραγουδιών σε δυο αντίστοιχες υποομάδες: σε τραγούδια όπου η δοκιμασία επικεντρώνεται στις λειτουργίες *Πρόκληση / Απάντηση* (= *Πρόταση σύμβασης / Απόρριψη σύμβασης*) και στα οποία αποσιωπάται η έκβαση, με αποτέλεσμα να προβάλλεται η ιδεολογική αντιπαράθεση των αντιπάλων που περιέχεται στο ζεύγος της σύμβασης-θ) σε τραγούδια που περιέχουν επιπλέον το ζεύγος *Αγώνας / Νίκη* (*Ηττα*), όπου η άρνηση υποταγής του ήρωα επισημαίνεται είτε με τη νίκη είτε με τον ηρωικό του θάνατο.

Ο ήρωας των κλέφτικων τραγουδιών αντιμετωπίζει έναν πολύ ισχυρότερο συλλογικό αντίμαχο (δικωκτικό σώμα, τακτικό στρατό), ο οποίος εκπροσωπεί την εξουσία, κατά κανόνα αλλοεθνή (τούρκος κατακτητής), κάποτε και ομοεθνή (αρματολικό σώμα). Στον αγώνα του αυτό ο ήρωας έχει σταθερό συμπαράστατη την έμψυχη φύση και, περιστασιακά, μια περιθωριακή (στερημένη και καταπιεσμένη) μερίδα της κοινότητας. Σε αρκετές περιπτώσεις έχουμε έναν ακόμη δευτερεύοντα ρόλο, τον προδότη, πλεοναστική έκφραση του αντίμαχου. Έτσι διαμορφώνεται το ακόλουθο μοντέλο δράσης (B):

Υποκείμενο:	εξεγερμένος σκλάβος
Αντικείμενο:	ατομική ανεξαρτησία
Πομπός:	υπερτροφικό Εγώ (: ηρωική βούληση)
Δέκτης:	Ήρωας (Υποκείμενο)
Αντίμαχος:	Εξουσία (αλλοεθνής - ομοεθνής) - Προδότης
Συμπαραστάτης:	Φύση - (περιθωριακά άτομα).

Την τρίτη ομάδα αποτελούν, καθώς είπαμε, τα πρόσφατα ιστορικά τραγούδια που αναφέρονται στις εμπειρίες του Β' Παγκοσμίου πολέμου (ιταλική επίθεση, γερμανική κατοχή - αντίσταση - απελευθέρωση). Ανάμεσά τους η πιο συμπαγής και χαρακτηριστική ομάδα τραγουδιών είναι τα κρητικά δημοτικά τραγούδια που είναι γνωστά ως «*ριζικά της Αντίστασης*». Τα τραγούδια αυτά διακρίνονται σε δύο υποομάδες, που αντιστοιχούν σε δυο συνεχόμενα αφηγηματικά επεισόδια. Το πρώτο έχει ως άξονα μια κύρια δοκιμασία, όπου ένα συλλογικό υποκείμενο, ο άοπλος λαός, αντιμετωπίζει έναν συλλογικό αντίμαχο (επιδρομέα), τον πάνοπλο γερμανικό στρατό. Η δράση δηλ. ορίζεται από την επιθετική κατακτητική βούληση του αντίμαχου και τη μαχητική αντίδραση του ήρωα στη βούληση αυτή, κατά το σχήμα: *Επιδρομή / Αντίσταση*. Στο επεισόδιο αυτό η δοκιμασία έχει αρνητική συνέπεια (σφαγή - καταστροφή - υποδούλωση), γεγονός που προσδιορίζει τον τύπο του ήρωα ως Ήρωα - θύμα. Η αφηγηματική γραμμή ορίζεται από μια αρχική κατάσταση πληρότητας (ελευθερία) προς μια κατάσταση στέρησης (σκλαβιά).

Το δεύτερο επεισόδιο ακολουθεί την αντίστροφη αφηγηματική πορεία από μια κατάσταση στέρησης (σκλαβιά), που γίνεται το κίνητρο της δράσης,

προς μια τελική κατάσταση πληρότητας (ελευθερία), δηλ. αποκατάσταση της αρχικής τάξης πραγμάτων. Άξονας της δράσης είναι κι εδώ μια δοκιμασία, αλλά με συνέπεια θετική (*Αγώνας, Νίκη*), που σημασιοδοτείται ως δοκιμασία δικαίωσης. Σ' αυτή τη φάση το συλλογικό υποκείμενο από ήρωα - υπερασπιστής (ή θύμα) μετασχηματίζεται σε ήρωα - ελευθερωτή.

Στα τραγούδια αυτά δεν έχουμε ατομικούς ήρωες. Ο συλλογικός ήρωας ταυτίζεται με την κοινότητα. Και στα δυο επεισόδια σταθερός αντίμαχος είναι ο φορέας μιας εξωθεν εξουσίας, που αξιώνει να επιβάλει τη δική της τάξη στον ήρωα. Στο πρώτο επεισόδιο παρεμβαίνει συχνά ένας *επίκουρος* του αντίμαχου, ο *προδότης*. Αφετέρου, το ρόλο του συμπαραστάτη μοιράζονται, κατά περίπτωση, διάφορα συμβατικά και πραγματικά πρόσωπα, η έμψυχη φύση κυρίως και πιο σπάνια το θείο και οι «*σύμμαχοι*», που πάντως δεν παρεμβαίνουν ενεργητικά στη δράση. Ως *πομπός* λειτουργεί εδώ η συλλογική συνείδηση, που συναρτάται με τον πατρίο χώρο ή - διαμέσου της ιστορικής μνήμης - με το αγωνιστικό παρελθόν, δηλ. με την Ιστορία. Ο ρόλος αυτός εκδηλώνεται στα πλαίσια αντιπαράθεσης ιδεολογικών κωδικών (διατυπωμένων με τη φόρμα της σύμβασης), που συναρτούνται και στα δυο επεισόδια με το σχήμα της δοκιμασίας και μέσα από τους οποίους εκφράζονται άμεσα, όπως και στο κλέφτικο τραγούδι, οι ιδεολογικές αντιπαράθεσεις ήρωα - αντίμαχου.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, το μοντέλο δράσης αυτού του θεματικού κύκλου (Γ) διαμορφώνεται ως εξής:

Υποκείμενο:	Κοινότητα (λαός)
Αντικείμενο:	ζωτικός χώρος (πατρίο έδαφος) -εθνική ελευθερία
Πομπός:	συλλογική συνείδηση (= Ιστορία)
Δέκτης:	Ήρωας (λαός)
Αντίμαχος:	αλλοεθνής Εξουσία - Προδότης
Συμπαραστάτης:	Φύση - (θείο) - (σύμμαχοι).

Συγκρίνοντας τα παραπάνω μοντέλα δράσης, από την άποψη των σχέσεων του ήρωα με τον αντίμαχο, την εξουσία και την κοινότητα, παρατηρούμε τα εξής:

α. Στο μοντέλο Α (ακριτικό τραγούδι) διαπιστώνουμε μια ριζική αντίθεση ανάμεσα στην υπερτροφική ατομικότητα του ήρωα αφενός και στην εξουσία, την κοινωνική τάξη και το κοινωνικό σώμα αφετέρου, που εκφράζεται με την αμφισβήτηση της νόμιμης τάξης και του κατεστημένου δικαίου, τόσο ρητά (πρόκληση) όσο και έμμεσα (αναμέτρηση). Ο κώδικας συμπεριφοράς που αντιστοιχεί στην ιδεολογία της εξουσίας και στη νομιμότητα συνοψίζεται στην απαγορευτική σύμβαση: *υποταγή = δίκαιο / ανταρσία = άδικο*. Αντίθετα, ο κώδικας συμπεριφοράς που προσδιορίζει την ιδεολογία και τη δράση του εξεγερμένου ήρωα είναι η αντίστροφη του επίσημου κώδικα: *υποταγή = άδικο / αν-*

ταρασία = δίκαιο. Η σύγκρουση Ήρωα - Εξουσίας και η έκτασή της υποδηλώνουν μια απόλυτη αντίθεση ανάμεσα στο ατομικό δίκαιο και στο κοινωνικό δίκαιο, στη φύση (φυσικές ικανότητες του ήρωα) και στον πολιτισμό, αντίθεση που λύνεται με την κατάλυση της εξουσίας και των καθιερωμένων κοινωνικών αξιών και τη νομιμοποίηση του ατομικού δικαίου και των φυσικών (ζωικών) αξιών. Αφετέρου, στο μέτρο που τα κίνητρα του ήρωα είναι αυστηρά ατομικά (εξάλειψη κοινωνικής στέρεσης / αναγνώριση και επιβολή της ξεχωριστής ατομικότητάς του) μπορούμε να πούμε ότι έχουμε ένα μοντέλο δράσης τυπικά «στασιαστικό».

6. Στο μοντέλο Β (κλέφτικο τραγούδι διαπιστώνουμε επίσης μια σχέση ριζικής αντίθεσης ανάμεσα στο εξεγερμένο άτομο αφενός και στην κρατική (αλλοεθνή) και κοινωνική (ομοεθνή) εξουσία. Το κίνητρο της δράσης είναι η παραβίαση από μέρους του ήρωα της κοινωνικής τάξης, που κινητοποιεί το φορέα της εξουσίας για να αποκαταστήσει την τάξη. Ο ήρωας αντιδρώντας στην επιθετική πρωτοβουλία της εξουσίας (αντίμαχου) υπερασπίζεται μέχρι θανάτου το φυσικό δικαίωμα της ατομικής του ανεξαρτησίας απέναντι στην καθιερωμένη κοινωνική τάξη, που του αρνείται αυτή τη δυνατότητα.

Κι εδώ υπάρχει μια σημαντική ιδιομορφία που προσδιορίζει ακριβέστερα τη φύση του ήρωα, διευκρινίζοντας ταυτόχρονα και τη σχέση του προς την κοινότητα.

Ο ήρωας του κλέφτικου τραγουδιού είναι ένας ατομικός πρωτόγονος λησταντάρτης, χωρίς τις υπερφυσικές ικανότητες του ακριτικού ήρωα, αλλά με ένα εξίσου υπερτροφικό Εγώ, προσηλωμένο με αρράγιστη συνέπεια στο νόημα του εαυτού του. Ωστόσο, η ατομικότητά του δεν προσδιορίζεται αποκλειστικά από ζωικές αξίες (όπως την περίπτωση του ακριτικού ήρωα) αλλά από μια σύνθεση ζωικών και κοινωνικών αξιών. Η σύνθεση αυτή εκφράζεται σε μια ρητή και απόλυτη ταύτιση της ατομικής ύπαρξης του ήρωα με την κατάσταση της ανεξαρτησίας και σ' έναν απόλυτο διαχωρισμό της από την κατάσταση της σκλαβιάς, που κωδικοποιείται στο ιδεολογικό σχήμα: $\text{ζωή} = \text{ανεξαρτησία} / \text{σκλαβιά} = \text{θάνατος}$. Αυτές οι απόλυτες ταυτότητες αντιπροσωπεύουν μια αλύγιστη ιεράρχηση αξιών, που βασίζεται στην αρχή ότι τη ζωή αξίζει να τη ζεις μόνο αν είναι ακεραιή. Και συνεπάγονται τη θυσία της ατομικής ζωής στο όνομα της ανθρώπινης ανεξαρτησίας και ακεραιότητας. Έτσι ο ήρωας του κλέφτικου τραγουδιού μπροστά στο εκθιαστικό δίλημμα που του θέτει η αμείλικτη θία της εξουσίας, ζωή και σκλαβιά ή ανεξαρτησία και θάνατος, προκρίνει αδίσταχτα το θάνατο αρνούμενος να διαχωρίσει το αγαθό της ζωής από την ανεξαρτησία και την ατομική αξιοπρέπεια. Που θα πει πως στη συνείδησή του ένας τέτοιος διαχωρι-

σμός ακρωτηριάζει τη ζωή στους πιο βασικούς και απαραίτητους όρους της και ισοδυναμεί με άρνηση της ζωής, δηλ. με θάνατο. Θυσιάζοντας λοιπόν τη ζωή ο ήρωας στην ουσία καταφάσκει την ακεραιότητα της ζωής, που την ταυτίζει με την πληρότητα της ατομικής του ύπαρξης. Η ταύτιση αυτή, που πρωτοεμφανίζεται ολοκληρωμένη στο κλέφτικο τραγούδι του 18ου αιώνα, ορίζει ένα σημαδιακό πέραςμα από τη συνείδηση του ατομικού Εγώ στη συνείδηση του ανθρώπινου «προσώπου» τη συνείδηση δηλ. της ταύτισης του Εγώ με την αξία «άνθρωπος», που αποτελεί την οριακή κατάκτηση με την οποία εγκαθιναίεται μια νέα πολιτισμική φάση, του νεώτερου ανθρωπιστικού ιδεώδους, που σε άλλο επίπεδο και με άλλους όρους κατακτά την ίδια εποχή το κίνημα του Διαφωτισμού.

Στο ιδεώδες αυτό διακρίνουμε μια πρωτόγονα βιωμένη σύνθεση του ατομικού ενστίκτου με την κοινωνική συνείδηση του ήρωα· η συνείδηση του Εγώ διευρύνεται στα όρια της αξίας «άνθρωπος», υπερβαίνοντας κι αυτό το ένστικτο της αυτοσυντήρησης, αφού ο ήρωας, για να διαφυλάξει αυτή την αξία θυσιάζει αδίσταχτα τη ζωή του. Ένα πρόσθετο τεκμήριο για τη σύνθεση ατομικής και κοινωνικής συνείδησης αποτελεί το γεγονός ότι ο ήρωας σε πολλές περιπτώσεις συναρτά την επιλογή της θυσίας με τη δέσμευση που του επιβάλλει το όνομά του, η φήμη του· μ' άλλα λόγια, η θέση που κατέχει στην κοινή συνείδηση, η κοινωνική διάσταση της προσωπικότητάς του. Έτσι ο ήρωας διαφεντεύοντας την ατομική του ακεραιότητα και ανεξαρτησία διαφεντεύει ταυτόχρονα το ανθρώπινο ιδανικό της ομάδας, μ' άλλα λόγια το κοινό σημείο αναφοράς ατόμου - συνόλου. Σ' αυτό το κοινό σημείο αναφοράς χρωστά ο ήρωας τη φήμη του, δηλ. τη συλλογική αναγνώριση ότι με την ατομική του στάση ενσαρκώνει ένα κοινό ανθρώπινο ιδανικό. Κι αυτό το ιδανικό ο ήρωας αισθάνεται την ευθύνη να δικαιώσει με κάθε θυσία.

Μ' αυτούς τους όρους, η βασική αντίθεση ανάμεσα στο ατομικό δίκαιο (του ήρωα) και στο επίσημο κοινωνικό δίκαιο (της εξουσίας), ανάμεσα στη φύση και στον πολιτισμό, αντίθεση κοινή με το προηγούμενο μοντέλο, παίρνει τώρα μια διαφορετική διάσταση. Οι ζωικές αξίες (άτομο-φύση) φιλτράρονται μέσα από μια ώριμη συνείδηση και πλουτίζονται με μια κοινωνική διάσταση. Έτσι το αφετηριακό παράνομο δίκαιο του ήρωα καθιερώνεται στη συνείδηση του ακροατή ως το τελικά αυθεντικό, ενώ το αφετηριακό νόμιμο δίκαιο του αντίμαχου αποδειχνεται τελικά πλαστό. Κι αυτό υπογραμμίζεται με το συχνό φαινόμενο να αποσιωπάται η τελική έκταση, που είναι ο θάνατος του ήρωα, για να προβληθεί η ιδεολογική του θέση σε αντιπαράθεση προς αυτήν του αντίμαχου· γεγονός που μετατοπίζει το θάρος από το πεδίο της δράσης στο πεδίο της αξιοκρατίας, ευυνώντας τον ιδεολογικό μετασχηματισμό της υλικής ήττας σε ηθική νίκη.

Ωστόσο, το πλαίσιο μέσα στο οποίο λειτουργεί η αντίληψη που περιγράψαμε δεν παύει να είναι η σύγκρουση του ξεχωριστού ατόμου με την εξουσία. Το βασικό κίνητρο του ήρωα είναι να προσάψει την ατομική του ανεξαρτησία και ακεραιότητα που έχει ήδη κατακτήσει ερήμην της κοινωνικής σύμβασης (του νόμου της εξουσίας). Λείπει λοιπόν από τη δράση του η πρόθεση να καταλύσει και να υποκαταστήσει ολοκληρωτικά την εξουσία. Οι συγκρούσεις, και όταν καταλήγουν σε νίκη του ήρωα, είναι συγκρούσεις περιορισμένου χαρακτήρα, με τοπικούς φορείς της εξουσίας (δικωτικά σώματα) και σε καμιά περίπτωση δε «σημαίνουν» την κατάλυση της κεντρικής εξουσίας, αλλά μόνο τη διάσωση της ατομικής ανεξαρτησίας του ήρωα. Σ' αυτό το επίπεδο, εκείνο που δεσπόζει είναι η καθολική αμφισβήτηση του δικαιώματος της εξουσίας να επανεντάξει τον ήρωα στη δική της κοινωνική νομιμότητα, που έχει επιβάλει με τη βία. Πρόκειται λοιπόν για ένα «μοντέλο ατομικής ανταρσίας», μοντέλο που αμφισβητεί το θεσμό της εξουσίας, με τρόπο μάλιστα απόλυτα δραστικό, εφόσον η ιδεολογία του στερεί τον εξουσιαστικό μηχανισμό από κάθε δυνατότητα εκθιασμού.

γ. Στο μοντέλο Γ τέλος (τραγούδια της Αντίστασης) δεσπόζει επίσης η σύγκρουση του ήρωα με την εξουσία, αλλά κάτω από νέους όρους. Ο ήρωας είναι συλλογικός, μια περιφερειακή κοινότητα με τη δική της κοινωνική τάξη και αξιοκρατία και, στην αρχική κατάσταση του μύθου, φυσικός κάτοχος του υπό αμφισβήτηση αγαθού, που είναι ο ζωτικός του χώρος και η συνάρτησή του: *ανεξαρτησία - πληρότητα*. Η σύγκρουση προέρχεται από την επιθετική - κατακτητική δράση μιας έξωθεν εξουσίας που απαιτεί να στερήσει τον ήρωα από το αγαθό αυτό. Και από την αντίδραση του ήρωα, που πρώτα το υπερασπίζεται μέχρι θανάτου (υπερασπιστής - θύμα) και ύστερα, αναλαμβάνοντας την πρωτοβουλία, το ξανακατακτά (ελευθερωτής - εκδικητής).

Είναι αξιοσημείωτο ότι, αν και ο αντίμαχος εμφανίζεται χωρίς ηθική ή κοινωνική κάλυψη, εκτός από το δίκαιο του ισχυρού και την πειθώ της βίας, και μολονότι σημασιοδοτείται από την αρχή ως αδικητής και ανατροπέας μιας αρχικής τάξης πραγμάτων, ωστόσο έχει τη συμπεριφορά νόμιμης εξουσίας (επιβάλλοντας απαγορευτικές συμβάσεις και αμείλικτες τιμωρίες - αντίποινα).

Αντίστροφα, ο ήρωας συμπεριφέρεται όπως ο εξεγερμένος σκλάβος που έχει απαλλαγεί από μια προγενέστερη κατάσταση υποταγής. Η συμπεριφορά αυτή σημασιοδοτεί αυτόματα την τάξη του ήρωα ως περιθωριακή και την τάξη του αντίμαχου ως κατεστημένη, αναπαράγοντας τις σχέσεις ήρωα - Αντίμαχου του κλέφτικου τραγουδιού. Και τη σημασιακή αυτή φόρτιση ενισχύει το γεγονός ότι απουσιάζει από την πλευρά του ήρωα ένας νόμιμος φορέας

εξουσίας ως σημείο αναφοράς. Εδώ σημείο αναφοράς είναι η Ιστορία, ως μνήμη μιας συλλογικής συνειδήσης.

Η ιστορική αυτή μνήμη - συνείδηση υπαγορεύει, ως πομπός, την αγωνιστική στάση του ήρωα παραπέμποντας στην ιδεολογία που ονομάσαμε «ακεραιότητα του ανθρώπινου Προσώπου», δηλ. στον αξιοκρατικό κώδικα του κλέφτικου τραγουδιού: *ζωή = λευτεριά / σκλαβιά = θάνατος*.

Με τη διαφορά ότι ο κώδικας αυτός προβάλλεται όχι πια ως προσωπικό βίωμα ενός ξεχωριστού ατόμου, όπως στο κλέφτικο τραγούδι, αλλά ως αξιοκρατικό μοντέλο μιας ολόκληρης κοινότητας, καταξιωμένο από την ιστορία. Ειδικότερα, η καταξίωση του μοντέλου αυτού θεμελιώνεται με τις πυκνές αναδρομές στο ιστορικό παρελθόν που συναντούμε στα τραγούδια της Αντίστασης. Οι ιστορικές αναδρομές εκφράζουν μια ξεκάθαρη και δυναμική συνείδηση της ιστορικής συνέχειας, που ολοκληρώνει το ιδεολογικό υπόβαθρο των τραγουδιών. Γιατί μέσα απ' αυτές κυρίως προβάλλεται, καθώς είπαμε, ο παραδοσιακός αξιοκρατικός κώδικας ως το σταθερό σημείο αναφοράς που προσδιορίζει το ηρωικό πρότυπο, το γνώμονα ζωής, το μέτρο αξιολόγησης, μ' ένα λόγο, την ιδεολογική ταυτότητα του λαού.

Έτσι οι φυσικές αξίες (ανεξαρτησία, πληρότητα ζωής) που στον κλέφτη αποτελούσαν ατομικό βίωμα, μετασχηματίζονται τώρα, με τη μεσολάβηση της ιστορικής μνήμης, σε παραδοσιακές κοινωνικές αξίες και συλλογικό βίωμα.

Στα ίδια τραγούδια διαπιστώσαμε έναν ομόλογο μετασχηματισμό του ατομικού ήρωα της παράδοσης σε συλλογικό ήρωα, που είναι τώρα ολόκληρη η κοινότητα (= Άντρες, γυναίκες και παιδιά), σύμφωνα με μια στερεότυπη προσφώνηση), χωρίς διαφοροποίηση ανάμεσα σε εξεγερμένο άτομο και υποταγμένο πλήθος ούτε και εξουσιαστικές σχέσεις ανάμεσα σε ήρωα - πρόμαχο και προστατευόμενο λαό. Η ανεξαρτησία βιώνεται τώρα ως συλλογική και όχι ως ατομική αγαθό και η προάσπιση όπως και η κατάκτησή της πραγματώνεται μέσα από τη συλλογική επαναστατική πράξη.

Από την άλλη μεριά, ο αντίμαχος παριστάνεται ως ένα συλλογικό επίσης υποκείμενο, με κατεχορήν εξουσιαστική δομή και κατακτητική συμπεριφορά, που περιφρονώντας τις παραδοσιακές φυσικές αξίες, αξιώνει να επιβληθεί στο όνομα μια καινοφανούς και θάρραρης ιδεολογίας που βασίζεται στη θέληση επιβολής και στη χωρίς αναστολές άσκηση της βίας.

Έχουμε λοιπόν μια αντιπαράθεση ανάμεσα σε δυο εσωτερικά ομοιογενείς αλλά σαφέστατα αντίθετες πολιτισμικές περιοχές και ιδεολογίες, μια «κεντρική» και μια «περιφερειακή», όπου η πρώτη έχει με το μέρος της την εξουσία και την ισχύ (πάνοπλος στρατός) και εκπροσωπεί ένα βίαια επιβεβλημέ-

νο «κοινωνικό δίκαιο», ενώ η δεύτερη, - χωρίς αναφορά σε καμιά πηγή εξουσίας και ανίσχυρη στο υλικό πεδίο (όπλιος λαός) - εκπροσωπεί ένα «περιφερειακό» αλλά ιστορικά και ηθικά καταξωμένο «φυσικό δίκαιο», το οποίο χάρη στην υπεροχή της εξουσίας του, αποδεικνύεται τελικά ακαταμάχητο, εξουδετερώνοντας τον εκβιασμό της δύναμης.

Τα δεδομένα αυτά βρίσκουν στενή ανταπόκριση στη γνωστή ιστορική πραγματικότητα της συλλογικής αντίστασης του ελληνικού λαού ενάντια στη φασιστική και ναζιστική επίθεση. Η απουσία ατομικών ηρώων αντικατοπτρίζει την αυθόρμητη συσπείρωση του αγροτικού πληθυσμού σε τοπικές ομάδες αντίστασης, στο όνομα της επαναστατικής παράδοσης του τόπου και όχι κάτω από την ενοποιητική παρέμβαση κάποιας επίσημης ηγεσίας, η οποία πραγματικά ήταν απύσχα (φυγή κυβέρνησης στη Μέση Ανατολή - εγκατεστη κατοχική κυβέρνηση). Αφετέρου υποδηλώνει τα αντιεξουσιαστικά αισθήματα του λαού, στη συνείδηση του οποίου η επίσημη εξουσία είχε φθαρεί λόγω της αντιλαϊκής μεταξικής δικτατορίας που προηγήθηκε.

Συγκεκριμένα, οι όροι κοινωνικής ανισότητας, οικονομικής εκμετάλλευσης και πολιτικής καταπίεσης στην τελευταία προπολεμική περίοδο, σε συνδυασμό με τις ερωτοτροπίες του μεταξικού καθεστώτος με τον Άξονα και τις αμφιταλαντεύσεις του ως την παραμονή της ιταλικής επίθεσης, απογύμνωσαν την ιδεολογία της εξουσίας από το μύθο του εγγυητή και προστάτη του έθνους. Επιπλέον η γερμανική κατοχή επέφερε μια διάρρηξη στην αστική εξάρτηση της αγροτικής οικονομίας (σχέση εμπόρων - παραγωγών), καθώς παρέλυσε τις καθιερωμένες παραγωγικές σχέσεις και δεν διήρκεσε αρκετά για να δημιουργήσει νέες και ν' αναπτύξει αντίστοιχες κοινωνικές αντιθέσεις. Το μερικό φαινόμενο του κερδοσκοπικού παραεμπορίου («μαυραγορίτες») ταυτίστηκε στην κοινή συνείδηση με την προδοσία και δε λειτούργησε ως παράγοντας ταξικής αντίθεσης. Καθώς μάλιστα η εξαθλίωση των αστικών πληθυσμών δημιούργησε μια αντίστροφη σχέση εξάρτησης των αστικών από τις αγροτικές περιοχές, που βρήκε ανταπόκριση στην πατροπαράδοτη αλληλεγγύη του αγροτικού πολιτισμικού προτύπου, η αντίθεση αστών - χωρικών εξουδετερώθηκε από την κυρίαρχη αντίθεση ντόπιων - κατακτητών. Ούτε υπήρξε, στην περιοχή ανάπτυξης του ριζικου αξιολογίου παρουσία του τσιφλικιού (με τις συναφείς σχέσεις εξάρτησης) ώστε να συντηρήσει και να τροφοδοτήσει - μέσα στις συγκεκριμένες συνθήκες καθολικής στέρησης - αισθητές, δηλ. κοινωνικά λειτουργικές, ταξικές αντιθέσεις. Οι όροι αυτοί αποδέσμευσαν την καταπιεσμένη λαϊκή επαναστατικότητα, που - σε πρώτη φάση - επανασυνδέθηκε και εκφράστηκε με τον πατροπαράδοτο ηρωικό μύθο, μετασχηματίζοντας όμως κάποιες δομές του σύμφωνα με τα καινούρια ιστορικοκοινω-

νικά και ιδεολογικά δεδομένα. Οι δομές αυτές αφορούν ακριβώς τις σημαδιακές σχέσεις που εξετάζουμε: τη σχέση του ήρωα με την κοινότητα, της κοινότητας με τη φύση, της εξουσίας με την κοινότητα.

Η αποτυχία των αστικών δυνάμεων να ολοκληρώσουν στην περίοδο του μεσοπολέμου ένα κοινωνικό και οικονομικό μοντέλο ικανό να αποτρέψει την άνοδο των δυνάμεων του ολοκληρωτισμού (φασισμού, ναζισμού), και η συνακόλουθη διάδοση της αντίπαλης αριστερής ιδεολογίας, υπονόμισαν το μέχρι τότε κυρίαρχο ιδεώδες του εξαιρετικού ατόμου, το οποίο εξάλλου στις νέες συνθήκες διεξαγωγής του πολέμου, με την τερατώδη πολεμική μηχανή και τα μεγάλης ακτίνας καταστρεπτικά όπλα, δεν διέθετε πια πολλά περιθώρια για έναν πρωταγωνιστικό ρόλο. Από την άλλη μεριά η απομυθοποίηση της εξουσίας για την οποία μιλήσαμε συνέβαλε προς δύο κατευθύνσεις: πρώτα προς μια διαφοροποίηση της στάσης του λαού απέναντι στην αυθεντία της εξουσίας, από τη φρόνιμη υποταγή στην καθολική αμφισβήτηση, και συνακόλουθα, προς μια ριζική επαναστατικοποίηση του κοινωνικού σώματος, μ' άλλα λόγια, αφομοίωση (από το σύνολο) της ιδεολογίας και συμπεριφοράς του εξεγερμένου ατόμου, δηλ. ταύτιση κοινότητας και ήρωα, ή -αλλιώς- υποκατάσταση του ατομικού ήρωα από το συλλογικό ήρωα.

Τέλος, οι ίδιες συνθήκες που ευνόησαν την καθολική επαναστατικοποίηση αποδυνάμωσαν στη συνείδηση του λαού, μαζί με την εξουσία, και το κύρος των επίσημων θεσμών και κωδίκων συμπεριφοράς, δηλ. το επίσημο πολιτισμικό μοντέλο, οξύνοντας σ' αυτό το πεδίο, την αντίθεση φύσης - πολιτισμού. Αυτό θα πει ότι ενισχύθηκε στη λαϊκή συνείδηση το κύρος των παραδοσιακών ζωικών αξιών και διευρύνθηκε η αντιπαράθεσή τους προς τις επείσασκες στον αγροτικό χώρο πολιτισμικές αξίες του κέντρου (αστικές ή ολοκληρωτικές). Με συνέπεια στο δικό τους περιφερειακό κοινωνικό πλαίσιο, οι φυσικές αξίες (όπως η ατομική ανεξαρτησία και πληρότητα) να γίνονται το θεμέλιο των κοινωνικών αξιών, γεγονός που επιφέρει έναν εσωτερικό μετασχηματισμό του ιθαγενούς πολιτισμικού μοντέλου με μια ιδιόμορφη υπέρβαση της αντίθεσης ατόμου - κοινωνίας, φύσης - πολιτισμού, σε μια νέα ωριμότερη σύνθεση. Το μοντέλο αυτό, όπου το άτομο αντικαθίσταται από το σύνολο, η εξουσία από την κοινότητα, οι κοινωνικές αξίες από τις κοινωνικοποιημένες φυσικές αξίες, θα το ονομάζαμε, με μια ευρεία έννοια, «αγροτικό σοσιαλιστικό μοντέλο».

Ανακεφαλαιώνοντας καταλήγουμε στις ακόλουθες διαπιστώσεις:

Ο επαναστατικός μύθος μέσα στην παράδοση του ηρωικού δημοτικού τραγουδιού εμφανίζεται γύρω στο 10ο - 11ο βυζαντινό αιώνα· αφενός με τη μυθοποίηση του εξαιρετικού ατόμου - που σημαδεύει μια αποφασιστική πολιτισμική καμπή, από το

βυζαντινό μυστικισμό στο νεώτερο ατομισμό - αφετέρου με τη σύγκρουση του ήρωα προς την εξουσία, που δεσπόζει στο ηρωικό τραγούδι επί δέκα αιώνες και χαρακτηρίζει την ιδεολογία των αγροτοκτηνοτροφικών πληθυσμών της περιφέρειας ως κατεχοχρήν αντιεξουσιαστική και επαναστατική.

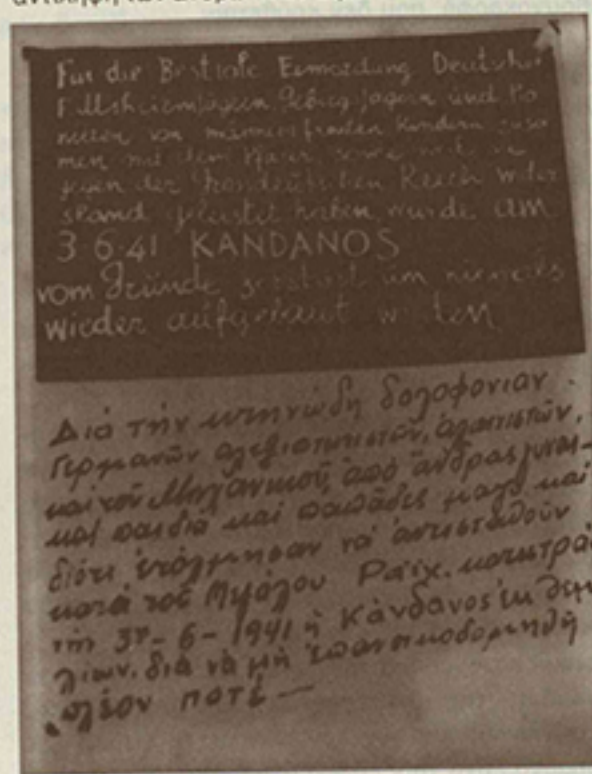
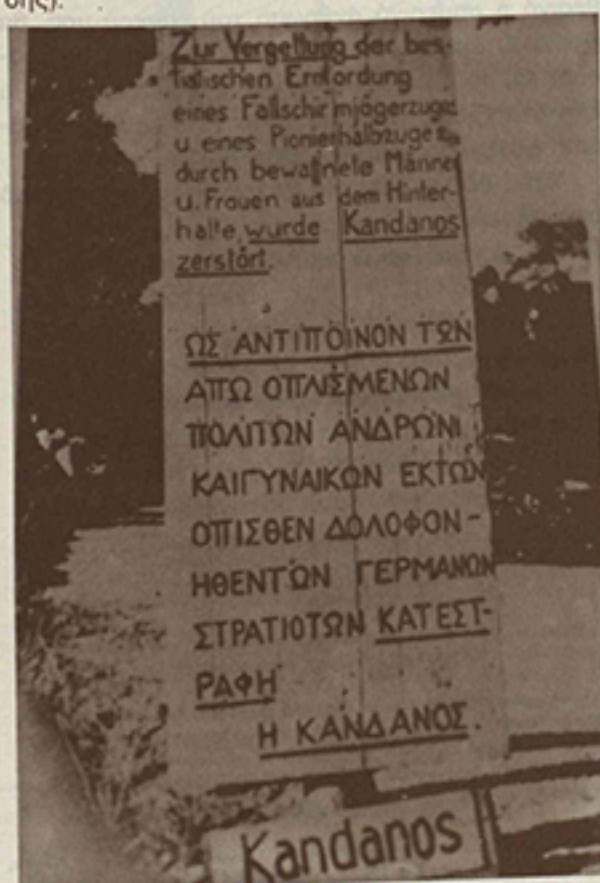
Η ιδεολογία αυτή παρουσιάζει μια ενδιαφέρουσα εξέλιξη. Από τον πρωτόγονο επιθετικό ατομισμό του ακριτικού ήρωα που αξιώνει να καταλύσει και να υποκαταστήσει την εξουσία επιβάλλοντας στο κοινωνικό σύνολο την ανωτερότητά του, περνούμε στον αμυντικό εγωισμό του κλέφτικου τραγουδιού, όπου ο ήρωας προασπίζει απέναντι στη βία της εξουσίας την ατομικά κατακτημένη προσωπική του ανεξαρτησία και ακεραιότητα, για να καταλήξουμε στο αγωνιστικό ήθος του συλλογικού ήρωα των τραγουδιών της Αντίστασης, που αποκρούει ομόθυμα την κατακτητική δράση της επιθετικής εξουσίας βιώνοντας την ανεξαρτησία και ζωική πληρότητα ως αξία συλλογική.

Έχουμε δηλαδή μια εξέλιξη από τον ατομικό (ακριτικό-κλέφτικο τραγούδι) στο συλλογικό ήρωα (τραγούδι της Αντίστασης), από την ατομική δράση και βίωση των αξιών (ακριτικό-κλέφτικο) στη συλλογική δράση και βίωση των αξιών (της Αντίστασης), από την επιθετική στάση (ακριτικό) στην αμυντική στάση (κλέφτικο- της Αντίστασης)· ή αλλιώς από τη βούληση ατομικής επιβολής (ακριτικό) στη βούληση της ατομικής ανεξαρτησίας (κλέφτικο) και τέλος στη βούληση της συλλογικής ελευθερίας (της Αντίστασης).

Παράλληλα, ως προς τη σχέση της κοινότητας με την εξουσία και τον ήρωα, παρατηρούμε μια εξέλιξη: από μια κοινότητα υποταγμένη στο νόμο της εξουσίας και αντίθετη προς τον ήρωα (ακριτικό τραγούδι), σε μια κοινότητα διχασμένη σε υποταγμένη πλειοψηφία που αντιδιαστέλλεται προς τον ήρωα και περιθωριακή εξεγερμένη μειοψηφία που συμπαρατάσσεται με τον ήρωα (κλέφτικο τραγούδι) και τέλος σε μια συμπαγή επαναστατικοποιημένη κοινότητα που υποκαθιστά τον ατομικό ήρωα (τραγούδια της Αντίστασης).

Ως προς τη σχέση ατόμου - κοινωνίας, φύσης - πολιτισμού διαπιστώνουμε μια διπλή εξέλιξη: από μια ριζική αντίθεση του ατόμου και της φύσης (δηλαδή των ζωικών αξιών) προς την κοινωνία και τον πολιτισμό (ακριτικό τραγούδι), σε μια διευρυμένη αντίληψη των ατομικών και φυσικών αξιών με την αφομοίωση στοιχείων κοινωνικής και πολιτισμικής αξιοκρατίας («αντίληψη του προσώπου» στο κλέφτικο τραγούδι) κι από κει σε μια πλήρη κοινωνικοποίηση των ατομικών και φυσικών αξιών (τραγούδι της Αντίστασης).

Συνοψίζοντας, παρατηρούμε ότι πραγματοποιείται μια σταδιακή επαναστατικοποίηση της ιδεολογίας των παραδοσιακών κοινοτήτων, που διαγράφει μια τροχιά από ένα στασιαστικό μοντέλο (στο ακριτικό τραγούδι) προς ένα μοντέλο ατομικής ανταρσίας (στο κλέφτικο τραγούδι), για να καταλήξει σε ένα αγωνιστικό μοντέλο συλλογικής επαναστατικής δράσης, όπου τα παραδοσιακά ιδεώδη του εξαιρετικού ατόμου και της ατομικής αντάρτικης ιδεολογίας υποκαθίστανται από μια συλλογική, δηλαδή σοσιαλιστική αντίληψη των ανθρώπινων αξιών.

Η Μάχη της Κρήτης στο Δημοτικό Τραγούδι του Νησιού

ΣΤΑΜ. Α. ΑΠΟΣΤΟΛΑΚΗ
ΔΑΣΚΑΛΟΥ - ΛΟΓΟΓΡΑΦΟΥ

*«Από τα Όρη τα Λευκά, να πάει στον Ψηλορείτη,
Ήρωες και Ηρωισμοί στολίζουνε την Κρήτη!»*

Η Κρήτη αξιώνεται να γιορτάζεται η Μάχη της κάθε χρόνο και λαμπρότερα, γιατί εδίδαξε στον κόσμο όλο μάθημα που δεν διδάσκεται εύκολα. Ότι δηλαδή, η περιφρόνηση για το θάνατο και η τόση αγάπη για την Ελευθερία, φτάνουν στο αποκορύφωμά τους, σε τούτη την αιματοποτισμένη γή. Και γι αυτό της αξίζει!

Τραγουδήθηκε και ιστορήθηκε πολύ η Μάχη της Κρήτης του 1941, ιδιαίτερα με το Ριζικό Τραγούδι και δίκαια, γιατί το μεγαλείο της, είναι σαν τη θουνοκορφή, που δεν κρύβεται....

Από το ανεκτίμητο αυτό Ριζικό δημοτικό τραγούδι της Κρήτης, θα μεταφέρουμε εδώ λίγα διαμάντια του, αφιερωμένα στη «Μάχη της Κρήτης», την συγκλονιστική αυτή ώρα που τη φόρτωσε μεγαλείο και δόξα, η παλικαριά κι η λεβεντιά του Νησιού, πάνω στο Μεγαλείο και τη Δόξα που έχει απ' τους αρχαίους τους καιρούς!

Ο λαϊκός τραγουδιστής, καθώς το ξέρομε, δεν μπορεί ν' αφήσει μεγάλο θέμα, χωρίς να το κάμει τραγούδι, να το κάμει μάθημα και έπος, να τ' αφήσει για δάσκαλο-διδάχο, στις επερχόμενες γενεές, για να μορφώσει έτσι επιδέξια και σωστά τη νεότητά. Κι εδώ, είναι επίκαιρο να θυμηθούμε το λόγο του Αιλιανού που λέει: «Κρήτες, τους παίδας τους ελεύθερους μανθάνειν πρώτον τους Νόμους εκέλευον μετά τίνος μελωδίας... δεύτερον δε μάθημα έταξαν τους των θεών ύμνους μανθάνειν, τρίτον τα των αγαθών ανδρών εγκώμια...»¹.

Γενικοί κανόνες για τη ζωή είναι τα Ριζικά τραγούδια² της ιδιαίτερης πατρίδας μας Κρήτης, που συγκινούν και συγκλονίζουν με το δωρικό και μετρημένο λόγο τους, όπως στο θέμα μας!

Ο ποιητής του ριζικού τραγουδιού, χαρισματικός λαός της Κρήτης, παρακολουθεί από την αρχή της «παραδοξότερης Μάχης των Αιώνων», στιγμή προς στιγμή τα γεγονότα και τα καταγράφει στο στίχο του!

Κι ως ξετυλίγεται το μοναδικό κι ανεπανάληπτο χρονικό της Μάχης, αν έζησες ή ζεις κοντά με χθεσινό ή σημερινό άνθρωπο του Νησιού μας, θα πάει τ' αυτή σου τον πόνο και το Λόγο του, το τραγούδι και το μοιρολόι του, για κείνα τα δίσεκτα κι αξέχαστα χρόνια που μας βρήκαν, κι ας έχει περάσει κι όλος μισός αιώνας (1941-1991)!...

Έτσι, εδώ μιλάει για τον αναπάντεχο ερχομό του εισβολέα:

*«Παιδιά, κι είναι 'ναι οι μπαλλιπές, στον κάμπο
οι καμπάνες,
άιζιμα γάμο κάνουνε ή πανηγύρι έχουν;
Ούτε και γάμο κάνουνε, ούτε και πανηγύρι,
μόνο επέσαν Γερμανοί από τ' αεροπλάνα
κι' αρχίσανε τον πόλεμο στον κάμπο οι καμπάνες...»³*

1. Αιλιανού: «Ποικίλη στοά». Δες και: Ν. Καβουλάκης: «Οι ρίζες των Ριζικών τραγουδιών», Αθήνα, 1967, σελ.5, απ' όπου το παράθεμα.

2. Ριζικά τραγούδια, λέγονται τα δημοτικά τραγούδια που ζουν από αιώνες και τραγουδιούνται μέχρι σήμερα - κύρια - από το στόμα του λαού της Ρίζας (περιοχή γύρω από τα Λευκά Όρη) αλλά και της ευρύτερης περιοχής της Δυτικής Κρήτης. Τα τελευταία μάλιστα χρόνια, η διάδοση των είναι πέραν των ορίων του Νησιού!

3. Ακαδημία Αθηνών: «Ελληνικά Δημοτικά Τραγούδια» - Εκλογή - Αθήνα, 1962, σ. 80 μέγα, τομ. Α', σ. 179.

«Εκ τα Χανιά θωρώ φωθίς, στη Σούδα βλέπω κάπνες,
στο Μάλεμε θωρώ φτερά και σί' Ακρωτήρι, λάμψεις.
Στον Γαλατά θωρώ ξανθίς, σγουρές και μαυρομάτες
και στην Αγιά μελαχροινές, θάρρος, Θεού, γεμάτες.
Στ' Ανίμυαλι οι Κερσισιοί, χτυπούν τους ξενομιάτες»⁴.

«Παιδιά κ' είναι 'ναι η καταχνιά και ιού' η κοιφάρα;
και γιάντα φεύγουν τα πουλιά κι ανατριχολούν τα δάσα;
Οι Γερμανοί πλακώσανε κι ουρανοκατεβαίνουν
με μηχανές και με φωτιά την Κρήτη πλημμυρίσαν.
Κρήτη στα μαύρα θα ντυθείς, στα σίδερα θα πέσεις
Πάλι τση Κρήτης τον αϊτό κρούσταλλα θα σκεπάσουν
μα θάρθει μέρα λαμπερή να ξαναλώσουν πάλι...»⁵.

Εκεί, ανασυντάσσει τις δυνάμεις του, «βρίσκει»
τα πανάρχαια όρματά του, κι ας του τα 'χαν παρ-
μένα, κι αντιστέκεται:

«Ξένος καρπός στο χόμα μου, εμένα δε ριζώνει,
γιατί η γή μου τον ξερνά, γιατί τον πνίγει το αίμα.
Κοράκια σ' ακροβούνια μου, εμένα δε φωλιάζουν
γιατί τα διώχνουν οι αϊτοί, γιατί τα τραν οι γίγες...
Και 'δα τη αέρνω τη φωνή ν' ακούσουν οι Μαδάρες
να κατεβούν οι γενιές να μαζωχτούν τα σόγια
και να χυμώσουν στη φωτιά, παιδιά, γυναίκες, άντρες,
να δήμε σκύλοι Γερμανοί πας πολεμά η Κρήτη»⁶.

«Στον κάμπο διάνε οι φρόνιμοι, στα όρη οι γ' αντρεω-
μένοι.

Φωνή αντρός ακούστηκε 'που τη ψηλή Μαδάρα
γ' είς αντρεωμένος ήσανε, κι εφώνιαζε στη Ρίβα:
Μ' άντρες μου πάστε τ' όρματα, κι οι Γερμανοί
πλακώσα.⁷

Χαλούν και καίνε τα χωριά...».

Όρμα ακάθεκτος να... υποδεχτεί, κατά που του
πρέπει, τούτο τον απρόσμενο κι απρόσκλητο επι-
σκέπτη - εισβολέα:

«Είνα 'χει ο κάμπος και θρονιά κι ασπράφτει μπάντα ως
μπάντα,
και τα πουλιά που πέφτουνε, 'πο που τα φέρν' η μπόρα;
Δεν είν' πουλιά που έρχονται τον Μάη τα χελιδόνα
αντά τα φέρνει ο βοριάς απού τη Γερμανία
και καί' απού τα στήθη τους ασπροπελέκια ρίχνουν.
Γέμω' ο ουρανός σιατρούς μονγκάτσι ο κάμπος ούλος
κι είνι' αναμίγ' γίνεται κάτω στα Καμποχώρια;
Τρέχουν οι μάνες στα παιδιά και στο' άντρες οι γυναίκες.
Δεν είν' σιατροί που έχουνε εμείς στα μοναστήρια,
μαύροι κοράκοι τσι φορούν και σκίζουν τον αέρα.
Σα δράκοντες μονγκρίζουνε, σαν όχεντρες σφυρίζουν...»⁸.

«Παιδιά κι είναι 'ναι οι γι ασπράπες κ' είναι 'ν' τ'
ασπροπελέκια
που τυραννούν την Κρήτη μας, εδά δύο τρεκ ημέρες:
'Οϊ, δεν είναι ασπράπες, δεν είν' ασπροπελέκια,
οι Γερμανοί μας πολεμούν με τα αεροπλάνα.
Ρίχνουνε μπόμπες σα θροχή, χαλούν τσι πολιτείες,
τσι πολιτείες, τα χωριά, σκοτώνουνε τ' ανθρώπους
Την Κρήτη αιματοπόισαν και τη μαυροφόρεσαν
μα τσι ψυχές δε σκότωσαν, και δεν την εκερδέσαν...»⁹.

Ενώ αδιαφορεί για τις ασυζητήτες εντολές και
τις σκληρές παραγγελίες του υπερφίλου Χίτλερ:
«Ο Χίτλερ τσις εδιάταξε ούλους τσι στρατηγούς τον,
θέλω να μου διαλέξετε τσι πιο καλούς μας άντρες,
γιατί θα κάμω πόλεμο εκ τσ νησί τση Κρήτης,
σιου Δία τη γενέτειρα, σιου Μίνω την πατρίδα,
σιου Βενιζέλου τα Χανιά, σί' αθάνατο τ' Αρκάδι...»¹⁰.

«Παιδιά μ' είναι 'ν' η ταραχή και η μεγάλη αντίρα
και μυλιό τ' αθήνα δεν λαλούν εκ τα χωριά τση
Κρήτης;

Οι Γερμανοί περπάσανε και τα μαυροφόρεσαν
σκοτώνουν τα κι εκάγαν τα»¹¹.

4. Εφημερίδα Χανίων: «Εθνική Φωνή», της 31.5.1961 (Β. Δημοστάκης).

5. Ι. Ι. Παπαρηγοράκης: «Κρητικά Ριθμικά Τραγούδια», τομ. Α', Χανιά, 1967, σ. 147.

6. Εφημ. Χανίων: «Κήρυξ» της 20.5.1979, σ. 2η, (Γ. Καλομερόπουλος).

7. Αθηναϊστίο: Το τραγούδι ο Γ. Καστριανάκης, κτηνοτρόφος από τον Πε-
λεκάνο-Σελίνου, 15.8.1976, σε γάμο στην Κίσσο.

8. Περιοδ. «Αρχαίον της Μάχης της Κρήτης», της Πατριωτ. Ενέσεως Κυθα-
νίας (Χανιά), έτος Δ', (1968), τευχ. 13, σ. 9 (Ν. Κοτούφακης).

9. Αθηναϊστίο: Ποιητής του ο απόστρ. ανάτ. αξ'κός Γ.Π. Μιμπούκης (Λιβάδα
Σελίνου).

10. Αθηναϊστίο: Αποθραύσεις Σοφ. Μπουμπάκης, Χανιά, 1982.

11. Παπαρηγοράκης, όπ. παρ. σ. 148. (π. Στυλ. Φαντζουλάκης, Σελίνου).

Τούτος ο βασανισμένος λαός της Κρήτης, συν-
στρατεύεται σύμφυχος σ' έναν αγώνα άνιστο, σε
μία θυσία οδηγημένη και προαποφασισμένη από
την Ιστορία του Νησιού την ένδοξη και παλεύει με
την συμπαράσταση των ψυχών ηρωικών προμάχων
της Κρητικής Ελευθερίας, αφού οι άντρες της
Κρήτης βρίσκονται στην Αλβανία, όπου τους είχε
καλέσει το υπέρτατο καθήκον:

«Σήκω Χαιρέτη, χίμηξε γοργός με το σπαθί σου
και δείξε εις τους Γερμανούς ποιά είναι η φιλή σου
και πέτα στα ποδάρια σου κεφάλια 'ποκομμένα
γιατί κι αυτοί εοφάσανε παιδιά σ' αγαπημένα...»¹²

«Κάτω στο Φραγκοκάστελλο, στον Πατισσανό το δρόμο,
πετά 'ν' ας Κρητικός αϊτός με το σπαθί στον ώμο,
και κράζει από ψηλή κορφή, ήρωα τ' όνομά σου,
στον τόπο που τα δόξασες περίσσια τ' άρματά σου.
Δεληγιαννάκη ξακουσέ, άπρομο παλικάρι
στην Κρήτη σέκεις διαλεχτός με δύναμη και χάρη.
Σηκώσου πάλι σ' άρματα, πέταξ' από τον Άδη
και βάλε κάθε Ιταλό και Γερμανό σημαδι...»¹³

«Άντρες, γυναίκες και παιδιά, τη Κρήτης αντρεωμένοι,
την Λευτεριάς τη Ρήγιοσα, ήρθαν να σκλαβώσουν,
Βροντά κι ασπράφτ' ο Ουρανός, κι η θάλασσα φουσκώνει
τα όρη αναταράσσονται και τα θυνά βροντούνται
κι ο Διγενής αέρνει φωνή από τον Ψηλορείτη:
«Απούχει άρματ' ας βαστά, κι απόυ δεν έχει, ας βρίσκει...»¹⁴

Κρανίου τόποι γίνανε τα χλοερά λιβάδια κι οι
πορτοκαλεώνες της Αγυιάς, του Φουρνέ και τ' Αλι-
κιανού! Απάνθρωπες εκτελέσεις «εν ψυχρώ» στα
λιόφυτα, του Κοντομαρί και των Περιβολίων, του
Κυρτωμάδω και της Παλαιοχώρας, του Κερίτη και
της Αγυιάς:

«Εκ την Αγιά 'ναι 'να δενιρί κι όποιος κι ανέν περάσει
τα μάθια θα θουγκώσουνε, θα θαρνασαστενάξει
γιατί πατεί στα κόκκαλα τη γής των αντρεωμένων
τη Κρήτης των παλικαριών...»¹⁵

Φωνή και κλάμμα-ν-άκουσα στη γέφυρα Κερίτη¹⁶
Ποιές να 'ταν απόυ κλαίγανε και τα δενιρά μαραίναν;
Δεν ήταν μιά, δεν ήταν δυό, δεν ήταν τρείς και δέκα
ήταν των εκατόν οχτώ χαροκαμημένες μάνες,
μάνες, γυναίκες κι αδερφές κακοθανατισμένων.
Η μιά 'κλαγε τον άντρα της, η γι άλλη τον υγιό τη
οι γι' αδερφές τους αδερφούς, τη λεβεντιά της Κρήτης.

Γι αυτήν τη «λεβεντιά» της Κρήτης «το θρηνη-
τικό συναξάρι» της «Κεντρικής Επιτροπής διαπι-
στώσεως ωμοτήτων εν Κρήτη»¹⁷ σημειώνει:

«...Την 1ην Αυγούστου 1941 οι Γερμανοί συνέλα-
βαν εκ του Αλικιανού και των πέριξ χωριών Ρούμα-
τα, Πρασές, Ορθούνη, Καρές, Φουρνές, Σκινές,

Κουφός και Βατόλακκος, εκ α τ ό ν ο κ τ ώ άν-
δρας, τους οποίους εξετέλεσαν αυθημερόν, εις
την παρά τον Αλικιανό γέφυραν του ποταμού
Κερίτη...»

Όμως, Κρήτη, κουράγιο! Η Αντίσταση έχει πιά
γενικευτεί σ' όλο το Νησί. Οι ηρωϊσμοί των παιδιών
σου, γίνονται ύμνος τρισάγιος στις ιερές της Ιστο-
ρίας μας σελίδες.

«Εκ τα Σφακιά γιοριάλουνε, στσι Λάκκους κάνουν γάμο,
και εκ το Κοντογιέρακο νιουφέκια αντιλαλούνε.

Παιδιά κι είνια να γίνεται, παιδιά και είνια να 'ναι:

Πόλεμο κάνει το χωριό και πολεμούν με πείσμα
τους Γερμανούς να διώξουνε...»¹⁸

«Κρήτη που σε πατήσανε καταχτητές κουρούροι,
σίλους εσύ τσι νίκησες, γιατί 'χεις αντρεωμένους.

«Σαρακηνούς και Ενετούς και Τούρκους γαντιούρους
και Γερμανούς εσκότωσες παρά πολλές χιλιάδες
και ήσουν και ξαρμάτωτη...»¹⁹

Μάχες πάνω σε μάχες. Παλικαριές και ηρωι-
σμοί απ' άκρου σ' άκρο του Νησιού. Από το Μάλε-
με ως το Γαλατά, κι απ' τον Κακόπετρο ως τα Με-
σαύλια. Από το ξεθεμέλιωμα της Καντάνου ως τον
Κυρτωμάδω και τα Περιβόλια. Από τα Ρεθεμνιώτικα
ως το Καστέλλι Πεδιάδος. Απ' τα Βόριζα ως την
μαρτυρική Βιάννο.

Από τον Κρεθβατά ως τα Γδόχια και τη Μύρτο. Κί
απ' τα Λιθαδοκουστογιέρακα ως τον Καλλικράτη και
τα Σαχτούρια, Ηρώα και Μνημεία, πλάκες και μνή-
ματα, σταυροί και μαυροφορεμένοι, είναι τα στοι-
χεία που συνθέτουν την εικόνα της καταστροφής
και της ερήμωσης, των αντιποίνων και των θηριω-
διών.

«Φωνή και κλάμμα-ν-άκουσα στσι Γαλατά το λόφο,
μη Χάροντας επέρασε, θανατικό μην ήρθε;
Μονδέ ο Χάρος πέρασε, θανατικό δεν ήρθε,
μόνο φονιάδες ήρθαν από τη Γερμανία,
οφάλουνε, καίνε τα χωριά, τις εκκλησίες μολύνουν
τα δέντρα μαραθήκανε και τα πουλιά σιγήσα
κι οι ποταμοί στερέψανε απ' τον πολύ τον πόνο...»²⁰

12. «Κρητικοί Παλμοί», Αλεξάνδρεια, 1943, σ. 84, (Μ. Σαβοπούλου).

13. Μ. Σαβοπούλου: «Κρητικοί Παλμοί», Αλεξάνδρεια, 1943, σ. 108

14. «Ημερολόγιο Συλλόγου Παλ. Ρουμαντών», Αθήνα, 1980, χ. σελιδορίθμη-
ση (Σκουφιδονάνης, λαϊκός ποιητής, Παλ. Ρούματα-Χανίων).

15. Αθηναϊστίς Από Γ. Μαχλάκη, Σέμπρινα-Χανίων, 1986.

16. Περ. «Αρχαίον Μάχης Κρήτης», έτος Γ', αριθμ. 11, 1986, σ. 10, Αλικιανός-
Χανίων

17. Ι. Καλιτσονάκη-Ν. Καζαντζάκη-Κ. Κακριδή-Κ. Κουτουλάκη: Έκθεσις της
Κεντρικής Επιτροπής Διαπιστώσεως Ωμοτήτων εν Κρήτη, εκδ. Δήμου Ηρα-
κλείου, Ηράκλειο, 1983, σ. 21

18. Παπαγρηγοράκης, σ. 309

19. «Ημερολόγιο Συλλ. Παλ. Ρουμαντών», Αθήνα, 1980, χωρίς σελιδορίθμη-
ση.

20. Παπαγρηγοράκης, σ. 309

«Φωνή και κλάμψαν άκουσα στη Κάντιανος τον κάμπο
σε ποιά μεριά τη Κάντιανος, σε ποιά μεριά του κάμπου;
Στ' Αντισαράκι κλαίγανε τσι γνιους των οι μανάδες
κλαίνε και στον Κουφαλιά τσι άντρες των οι γυναίκες
που των αφήσαν ορφανά»²¹.

Η επιγραφή που έστησαν οι Γερμανοί μετά την καταστροφή 3.6.41

Στ' Αγίου Πνευμάτου τσι κορφές, στον Κουρκουλού τσι
βρόσες
δεν κελαϊδούνε πέρδικες και δεν λαλούν κουδοίνα
του Ροδακίνου οι κοπελιές στα μαύρα βουτηχτήκαν,
γιατ' ένα τάγμα Γερμανοί, φωτιά και δαναμίτες
το 'κάψαν το Ροδάκινο και το καταρημάδα
Μα οι γι' άντρες μαζωχτήκανε εις τον Κρνονερίτη
και παλεμούν τσι Γερμανοίς για να τσι εκδικηθούνε»²².

«Μαλάθρη' όμορφο χωριό, άξιο και τιμημένο,
και που 'ν' οι γι αντρωμένοι σου τ' όμορφα παλικάρια;
Μπαμπέσικα τα πιάσανε οι Γερμανοί οι σκίλλοι
κι εκαταλούσανέ μου τα...»²³

«Θυρώ τη Κρήτης τα βουνά και στέκουν μαυρισμένα,
Παιδιά, βοριάς τα μαύρισε, γή νότιος τα πλακάνει;
Μουδέ βοριάς τα μαύρισε, νότιος δεν τα πλακάνει,
μα πέρασεν ο Γερμανός κι εμαιοφύρεσέν τα...»²⁴

Εμείς οι μεγαλύτεροι στα χρόνια, που ζήσαμε την
«παραδοξότερη αυτή μάχη της Γής», κι αντιβουίζουμε
ακόμη στ' αυτιά μας οι τρομεροί θόμβοι των στούκας
και οι παγωμένοι χαρακτηριστικοί ήχοι των μοτοσυ-
κλετών, πρωτόγνωρα τότε ατίθασα άλογα πάνω στη
γή του Νησιού μας, πως να ξεχάσουμε τις μάχες που
έδινε η Κρήτη μας, η αδύνατη, με τον πανίσχυρο ε-
χθρό;

«Η Κρήτη, θα μας πάρουν και την Κρήτη.

Αγγλ. ειδήσεις: Οι Γερμανοί ρίχνουν αδιάκοπα στρατό
με αεροπλάνα κι αλεξιπτώτα. Ο πόλεμος έχει φουν-
τώσει στο Νησί. Για όνομα Θεού, πότε θα μπορέσουν
οι Άγγλοι να κάνουν κάτι' αργούν όλο και αργούν...»²⁵

Και σε άλλο σημείο του Ημερολογίου Γ. Σεφέρη,
σημειώνεται:

«...Τ' αλεξιπτώτα, με όλα τα χρώματα, πέφτοντας
μέσα στο χαλάζι των γερμανικών πολυβόλων. Οι
Κρητικοί, άλλοι χωρίς όπλα, άλλοι χωρίς φυσίγγια,
πέφτοντας με τα χαντζάρια πάνω στον εχθρό, οι Νεο-
ζηλανδοί με την ξιφολόγη, κι αυτοί χωρίς πολεμοφό-
δια. Το Ηράκλειο ζωμένο από παντού· το λιμάνι του
γεμάτο βουλιαγμένα καράβια και οι Κρητικοί λέγοντας
στους Εγγλέζους: «φύγετε εσείς. Εμείς έχομε τα βου-
νά»²⁶.

21. Ακαδημία Αθηνών: «Ελλην. Δημ. Τραγούδια»-Εκλογή-Αθήνα, 1962, τ. Α', σ. 180.

22. Παπαγιωργάκης, σ. 302

23. Οι παραπάνω, σ. 101

24. «Κρητ. Μαθήματα»: Αφιέρωμα στη Μάχη της Κρήτης· Α3 (Ριζικά Νο 6-7)

25. Γιώργος Σεφέρης: «Μέρες»-Δ' 1 Γενάρη 1941-31 Δεκέμβρη 1944, Αθήνα, 1986, σ. 91 (εκδ. «Ίκαρος»)

26. Όπου παραπάνω, σ. 95

Οι καταστροφές χωριών και πόλεων, διαδέχονται η μία την άλλη. Σήμερα, η Κάντανος, αύριο τα Ανώγεια, την άλλη η Βιάννος, την παράλλη το Μαγαρικάρι, το Γερακάρι, η Δαμάστα!

Κρήτη κατακαυμένη!... Έκαμες τραγούδι τον καταστρεμό και τον πόνο σου και τ' άφηκες προικίο και διαθήκη στα παιδιά σου. Να τα μελετούν και να ορκίζονται στο στίχο τους σαν τα αρχαία τους προγόνια: «Άμμες δε γ' εσόμεθα πολλώ κάρρονες!...»

Διάβαζομε και ξαναδιαβάζομε τα κείμενα των τραγουδιών αυτών!

Αναριγά η ψυχή μας στο τραγούδι του αγέρωχου σκοπού των!

Στην καρδιά μας καταχτύπια, τρανταγμοί, βουητά και κραυγές πρωτόγνωρες. Απόηχος του πολέμου του Μάη του 41.

Και στο Νού μας εικόνες με ερείπια και χαλάσματα.

Με στρατιές ομήρων αδελφών μας που οδεύουν για τα στρατόπεδα συγκεντρώσεων της Γερμανίας, πορείες μελλοθανάτων που πληρώνουν... γιατί υπερασπίστηκαν τα πάτρια...

Κι όξ από πίσω, ένας λαός που δεν έμαθε να σκύφτει, που αντιστέκεται ηρωικά, που ορθώνεται γιγαντόψυχα και γράφει σελίδες δόξας στην Ιστορία του.

Οικτρά διαψεύτηκε ο κατακτητής που πίστευε και έγραφε και σε μαρμαρένια πλάκα πως «δεν θα ξανακτιστεί η Κάντανος ποτέ!».

Πως δεν θα ξαναπορπατήξουν άντρες, γυναίκες, παιδιά κι εγγόνια στ' Ανώγεια, στη Μαλάθουρο, στη Βιάννο, στην Αγ. Ειρήνη, στο Άνω Μέρος...

Πως δεν θα ξαναγλεντίσουν οι Κρητικοί στον Αμιρά και στ' Αλικιανοθατόλακκα, στη Μύρτο και στον Καλικράτη, στα Κεραμιανά χωριά, στα Χανιά και στο Ρέθεμνος, στο Κάστρο, τη Γεράπετρο και τη Στιά...

Έζησε, ζει και θα ζει αιώνια η Κρήτη και θα τραγουδηθεί στους αιώνες ριζίτικο τραγούδι ολιγόστροφου, όπου τα λέει όλα:

«Χίτλερ να μην το καηηθείς πως πάτησες την Κρήτη, χαρμάτωτη την ηύθρηκες κι ελλείναν τα παιδιά της, στα ξένα πολεμούσανε, πάνω στην Αλβανία μα πάλι πολεμήσανε!...»²⁷

Και θα συμπληρώνει το τραγούδι του, κατά το «έθος» με μαντινάδες σαν και τις παρακάτω, που συμπληρώνουν την εθνική μυσταγωγία και τ' αναβάπτισμα π' αρχίζει με το Ριζίτικο, συνεχίζει με την μαντινάδα κι ολοκληρώνεται με τους αθάνατους σκοπούς της κρητικής λύρας, του λαγούτου και του θολιού, που ποιά καρδιά δε μαγνητίζουν!...

Ας σταματήσουμε σε κάποια μόνο δείγματα: - Κρήτη να 'σαι περήφανη για τ' άξια τα παιδιά σου, θενιά σε πολεμήσανε, μα πέσανε μπροστά σου.

Κρήτη, σελίδες έγγραφες χηνοίς στην Ιστορία μ' ήρωες και ηρωισμούς απ' τα Χανιά ως τη Στία!

Πέρδικες κακαρίζουνε ψηλά στον Ψηλορείτη: «Η αντρεγιά κι η λεβεντιά βρίσκονται εις την Κρήτη!»

Τέσσερα χρόνια πέρασες Κρήτη στην τυραννία, και σε 'καψε και ο' έντοσε στα μαύρα η Γερμανία.

Και πάλι για τσι Κρητικούς θα πω μιά μαντινάδα, πως με την αντρευσίνη τσις, στολίζουν την Ελλάδα!

Χριστέ μου πως μ' αρέσουνε τσις Ψηλορείτη οι σιράδες, απού τσις πορπατούσανε στην Κατοχή οι γι αντάρτες!

Κρήτη μου όμορφο νησί, που 'γραφες Ιστορία, δίχως στρατό πολέμους, μιάν αυτοκρατορία!

Η ματωμένη Λευτεριά, πετά ψηλά και κρίνει και σιεφανώνει το Νησί, που πολεμά για 'κείνη!

«... Στο θλιβερότατο σκοπό π' έχω τραγουδιόμια, θα τραγουδήσω αδελφία μου με μάτια δακρυσμένα...» (Λαϊκή ρίμα της εποχής 1941-45)

Σπύρου Βασιλείου: «Οι Ξυλογραφίες», Αθήνα 1981, σ. 199.

Όμως, γι' αυτά τα άξια παιδιά της Κρήτης, κα-
τά που λέει κι η μαντινάδα, ας δούμε τι έγραφαν
οι ίδιοι οι τότε κατακτητές, με τη μακάβρια πέννα
του στρατηγού Αντρέ:

«...Οι Κρητικοί, όταν βρίσκονται μπροστά στο
εκτελεστικό απόσπασμα, έχουν πάνω τους το μυ-
θώδες.

Φαντάζουν σαν τους μυθικούς ήρωες. Είναι τόσο
περήφανοι την τραγική εκείνη ώρα του θανάτου,
που όποιος τους δει, είναι αδύνατο να μην τους
θαυμάσει.

Πολλές φορές, όταν επρόκειτο να γίνουν εκτελέ-
σεις, αφήκα το γραφείο μου και βγήκα στο μπαλ-
κόνι, μόνο και μόνο για να τους θαυμάσω. Σε κα-
νένα λαό δεν είδα τέτοια περιφρόνηση προς το
θάνατο και τόσο αγάπη προς την Ελευθερία!...»²⁸

Στη συγκλονιστική αυτή μαρτυρία, όλοι εμείς
που θα συγκεντρωθούμε κι εφέτος, «και του και-
ρού, κι αντίσκειρου και πάντα», στα χώματα της
Κρήτης, μπορούμε να μετρήσουμε σωστά πόσο α-

«... Μελετά τα λαμπρά παλικάρια
και στην κόμη στεφάνι φορεί
γυνομέν' από λίγα χορτάρια
πούχαν μείνει στην έρημη Γη...»
-Η Δόξα- -Δ. Σολωμός-

Έργο του λαϊκού ζωγράφου
Αλέξ. Κ. Δρουδάκη!

Ξίζει εκείνος ο σφαιροφαγώμενος «στύλος της Α-
γυιάς» που φυλάσσεται στο Ιστορικό Αρχείο Κρή-
της (στα Χανιά), τι μας διδάσκει και ποιό είναι το
χρέος που μας δείχνει!...

Σήμερα, έχουμε την ευτυχία να τραγουδούμε
τραγούδι αθάνατο, ριζιτικό, ηρωικό και να χορεύο-
με το χορό της Λεβεντιάς και της Ανθρωπιάς της
Κρήτης, γιατί οι Αντρεωμένοι του Νησιού εμπνεύ-
σανε με το έργο τους τούτο το τραγούδι, τούτον
τον πυρρίχιο!

Νόμος της Κρήτης και Κληρονομιά, τούτο το α-
θάνατο τραγούδι της, χαρίζει και στην Μάχης του
το μεγαλείο, ένα μερίδιο αντάξιο και ανάλογο των

συγκλονιστικών και μοναδικών σελίδων της πρόσ-
φατης ιστορίας του Νησιού, που συνταράξαν την
Ανθρωπότητα όλη!

Και πρέπει να τα θάλει παράλληλα, όποιος σκεφτεί
να τα μελετήσει: Ριζιτικά τραγούδια για τη Μάχη
της Κρήτης, κι ενθύμια της, μαντινάδες και καθα-
γιασμένους χώρους της, για να βρει και ν' αξιολο-
γήσει τα γνωρίσματα που τα κάνουν αθάνατα: τη
συνέπεια δηλαδή και το ύφος, τη χαρακτηριστική
μορφολογία και τη λιτότητα, τη διαύγεια και την
συμμετρία, την πληρότητα και το ρυθμό, τα νοήμα-
τα και τα αισθήματα, το θάρρος και τη δύναμη, τα
στοιχεία μ' έναν λόγο που θα τοποθετούν στους
τετράψηλους ποιητικούς ορίζοντες, γιατί η μεγαλο-
ψυχία, η αγωνιστική διάθεση και η τόλμη τους, τα
φορτίζουν με δύναμη πρωτόγνωρη, μοναδική!

Η Κρητική λεβεντιά κι η χάρη τσ' αντρεωσύ-
νης είναι που θαράνουν το λόγο και τον σμιλεύ-
ουν στη σκέψη του μελετητή των. Να γιατί είναι α-
θάνατα!...

«Έτσι στάθηκεν η Κρήτη. Έτσι μεγάλωσε και
τράνεψε η Κρήτη. Έτσι θάσταξε κι απόμεινε η
Κρήτη κ' είναι σήμερα στα χέρια μας νοικοκυριά
και σόχωρο, Πατρίδα κι Ανθρωπιά, Κληρονομιά και
Δόξα...»²⁹

Έτσι νοιώθουμε κι εμείς την Κρήτη, μέσ' από
το μεγαλείο του Ριζιτικού Τραγουδιού της, του εμ-
πνευσμένου από την ιστορική Μάχη της, τη Μάχη
της Κρήτης, του 1941...

28. «Ανθολογία Λογοτεχνικών κειμένων έπους 1940-41» Επιμέλεια: Π. Πανα-
γιοπούης, Χ.Χ. σ. 250 κ.ε.

29. Μητροπολίτου Ειρηναίου Γαλανάκη: «Ο Χριστός σημάδεψε την Κρήτη»,
Αθήνα, 1969, σ. 127

1. Αιλιανού: «Ποικίλη Στοά».
2. Ακαδημίας Αθηνών: «Ελληνικά Δημοτικά Τραγούδια» -Εκλογή - Αθήναι, 1962, τομ. Α΄
3. Γαλανάκη Ειρηναίου, Μητροπολίτου Κισάμου-Σελίνου: «Ο Χριστός σημάδεψε την Κρήτη» Αθήνα, 1969.
4. «Ημερολόγιο Συλλόγου Παλ. Ρουματιανών», Αθήνα, 1980.
5. Καλιτσουνάκης Ι.-Καζαντζάκης Ν.-Κακριδής Ι.-Κουτουλάκης Κ: Έκθεση της Κεντρικής Επιτροπής Διαπιστώσεως Ωμοτήτων εν Κρήτη».-Ηράκλειο, 1983,-(Δήμος Ηρακλείου).
6. Παναγιωτούνη Π.: Ανθολογία Λογοτεχνικών Κειμένων έπους 1940-41», Αθήνα, Χ.Χ.
7. Παπαγρηγοράκη Ι.Ι.: «Κρητικά Ριζίτικα Τραγούδια», τομ. Α΄, Χανιά, 1957.
8. Περιοδικόν Πατριωτ. Ενώσεως Κυδωνίας: «Αρχείον της Μάχης της Κρήτης», Αλικιανός-Χανίων, 1983.
9. Σεφέρη Γιώργου: «Μέρες», τομ. Δ΄, Αθήνα, 1986.
10. Σαβοπούλου Μαίρης: «Κρητικοί Παλμοί», Αλεξάνδρεια, 1943. κ.α.

(Κεφάλαιο από το βιβλίο του συγγραφέα Σταματ. Α. Αποστολάκη «Η Μάχη της Κρήτης στο Δημοτικό Τραγούδι του Νησιού» που κυκλοφορεί από προχθές).

Από το βιβλίο: Αλ. Ψηλορείτη: «Η Μάχη της Κρήτης», σκίτσο Γ. Δήμου

Μαρτυρίες αυτοπτών αντιπάλων από τη μάχη της Κρήτης

Από το βιβλίο «Crete 1941, Eyewitnessed» Χατζηπατέρα-Φαφαλιού,
Εκδόσεις Ευσταθιάδη
Αποσπάσματα αφηγήσεων Μαχητών

Μεταφράζουν οι: ΡΟΥΛΑ ΒΟΥΡΑΚΗ - ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΒΕΖΟΝΙΑΡΑΚΗΣ

Ο ΦΡΑΪΜΠΕΡΓΚ ΗΞΕΡΕ...

... Υπάρχει και δεύτερη άποψη, κατά την οποία η μάχη της Κρήτης ήταν μοναδική.

Ήταν η πρώτη επιχείρηση που ο Βρετανός Διοικητής είχε στη διάθεσή του καινούργια και απέραντα πολύτιμη πηγή πληροφοριών γύρω από τον εχθρό. Η πηγή ήταν γνωστή σαν Ultra. Κωδικό όνομα συστήματος πληροφοριών αποκρυπτογράφησης υψηλού επιπέδου Γερμανικής ασύρματης επικοινωνίας.

Τα γερμανικά τηλεγραφήματα κρυπτογραφούνται από μια μηχανή ονομαζόμενη «αίνιγμα». Αλλά χάρις στην επιδεξιότητα Πολωνών συμμάχων ένα αντίτυπο αυτής της μηχανής διατέθηκε στους Βρετανούς. Κατά τη διάρκεια του γερμανοελληνικού πολέμου, αποκρυπτογραφημένα μηνύματα της Ultra έφθασαν στους Βρετανούς διοικητές στο πεδίο της μάχης για πρώτη φορά.

Ανάμεσα στους πρώτους παραλήπτες ήταν ο στρατηγός Φράϊμπεργκ, νεοζηλανδός αξ/κός, διοικητής των συμμαχικών δυνάμεων Κρήτης. Ο Φράϊμπεργκ επομένως, είχε ανεκτίμητης αξίας ενημέρωση πάνω στα σχέδια και τις προθέσεις των Γερμανών, αλλά κατά ειρωνεία της τύχης, αυτό ήταν η καταστροφή του

Το πρώτο πράγμα, που παρατήρησε, ο Φράϊμπεργκ όταν ήρθε στην Κρήτη, ήταν ότι το αεροδρόμιο του Μάλεμε ήταν ανεπαρκώς προστατευμένο. Αλλά σχεδόν αμέσως του ελέγχθη από τον στρατηγό Γουέιθελ, ανώτατο Διοικητή των δυνάμεων Μέσης Ανατολής, ότι θα έπαιρνε μηνύματα από τη νέα πηγή πληροφοριών Ultra, και ότι αυτό το κανάλι ήταν τόσο πολύτιμο και η ανάγκη να προστατέψει την πηγή του τόσο σπουδαία μακροπρόθεσμα, ώστε και μετά τη λήψη των πληροφοριών, δεν θά 'πρεπε ν' αλλάξει τη διάταξη των δυνάμεων του στην Κρήτη.

Ένα από τα πρώτα πράγματα που η Ultra του είπε, όταν οι αναφορές τους άρχισαν να φθάνουν, ήταν ότι το αεροδρόμιο Μάλεμε θα γινόταν ο κύριος γερμανικός στόχος στη δυτική Κρήτη. Αυτό ήταν τό-

σο λογικό, ώστε θα μπορούσε να το υποθέσει και μόνος του, χωρίς τη βοήθεια της Ultra. Αν δεν είχε πάρει πληροφορίες από την Ultra, θα είχε ενισχύσει το Μάλεμε, σαν μια απλή πράξη στρατιωτικής ευθυκρισίας. Αλλά άπαξ και είχε αρχίσει να παίρνει πληροφορίες από την Ultra, κατάλαβε, ότι οι αυστηρές εντολές που είχε λάβει από τον Γουέιθελ του απαγόρευαν να πράξει διαφορετικά.

Αυτή ήταν η ιστορία που είπε στο γυιό του, σημειώνοντάς τον Φράϊμπεργκ, στην επιθανάτια κλίνη του.

... Ο Φράϊμπεργκ επομένως εγνώριζε τον τόπο και το χρόνο της γερμανικής επίθεσης. Είχε ήδη κάμει τη διάταξη των δυνάμεων του και δεν του επιτρεπόταν να την αλλάξει. Έτσι δεν είχε να κάμει τίποτα, μέχρι να δει πώς θα εξελισσόταν η μάχη. Αλλά η μοιραία αδυναμία της αμυντικής του θέσης στο Μάλεμε παρέμενε και έπρεπε να μείνουν τα πράγματα όπως είχαν, για να μην υποπτευθούν οι Γερμανοί ότι το σχέδιο της επιχείρησής τους είχε γίνει γνωστό από πρωτότερα. Έτσι το αεροδρόμιο του Μάλεμε έπεσε σε γερμανικά χέρια.

Η ειρωνεία της ιστορίας είναι ότι οι Γερμανοί δεν εγνώριζαν τίποτα για την Ultra. Είχαν όμως υποπτευθεί ότι τα σχέδιά τους είχαν αρχίσει να γίνονται γνωστά στους Βρετανούς. Αυτό φάνηκε καθαρά από τις γερμανικές εκθέσεις μετά τον πόλεμο. Ένοιωθαν ότι τους περίμεναν ακριβώς στον τόπο και την ώρα όπου έπεσαν. Αλλά ουδέποτε υποπτεύθηκαν τον πραγματικό λόγο. Απέδιδαν τη βρετανική πρόγνωση, στη δεξιότητα των Ελλήνων πρακτόρων που εργάζονταν για τους Βρετανούς, στην Αθήνα. Ούτε ποτέ υποψιάστηκαν σε όλο τον πόλεμο ότι οι κωδικές τους είχαν σπάσει ...

Απόσπασμα από την Εισαγωγή του C. M. Woodhouse στο βιβλίο Crete 1941 - Eyewitnessed C. Hadjipateras - M. Falalios.

ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΜΕΤΑΞΥ ΕΧΘΡΩΝ

Human relations among enemies

Adolf Strauch, Germany

Μετά τη μάχη της Κρήτης ορίστηκα να φρουρώ ένα στρατόπεδο με Νεοζηλανδούς και Αυστραλούς στρατιώτες. Ένας Νεοζηλανδός και ένας Αυστραλός ορίστηκαν να με βοηθήσουν στη διεκπεραίωση μιάς σειράς μικρούποθέσεων που αφορούσαν τη ζωή στο στρατόπεδο. Στα πλαίσια της συνεργασίας αυτής, οι δύο βοηθοί μου και εγώ περάσαμε ατέλειωτες ώρες μαζί. Τρώγαμε, καπνίζαμε και πίναμε μαζί, λες και ή-

μασαν συμπολεμιστές. Με λίγα λόγια αναπτύχθηκε ανάμεσά μας μια αρμονική σχέση φιλίας, που μας οδήγησε τελικά στο να ανταλλάξουμε διευθύνσεις υποσχόμενοι να διατηρήσουμε επαφή και μετά το τέλος του πολέμου.

Δυστυχώς όταν ήμουν φυλακισμένος στην περιοχή Wesel στις 24 Μαρτίου 1945 μου άρπαξαν τις διευθύνσεις αυτές.

ΤΟ ΑΚΑΜΠΤΟ ΠΝΕΥΜΑ ΤΩΝ ΚΡΗΤΙΚΩΝ

«The indomitable spirit of Cretans»

By Rex Webb, England

Όταν μας αιχμαλώτισαν, βρισκόμουν στις Καλύβες, στο νοσοκομείο, που είχε στηθεί πρόχειρα στο χώρο ενός σχολείου. Οι Γερμανοί στρατιώτες εκτελούσαν απλά διαταγές ανωτέρων τους και δεν έδειξαν απέναντί μας ιδιαίτερη εχθρική διάθεση, κάτι άλλωστε που συμβαίνει σε ανάλογες περιπτώσεις μεταξύ αντιπάλων στρατιωτών. Η σθεναρή αντίσταση των Κρητικών είχε αποτελεσμα την καθυστέρηση των γερμανικών επιχειρήσεων και τις μεγάλες απώλειές τους. Έτσι η

οργάνωση στο στρατόπεδο ήταν κάπως χαλαρή. Οι κάτοικοι των Καλυβών μοιράζονταν μαζί μας το φαγητό τους και αναμφίβολα έσωσαν τη ζωή αρκετών από μας, που ήταν άσχημα πληγωμένοι και εξαντλημένοι.

Εκείνο που με συγκίνησε περισσότερο εκείνο τον καιρό, ήταν το άκαμπτο πνεύμα της Κρήτης, η ευγένεια, η καλοσύνη, η αδελφικότητα όλων, των ανθρώπων, με τους οποίους ήρθαμε σε επαφή...

ΠΟΙΟΣ ΜΠΟΡΕΙ ΠΟΤΕ ΝΑ ΤΟΥΣ ΞΕΧΑΣΕΙ

«Who can ever forget them?»

Patrick Leigh Fermor

....Παρόλο που οι μεγάλες τραγωδίες ήταν πιά θέμα σχεδόν καθημερινό στην Κρήτη, η αποθάρρυνση και η απελπισία δεν είχαν καμιά θέση στην ψυχή των Κρητικών, και το γεγονός αυτό μας άφησε ομολογουμένως κατάπληκτους. Η αποφασιστικότητα των Κρητικών και η πεποίθηση, πως μιά μέρα θα κατακτούσαμε μαζί τη νίκη ενέπνευσε τον κοινό μας αγώνα. Τα Κρητικά βουνά είχαν γεμίσει από περιπλανώμενους στρατιώτες, Αυστραλούς, Νεοζηλανδούς

και Βρετανούς, που κρύβονταν και τρέφονταν από τους Κρητικούς με θανάσιμο κίνδυνο, λές και όλοι αυτοί οι ξένοι, που είχαν έρθει από τόσο μακριά να πολεμήσουν στον κοινό μας αγώνα, χύνοντας το αίμα τους, ήταν δικοί σας γιοι. Γνωρίζαμε, ότι όλοι εμείς, οι σύμμαχοί σας, δε ρισκάραμε τίποτα περισσότερο από τη ζωή μας, όπως πρέπει να κάνουν οι στρατιώτες στον πόλεμο. Ενώ οι Έλληνες που βοήθησαν τους άνδρες μας τόσο γενναίως και θαρραλέα, δια-

κινδύνευαν όχι μόνο τη δική τους ζωή, αλλά και τη ζωή των οικογενειών τους και την πραγματική ύπαρξη ολόκληρων χωριών.

Ποιός λοιπόν απ' όλους εμάς εδώ που είχε συμμετοχή σε κείνα τα γεγονότα, μπορεί ποτέ να τους ξεχάσει αυτούς;

Τις μακρές πορείες μέσα στη νύχτα, την αναμονή των πλοίων σε ερημικούς όρμους, τα ξενύχτια στο οροπέδιο περιμένοντας όπλα και άλλες προμήθειες να πέσουν από τον ουρανό, τις επαφές με τα δίκτυα πληροφοριών στις πόλεις, τις υποβρύχιες αποστολές για καταστροφή εχθρικών στόχων, τις πτήσεις εχθρικών αεροπλάνων που ξύριζαν τα βουνά, την επιχείρηση θαλασσινού σαμποτάζ στο λιμάνι Ηρακλείου, τις μυστικές καθόδους στις παραλίες των χωριών, όπου μας προφύλασσαν από τη σύλληψή, τη συναδελφότητα στους καιρούς της κρίσης, τις επικινδυνότερες αποστολές που αναλάβαμε μαζί;

Εκατοντάδες σπηλιές αποτέλεσαν τις εναλλασόμενες κατοικίες μας στα Κρητικά βουνά, με κυρίαρχες τις οροσειρές Ίδη, Κέδρος, και Λευκά Όρη. Μέσα σε αποκλεισμένες από το χιόνι

σπηλιές, μέσα σε στρούγγες, σαν αετοφωλιές, ανάμεσα σε άγριους θράχους, αρχίσαμε σιγά σιγά να θεωρούμαστε, μέλη της Κρητικής οικογένειας.

Οι ζωές μας εξαρτώνταν από την καλοσύνη και την τόλμη των βοσκών, ανάμεσα στους οποίους ζούσαμε, των χωρικών και ιερέων, των δασκάλων στα κάτω χωριά, και όλων των οικογενειών των. Ντυμένοι με στιβάνια, κρητικό καπότο και κρουστώ κεφαλομάντηλο, προσπαθήσαμε να γίνουμε Κρητικοί, και, σχεδόν το κατορθώσαμε.

Οι ιδέες αλλάζουν, οι άνθρωποι πεθαίνουν και με τον καιρό, όλα τα μνημεία χάνουν την αξία τους, αλλά ίσως κάτι αδιάφθορο θα επιζεί: Το πνεύμα που ενέπνευσε τους κατοίκους αυτού του νησιού. Κάτι ακαθόριστο, ευγενές και πηγαίο, κάτι λαμπερό και καθάριο, σαν τον αέρα και το φως, που λάμπει στα βουνά της Κρήτης.

Από μία ομιλία του, στην 40η επέτειο της Μάχης της Κρήτης στις 25-5-81 στην Κρήτη

ΑΝΑΜΝΗΣΕΙΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ... ΑΛΛΗ ΟΧΘΗ

Ο πρώτος που θα πήδουσε ήταν ένας ταγματάρχης, διηγείται ένας αλεξιπτωτιστής από το Ντόρτμουντ, ένας εύθυμος εικοσάχρονος αγγελιοφόρος. Εγώ πήδησα έκτος, μετά από το σάλπιγκτή του λόχου. Μπορώ ακόμα να τον δω καθαρά μπροστά μου να προχωρεί προς την πόρτα με το πλήρες φορτίο του πάνω του, να κρατά στο αρι-

στερό του χέρι το σημάδι αναγνώρισης για τα αεροπλάνα και τον αναπνευστήρα, ενώ η σάλπιγκα ταλαντευόταν πέρα - δώθε κρεμασμένη απ' το λαιμό του. Σε λίγα δευτερόλεπτα πήδησε, ενώ εγώ πήδησα κατόπιν του ακολουθώντας τον σαν στούκας. Το αλεξιπτωτό μου δεν είχε ακόμη ανοίξει, όταν άκουσα τη σάλπιγγα να ηχεί πολύ-

Ένας ακούσιος συνεργάτης του εχθρού.

πολύ κοντά μου το γνώριμο σάλπισμα: Πα-τα-τό-σου-πα, πα-τα-τό-σου-πα, ο-λη-μέ-ρα πα-τα-τό-σου-πααα!

Έκανα στροφή στη ζώνη μου και είδα τον Έρνστ το σαλπικτή να πετά μπροστά μου, με το κεφάλι του γεμμένο ελαφρά πίσω και τη σάλπιγα του στα χείλη, σφιχτά κρατώντας και το σημάδι αναγνώρισης για τα αεροπλάνα.

Από την κατάπληξή μου, παρ' ολίγο να ξεχάσω και πτώση και προσγείωση. Κατάφερα σε κλάσμα δευτερολέπτου να ενώσω τα πόδια μου γιατί, μην ξεχνάμε, πέφτει κανείς με ταχύτητα 4 μέτρα το δευτερόλεπτο όταν πηδά, παρ' όλο που υπάρχουν αλεξιπτώτο, και όταν κανείς έχει ξεχάσει να κλείσει να πόδια του, τότε ... «ελθέτω η βασιλεία σου!».

Έκανα λοιπόν μιά ανώμαλη προσγείωση και είπα «Αμήν». Πέταξα τη ζώνη του αλεξιπτώτου αμέσως και έριξα μιά ματιά τριγύρω να δω τι γίνεται. Δίπλα μου στεκόταν ένας γάιδαρος δεμένος με το σαμάρι του παραδίπλα. Ο διοικητής μας είχε πεί, πριν ξεκινήσουμε, να ψάξουμε για ζώα, που θα μπορούσαν να μεταφέρουν φορτία.

Έρποντας σύρθηκα ως εκ τούτου προς τον αδελφόν γάιδαρο και του είπα: «Ακολουθεί μοι εν ονόματι του Νόμου» και τον καθάλιεψα.

Είχαμε κάνει μόλις είκοσι βήματα, όταν έπεσα. Τότε εστερέωσα το σαμάρι. Γρήγορα βρήκαμε ένα κοντέινερ με όπλα. Πήρα ένα και τα άλλα τα φόρτωσα στο φίλο μου. Συνάντησα τραυματισμένους συντρόφους και τους έβαλα επιδέσμους. Σε λίγο βρήκα την ομάδα μου.

Kurt Paull, VON SERBIEN BIS KRETA
Από το βιβλίο CRETE 1941, EYEWITNESSED
των C. Hadjipateras και M. Fafallos

Το κομμάτι αυτό μεταφράζεται και δημοσιεύεται σαν φόρος συμπάθειας προς εκείνους τους νέους της άλλης πλευράς, που υπήρξαν αθώοι στον ένα βαθμό ή τον άλλο, εκείνους που ήταν μαθητόπουλα με κοντά παντελόνια, όταν επικράτησε ο ναζισμός στην πατρίδα τους και τους πήρε η λ α ί λ α π α - πριν ακόμα χάσουν το χιούμορ τους - και τους κρέμασε στον αέρα από τον ιμάντα ενός αλεξιπτώτου.

Ο μεταφραστής ΔΗΜ. ΒΕΖΟΝΙΑΡΑΚΗΣ

.....

Η Λεβεντοκατερίνη

Απόσπασμα από το βιβλίο της E. Fourtouni: GREEK WOMEN IN RESISTANCE
βασισμένο σε διηγήσεις της Α. Κοκοβλή

Ζεί στη μνήμη των συγκαιρινών της - όσων ζουν ακόμη - και η ιστορία της, παραδομένη από στόμα σε στόμα, εξάπτει τη φαντασία και εμπνέει τους νεώτερους. Ονομαζόταν Λεβεντοκατερίνη και ζούσε στο χωριό Φουρνές κοντά στα Χανιά.

Ο Φουρνές βρίσκεται - για όσους δεν είναι ντόπιοι - στην άκρη μιάς εύφορης κοιλάδας ανάμεσα σε χαμηλούς ήμερους λόφους. Η γή είναι παχιά, ποτισμένη από πολλές πηγές, πηγάδια και ρυάκια. Οι άνθρωποι είναι εργατικοί και έχουν μετατρέψει τη γή τους σε ένα κήπο αφθονίας για όλες τις εποχές.

Ο Φουρνές όπως και τα γύρω χωριά, είναι πάντα όμορφος, όμως, ιδιαίτερα την Άνοιξη, είναι έξοχος, λάμπει. Οι λόφοι είναι πράσινοι τότε, διάσπαρτοι από ανθισμένους θάμνους κάθε χρώματος. Τα λιβάδια είναι γεμάτα με θαλερό τριφύλλι και δάση ολόκληρα από πορτοκαλιές και λεμονιές βουίζουν φορτωμένα με μέλισσες που τρυγούν το νέκταρ από τους μυρωδάτους ανθούς.

20 Μαΐου 1941: Ολόκληρη η κοιλάδα είναι ένας ύμνος προς τη ζωή. Η Κρήτη όμως, το τελευταίο κομμάτι ελληνικής γης που απομένει ελεύθερο, ετοιμάζεται να πεθάνει.

Οι άνθρωποι της αρματώνονται και περιμένουν. Και δεν χρειάζεται να περιμένουν πολύ. Ένα μαύρο σύννεφο σκιάζει το γαλανό ουρανό εκείνης της λαμπερής μαγιάτικης μέρας. Το σύννεφο απλώνεται πάνω στους πράσινους λόφους, στα λιβάδια με το τριφύλλι, στα πορτοκαλοδάση του Φουρνέ. Ο Μαγιάτικος ήλιος χλωμιάζει καθώς τα αεροπλάνα του Χίτλερ, σαν τεράστια σαρκοβόρα πουλιά, κατεβαίνουν στη γή μας.

Η Κατερίνη, 29 ετών, χήρα πολέμου, μητέρα δύο παιδιών, είναι στο πόδι πριν από την αυγή. Είναι μόνη της. Τα παιδιά της κρύβονται σε ένα σπήλαιο στο λαγκάδι μαζί με τα υπόλοιπα παιδιά, γυναίκες και γέροντες του χωριού. Ακούγονται του-

φεκιάς. Η Κατερίνη ανοίγει το παράθυρο. Η ευωδιά των πορτοκαλανθών ανακατεμένη με μπαρουτόσκονη χυμά στο αίμα της. Φόβος ανακατεμένος με μιά παράξενη έξαψη, μιά ανατριχίλα πρωτόγνωρη της γραπώνει την καρδιά. Το σπίτι δεν την χωρεί. Η Κατερίνη νιώθει πως πρέπει να βρεθεί «εκεί». Πετά κάτω το μαύρο τσεμπέρι, κάνει το σταυρό της και θάζει στο κεφάλι της ένα άλλο, χτυπητό κίτρινο με μπλέ κρόσια. Γεμίζει μετά ένα θουριάκι με τροφή και θγαίνει απ' την πόρτα της.

Οι χωριανοί μερμηδίζουν έξω από το σπήλαιο. Τα παιδιά της τρέχουν στις ανοιχτές της αγκάλες. Φιλά τα τρομοκρατημένα, κοκκινισμένα τους μάτια, σκουπίζει τις μύτες τους, χτενίζει τα μαλλιά τους.

«Μείνε με τους γιούς σου, κόρη μου, όλη νύχτα κλαίγανε» της μουρμουρίζει ένας γέρος.

Το μάτι της πέφτει στο παλιό τουφέκι που κρέμεται στο γυρτό του ώμο. Κάτι σκιρτά μέσα της. Όχι, δεν μπορεί να μείνει. Πρέπει να κατέβει από το λόφο, στα χαμηλά, εκεί που γίνεται η μάχη. Αλλά αυτή τη φορά πρέπει να φέρει κάτι παραπάνω από τροφή.

«Παππού, δώσ' μου το τουφέκι σου» ψιθυρίζει δειλά. Μιά άγρια ματιά από το γέρο την καρφώνει. Ο γέρος σφίγγει το τουφέκι του τώρα πιά πολύ. Αυτό που άκουσε είναι πέρα από κάθε φαντασία να εγκαταλείψει το τουφέκι του; το σύντροφό του τώρα και εβδομήντα πέντε χρόνια; αυτή τη ζωντανή προέκταση του χεριού του;

«Δώσ' μου το, θα το τιμήσω», κάνει αυτή πάλι, δυνατότερα.

Ο γέρος τη λοξοκοιτάζει.

«Δώσ' της το παππού, δώσ' το εκεί που χρειάζεται» τον παρακινούν οι γυναίκες.

«Είναι αμαρτία να μένει άχρηστο. Η Κατερίνη το αξίζει».

Ο γέρος χαμηλώνει τον ώμο του και αφήνει αργά το τουφέκι να γλιστρήσει. Ένα δάκρυ κυλά απ' τα μισότυφλα μάτια του.

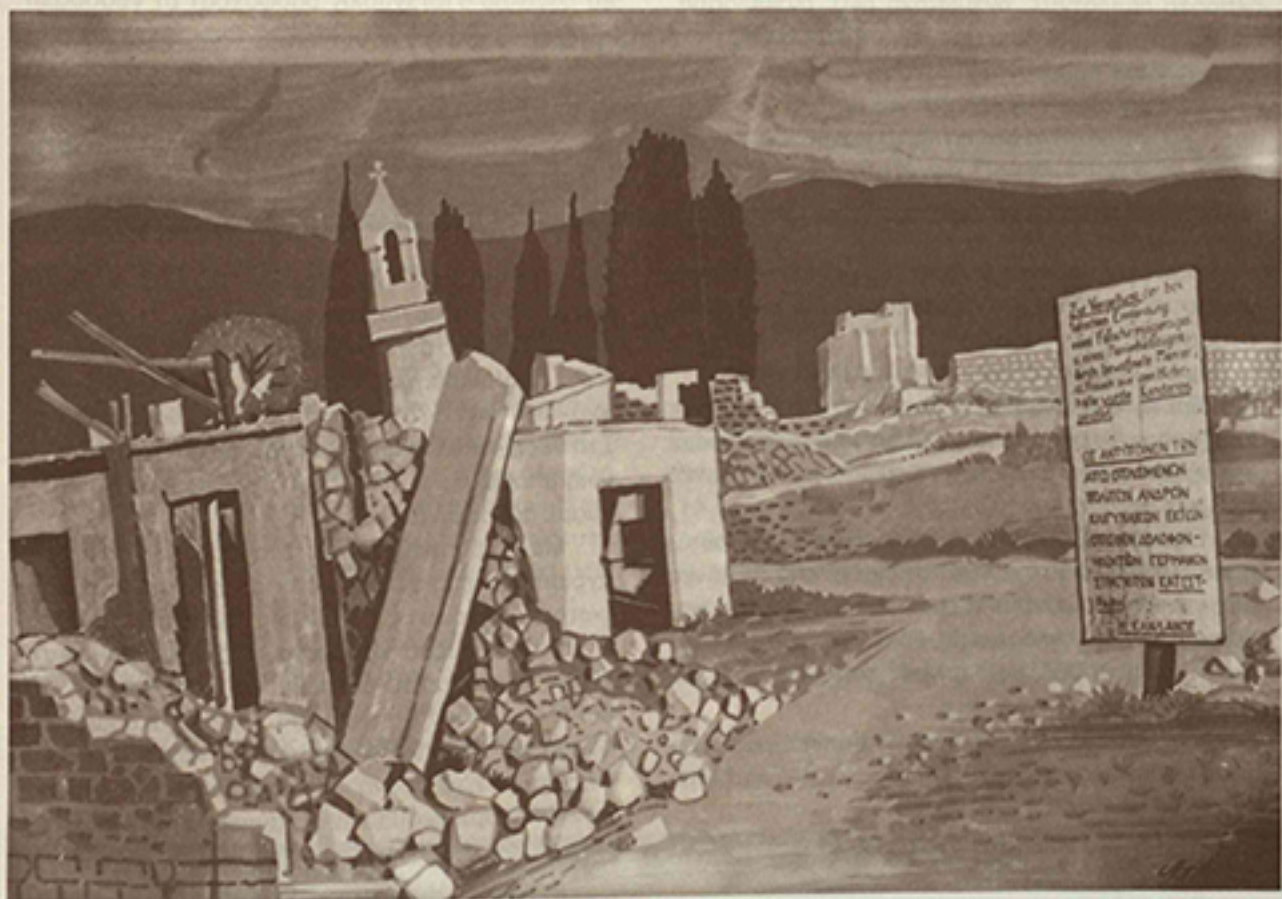
«Πάρ' το, Λεβεντοκατερίνη, παρ' το, για τη λευτεριά, για το νησί μας. Καλά να το δουλέψεις».

Η Λεβεντοκατερίνη παίρνει θέση δίπλα στους άντρες, στη γέφυρα, μαζεύει το φουστάνι της ως τα γόνατα, διαλέγει μιά τρύπα στον τοίχο, σημαδεύει και αρχίζει να ρίχνει.

Μετάφραση από το Αγγλικό: ΔΗ.ΒΕ.

Η Λεβεντοκατερίνη, 5 χρόνια μετά τη μάχη της Κρήτης, συνομιλεί με το Ν. Καζαντζάκη. Αριστερά η μητέρα της.

Έργο του χοράκτη Α. Τάσσου «Ο αφανισμός της Καντάνου»

«Φωνή και κλάημαν άκουσα στή Κάντανος τον κάμπο
σε ποιά μεριά τη Κάντανος, σε ποιά μεριά του κάμπου;
Στ' Ανισαράκι κλαίγανε τσι γιους των οι μανάδες
κλαίνε και στον Κουφαλωτό τσ' άντρες των οι γυναίκες
που των αφήκαν ορφανά».

ΔΥΟ ΣΕΛΙΔΕΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΙΣΒΟΛΗ ΤΩΝ ΓΕΡΜΑΝΩΝ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ

(Μάιος - Ιούνιος 1941)

ΒΙΚΤΩΡΙΑΣ ΘΕΟΔΩΡΟΥ

Φάνηκαν να πετούν τόσο χαμηλά και με τέτοια αποκοτιά τα παράξενα αεροσκάφη, που οι χωρικοί σταματούσαν και φώναζαν:

— Αμερικάνικά ' ναι, Αμερικάνικά!

Εμείς τα παιδιά που μεθυσμένα πριν δυο μήνες τρέχαμε να χτυπήσουμε τις καμπάνες γιατί πήραμε την Κορυτσά και το Τεπελένι, τοιμαζόμαστε για νέα πανηγύρια...

Είχαμε μαζευτεί στο χωριό κάμποσα Χανιωτόπουλα - κλειστά τα σχολεία - σταλμένα από τις μάνες μας για να γλυτώσουμε τους βομβαρδισμούς και την πείνα. Εκεί, θέλοντας και μη, βοηθούσαμε στο λιομάζωμα και στις πολλές δουλειές του χωραφιού, τις τυραγνισμένες θειάδες μας.

— Δεν είναι Αμερικάνικά! είπα γιατί είδα τους ασπρόμαυρους σταυρούς ζωγραφισμένους στην κοιλιά τους.

— Είναι γερμανικά αεροπλάνα - έτσι τα χε κι η εφημερίδα -.

Πριν τελειώσω το λόγο μου ο αγέρας γέμισε πολυβολισμούς, καπνούς και φωνές πανικού. Ο μαγιάτικος ουρανός σκοτεινίασε. Μαύρες και σταχτιές ακρίδες, βροντές και κρότοι πολέμου.

Βόρεια, προς τον κόλπο της Κισάμου πελώρια αεροσκάφη άφηναν χιλιάδες άσπρα μανιτάρια που άστραφταν στον ήλιο. Ήταν οι αλεξιπτωτιστές. Εισβολείς ακατανίκητοι έπεφταν για να καταλάβουν το άπαρτο νησί.

Από το πανωχώρι ακούστηκαν οι βροντερές φωνές των μεσόκοπτων και των γερόντων, η χλαλοή μιας κεραυνοβόλας, αυθόρμητης αντίστασης. Τρέχανε ξαναμμένοι, ξεθάβανε κρυμμένα όπλα, ξεκρεμούσαν τους τσιφτεδες του κυνηγιού, αρπούσαν τσεκούρια, μάχαιρες βοηθούμενοι από τις γυναίκες και ροβολούσανε τα καλντερίμια. Πιο κάτω συναντούσαν κι άλλους ξεσηκωμένους. Αψήφιστα πήγαιναν να πολεμήσουν τους Γερμανούς...

Ο ουρανός έριχνε φωτιά, σπίζιζαν οι πέτρες. Έπρεπε να φύγουμε από τα χωριά που δεν απείχαν πολύ από τον κάμπο κι είχαν αμαξιτό δρόμο. Πήραμε τον ανήφορο προς τη χαλέπα του Αγίου Θωμά, γυρέ-

ψαμε τις σπηλιές των αγριμιών. Περπατούσαμε τη νύχτα από τα μονοπάτια των βοσκών. Η θεία μου, κουβαλώντας στην αγκαλιά το μωρό της, τραβώντας άλλα δυο μικρά, μας πήγε προς τα «κόκκινα γκρεμνά» στα πιο απάτητα μέρη, στο Τοπολιανό φαράγγι. Στη θέση «σκυλόγκρεμνο» ήταν μια σπηλιά με τριγωνική μπάσια πολύ καλά ασφαλισμένη. Εκεί θα καταλύαμε προσωρινά.

Μόλις μπήκαμε μέσα, ένα σμήνος ξυπνημένα αγριοπερίστερα φτερούγισαν και χάθηκαν στο μισόφωτο. Κακός ο καιρός. Ο πόλεμος παραβίαζε τη φύση.

Νύχτα - μέρα κρυμμένοι ανάμεσα στους στεγνούς σταλαγμίτες βλέπαμε τις φωτοβολίδες, τις φωτιές και τους καπνούς της Μάχης, ακούαμε τον θόμβο των αεροπλάνων, τις θόμβες που σκούσαν και αντηχούσαν τα βουνά, το κροτάλισμα των πυροβόλων. Βλέπαμε ακόμα την ανταύγεια από την κόλαση του Μάλεμε.

Η Κρήτη φλέγονταν και πάλευε από ένστικτο και παράδοση μη λογαριάζοντας τον τρομερό εξοπλισμό του Γερμανού εισβολέα. Πάλευε απελπισμένα. Τ' αεροπλάνα πετούσαν ξυστά στο γκρεμνό και πολυβολούσαν κάθε μορφή ζωής. Η σπηλιά μας έτρεμε από τα κλάματα των παιδιών. Εμείς τα μεγαλύτερα είχαμε χάσει τη μιλιά μας. Βλέπαμε μόνο και μετρούσαμε τις εκρήξεις.

Η δίψα μας ανάγκασε να πάμε για νερό. Με στέλνουν στο απέναντι χωριό στην πηγάδα μαζί με τα ξαδέρφια μου, να γεμίσουμε τις λαίνες, να φέρουμε και παξιμάδι.

Φορούσα τ' άσπρο μου υφαντό φουστανάκι και πήγαινα σαν αγερίκο μέσα στα ψηλά στάχυα. Ένα ελικόπτερο φάνηκε αιφνίδια. Πετούσε χαμηλά πάνω από το μετόχι και γάζωνε με το μυδράλιο.

Έπεσα στη γη. Άκουα τους χτύπους της καρδιάς μου. Δεν ήξερα αν ήμουν ζωντανή. Έπρεπε να φύγουμε, να βρούμε άλλο καταφύγιο, εδώ σίγουρα μας είδαν.

Σηκωθήκαμε με την αυγή κι αφήσαμε τη σπηλιά. Καθώς ανεβαίναμε την πλαγιά βλέπαμε αντίκρυ τους Γερμανούς να περνούν τον αυτοκινητόδρομο πράσι-

νοι, σαν κάμπιες πεύκου στη γραμμή. Είχαν καταλάβει την κοιλάδα του Τυφλού και κατευθύνονταν προς τα Εννιά Χωριά.

Στο Τοπολιανό φαράγγι τους περίμενε τουφεκίδι. Οι χωριανοί που ενεδρεύανε στη σήραγγα τους υποδέχονταν με τα λιανοτούφεκα. Η θέση τους ήταν πλεονεκτική. Από αλλού δεν υπήρχε δρόμος για να περάσουν τα τροχοφόρα. Ακούγεται ο σάλαγος της Μάχης. Ριπές από πολυβόλα μας φτάνουν και μας ρίχνουν στη γη. Τα μικρά κλαίνε γοερά.

Πιο πάνω προς την πλαγιά που φαίνεται η Μαλάθυρος συναντούμε κι άλλους πρόσφυγες.

— «Έπεσε το Καστέλλι» μας λένε.

— Κρατάει ακόμα το Μάλεμε - κι άλλοι από πιο ψηλά - — «Έπεσε το Μάλεμε! Οι Γερμανοί μπαίνουν στην πόλη των Χανιών»!

Παίρνουμε το δρόμο της επιστροφής. Δέκα μέρες στις χαλέπες και στις σπηλιές μας έχουν εξαντλήσει. Αποφασισμένοι πάμε για το χωριό. Οι μαχητές γυρίζουν ματωμένοι, κάθιδροι, θουβοί. Ο θείος μου έχει κρύψει στον κόρφο του ένα ολομέταξο άσπρο αλεξιπτωτο. Θαυμάζουμε τη δαιμονική του ομορφιά. Είναι σαν ένα φαρμακερό λουλούδι που θέλησε να φυτρώσει στη γη μας, που κρύβει μέσα του τη σκλαβιά και το θάνατο.

Η κατάληψη ολοκληρώθηκε. Οι Γερμανοί διατάζουν να γυρίσει ο πληθυσμός στην πόλη. Φεύγουμε για τα Χανιά - σαρανταοκτώ χιλιόμετρα με τα πόδια. Περπατούμε από τα χαράματα ως το θράδυ.

Στο δρόμο οι εξαγριωμένοι από το αίμα Γερμανοί

με τις μοτοσυκλέτες ουρλιάζουν και πέφτουν πάνω μας με λύσσα: «Να φύγουνε από το δρόμο οι άμαχοι»!

Πηγαίνουμε από τα λιόφυτα και τα σπαρτά. Τ' αγκάθια μας ξεσκίζουν τα γυμνά πόδια. Άταφα πτώματα, τεντωμένα κάτω από τις πορτοκαλιές, οχήματα που καπνίζουν ακόμα καταστρεμμένα, σπίτια βομβαρδισμένα, ζώα σκοτωμένα. Συντρίμια αεροπλάνων, οχυρά που καίονται, μισοθαμμένα κορμιά και μέλη. Τα μάτια μου γεμίζουν τρόμο και φρίκη. Δε θέλω να βλέπω, μα το απαίσιο θέαμα με διαπερνά. Μου εξασφαλίζει εφιάλτες για όλη μου τη ζωή...

Φτάνουμε στα Χανιά. Περνάμε από τους Αγίους Αποστόλους όπου το στρατόπεδο των αιχμαλώτων. Μέσα στο λιοπύρι του Ιούνη ελεεινοί κι αγνώριστοι οι περήφανοι σύμμαχοί μας απλώνουν τα χέρια προς τα συρματοπλέγματα και ζητιανεύουν νερό, ψωμί και τσιγάρο.

Νεοζηλανδοί, Αυστραλοί, Ινδοί και γνήσιοι Άγγλοι. Οι γυναίκες και τα παιδιά, που περνούν, κλαίνε. Πετάω το παξιμάδι μου προς τα σύρματα. Πετάω και τα φρούτα που η στοργική μου θεία μου 'δωσε για το δρόμο. Πετάμε ό,τι μαζέψαμε από το χωριό με μόχθο. Οι Γερμανοί πυροβολούν στον αέρα. Απειλούν πως θα μας συλλάβουν, θα μας σκοτώσουν. Ο οίκτος μας για τους αιχμάλωτους μας κάνει να ξεχνούμε πως κι εμείς οι ίδιοι κι ολόκληρη η χώρα μας είμαστε πια κατακτημένοι και σκλάβοι.

Αθήνα 1960

Οι Αυστραλοί υποδέχονται τους αλεξιπτωτιστές στο Ρέθυμνο.
Από το βιβλίο του Μ. Πολιουδάκη «Η μάχη της Κρήτης στο Ρέθυμνο».

ΜΕΡΕΣ ΠΟΛΕΜΟΥ

Ο ΧΟΡΟΣ

Πολλά μιλέτια είχαν πατήσει ως τότε το νησί.
Κατακτητές, κουρσάροι, που 'χαν έρθει όλοι τους
απ' τη θάλασσα. Μα τούτη τη φορά ο οχτρός έμελλε
να 'ρθει απ' τον ουρανό.

Ο ΠΟΙΗΤΗΣ

Δεν ήταν διαβατάρικά πουλιά,
χαιρετισμός στην άνοιξη,
αυτό που φάνηκε στον ουρανό
'κείνο το πρωινό του Μάη.
'Ήταν απαίσια όρνεα, μηχανές,
που ούρλιαζαν, καθώς επάνω μας ξερνούσαν
σίδηρο, φωτιά και όλεθρο.
Δεν ήταν άσπρα πουπουλένια σύγνεφα,
που αρμένιζαν αμέριμνα
στο γαλανό μαγιάτικο ουρανό.
'Ήταν πελώρια σάβανα,
σύνεργα του θανάτου, που κατέβαινε
αργά, αργά, στη γή.

Κι αυτοί που ζούσαν στο νησί και τ' αγαπούσαν,
άντρες, γυναίκες και παιδιά,
επολεμούσαν τον καινούργιο σιδερένιο οχτρό
με ξύλα, πέτρες και τουφέκια
μπαρουτοκαπνισμένα απ' άλλες εποχές.
Μα πρώτ' απ' όλα επολεμούσαν τον οχτρό
με τα δόντια τους και την ψυχή τους.

Ο ΧΟΡΟΣ

Πολλά μιλέτια επατήσαν το νησί. Κατακτητές,
κουρσάροι που 'ρθαν, άλλοι από τη θάλασσα κι
άλλοι από τον ουρανό. Επήραν θιός, σοδειές κι
αμέτρητες ζωές. Μα ένα δεν εμπόρεσαν να πάρουν:
Την ψυχή αυτών που ζούσαν στο νησί και τ'
αγαπούσαν, και για πρόσορισμό τους είχαν να φυλάνε
Ψηλορείτες!

ΑΝΤΩΝΗΣ ΜΑΘΙΟΥΔΑΚΗΣ

ΟΙ ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΤΗΣ ΜΑΧΗΣ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

ΖΩΗΣ ΜΗΤΣΟΤΑΚΗ

ΠΡΟΕΔΡΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ ΕΛΛΗΝΙΔΩΝ ΧΑΝΙΩΝ

Τρίτη 20 Μαΐου 1941

Οι καμπάνες των εκκλησιών σημαίνουν άρρυθμα κι άγρια εκείνο το Μαγιάτικο πρωινό. Οι σειρήνες ουρλιάζουν. Ο ανοιξιάτικος ουρανός μαυρίζει. Ο ήλιος της Κρήτης σκοτεινιάζει. Τα μαύρα -κακά πουλιά- όρμησαν να κατασπαράξουν το νησί. Ο κόσμος τρομαγμένος τρέχει στα καταφύγια.

Βομβαρδισμός! Οι Γερμανοί στην Κρήτη!

Ο πόλεμος έφθασε ως εδώ.

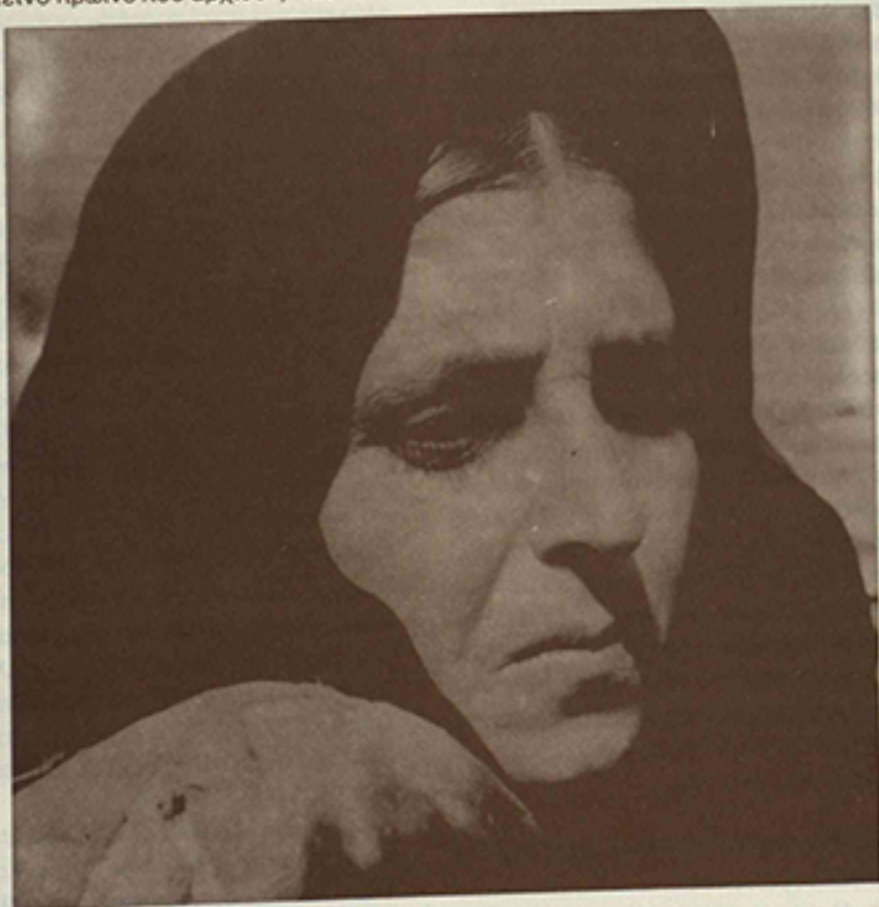
«Χίτλερ, να μην το καυχηθείς πως πάτησες την Κρήτη.

Ξαρμάτωτη την ηύρικες κι έλειπαν τα παιδιά της, στα ξένα πολεμούσανε πάνω στην Αλβανία...»

Το φοβερό εκείνο πρωινό που άρχισε η -πιο τολ-

μηρή και αμείλικτη ως τότε Γερμανική επίθεση-, η Κρήτη ήταν πράγματι «ξαρμάτωτη». Τα όπλα των Κρητικών είχαν ενισχύσει τον Ελληνικό Στρατό. Η Μερραρχία τους στην Τρεμπεσίνα έγραφε χρυσές σελίδες. Λίγες χιλιάδες αγύμναστοι κληρωτοί έμεναν στο νησί, γέροι, παιδιά και γυναίκες.

Για άλλη μια φορά στην ιστορία οι γυναίκες θρέθηκαν στις άδειες θέσεις πούχαν αφήσει οι άνδρες τους, οι αδελφοί τους, οι πατεράδες τους. Με μοναδικό όπλο την ψυχή τους. Κι απέναντί τους, την πιο φοβερή πολεμική μηχανή του παγκοσμίου πολέμου: Την 7η Αερομεταφερόμενη Μερραρχία Αλεξιπρωτών. Το άνθος των Γερμανικών Ενόπλων Δυνάμεων. «την αιχμήν της ναζιστικής λόγχης», όπως την απο-

Οι γυναίκες της Κρήτης. Ατίμητο στήριγμα του αγώνα

κάλεσε ο Τσώρτσιλ.

Το φαντασμαγορικό θέαμα με τις χιλιάδες ομπρέλες που σκέπαζαν τον Κρητικό ουρανό ήταν μια επίδειξη στρατιωτικής δυνάμεως, που από καιρό «περίμενε το σύνθημα δράσης».

Η απόφαση του Χίτλερ ήταν να καταλάβει το νησί σε λίγες ώρες.

Η ιστορία όμως αναγκάστηκε να σταματήσει πάνω από το φλογισμένο νησί. Να γυρίσει σελίδα και να γράψει με μεγάλα γράμματα: ΜΑΧΗ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ.

Πολλές από τις σελίδες της ιστορίας αυτής έγραψαν γυναίκες. Θάνατι παράλειψη να μην σταθούμε σε μερικές απ' αυτές τις ματωμένες σελίδες που έγραψαν οι γυναίκες. Είναι αδύνατον να χωρέσουν σ' ένα σημείωμα. Ένα σημείωμα που δε ζητά ιστορική θέση. Είναι μόνο ένα αφιέρωμα στη συμμετοχή της γυναίκας της Κρήτης στη Μάχη της Κρήτης. Στις χρυσές σελίδες της ιστορίας της Κρήτης.

Μια σελίδα με την υπογραφή ενός από τις χιλιάδες αλεξιπτωτιστές που έπεσαν εκείνο το φοβερό ανοιxiάτικο πρωινό στην Κρήτη. Πολλά χρόνια μετά ο αλεξιπτωτιστής σύμφωνα με Χανιώτικη εφημερίδα θυμάται με δέος:

«Πέσαμε πάνω από την Αγυιά. Μόλις πατήσαμε άρχισε η μάχη. Ο πρώτος σύντροφός μου πέφτει κι ύστερα ο δεύτερος. Κάποιος απέναντι σημάδευε ένα - ένα από μας, συρόταν στο έδαφος και χάνανε την κατεύθυνσή του. Κρυφτήκαμε. Κι όταν κτύπησε τον τρίτο, ρίξαμε όλοι μαζί και τον πετύχαμε...

Πλησίασα να δω τον έμπειρο στρατιώτη. Με εντυπωσίασε το νεανικό φρέσκο πρόσωπό του. Φορούσε μαύρο μαντήλι στο κεφάλι. Το τράβηξα να δω το Κρητικό μαντήλι.

Πλούσια κύλησαν κάτω τα μαλλιά της...

Η εικόνα δεν έφυγε ποτέ από τα μάτια μου.

Μια γυναίκα. Ένας θηλυκός έμπειρος πολεμιστής!... Τη θυμούμαι με δέος».

...

Αλλά είναι και η ιστορία της δασκάλας με τις άγριες μέλισσες.

Συνέβη στο Κολυμπάρι. Μια ομάδα από Γερμανούς αλεξιπτωτιστές είχε οχυρωθεί σ' ένα σπίτι του χωριού. Η δασκάλα άρπαξε ένα κυνηγετικό όπλο. Ξεσήκωσε του καλογήρους της Μονής και πολιορκήσε τους Γερμανούς. Η μάχη ήταν άنيση. Οι Γερμανοί ήταν πάνοπλοι. Είχαν αυτόματα. Η δασκάλα με τους καλογήρους μόνο με δίκανα. Πώς να τους θγάλει απ' το σπίτι; Επιστράτευσε και μια κυψέλη μέλισσες! Τις έρριξε από την κομινάδα του τζακιού. Οι Κρητικές μέλισσες όρμησαν εξαγριωμένες στους Γερμανούς που αναγκάστηκαν να βγούν από το σπίτι...

Δεν έμεινε κανείς ζωντανός.

...

Οι γυναίκες στα Περιβόλια Ρεθύμνου έγιναν οι ίδιες άγριες Κρητικές μέλισσες.

Οι άνδρες έλειπαν απ' το χωριό. Όπλα δεν

υπήρχαν. Πήραν κλαδευτήρα, μαχαίρια, ξύλα, πέτρες κι έπεσαν εξαγριωμένες μέλισσες πάνω σε μια ομάδα απ' τους αλεξιπτωτιστές που ήθελαν να καταλάβουν το χωριό τους. Δεν έμεινε κανείς ζωντανός.

...

Και η ιστορία της κόρης του μυλωνά.

Είχε ένα μύλο έξω από το Ηράκλειο. Η κόρη 18 χρονών είχε σταθεί στην τaráτσα του μύλου και παρακολουθούσε τη μάχη. Είχαν βάλει στόχο το μύλο. Ένας αλεξιπτωτιστής πλησίασε κάποια στιγμή την πόρτα του μύλου. Πώς να τον σταματήσει;

Μια πλάκα στην τaráτσα ήταν έτοιμη να θγει. Ματώνει τα χέρια της, την αρπάζει και τη ρίχνει στο κεφάλι του Γερμανού που πέφτει ζαλισμένος. Τρέχει, κατεβαίνει, τον αποτελειώνει, παίρνει το όπλο του και παίρνει θέση μάχης. Είναι άλλοι τέσσερις που πλησιάζουν. Σκοτώνει τον ένα, τραυματίζει τον άλλο και πολεμά. Σε λίγο ήρθαν κι άλλοι Κρητικοί για βοήθεια. Δεν έμεινε κανείς αλεξιπτωτιστής ζωντανός.

Είναι πολλές οι σελίδες ιστορίας οι αφιερωμένες στις γυναίκες της Μάχης της Κρήτης.

Είναι χιλιάδες οι Κρητικές, γνωστές και άγνωστες, που ξεχύθηκαν άγριες μέλισσες κατά της φοβερής πολεμικής μηχανής του Χίτλερ. Όλες με το μεγάλο όνομα της Γυναίκας της Μάχης της Κρήτης.

Ο Χίτλερ ποτέ δεν πρόφθασε «να καυχηθεί πως πάτησε την Κρήτη». Οι αλεξιπτωτιστές του κέρδισαν τη Μάχη της Κρήτης αλλά, όπως ο ίδιος είπε: «Η Κρήτη απέδειξε ότι οι αλεξιπτωτιστάι ανήκουν πλέον εις το παρελθόν», «κατεστράφη διά παντός» η περιφημη 7η αερομεταφερόμενη Μεραρχία τους.

Ήταν μια «Πύρρειος Νίκη» που στοίχισε πολύ ακριβά στους Ναζί. Οι συνέπειες είναι γνωστές:

Καθυστέρησε η Γερμανική επίθεση στη Ρωσία, ενώ έδωσε χρόνο στον στρατηγό Ουέιβελ να συμπληρώσει την Βρετανική άμυνα στην Αίγυπτο. Σώθηκε η Μάλτα. Ο Ρόμμελ έχασε τη Διώρυγα του Σουέζ. Ο Χίτλερ τη δυνατότητα ρόλου στη Μέση Ανατολή. Η φιλογερμανική επανάσταση στο Ιράκ έμεινε αβοήθητη, έτσι που οι Άγγλοι εξασφαλίζοντας την κυριαρχία στο Ιράκ, κατέλαβαν τη Συρία. Ο Χίτλερ έχασε τα πετρέλαια του Ιράκ και την Περσία.

Η μάχη της Κρήτης ήταν ένα σκληρό μάθημα. Κανείς δεν το αμφισβητεί σήμερα. Κι ούτε θέβαια πως οι γυναίκες της Κρήτης είχαν πρωταγωνιστικό ρόλο. Η μάχη χρειάζεται παλληκάρια. Κάθε παλληκάρι είναι γενναίος μάνας γιος. Πολλές οι γνωστές και άγνωστες μαρτυρίες του αγώνα και της θυσίας τους. Βαρύ το τίμημα. Όχι μόνο στη μάχη των δέκα ημερών, αλλά και στη διάρκεια της κατοχής του νησιού που ήταν πολύ σκληρή.

Μάνες, γυναίκες, αδελφές, συνέχισαν τη μάχη που άρχισε τον Μάιο του '41 και κράτησε ως το Μάιο του '45. Πολέμησαν και τώρα δίπλα στους γιούς, τους άνδρες, τους αδελφούς τους. Πολύτιμοι συ -

μπαπαραστάτες τους. Ατίμητο στήριγμα του αγώνα.
Εκείνες οι γυναίκες από τι ήταν άραγε φτιαγμέ-
νες:

...

- Πού είναι οι γιοί σου; ρωτά ο άγριος Γερμανός.
- Στο βουνό, άντε να τους βρεις!
- Πες μου, που είναι;
- ...
- Θα σε σκοτώσω!
- Αν είσαι άνδρας δεν με σκοτώνεις, οι άνδρες δεν σκοτώνουν γυναίκες, αλλά κι αν με σκοτώσεις έχω 5 γιούς για να εκδικηθούν...

...

- Γιατί ταΐζεις τους Εγγλέζους;
- Γιατί είναι ξένοι και δεν έχουν τη μάνα τους εδώ!
- Πού τους κρύβεις;
- Ζητάς να προδώσω άλλης μάνας γιο;!!!

...

Τι γυναίκες! Τι μάνες! Δέος και θαυμασμός στην ιερή μνήμη τους!

Είχα την τύχη να γνωρίσω μια τέτοια μάνα. Ψηλή και όρθια σαν κυπαρίσσι. Μα το ύψος της ασούγκριτα ψηλότερο απ' του κυπαρίσσιου. Είχαν καταδικάσει το γιο της σε θάνατο κι έψαχναν τον Εγγλέζο και τα όπλα που έκρυβε. Την έσυραν στη G. F. P. (Γερμανική Αστυνομία).

— Πού είναι τα όπλα του γιου σου;

Αλύγιστη κι αδάκρυτη δεν απάντησε. Έφυγε σιωπηλή και «μεγάλη ψεύτρα» όπως σκληρά την αποκάλεσε ο άγριος ανακριτής! Αλλά και με τη βεβαιότητα πως το κεφάλι του γιου της είναι ήδη παρμένο!!!

Σκληρή η δοκιμασία της. Φοβερή η αγωνία. Βράχος εκείνη, κυπαρίσσι αλύγιστο.

Τα χρόνια πέρασαν...

Θυμούμαι τη σκηνή μιας συνάντησης που έζησα με κατάνυξη. Σιωπηλός μάρτυρας.

Γύρω στο '70 έφθασε στα Χανιά ένας σπουδαίος, όπως μούπαν, Εγγλέζος, που ζήτησε να την χαιρετήσει.

Ετοίμασα το τσάι κατά το Αγγλικό τυπικό, έβαλα λουλούδια στο σαλόνι και περίμενα... Ένας ψηλός καλοβαλμένος Έγγλέζος στάθηκε στη μέση του σαλονιού. Τη χαιρέτησε με τυπική υπόκλιση και εκείνη όρθια τον καλωσόρισε τόσο τυπικά που έμοιαζαν κι οι δύο «Εγγλέζοι»! Χωρίς περιττά λόγια και φιλοφρονήσεις. Τι σημασία μπορεί ναχαν:

Το τσάι ήταν φιλικό και ζεστό!

Τους κοίταζα και σκεφτόμουνα:

Ο Εγγλέζος ήταν εκείνος που είχε πετύχει τη μοναδική ανταλλαγή αιχμαλώτων του πολέμου. Και εκείνη ήταν η μάνα ενός απ' αυτούς που γλύτωσαν την καταδίκη σε θάνατο μ' αυτήν την ανταλλαγή. Ο γιος της την ίδια ώρα ήταν εξόριστος. Δίπλα της στεκόταν η κόρη της, που ταξίδεψε 8 μερόνυχτα μ' ένα σαπιοκάϊκο, που όταν έφθασε στα Χανιά μαυρισμένη και καπνισμένη, μόνο... το άσπρο των ματιών της γυάλιζε, περήφανη όμως που στον κόρφο της έφερνε το σωτήριο χαρτί, με την υπογραφή της ανταλλαγής!

Κι όμως καμιά περιττή λέξη! Καμιά ανοουσία εφ' στόρηση δεν αδυνάτιζε την τόσο βαθιά συγκινητική ατμόσφαιρα. Μέσα σ' αυτή τη σιωπηλή μυσταγωγία μπορούσε κανείς να διαβάσει μια σημαντική σελίδα της ιστορίας του πολέμου και του μεταπολέμου.

Κι αν ακόμα σκεφτεί κανείς, εκείνη την άλλη μάνα της Κρήτης, που δεν έγινε προδότρα μάνα εκείνου του Εγγλέζου, τότε μπορεί ακόμη μια φορά να ρωτήσει:

Από τι ήταν φτιαγμένες αυτές οι γυναίκες της Κρήτης; Σ' αυτές τις ατέλειωτες σελίδες της Ιστορίας, που έγραψαν οι γυναίκες της Μάχης της Κρήτης.

Εκείνο το κυπαρίσσι ήταν η πεθερά μου. Η Σταυρούλα Μητσοτάκη.

Μπορούμε εμείς σήμερα να σταθούμε μπροστά στην ιερή μνήμη τους, έτσι απλά, όπως εκείνη μπροστά στον Εγγλέζο; Χωρίς συγκίνηση. Χωρίς έπαρση. Μόνο με τις έννοιες «Καθήκον», «Ιστορία»;

Οι γυναίκες της Μάχης της Κρήτης είναι οι μανάδες κι οι γιαγιάδες μας.

Χρειάστηκε να πολεμήσουν τέσσερα χρόνια για να μπορούν να μας μεγαλώσουν ελεύθερους. Και να μας μάθουν χωρίς ποτέ να το καυχηθούν ότι η ελευθερία δεν είναι μόνο δικαίωμα αλλά και υποχρέωση.

Εμείς, τα παιδιά τους, έχουμε μια παραπάνω υποχρέωση: Μαζί με το «ευχαριστώ» μας, να μεταδώσουμε το μάθημα που μας έδωσαν οι μανάδες κι οι γιαγιάδες μας. Οι γυναίκες της Μάχης της Κρήτης.

ΑΓΝΩΣΤΕΣ ΣΕΛΙΔΕΣ

ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

ΣΤΗ ΓΕΡΜΑΝΙΚΗ ΚΑΤΟΧΗ

ΑΘΗΝΑΣ ΜΠΛΑΖΟΥΔΑΚΗ-ΣΤΑΥΡΟΥΛΑΚΗ

Το χωριό λούφαζε στην πλαγιά του μεγάλου ορεινού όγκου. Η νύχτα άπλωνε γοργά τις σκιές της, αλλού πυκνότερες, στις λαγκαδιές και στα ρουμάνια, κι αλλού ανάερες, σαν λεπτούφασμένες γάζες, στα ψηλώματα και τις ράχες.

Ήταν ο δεύτερος χρόνος της γερμανικής κατοχής στην Κρήτη, ο πιο σκληρός κι ο πιο άγριος, και το νησί καταματωμένο σφάδαζε κάτω από το πέλμα του κατακτητή. Ο φόβος, μόνιμο συναίσθημα, πέτρωνε τις στέγες των σπιτιών και τις καρδιές των ανθρώπων.

Ακόμη και σε τούτο, το ψηλότερο χωριό του Κέδρους, που θεωρούνταν απρόσιτο και μπότα γερμανική δεν τόχε ακόμη πατήσει, η απειλή πλανιόταν βαρειά στον αέρα, με τις Διαταγές των αρχών κατοχής, τοιχοκολλημένες στο γέρο πλάτανο:

- Αυστηρή συσκότιση, λόγω σχετικά μικρής απόστασης από το αεροδρόμιο του Τυμπακίου.
- Απαγόρευση με ποινή θανάτου, περίθαλψης ή φιλοξενίας Άγγλων αιχμαλώτων.
- Επιστράτευση, για αγγαρεία στα έργα του αεροδρομίου, όλων των χωρικών της επαρχίας.

Και τις μεν δύο πρώτες διαταγές, ήταν ελεύθεροι, να τις αντιμετωπίσουν, ανάλογα με τα αισθήματα πρόνοιας και ανθρωπιάς, που διέθετε καθένας. Και είναι γνωστό, πως κανείς, και ο πιο φτωχός, δεν έκλεισε την πόρτα του, όταν η ανάγκη την χτύπησε, και μάλιστα με ακριβό τίμημα.

Η τρίτη όμως διαταγή, για την αγγαρεία, τους είχε αναστατώσει, γιατί τους έφερνε σε άμεση επαφή και εξάρτηση από τον εχθρό, για τις βαρβαρότητες του οποίου θρυλούνταν πολλά και φοβερά. Και δεν είχαν το δικαίωμα ν' αντιδράσουν ή ν' αρνηθούν. Ήταν «επιστρατευμένοι», που σήμαινε σκληρή τιμωρία για τους λιποτάκτες.

Για το λόγο αυτό απόψε στο καφενείο του χωριού, μαζεμένοι οι άντρες της αγγαρείας συζητούσαν με έξαψη. Αύριο άρχιζε η 15νθήμερη θάρδια τους στο αεροδρόμιο. Δεν ήταν πάντα χωρίς απροσδόκητα και περιπέτειες αυτές οι αγγαρείες: ατυχήματα στη δουλειά, αεροπορικές επιδρομές, θάναυση

μεταχείριση, όλα μπορούσαν να συμβούν στο 15νθήμερο της παραμονής των εκεί. Αλλά το χειρότερο ήταν, ότι δουλεύοντας στα έργα του Τυμπακίου, βοηθούσαν άθελά τους τον εχθρό στην εδραίωση της μισητής κυριαρχίας του στο νησί.

Το Τυμπάκι είχε αποκτήσει ιδιαίτερη σημασία για τους Γερμανούς την εποχή εκείνη. Ήταν το κοντινότερο στην Αφρική αεροδρόμιο (350 χιλιόμετρα) από το οποίο μπορούσε να εφοδιασθεί με τρόφιμα και καύσιμα ο στρατάρχης της ερήμου, ο Ρόμελ, για να συνεχίσει τη νικηφόρα πορεία του στην Αίγυπτο. Έπρεπε λοιπόν το αεροδρόμιο αυτό να επεκταθεί και να εξοπλισθεί, ώστε να ανταποκριθεί στις νέες ανάγκες του πολέμου.

Εκείνοι, που θα πλήρωναν την αναβάθμισή του, ήταν οι φτωχοί χωρικοί, οι οποίοι θα δούλευαν εντατικά αμισθί, για να τελειώσουν τα έργα «μέσα σε έξι το πολύ μήνες».

Δικαιολογημένη λοιπόν η αναταραχή απόψε στο καφενείο. Άφηναν δουλειές πίσω τους, που δε σήκωναν αναβολή ή καθυστέρηση. Έπρεπε να τις επωμισθούν οι γυναίκες και τα παιδιά των, στο διάστημα της απουσίας των. Μα τί να κάμουν; Σιγά, σιγά, όσο περνούσε ο καιρός, ολοένα και περισσότερο έκαναν την πικρή διαπίστωση, πως δεν όριζαν πια ούτε τους εαυτούς των, πως ήταν σκλάβοι, δεμένοι στα γράναζα μιας φρικτής πολεμικής μηχανής!...

Πάνω στην έξαψη των συζητήσεων δεν είχαν προσέξει ένα ξενομερίτη χωρικό, που καθισμένος σε μια γωνιά κάπνιζε ήσυχα την πίπα του και παρακολουθούσε με ενδιαφέρον τις κουβέντες των. Δεν διέφερε απ' αυτούς στην εξωτερική του εμφάνιση, φορούσε την παραδοσιακή κρητική φορεσιά, χακί κυλότα, μαύρο πουκάμισο και μαύρο κρουστωτό κεφαλομάντηλο κι είχε ακουμπήσει στο τραπέζι ένα θουγγαλί πολύχρωμο και μυριοπλουμισμένο. Όταν σε λίγο η παρουσία του έγινε αισθητή, λίγοι ήταν εκείνοι, που έδειξαν έκπληξη ή περιέργεια. Εκείνη την εποχή τριγύριζαν τόσο άγνωστοι στα χωριά τους, βοσκοί, ζωέμποροι, μαυραγορίτες, ξένοι στρατιώτες αιχμά-

λωτοι πολέμου, αλλά και Άγγλοι πράκτορες, που συμμαχικά υποβρύχια αποβίβαζαν στις νότιες ακτές της Κρήτης και κυκλοφορούσαν σχεδόν ελεύθερα στα βουνά και τα ορεινά χωριά. Οι πράκτορες αυτοί έμεναν σε σπηλιές, όπου είχαν εγκαταστήσει ασύρματο, και σε συνεργασία με ντόπιους πατριώτες, μετέδιδαν πληροφορίες για τις κινήσεις των Γερμανών, στο στρατηγείο της Μέσης Ανατολής.

Τον αποψινό μουςαφίρη φαίνεται ότι δυο τρεις χωρικοί τον γνώριζαν. Έσκυψαν και τον χαιρέτησαν με σεβασμό:

— Καλησπέρα, κύριε Γιάννη. Ποιός άνεμος σας έφερε βραδιάτικα στο χωριό μας;

Εκείνος ανταπόδωσε την καλησπέρα, μα δεν απάντησε στο δεύτερο σκέλος της ερώτησης.

Πράγματι είχε έρθει απόψε εδώ με κάποιο σπουδαίο σκοπό κι έψαχνε να θρει ανάμεσα στους χωρικούς το κατάλληλο πρόσωπο, που θα τον πραγματοποιούσε...

Σε λίγο, κι ενώ εκείνοι προσπαθούσαν να συνεννοηθούν για την ώρα του πρωινού ξεκινήματος, και τα εφόδια, που θάπαιρναν μαζί τους, ο «Γιάννης» σηκώθηκε, έρριξε το βουργιάλι στη ράχη του, πήρε τη χοντρή χωριάτικη κατσούνα του, που τον βοηθούσε στα νυχτοπερπατήματά του στο βουνό, καληνύχτησε και χάθηκε στο σκοτάδι της νύχτας. Το παράδειγμα του ακολούθησαν και οι άλλοι χωρικοί. Έπρεπε να κοιμηθούν νωρίς απόψε, γιατί αύριο τους περίμενε μια περιπετειώδης ημέρα...

Όταν ο Γιώργης βγήκε από το καφενείο και πήρε το μονοπάτι, που οδηγούσε στο σπίτι του, ένοιωσε κάποια σκιά να τον ακολουθεί. Κοντοστάθηκε, να δει ποιος ήταν, κι αναγνώρισε στο σκοτάδι το Γιάννη, τον αποψινό επισκέπτη του καφενείου, εγγλέζο πράκτορα, γνωστό του από προηγούμενη συνάντηση σε διπλανό χωριό, ο οποίος τον πλησίασε, τον έπιασε φιλικά από το μπράτσο και τον παρέσυρε ανάμεσα από τα σοκάκια του χωριού, προς τα ανατολικά.

Τα βήματά τους αντηχούσαν βαριά στο σκοτεινό καλντιρίμι. Τα σπιτάκια στριμωγμένα, το ένα κοντά στο άλλο, έμοιαζαν να γυρεύουν προστασία από αόρατο εχθρό. Τα πορτοπαράθυρα σφιχτομανταλωμένα. Το χωριό κοιμόταν τον ύπνο της αγωνίας του. Έκανε κρύο τσουχτερό. Κι ενώ κάτω στον κάμπο της Μεσσαράς η άνοιξη είχε αρκετά προχωρήσει, εδώ πάνω κανένα σημάδι δεν έδειχνε το ξύπνημα της φύσης από τη χειμωνιάτικη νάρκη. Οι όγκοι των βουνών τριγύρω θύμιζαν γίγαντες, που παράστεκαν προστατευτικοί στο σιωπηλό τοπίο. Αυτή την αίσθηση είχε πάντα ο Γιώργης για τα βουνά του χωριού του.

Στο σπίτι, η γυναίκα του μάταια τον περίμενε να γυρίσει από το καφενείο, όπως της είχε υποσχεθεί. Θα πεταγόταν για λίγα λεπτά, να συνεννοηθεί με

τους άλλους, για την αυριανή στρατιά τους, και θα γύριζε να δειπνήσουν. Όμως έλειπε πάνω από δυο ώρες και δεν είχε φανεί. Άδικα ζέστανε και ξαναζέστανε το βραδινό τους φαγητό. Και το καφενείο είχε ήδη κλείσει. Άρχισε να ανησυχεί και να τα βάζει μαζί του. «Καλά δεν σκεφτόταν, πως αύριο είχε να κάμει μακρινό δρόμο, κι έπρεπε να κοιμηθεί απόψε νωρίς; Πού νάχει μπλέξει πάλι απόψε ο προκομένος της.» Συχνά - πυκνά, τον τελευταίο καιρό, έκανε κάτι τέτοιες ξαφνικές και αδικαιολόγητες εξαφανίσεις. Κι όταν τον ρωτούσε, της απαντούσε αόριστα με υπεκφυγές. Δεν ήθελε να την εμπιστευθεί. «Όσο λιγότερα ξέρουν οι γυναίκες, τόσο καλλίτερα» της έλεγε. Μα εκείνη, ξύπνια και πονηρή, καταλάβαινε, πού οφείλονταν οι ξαφνικές του απουσίες στα γύρω χωριά, από τα μηνύματα, που τούστελναν στο σπίτι, για δήθεν δουλειές.

Ήτανε παραπάνω από βέβαιη, πως ο άντρας της, όπως άλλωστε και οι περισσότεροι άντρες του χωριού, είχε οργανωθεί σε κάποια πατριωτική οργάνωση, πράγμα, που επιδοκίμαζε αλλά και την τρομοκρατούσε.

Αναγνώριζε, πως ο άντρας της βρισκόταν στο επίκεντρο της μικρής κοινωνίας του χωριού, με τα προσόντα που είχε, την τιμιότητα, την εργατικότητα, τη ντομπροσύνη του. Όλοι τον εκτιμούσαν και τον αγαπούσαν. Επί πλέον ήταν και παλλικάρι από τα λίγα της περιοχής, μυαλό ανοιχτό και προοδευτικό. Πώς ήταν δυνατό να μείνει έξω από το γενικό προσκλητήριο της πατρίδας του; Υποκρινόταν όμως την ανίδεη και την αδιάφορη, μα η καρδιά της μόνο ήξερε την ανησυχία και τις αγωνίες της.

Ενώ τα σκεφτόταν όλα αυτά, θάλθηκε να του ετοιμάσει το σακκουλάκι, που θάπαιρνε αύριο μαζί του. Το φτωχικό της δεν διέθετε πολλά πράγματα, για να ενισχύσει το καθημερινό του σιτηρέσιο, ένα απαίσιο πληγούρι, αδύνατο για να τους θρέψει. Φτωχοί πρόσφυγες ήταν κι αυτοί, θύματα των βομβαρδισμών της πόλης, και βρήκαν καταφύγιο εδώ, στο χωριό του άντρα της, για να επιβιώσουν μαζί με τα παιδιά τους...

Επί τέλους άκουσε τα βήματά του στην αυλή. Έτρεξε ανήσυχη να του ανοίξει.

— Άργησες, του είπε με ύφος επιτιμητικό, και έχεις στρατιά το πρωί.

— Δουλειά μούτυχε, της απάντησε κοφτά, σε τόνο που δεν επιδεχόταν συνέχιση της μουρμούρας.

Εκείνη όμως εξακολούθησε, σαν μην είχε καταλάβει το ύφος του:

— Έχομε και παιδιά και πρέπει να προσέχεις. Αν εσύ πάθεις κακό, ποιος θα τα φροντίσει;

Εκείνος δεν έβγαλε μιλή. Γδύθηκε αργά, αφαιρέμένα κι έπεσε στο κρεβάτι. Όμως ο ύπνος δεν ερχόταν, να του σφαλίξει τα μάτια. Συλλογιζόταν την πρόταση του εγγλέζου, καθώς και τη δική του αποδοχή. Έπραξε άραγε σωστά, να αναλάβει την επικίνδυ-

νη αποστολή, ή μήπως, ελαφρά και επιπόλαια δέχτηκε, επειδή κολάκεψαν τον εγωισμό του;

Τέλος πάντων, ό,τι έγινε, έγινε. Είχε δώσει το λόγο του και θα τον τηρούσε.

Την άλλη μέρα, πρωί - πρωί, η ομάδα του χωριού, καμιά τριανταριά άντρες, ξεκινούσε για το Τυμπάκι. Οι γυναίκες μπροστά στις πόρτες δέχονταν τις τελευταίες παραγγελιές για τις αγροτικές δουλειές. Η ψύχρα διαπεραστική, κι εκείνοι ρακένδυτοι και σχεδόν ξυπόλυτοι, με τα φτωχικά τους μπογαλάκια κρεμασμένα στους ώμους, προχωρούσαν με βήμα γοργό. Όταν κατέβηκαν στο δημόσιο δρόμο, ενώθηκαν με τους χωρικούς από τα άλλα χωριά της επαρχίας και αποτέλεσαν ένα караβάνι μεγάλο, πολύβουο και πολύχρωμο, που πορευόταν γοργά με τον ίδιο προορισμό.

Μπροστά στην πύλη του αεροδρομίου ένας Γερμανός διάβαζε από καταστάσεις τα ονόματά τους κατά κοινότητα, ενώ άλλος τους έψαχνε ένα - ένα, προτού περάσουν στον περιφραγμένο χώρο.

Όταν ο Γιώργης πέρασε μέσα ζήτησε από τον επι κεφαλής των συνεργείων, Έλληνα εργολάβο - ύστερα από σύσταση του εγγλέζου - να τον τοποθετήσει, για να εργασθεί στη θέση «Μποσκίνη», όπου βρίσκονταν οι γερμανικές πυροβολαρχίες. Εδώ, του είχε πει, θα μπορούσε να συλλέξει πολύτιμα στοιχεία. Και επειδή δεν ήταν χάρη, να δουλεύεις στις πυροβολαρχίες, γιατί και σκληρή και επικίνδυνη ήταν η δουλειά σ' αυτό το σημείο, το αίτημά του έγινε δεκτό.

Στη θέση αυτή άρχισε να δουλεύει με ζήλο. Με υπόδειξη του εργολάβου άρχισε να σκάβει ένα μεγάλο όρυγμα δίπλα στις πυροβολαρχίες. Δε βιαζόταν να παρατηρήσει τον χώρο γύρω του. Είχε αρκετό χρόνο στη διάθεσή του. Δεκαπέντε ολόκληρες μέρες θα δούλευε εδώ. Όμως τον εντυπωσίασαν με την πρώτη ματιά τα γιγάντια αντιαεροπορικά, αλλά και το πλήθος τα μικρότερα, τα εγκατεσπαρμένα εδώ και κεί, κρυμμένα με φροντίδα, κάτω από προστατευτικά καμουφλάζ. Του φάνηκαν, σαν δράκοι, που φύλαγαν το στρατόπεδο, έτοιμοι να ξεράσουν φωτιά.

Είχαν κάμει αστακό το αεροδρόμιο, γιατί εκτός από τις αερομεταφορές, κυκλοφορούσε η φήμη, πως οι σύμμαχοι θα έκαναν εδώ απόβαση από την Αίγυπτο.

Ο Γιώργης έτριβε τα χέρια του από ευχαρίστηση. Είχε αρκετή δουλειά να κάμει εδώ μέσα. Το πρόβλημα ήταν, πώς θα τα κατάφερνε, να θγάλει έξω τις σημειώσεις του πάνω στο σχέδιο, που του είχε εμπιστευθεί ο εγγλέζος.

Τη δεύτερη μέρα συνέχισε τη χθεσινή του εργασία. Με μεγάλη προσοχή άρχισε να παρατηρεί τον περίγυρό του και να καταγράφει στο μυαλό του τα αξιολογικά σημεία. Έσκυβε στη δουλειά του με ενδιαφέρον, και στα διαλείμματα, άνοιγε πελώρια τα μάτια του, να προσέξει όσο περισσότερα μπορούσε. Το αε-

ροδρόμιο ήταν απέραντο. Μακριά του στα ανατολικά, αεροπλάνα διαφόρων τύπων από καταδιωκτικά μέχρι τα γιγάντια μεταγωγικά, τα Γιούγκερς κείτονταν στη σειρά, έτοιμα να φορτωθούν τα πολύτιμα εφόδια για την Αφρική. Τριγύρω, κάτω από συστάδες ανεμικών δένδρων υπήρχαν αποθήκες, παραπήγματα, διάφορα κτίσματα, όλα καμουφλαρισμένα και βαμμένα με τα χρώματα του κάμπου της Μεσσαράς.

Η κίνηση των αεροπλάνων ήταν μεγάλη. Άρχισε να παρακολουθεί τις ημερήσιες ακόμη και τις νυχτερινές πτήσεις. Κυκλοφορούσε η φήμη, ότι σε ένα από τα κτίρια, γυναίκες επιταγμένες, μαγειρεύαν συνεχώς και έστελναν έτοιμα ζεστά φαγητά στους στρατιώτες του Ρόμελ.

Κάποια στιγμή, ενώ παρατηρούσε με προσοχή τριγύρω του, είδε ένα Γερμανό να τον κυττάζει με τρόπο, που δεν του άρεσε καθόλου. Με κάποια υποψία, αλλά και περιέργεια. Πώς βρέθηκε δίπλα του δεν κατάλαβε. Δεν τον είχε προσέξει προηγουμένως. Υποκρίθηκε τον αδιάφορο και έσκυψε με επιμέλεια στη δουλειά του. Ύστερα από λίγη ώρα ξανακύτταξε προς το μέρος του. Ο Γερμανός βρισκόταν στο ίδιο σημείο και τον παρατηρούσε με ενδιαφέρον. Υποψίες τον έζωσαν. «Λες να κατάλαβε κάτι για μένα, έτσι που κύτταζα προσεκτικά τριγύρω μου;» Ξανάσκυψε στη δουλειά, με την απόφαση, να μην ξανασηκώσει κεφάλι. «Αύριο θα βεβαιωθώ, σκέφτηκε. Αλλά προ παντός πρέπει να προσέχω».

Την επομένη χώθηκε μέσα στο όρυγμα σκάβοντας συνεχώς. Απόφευγε να κυττάξει γύρω του. Ύστερα από ώρες δουλειάς, ένοιωσε την ανάγκη να κάτσει λίγο να ανασάνει. Το χώμα, που έσκαβε ήταν σκληρό, πετρωμένο, η ζέστη πολλή κι ο ιδρώτας κρουνέλιζε από το μέτωπό του. Δεν πρόλαβε να καλοκάτσει, κι ο Γερμανός, ο ίδιος ο χθεσινός, με ένα καταγισμό από ύβρεις στη θάρβαρη γλώσσα του, τον έσπρωξε με μια κλωτσιά μέσα στο όρυγμα. Ο Γιώργης αγρίεψε: «Άμε στο διάολο, γουρούνι!» μουρμούρισε σιγά ανάμεσα στα δόντια του. Ξανάπιασε τη σκαλίδα δαιμονισμένος. «Τούτος ο φίλος κάτι μου μαγειρεύει». Πώς ξεφύτρωσε έτσι ξαφνικά μπροστά μου; Άρα με παρακολουθεί. Πρέπει να αλλάξω πόστο, για να μη χάσω την ψυχραιμία μου. Αύριο κιόλας θα ζητήσω από τον εργολάβο να με θάλει σε άλλη δουλειά. Πρέπει «ο φίλος» να χάσει τα ίχνη μου».

Έτσι και έγινε. Ανάμεσα σε ένα πλήθος από εργάτες, σε εντελώς διαφορετικό πόστο και μακριά από την προηγούμενη θέση, ο Γιώργης προσπαθούσε να καλύψει τα ίχνη του. Είχε πολλές ελπίδες γι' αυτό. Γελάστηκε όμως. Μέχρι το μεσημέρι, ο «φίλος» τον είχε βρει.

Όταν τον είδε να στέκει από πάνω του, να τον κυττάζει σαρκαστικά, σαν να του έλεγε «πού θα μου πάς, δεν μπορείς να μου ξεφύγεις», έκοψε το αίμα του. Όχι τόσο από φόβο, μα τώρα καταλάβαινε καλά, πως κάποιο μυστήριο ανεξηγήτο τους έδενε αυτούς

τους δυο «Λες, να γνώριζε την αποστολή του; Μα πώς και από ποιόν; Κανείς από τους χωριανούς του δεν ήξερε τίποτα. Ήταν βέβαιος γι αυτό. Μα κι αν ακόμη το ήξεραν, δεν μπορούσε να διανοηθεί, πως θα βρισκόταν κάποιος να τον προδώσει. Ήταν αγαπητός σε όλους».

Σιγά σιγά άρχισε να συνηθίζει την καθημερινή επιτήρηση του Γερμανού. Πότε από κοντά, πότε από μακριά, τον ανακάλυπτε πάντα να τον παρακολουθεί. Εκείνο όμως, που δεν μπορούσε να συνηθίσει, ήταν το ξύλο, που έτρωγε απ' αυτόν. Χωρίς λόγο και χωρίς αιτία ξεσπούσε πάνω του το θυμό του. Τον έσπρωχνε θάναυσα, τον κλωτσούσε, τον ύβριζε. Σε κανένα άλλο δεν φερόταν με τον ίδιο τρόπο. Αφού και οι ίδιοι οι χωριανοί του, που έβλεπαν την «ιδιαιτέρη μεταχείρισή του», την εξηγούσαν, ότι τάχα τον είχε πάρει μόνο μόνο από κακό μάτι.

Πάντως εκείνος είχε απογοητευθεί κι άρχισε να χάνει την ψυχραιμία του - πράγμα επικίνδυνο για την αποστολή του. Με το ζόρι συγκρατούσε τον εαυτό του, να μην αντεπιτεθεί. Δεν ανεχόταν, άντρας γερός, ορεινός, συνηθισμένος να ζει ελεύθερα στα βουνά, να κακοποιείται θάναυσα από ένα φασιστικό κάθαρμα. Έκανε υπονομή, αλλά κι αυτή είχε τα όριά της. Αν συνέχιζε την ίδια τακτική, ως το τέλος, ο Γιώργης είχε πάρει την απόφαση, να τον «τακτοποιήσει», αλλ' αυτό το άφηνε για την τελευταία μέρα, που θάφευγαν από το στρατόπεδο. Είχε στρώσει μάλιστα το σχέδιό του με όλες τις λεπτομέρειες. Ύστερα θα ανέβαινε στο βουνό, στην παρανομία, μαζί με τους άλλους πατριώτες.

Μέσα του γιγαντώθηκε το μίσος, όχι μόνο για το συγκεκριμένο βασανιστή του, αλλά γενικά για τους κατακτητές του τόπου του. Και ο μόνος τρόπος, που του έμενε, για να εκδικηθεί, ήταν να φέρει με επιτυχία σε πέρας την αποστολή, που του ανατέθηκε. Έτσι, αντί να φοβηθεί και να σταματήσει, αντίθετα συνέχισε με περισσότερη ένταση τη δραστηριότητά του. Παρά τη στενή παρακολούθηση, μπόρεσε να σημειώσει στο λεπτότατο χάρτη του, όλα τα στοιχεία, που το έξυπνο μάτι του θεώρησε σημαντικά. Ύστερα, κάποια ώρα, που οι συνάδελφοί του πήγαν για συσσίτιο, κι εκείνος έμεινε μόνος του στην παράγκα, ξήλωσε τη λαστιχένια σόλα από το άρβυλό του, κι έκρυψε μέσα το χάρτη. Μετά την ξανάραψε με σύρμα, με τρόπο, που δεν γεννούσε καμιά υποψία. Άλλωστε στην κατοχή, που δεν υπήρχαν πετσά και δέρματα, σχεδόν όλοι οι χωρικοί χρησιμοποιούσαν για σόλες, άχρηστα λάστιχα αυτοκινήτων, ραμμένες επιπόλαια με σύρμα.

Δυο μέρες απόμεναν ακόμη, για να τελειώσει η βάρδια του στο στρατόπεδο του μαρτυρίου του.

Ήταν πια έτοιμος, αλλά είχε δυνατό χτυποκάρδι, πώς θα τα κατάφερνε με το Γερμανό. Θα τον άφηναν

να φύγει ή θα τον κρατούσαν για ανακρίσεις και έρευνες, οπότε ήταν χαμένος. Τελευταία δεν μπορούσε να κλείσει μάτι από την αγωνία.

Την προτελευταία ημέρα, κι ενώ δούλευε σε κάποια απόσταση από τους συντρόφους του, τον πλησίασε ο βασανιστής του κι αφού κύτταξε τριγύρω με προφύλαξη, του είπε σε άπταιστα ελληνικά.

— Ξέρω, ποιος είσαι, και τί γυρεύεις εδώ». Ο Γιώργης κέρωσε. Έσκυψε το κεφάλι του και δεν έβγαλε μιλιά. Καλά λοιπόν το είχε υποπτευθεί, πως ο «φίλος» κάτι ήξερε, και τον παρακολουθούσε. Ο Γερμανός επανέλαβε σε έντονο ύφος:

— Δεν έχεις εντολή, να πάρεις τα σχέδια του αεροδρομίου;

Και καθώς εκείνος δεν αποκρινόταν, του κατάφερε μια δυνατή κλωτσιά:

— Μίλα, που να σε πάρει ο διάολος!

Έπεσε κάτω αποσβολωμένος. Έβλεπε τώρα καθαρά, πως δεν είχε γλυτωμό. Ήταν οπωσδήποτε χαμένος. Εφ' όσον ήξεραν, πως είχε έρθει μ' αυτό το σκοπό, θα τούκαναν εξονυχιστική έρευνα, θάβρισκαν το χαρτί, και θα τον σκότωναν. Έπρεπε λοιπόν να δράσει τώρα!

Τώρα, που κανείς εργάτης δεν βρισκόταν κοντά, θα ριχνόταν επάνω του και θα το έπνιγε, το κτήνος! Δεν τον φοβόταν. Ήταν γεροδεμένος και χεροδύναμος, ενώ ο αντίπαλός του, αναιμικός και ντελικάτος.

Σήκωσε τα μάτια του, γεμάτα μίσος, πήρε στάση επιθετική, κι έπεσε πάνω του με ορμή. Μα την ίδια στιγμή, τον είδε κατάπληκτος, να του χαμογελά καθυσχαστικά, και να του λέει:

— Εντάξει, εντάξει, πέρασες τη δοκιμασία. Εγώ θα σου δώσω τα χαρτιά που θέλεις. Δεν είμαι Γερμανός. Είμαι Άγγλος πράκτορας.

Τώρα πραγματικά ο Γιώργης τα είχε χαμένα. Του φάνηκε πως ο κόσμος γύρισε ανάποδα. Η καρδιά του χτυπούσε να σπάσει. Μήπως τούπαιζε κάποιο απάισιο παιχνίδι, για να τον κάμει να του ομολογήσει; Πώς να τον πιστέψει; Και το ξύλο; και η καθημερινή θάναυση συμπεριφορά; Τόλμησε να ρωτήσει:

— Γιατί με κτυπούσες κάθε μέρα και με ύβριζες, αφού γνώριζες ποιος ήμουν;

— Για να δοκιμάσω την αντοχή σου, αλλά και για να μη δώσω υποψία στους άλλους. Και να ξέρεις, πως ώσπου να φύγεις, θα σε ξαναδείρω.

— Τώρα δέρνη με όσο θέλεις, του απάντησε ανακουφισμένος ο Γιώργης.

Ωστόσο μια αόριστη ανησυχία μέσα του, δεν τον άφηνε να νοιώσει πραγματική χαρά, όπως θάπρεπε. Δεν είχε απόλυτα πεισθεί, και περίμενε να δει, τι θα συνέβαινε, ως το τέλος. Δεν θα ησυχάζε, παρά μόνο, όταν θα βρισκόταν έξω από το στρατόπεδο.

Ημέρα αναχώρησης κι ο Γιώργης στη σειρά μαζί με τους άλλους χωρικούς, περιμένει με καρδιοχτύπι τον έλεγχο, πριν από την έξοδο του στρατοπέδου.

Έχει στο άρβυλό του το δικό του χάρτη, αλλά «ο φίλος» δεν έχει δώσει ακόμη σημεία ζωής. Δεν μπορεί να κάμει καμιά υπόθεση πάνω σ' αυτό και νοιώθει ζωντανή ανησυχία.

Αίφνης «ο Γερμανός» παρουσιάζεται μπροστά τους, βρίζοντας και κτυπώντας μερικούς χωρικούς με το μαστίγιο. Ύστερα τον καλεί με αγριοφωνάρες μέσα σε διπλανό παράπηγμα. Κλείνει βιαστικά την πόρτα και τον διατάσσει να βγάλει το άρβυλό του. Μέσα στην κάλτσα και κάτω από το πέλμα, του τοποθετεί ένα λεπτό διπλωμένο χαρτί. Όταν πια είναι έτοιμος, χωρίς άλλη κουβέντα, ανοίγει την πόρτα και δίδοντάς του μια γερή κλωτσιά τον πετά έξω: RAUS! SCHWEIN (έξω γουρούνι).

Βρέθηκε κυλισμένος στα χώματα, κάτω από τα συμπονετικά βλέμματα των συντρόφων του. Ήταν η μοναδική κλωτσιά, που την ένοιωσε, σαν τρυφερό χάδι. Όμως μπροστά τους παρίστανε το δαρμένο σκύλο. Δεν έπρεπε ν' αφήσει τα αισθήματα της χαράς, που τον πλημμύριζαν, να τον προδώσουν.

Στην πύλη για το ψάξιμο, «ο φίλος» βρισκόταν ήδη δίπλα στους φρουρούς. Έρευνούσε τα ρούχα, τις τσέπες, τα μπογαλάκια των εργατών. Όταν ήρθε η σειρά του, τον έφαξε επιπόλαια και τον έσπρωξε βιαστικά έξω, βρίζοντάς τον

Είχαν περάσει αρκετές ημέρες από τότε, όταν ένα απόγευμα εμφανίστηκε «ο Γιάννης» στο χωριό. Ήρθε κατ' ευθείαν στο σπίτι του Γιώργη και του ζήτησε να κάμουν μαζί ένα περίπατο στο βουνό. Εκείνος ξύνισε τα μούτρα του κι ετοιμάστηκε ν' αρνηθεί. Υποπτεύθηκε κάποια καινούργια αποστολή κι ακόμη

Ο Άγγλος σύνδεσμος Τομ Νταμπάμπιν

δεν είχε συνέλθει από την ψυχική και σωματική του ταλαιπωρία.

Ο Γιάννης, που κατάλαβε τη σκέψη του, τον καθησύχασε:

— Μη φοβάσαι, πρόκειται για απλό περίπατο «με θέαμα».

Προχώρησαν έξω από το χωριό κι άρχισαν ν' ανεβαίνουν στο βουνό. Το βραδινό αεράκι δρόσιζε τα πρόσωπά των. Ο ήλιος είχε γείρει από ώρας πίσω από το μεγάλο ορεινό όγκο, κι ο κάμπος της Μεσσαράς είχε χάσει τα ζωντανά του χρώματα, καθώς θολές σκιές άρχισαν να τον σκεπάζουν. Οι δυο άντρες

συνέχισαν την ανηφορική πορεία τους, μέχρις ότου αντίκρυσαν, στα ανατολικά το αεροδρόμιο του Τυμπακίου ν' απλώνεται στην απεραντοσύνη του κάμπου, γιγάντιο κι ατέρμονο. Κάθισαν σε μια πεζούλα, να ξεκουραστούν. Ο Γιάννης κύτταξε το ρολόι του. Απέραντη ησυχία απλωνόταν γύρω τους. Οι θόρυβοι είχαν καταλαγιάσει και μόνο τα τριζόνια άρχιζαν δειλά το νυχτερινό τους τραγούδι. Κουβέντιαζαν για τον πόλεμο και τις μετεξελίξεις του. Ο Γιάννης ξανακύτταξε το ρολόι του, ενώ συγχρόνως ακούστηκε ψηλά ο γνώριμος θόμβος των συμμαχικών αεροπλάνων. Σήκωσαν ερευνητικά στον ουρανό τα μάτια τους.

— Σ' έφερα απόψε εδώ, να απολαύσεις το ωραιότερο θέαμα της ζωής σου, που και συ εργάστηκες γι' αυτό, είπε στο Γιώργη, που είχε αρχίσει προ πολλού να καταλαβαίνει το σκοπό του περιπάτου.

Δεν πρόφθασε να τελειώσει τα λόγια του, όταν σμήνη αεροπλάνων, σαν εκδικητικά πουλιά, έπεφταν πάνω στο αεροδρόμιο. Ο τόπος έφεξε, σαν ημέρα από τις φωτοβολίδες. Ένα μεγαλειώδες θέαμα άρχισε να εκτυλίσσεται, μπρος στα μάτια των. Εκκρήξεις, φωτιές, ανατινάξεις, συριγμοί, καπνοί και δαιμονισμένοι θόρυβοι στοιχειοθετούσαν εικόνες ολικής καταστροφής. Ο χώρος είχε μεταβληθεί σε γιγάντιο, φανταστικό πυροτέχνημα.

Ήταν ολοφάνερο, ότι τα αεροπλάνα είχαν πετύχει τους στόχους των.

— Ευτυχώς, απόψε δεν υπάρχουν μέσα εργάτες, μουρμούρισε ο Γιώργης.

— Αλλάζουν θάρδια τη Δευτέρα, συμπλήρωσε ο Εγγλέζος.

Ήταν κι οι δυο χαρούμενοι, για την καταστροφή του εχθρού. Του είχαν κόψει τη γέφυρα επικοινωνίας με την Αφρική, κι έτσι ο στρατός της ερήμου θα έχανε για πολύ καιρό τον εφοδιασμό του.

Καθώς κατέβαιναν από το βουνό, ο Γιώργης ρώτησε το συνομιλητή του:

— Έχω ακόμη μια απορία. Γιατί ζήτησες και από μένα σχέδιο του αεροδρομίου, εφ' όσον θα μου τόδινε ο κατάσκοπός σας;

— Ήταν πολύ πιθανό, να μη σε αναγνωρίσει, ανάμεσα στο πλήθος των εργατών, αλλά και μια επί πλέον επιθεβαίωση από άλλον, επιβάλλεται.

— Καλά, και πώς μπόρεσε ο δικός σας να τρυπώσει μέσα στη φωλιά του λύκου;

— Εί! Αυτό είναι το μυστικό μας. Δεν μπορείς να τα μάθεις όλα!

Έρριξαν μια τελευταία ματιά στο αεροδρόμιο. Καιγόταν ολόκληρο, και θα καιγόταν πολύ ακόμη. Οι Γερμανοί δεν είχαν προλάβει να αντιδράσουν. Η έφοδος ήταν ακαριαία.

Την ώρα που ξεχώριζαν, στην είσοδο του χωριού, ο Γιάννης για το λημέρι του, στον Ψηλορείτη, κι ο Γιώργης για το σπίτι του, μισοαστεία, μισοσοβαρά, ρώτησε ο εγγλέζος:

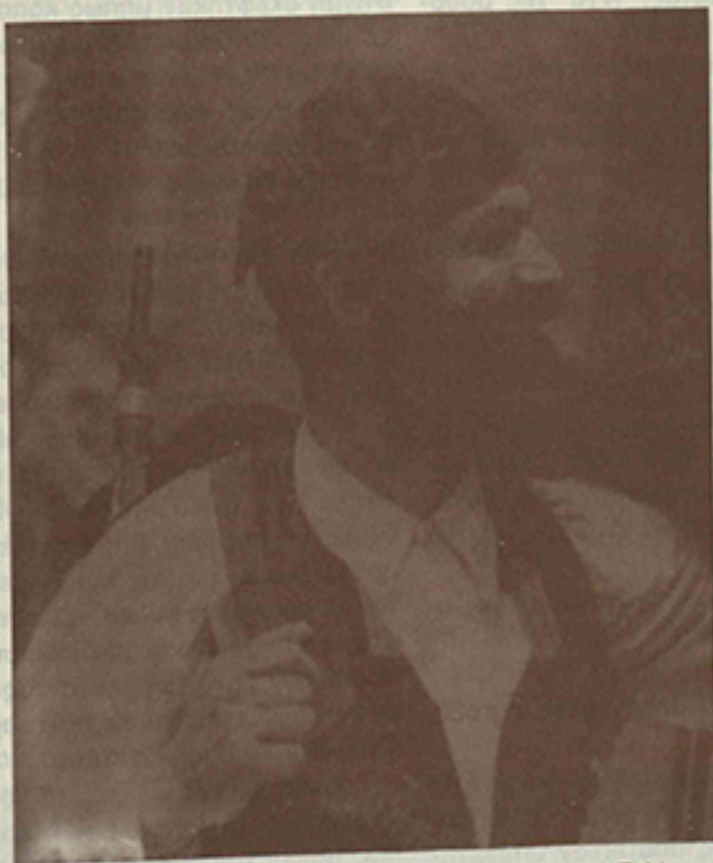
— Τι λες, Γιώργη! Είσαι, για μια νέα σπουδαία αποστολή;

Κι ο Γιώργης, ξεχνώντας όλη την προηγούμενη ταλαιπωρία του, απάντησε σοβαρά:

— Είμαι.

Σημείωση:

1. Την ιστορία μου διηγήθηκε λίγα χρόνια μετά την απελευθέρωση, ο ίδιος ο πρωταγωνιστής της, ένας ψυχωμένος πατριώτης, από το Αμάρι.
2. Ο «Γιάννης» ήταν ο Άγγλος λοχαγός TOM DUNBABIN, ελληνομαθής Αρχαιολόγος, υπεύθυνος της κατασκοπείας στο Ρέθυμνο.

Στέλιος Νικ. Κατσαντώνης. «Ο αετός του Κέντρου». Πολέμησε σαν ελεύθερος σκοπευτής τους εισβολείς και στον τομέα των Χανίων.

Ο Μ Ε Ν Ο Υ Θ Ι Α Σ

ΒΑΣΙΛΗ Γ. ΧΑΡΩΝΙΤΗ

— Τσθάι μινούτεν! Τσθάι!...

— Ίντα μουγκρίζει ο κερατάς; Ίντα 'χει; μουρμούρισε κάποιος από τη γραμμή.

Σςςς... έκαμε ο διπλανός του ξεψυχισμένα.

— Μα ίντα 'ναι τα μενούθια που λέει;

Σςςς... ξανακούστηκε η ξεψυχισμένη φωνή του διπλανού.

— Ντράι μινούτεν! Ντράι!...

Η φωνή του Γερμανού αξιωματικού, σκληρή σαν ατσάλι, έσκισε για τρίτη φορά την ησυχία του πρωινού.

Ήταν η 6η Ιανουαρίου 1943...

Ξεμερώνοντας των Θεοφανείων, εκείνη τη σημαδιακή μέρα του 1943, δυο λόχοι Γερμανών έζωσαν το χωριό για ν' αποκλείσουν κάθε δυνατότητα διαφυγής κι άρχισαν να χτυπούν μιά μιά τις πόρτες.

— Σχούλι! (στο Σχολείο), έλεγαν στεγνά στους αγουροξυπνημένους χωρικούς.

— Σχούλι!...

Τρομαγμένοι συγκεντρώθηκαν όλοι, άντρες, γυναίκες και παιδιά.

Ύστερα από μιά βασανιστική διαδικασία διάλεξαν από τους άντρες που είχαν στρατευθεί στην Αλβανία, εκείνους που είχαν υπηρετήσει στο Πυροβολικό. Ήσαν 37. Τους έστεσαν σε παράταξη στον τοίχο της αυλής του Σχολείου κι ο επικεφαλής αξιωματικός κάλεσε τον Πέτρο, ένα δεκαοχτάχρονο παιδί που τον χρησιμοποιούσαν ως διερμηνέα, να μεταφράζει αυτά που έλεγε:

— «Κάποιος ή κάποιοι από σας έκλεψαν τα κλειστρα των πολυθόλων καθώς και μιά διόπτρα. Αν τα επιστρέψετε θα αφεθείτε ελεύθεροι. Αν όχι θα εκτελεστείτε. Έχετε πέντε λεπτά καιρό. Ο χρόνος αρχίζει!».

Έβγαλε το ρολόι του κι άρχισε.

— Άϊν μινούτεν! άϊν!...

Βουθαμάρα έπεσε στους 37. Κοίταζαν τον αξιωματικό που κρατούσε μαζί με το μαστίγιο και

το ρολόι, ανίκανοι ν' αρθρώσουν λέξη. Για μιά στιγμή σκέφτηκαν μήπως κάποιος δικός τους είχε κάμει το σαμποτάζ, μα έδωξαν αμέσως αυτή τη σκέψη. Δεν υπήρχε ένοχος ανάμεσά τους και δεν θα τους πείραζαν. Μάλλον, για εκφοβισμό θα τους κάλεσαν.

— Τσθάι μινούτεν! Τσθάι! ακούστηκε ξανά η φωνή.

Τότε συνειδητοποίησαν τον κίνδυνο, και κοιτάχτηκαν τρομαγμένοι. Ήξεραν με τι θεριό είχαν να κάμουν. «Να τον προσέχετε», τους είχε προειδοποιήσει ο Χανάουερ, ο προκάτοχός του, ένας τίμιος στρατιώτης, που είχε αγαπήσει τον τόπο και τους ανθρώπους. «Εγώ θα κάμω ότι μπορώ, μα να τον προσέχετε πάρα πολύ», τους τόνισε για δεύτερη φορά. «Είναι γλυκαμένος στους σκοτωμούς. Στη Γιουγκοσλαβία, απ' όπου ήρθε, έκαμε τέρατα και σημεία...». Και για να τον προδιαθέσει φιλικά, κάλεσε τους πρόκριτους όταν του παράδωσε τη διοίκηση κι έπλεξε το εγκώμιο των κατοίκων, λέγοντάς του να τους φέρεται όπως αρμόζει σε πολιτισμένους κι ευγενικούς ανθρώπους...Και τώρα...

Ένας πετάχτηκε από τη γραμμή και στάθηκε μπροστά του. Εκείνος τον κοίταξε, νομίζοντας πως βρήκε τον άνθρωπο που ζητούσε.

— Που τα έχεις κρυμμένα; ακούστηκε ο διερμηνέας, μεταφράζοντας τα ακαταλαβίστικα λόγια.

— Μα εγώ είμαι από άλλο χωριό! Ίντα μ' ανακατώνετε με τα κλεμμένα σας; Αφήστε με να πάω στη δουλειά μου!...

— Στη θέση σου! Φιρ μινούτεν! ούρλιαξε ο χιτλερικός κι ο Πέτρος, με φωνή που έτρεμε, τα επανέλαβε.

Ένας δεύτερος πετάχτηκε από τη γραμμή φωνάζοντας πως είναι από μακρινό χωριό, πως δεν έχει ιδέα γι αυτά που γίνηκαν και πως άδικα τον έστεσαν στον τοίχο.

— Τι λέει; ρώτησε άγρια ο αξιωματικός.

Ο διερμηνέας, ανάμεσα στα πολυθόλα και στους μελλοθάνατους, κίτρινος από το φόβο,

όχι τόσο για τη ζωή του όσο για τη ζωή των άλλων, προσπαθούσε να βρει τρόπο να τους σώσει. Αποφάσισε να τα παίξει όλα για όλα.

— Κύριε διοικητά είπε. Αυτός που μίλησε, λέει ότι, είναι εξακριβωμένος φίλος σας και ζητά προθεσμία να ανακαλύψει τον ένοχο και να σας τον μαρτυρήσει.

— Τώρα μπορεί να υποπτευθεί κάποιον; Έχει να μας πει τίποτα;

Ο διερμηνέας έκαμε μιά άσχετη ερώτηση στον πολίτη ίσα ίσα για να πάρει μιά αρνητική απάντηση και γύρισε στον αξιωματικό.

— Δεν μπορεί, λέει, αυτή τη στιγμή. Ζητά μιά αναβολή. Παρακαλεί για μιά πίστωση χρόνου.

Ένας από τους πολυβολητές που βρισκόταν πίσω από το διερμηνέα τον σκούνησε.

— Θα φας το κεφάλι σου, μ' αυτά που κάνεις! Γιατί δεν μεταφράζεις σωστά; του ψιθύρισε.

Ο Πέτρος άρχισε να τρέμει. Κρύος ιδρώτας τον έλουσε. Κοίταξε απεγνωσμένα μιά τον αξιωματικό, που είχε αρχίσει να κλονίζεται, και μιά το στρατιώτη, ελπίζοντας να μην τον μαρτυρήσει. Ξαφνικά ακούστηκε μιά φωνή:

— Ως πρόεδρος της Κοινότητας, είμαι ο εκπρόσωπος των κατοίκων. Παρακαλώ αφήστε με να σας μιλήσω! Είναι ανάγκη! Θέλω όμως να χρησιμοποιήσω την Αγγλική γλώσσα. Δέχεστε;

— Εγγλέζικα; Πάψε! Στη θέση σου! φώναξε κατακόκκινος από θυμό ο διοικητής.

Έβαλε το ρολόι στην τσέπη του και στράφηκε στο διερμηνέα.

— Παραμέρισε να μη σε θρουν τα πυρά, τον διέταξε.

— Μα δεν μπορώ να φύγω, είπε ο Πέτρος, με φωνή που έτρεμε. Όσο ένοχος είμαι εγώ, άλλο τόσο είναι και αυτοί, είπε και έδειξε τους 37

συμπατριώτες του. Γιατί δε δίδετε τη δυνατότητα σ' αυτόν που προσφέρθηκε να ψάξει;

— Φύγε! έκανε θυμωμένα με το χέρι του ο διοικητής, κινώντας το μαστίγιο.

— Φύγετε από τον τοίχο! φώναξε ο διερμηνέας παρερμηνεύοντας θελημένα την κίνηση του διοικητή. Οι 37 έκαμαν να κινηθούν.

— Κολλήστε στον τοίχο! φώναξε πιο άγρια εκείνος.

Τα πέντε λεπτά είχαν εξαντληθεί και το τέλος είχε φτάσει. Κάποιοι σήκωσαν τα χέρια κρύβοντας το πρόσωπό τους και μερικοί ξέσπασαν σε λυγμούς.

Περίμεναν να δοθεί το σύνθημα για την εκτέλεση.

— Βρέθηκε η διόπτρα! ακούστηκε η φωνή ενός Γερμανού στρατιώτη που έφτασε λαχανιασμένος και στάθηκε στο διοικητή του.

Το χέρι του χιτλερικού, που είχε υψωθεί για το σύνθημα, έμεινε μετέωρο. Τα χαρακτηριστικά του προσώπου του αλλοιώθηκαν. Έμοιαζε σαν να τον χτύπησε αστροπελέκι. Κοίταξε κατάματα τον αγγελιοφόρο.

— Βρέθηκε η διόπτρα; τον ρώτησε σε έντονο ύφος.

— Γιαβόλ! (μάλιστα) απάντησε στον ίδιο τόνο ο στρατιώτης.

Έξαλλος από το κακό του ο φοβερός Ναζί, έδωσε μιά με το μαστίγιο που κρατούσε στον αέρα κι ύστερα θρυχήθηκε.

— Εξαφανιστείτε!

Και στη στιγμή όλο το χωριό χάθηκε από την πλατεία του Σχολείου.

Από κείνη την ημέρα ο αξιωματικός εκείνος ονομάστηκε Μ ε ν ο ύ θ ι α ς.

Το λιμάνι του Ρεθύμνου τότε...

ΕΝΑ ΠΤΩΜΑ ΔΙΧΩΣ ΤΡΑΥΜΑ

ΔΗΜ. Ν. ΚΑΡΤΑΚΗ
ΝΕΥΡΟΛΟΓΟΥ - ΨΥΧΙΑΤΡΟΥ

Ο Μπερτόκωστας ήταν από τους πρώτους αυτοκινητιστές στο Νομό Χανίων. Στον Αλβανικό πόλεμο, η κυβέρνηση του επέταξε ένα ολοκαίνουργιο λεωφορείο που δεν επρόλαβε να το χαρεί παραπάνω από 4 μήνες. Μία ολόκληρη περιουσία, που ήταν ο μόχθος μιάς ζωής, θυσιάστηκε κι αυτή στο θωμό της πατρίδας μαζί με τόσες άλλες και πολλές χιλιάδες ανθρώπινες ζωές. Ο Μπερτόκωστας όμως δεν τό 'βαλε κάτω. Συνέχισε να εξυπηρετεί το χωριό μας και τα τριγύρω χωριά, όπως μπορούσε. Στη θέση του αυτοκινήτου έβαλε μιά σούστα. Αγόρασε ένα πανέμορφο ολόμαυρο άλογο, τον αράπη όπως τόλεγε, πήρε και μιά σούστα, κι έτσι στο άψε-σβήσε ντούρτισε το καινούργιο «μεταφορικό» του μέσο.

Κάθε πρωί ξεκινούσε από τα Πλακάλωνα τα θαθεία χαράματα, με τους επιβάτες και τα εμπορεύματα του χωριού, έπαιρνε κι άλλα στη διαδρομή και έφθανε στα Χανιά που απέχουν 31 χιλιόμετρα, γύρω στις 10 η ώρα, για να ξαναγυρίσει το ίδιο βράδυ στο χωριό.

Το πρωί που έγινε η επιδρομή των Γερμανών άφησε οδηγό της σούστας τον γιό του τον Παυλή που δεν είχε κλείσει ακόμα τα 16 του χρόνια. Ο ίδιος προχώρησε μόνος του, από τις κονταρίδες, και όπως είχαν συνεννοηθεί με τον Παυλή θα νταμώνανε στο Κολυμπάρι και από κει και πέρα θα συνέχιζαν μαζί το δρόμο προς τα Χανιά. Ο 12χρονος Φώτης ήταν ο μοναδικός επιβάτης εκείνης της μέρας. Με τον Παυλή δεν είχανε μεγάλη διαφορά ηλικίας και έτσι τα όνειρα και τα σχέδια τους για το μέλλον τους δημιουργούσαν κοινά ενδιαφέροντα και μιά αυθόρμητη ψυχική επαφή. Ο Παυλής, όταν θα μεγάλωνε, θα γινόταν, λέει, αυτοκινητιστής σαν τον πατέρα του. Θα 'παιρνε ένα λεωφορείο πιό μεγάλο και πιό όμορφο από αυτό που τους επιτάξανε και αργότερα θα 'παιρνε κι άλλο κι άλλο, και σαν θα γινόταν πολύ πλούσιος, θα παντρευόταν την κοπελιά που αγαπούσε. Ο Φώτης είχε άλλα όνει-

ρα. Ήθελε να σπουδάσει. Γι αυτό εξάλλου πήγαινε στη χώρα που ήταν το σχολείο του. Ήθελε να γίνει γιατρός ή δικηγόρος, μα δεν το 'βλεπε και τόσο εύκολο γιατί αυτές οι σπουδές, εκείνα τα χρόνια, εκόστιζαν πολύ ακριβά για τα φτωχόπαιδα σαν το Φώτη. Θα έκανε όμως ό,τι μπορούσε, και ο Παυλής για να τον ενθαρρύνει του 'πε για τον χωριανό του τον Φανδρίδη που ήτανε πάμπτωχος κι όμως τα κατάφερε και έγινε γιατρός. Μόνο αυτός; του 'πε ο γραμματιζόμενος Φώτης. Ξεχνάς τον Μισαήλ Αποστολίδη που γεννήθηκε σε τούτο το χωριό που περνούμε τώρα, το Μελισσουργιό και που από πτωχό καλογεροπαίδι της Μονής Γωνιάς τα κατάφερε να γίνει δάσκαλος του Βασιλιά Όθωνα, Καθηγητής Πανεπιστημίου και Αρχιεπίσκοπος Αθηνών;

Ο αράπης κάπαζε όσο του επέτρεπαν οι λακκούβες του δρόμου, ρουθούνηζε και χλιμίντριζε πότε - πότε, λες και συμμετείχε κι αυτός στη συζήτηση των παιδιών ή σαν να συμεριζόταν τα όνειρά τους. Όλα φαίνονταν ωραία εκείνο το πρωί και για τα παιδιά και για τον αράπη. Το γλυκοχάραμα του μαγιάτικου πρωινού εφώτιζε τις ψυχές όλων των ζωντανών της πλάσης και των παιδιών και του Αράπη και των πουλιών που κι αυτά είχαν αρχίσει να ξυπνούν και να χαιρετίζουν την καινούργια μέρα.

Μπορεί ακόμα οι μυρωδιές των θάμνων και των χόρτων, η θέα των δέντρων, η ομορφιά του τόπου να 'τανε ένας ακόμα λόγος που ο νους και η καρδιά των παιδιών φαινόταν μεθυσμένα από τις χαρές της ζωής, που πίστευαν ότι τους ανήκουν. Εξάλλου, παιδιά ήταν και δικαιούνταν να ονειρεύονται, ακόμη και με τα μάτια ανοικτά και να βλέπουν στα όνειρα πως μπορεί να γίνονταν ακόμα και βασιλιάδες. Και ο Αράπης όλο και έτρεχε τραβώντας αγόγγυστα την σούστα με το ανάλαφρο και χαρούμενο φορτίο της. Ο Παυλής, που παρίστανε το αφεντικό του εκείνη την ημέρα και τον οδηγό του, όλο και του 'λεγε ένα καλό λόγο για να τον ευχαριστήσει και προπαντός

Και τούτη η σούστα, όπως και του Παυλή, βρέθηκε στη κόλαση της μάχης.
(Κρήτη 1941 - Νίκου Μακρυγιάννη)

για να πείσει τον πελάτη του τον Φώτη πως ήτανε τέλειος σουστατζής.

Στο Κολυμπάρι δεν περίμενε ο Μπερτάκης όπως είχαν συνεννοηθεί με τον γιό του. Εκεί συνάντησε ένα παλιό συνάδελφό του που του πρότεινε να τον πάρει στο αυτοκίνητο του μέχρι τα Χανιά, για να γλιτώσει τον υπόλοιπο ποδαρόδρομο.

Τα παιδιά μάλλον ευχαριστημένα που δεν θα τους χαλούσε άλλος την παρέα συνέχισαν την πορεία τους στον ίδιο δρόμο του καταπράσινου κάμπου. Περνούσαν τα χωριά το ένα μετά το άλλο, πέρασαν και την γέφυρα του Ταυρωνίτη και αμέσως μετά βρέθηκαν στο κομμάτι του δρόμου που συνορεύει με την νότια πλευρά του αεροδρομίου του Μάλεμε. Τότε ακριβώς άκουσαν έναν πρωτάκουστο θόρυβο, λές και ξαφνικά αγρίεψε το πέλαγος που έβλεπαν μπροστά τους.

Όσο περνούσε η ώρα ο θόρυβος γινόταν εντονότερος και σε λίγο έγινε τόσο δυνατός που μερικές τρυφερές κορυφές δέντρων, όπως τουλάχιστον φάνηκε στα παιδιά, συντονίστηκαν

μαζί του και κουνιόνταν σαν τρελλές εδώ και εκεί.

Δεν άργησαν να φανούν και τα αεροπλάνα που ήταν αμέτρητα και έκαναν σύννεφα στον Ουρανό. Στο άψε-σβήσε βρέθηκαν από πάνω τους και αμέσως άρχισαν να βομβαρδίζουν και να πολυβολούν σχεδόν πιθαμή-προς πιθαμή το αεροδρόμιο και τις γύρω περιοχές. Το φως της ημέρας σκοτείνιασε από τις τεράστιες στήλες της σκόνης και του καπνού που υψωνόταν από την πληγωμένη γή, σκοτείνιασε και από το πλήθος των αεροπλάνων που σκέπαζαν τον ήλιο και σκοτείνιασε ακόμα από τις χιλιάδες μικρά συννεφάκια των αντιαεροπορικών βολών των Άγγλων.

Μα προπαντός πυκνό σκοτάδι απλώθηκε στις ψυχές των παιδιών.

Ο Φώτης δεν ξαναονειρεύτηκε ποτέ πιά για το μέλλον, αλλά και ο Παυλής μέσα σε λίγη ώρα μεγάλωσε τόσο πολύ που μονομιάς έγινε ώριμος άνδρας.

Ήταν πλέον βέβαιος πως η ζωή πολύ συχνά γίνεται σωστή κόλαση σαν και αυτή που ζούσε εκείνη τη στιγμή. Και στην κόλαση δεν ζουν ούτε τα όνειρα, ούτε οι ελπίδες. Παρ' όλα αυτά, ο Αράπης ατρόμητος και γενναίος προχωρούσε τον δρόμο του. Πέρασε το αεροδρόμιο, άφησε πίσω το χωριό του Μάλεμε και έφτασε μέχρι την διασταύρωση του Κοντομαρί. Εν τω μεταξύ είχε ολοκληρωθεί η πτώση των αλεξιπτωτιστών και η μάχη φούντωνε σκληρή και αδυσώπητη μεταξύ των αντιπάλων. Στο μάτι του κυκλώνα, όπως λένε, βρέθηκαν ξαφνικά ο Παυλής, ο Φώτης και ο Αράπης που καθηλώθηκαν λίγο πιο πέρα από την διασταύρωση. Στον ουρανό λυσομανούσαν τα αεροπλάνα και στη Γή γινόταν μακελειό, μεταξύ ντόπιων και ξένων ανδρών που οι περισσότεροι είχαν φθάσει εδώ από τα πέρατα του κόσμου υπερασπίζοντας ο καθένας το δικό του ι-δανικό, ανεξάρτητα εάν ήταν λάθος ή σωστό. Τέτοιες ώρες ποιός ήταν δυνατό να σκεφτεί και να βοηθήσει δύο ανυπεράσπιστα παιδιά; Έπρεπε μόνα τους να προστατέψουν τη ζωή τους. Πήδησαν λοιπόν από την σούστα στα αριστερά του δρόμου και άρχισαν να τρέχουν προς τα κάτω, προς το μέρος του μαγγανοπήγαδου. Πάνω στο ζόρι τους άφησαν τον Αράπη ζεμένο στη σούστα και καθώς έτρεχαν βρέθηκαν δίχως να το καταλάβουν σε ένα χωράφι που φαίνεται ότι το μούσκευαν με το νερό του μαγγανοπήγαδου όλη την νύχτα. Τα πόδια τους βούλιαξαν στο βρεγμένο χώμα και καθηλώθηκαν εκεί σαν τον Προμηθέα Δεσμώτη στον θράχο, με τα όρνια του

Χίτλερ να πετούν συνεχώς από πάνω τους για να φάνε ολόκληρο το κορμί τους. Εκείνη την στιγμή ο Παυλής δέχτηκε μιά σφαίρα στην κνήμη του αριστερού του ποδιού και τα αίματα έτρεχαν και κοκκίνιζαν την γη. Ο Φώτης άρχισε να φωνάζει και να ζητά βοήθεια και ο Παυλής του 'λεγε συνέχεια να πάψει τις φωνές γιατί θα τους άκουγαν, λέει, τα αεροπλάνα και θα τους σκότωναν επί τόπου. Ο Φώτης όμως, όσο προσπαθούσε να ξεκαρφώσει και δεν τα καταφέρνε, τόσο περισσότερο απελπιζόταν και όλο έκλαιγε και φώναζε πιο δυνατά. Ο Παυλής επιστράτευσε όλες του τις δυνάμεις -ίσως να τον βοήθησε και η θέα του αίματος που έκανε αμεσότερη την αίσθηση του κινδύνου - και τελικά ξελάσπωσε και το 'βαλε στα πόδια κυνηγημένος από τις ριπές των αεροπλάνων. Ο Φώτης του φώναζε «Παυλή βοήθεια! μη με αφήνεις Παυλή» αλλά εκείνος έτρεχε για να ξεφύγει των αεροπλάνων.

Στο σημείο αυτό σταματά η αφήγηση του Παυλή. Τα μάτια του δάκρυσαν και τα λόγια του δεν ακούγονταν καθαρά. Δεν επέμεινα να συνεχίσει. Είναι κιόλας 66 χρόνων και στο ιστορικό του έχει ένα ελαφρύ εγκεφαλικό επεισόδιο. Τα υπόλοιπα τα άκουσα από άλλους: Αφού λοιπόν τελείωσε η Μάχη της Κρήτης οι συγγενείς του Φώτη τον αναζήτησαν στην περιοχή που τον άφησε ο Παυλής. Βρήκαν το πτώμα του κουλουριασμένο σαν να 'θελε να προφυλαχτεί από κάποιο κίνδυνο ή να κρυφτεί από το βλέμμα μοχθηρών ανθρώπων. Πάντως, στο άψυχο κορμί του, δεν βρέθηκε κανένα τραύμα!!!

«ΜΝΗΜΕΣ, ΜΝΗΜΕΣ ΧΙΛΙΑΚΡΙΒΕΣ, ΑΙΣΙΟΔΟΞΕΣ»

Από 21-5-41

ΑΣΗΜΕΝΙΑΣ ΠΑΠΑΔΑΚΗ-ΚΑΜΑΡΗ

Πενήντα χρόνια - μισός αιώνας από κείνες τις οριακές στιγμές της ιστορίας μας. Όσοι βίωσαν τις ώρες αυτές, σώζουν πολύτιμες τις μνήμες τους. Εκρηκτική η ιδιαιτερότητα αυτής της ιστορικής μας κληρονομιάς, σαφή τα περιγράμματα του ανθρώπου και του όχτι. Ίσως γιατί, συνειδητά και αυτόματα, ταυτίστηκε το εγώ και το εμείς.

Μυριάδες εκτελέστηκαν, σκοτώθηκαν στις μάχες, τις κατά μέτωπον ή της ελεύθερης σκόπευσης ή στα σαμποτάζ ή πέθαναν στις φυλακές, στα στρατόπεδα, από την πείνα ή τα θάσανα, σκατεύτηκαν ή... ή... ή...

Κάποιοι πρόφτασαν να γεράσουν. Αυτοί θυμούνται.

Στη συνειδησή μου διαχωρίζονται δύο κόσμοι.

Εκείνοι που ανυψώθηκαν. Επώνυμοι σήμερα. Ενταγμένοι στις ομάδες, θωρακισμένοι στον ηρωικό του φρονηματισμό, ρίχτηκαν στις επικίνδυνες ενέργειες και ταυτίστηκαν με τις απίστευτα παράτολμες τους πράξεις.

Αυτοί είναι Εκείνοι.

Τους κατέγραψε ή και ακόμα τους προσμετρά η ιστορία. Εντάχτηκαν στον ευρύ τους χώρο, τον εθνικό ή και τον διεθνή. Συναρπάζουν ό,τι μετράει στις ιστορικές εξελίξεις. Δε χρειάζονται το δικό μου «έπαινο». Τον ξεπερνάνε. Ξεπερνάνε και εμάς και γενιές ολόκληρες.

Είναι και οι άλλοι. Αυτοί βρίσκονται γύρω μας. Ανασαίνουν ανάμεσά μας. Τότε σκοντάφταμε πάνω τους, σήμερα τους ψάχνουμε και μεις ψαχνόμαστε.

Εννοώ τη μάζα, το ανώνυμο πλήθος, που παράγει τις εφεδρείες, πλάθει τις συνειδήσεις, ανακυκλώνει το υλικό απ' όπου αρδεύεται η ιστορία. Για κάποια πρόσωπα θέλω να πω, να τα κατονομάσω. Είναι πρωταγωνιστές σε κάποιες «μικρές» ιστορίες. Θέλω να τις δώσω, το χρωστώ. Είναι πρώτο χέρι.

Ο Βαβουρομανώλης, από την Κοζαρέ.

Άντρας μεγαλόσωμος, δουλευτής στα χωράφια και στο μύλο. Είχε ένα τσούρμιο παιδιά, 6 - 7 θαρρώ. Γυρνούσαν στους δρόμους ή σκαρφάωναν στους σωρούς της πυρήνας στη φάμπρικα, ξυπόλυτα, ξεβράκωτα, ανήλυτα, αεικίνητα, όπου νάναι ξεφύτρω-

ναν γραμμή τα Βαβουράκια. Η μάνα τους, η Αναστασία, έλειπε στα χωράφια, στεγνή, πάντα εγκυμονούσα. Όταν γύριζε από κει, είχε ανασκουπωμένη την ποδιά κι ήταν φορτωμένη ξύλα, χόρτα, γεμάτα καλάθια.

Τη μέρα κείνη, όταν γέμισε ο ουρανός μας αεροπλάνα και μάθαμε ότι πέσανε από τον ουρανό πάνοπλοι οι Γερμανοί, μαζευτήκαμε μουδιασμένοι, σαστισμένοι και αναποφάσιστοι στο καφενείο του χωριού. Στην πόρτα του φάνηκε ο Βαβουρομανώλης με τις μουστάκες του, την κορμοστασιά του και μια σκαλίδα στον ώμο.

— «Ίντα κάθεστε, μωρέ επαδά, ίντ' ανημένετε; Εγώ φεύγω, πάω να τους πολεμήσω». Κάποιος παρατήρησε. «Με ποιο μέσο, πού, πώς;»

— «Με τη σκαλίδα μου, ίσαμε να βρω τουφέκι. Όπου τους βρω».

Κι έφυγε. Πήγε στο Ρέθυμνο, στο φρουραρχείο. Ζήτησε όπλο από το φρούραρχο Νικολακάκη, δεν είχαν. Στα Περβόλια, όπου είχαν πέσει Γερμανοί, έσμιξε με το Μήτσο το Χαρισάκη και το Μανώλη το Σπυριδάκη, σχημάτισαν ομάδα, βρήκε όπλο από ένα σκοτωμένο Γερμανό κι έμεινε στη μάχη όλες τις μέρες. Η γυναίκα του έστειλε το γιο τους, το Γιώργη, να τον βρει. Όταν τέλειωσαν οι μάχες, γύρισαν πίσω μαζί. Το τουφέκι κείνο το κράτησε ο Γιώργης και, ίσως, ήταν ο μόνος ένοπλος, όταν - παιδαρέλι - εντάχτηκε στην Α' μονάδα του ΕΛΑΣ.

Ο Μαρ - Γιώργης, από το ίδιο χωριό.

Κλεφτοκοτάς. Είχε και δεν είχε σπίτι. Τον περισσότερο καιρό του τον περνούσε στα κρατητήρια και τη φυλακή. Έθγαινε και ξανάμπαινε - μόνιμο στέκι. Μικροκλέφτης φανατικός. Όταν κυριάρχησαν οι Γερμανοί, βρήκε δουλειά και μόνιμη απασχόληση. Εμφανιζότανε μ' ένα κρυμμένο τουφέκι. Το χάριζε ή, αν έβρισκε, το αντάλλαζε με στάρι. Πήρα και γω ένα για να το δώσω αλλού.

— «Πάρτε, μωρέ, να πολεμήσετε, όσοι μπορείτε». Αυτόκλητος αντιστασιακός. Μια μέρα τον πιάσανε οι Γερμανοί μ' ένα τουφέκι στο τσουβάλι. Ερχόμενα στην κομαντατούρα να σας το παραδώσω - είπε με προκλητική ετοιμότητα. Τότε τη γλύτωσε. όμως ακο-

λούθησαν κι άλλες φορές. Τον εκτελέσανε οι Γερμανοί στην Αγκυιά, τελικά.

Ο Γερο - Σηφάκης, ο Μπεχτάκης, όπως τον έλεγαν από την Κοξαρέ, επίσης.

Βαρήκοος, πανύψηλος, ανοιχτοχέρης, νοικοκύρης. Το σπίτι του πάντα ανοιχτό για όλους. Σε κάποια φάση οι Γερμανοί κατέλαβαν το σπίτι του. Αυτός περιορίστηκε στο ισόγειο. Μια μέρα κρατούσε μια πλεχτή κρεμμύδια και διέσχιζε την αυλή του. Ένας Γερμαναράς άπλωσε να του τα πάρει κι εκείνος τα τράβηξε προς το μέρος του. Τότε ο «γενναίος πολεμιστής» τον κλώτσησε, τον έριξε κάτω και τον τσαλαπάτησε με μανία. Πήρε τη «Λεία» του και ανέθηκε «τροπαιούχος» την πετρόσκαλα.

Παρακολούθησα έντρομη τη σκηνή. Έτρεξα να τον μαζέψω. Αίμα έτρεχε από το στόμα του, τον έσυρα μέσα, όπως - όπως. Τον σκούπιζα και τού' πα κλαίγοντας. — «Γιατί, πατέρα, δεν τά' δώσεις αμέσως τα κρεμμύδια, αφού έτσι κι αλλιώς σου τα πήρανε». Το φώναξα δυνατά, για να μ' ακούσει. — «Να τα πάρουνε, παιδί μου, αλλά εμείς να μην τους τα δώσουμε ποτέ» - είπε ξέπνοα.

Τρελάθηκα. Ήταν Φλεβάρης, έβρεχε, ήμουν μοναχή και φοβισμένη. Το σπίτι μας με τους Γερμανούς, απροσπέλαστο. Έβαλα ένα τσουβάλι στο κεφάλι, τα τσόκαρά μου και τράβηξα για το κοντινό χωριό, τον Άη - Βασίλη, που έξερα ότι εκεί ήταν ο Γιώργης ο Τσουδερός, ο γιατρός. «Αίμα τρέχει από το στόμα του και λιγομαριάζεται» είπα στο γιατρό. «Τι να κάνω»; κι έκλαιγα ανήμπορη.

— «Δεν μπορώ τίποτα να σου πω από δω, παιδί μου, κι ούτε νά' ρθω στο σπίτι σας, είναι γεμάτο Γερμανούς και φοβούμαι... Ξέρεις...», — «Ξέρω».

Κίνησα να φύγω — «πάρε την ομπρέλα μου» — είπε — «βρέχει πολύ» — «Ευχαριστώ, δε χρειάζεται». Έφυγα. Μπερδεύτηκα πιο κάτω, στο χείμαρρο, είχε νυχτώσει κι από τη βροχή είχε ξεχειλίσει. Έπεσα στο ποτάμι. «Κοπελιά - ακούω μια φωνή - πιάσε την κληματσίδα που σου πετώ μην πνιγείς, κακορίζικο».

Την άρπαξα, βγήκα. Ήταν ο γιατρός. Μ' ένα τσουβάλι κι αυτός στην κεφαλή, χωρίς την ομπρέλα του. Μ' έπιασε από το μπράτσο κι αμίλητος με συνόδεψε στο σπίτι μας. Μπήκαμε μέσα από το σώχωρο, ανάψαμε το λύχνο κι έσκυψε πάνω από τον τραυματία που βογγούσε. Πρόσφερε τις πρώτες βοήθειες στον ασθενή του, με συμβούλεψε κάποια πράγματα, μου γέλασε φιλικά και χάθηκε στο σκοτάδι. Αξέχαστος.

Ο γερο - λιμοκοντόρος, από το χωριό μας, επίσης. Βαβουρο - Στελιανός.

Είχε δύο παλικάρια σκοτωμένα στην Αλβανία, την ίδια μέρα. Όταν οι Γερμανοί κάψανε το χωριό, οι κόρες του, η Θεοχάρη και η Ελένη, τον πήραν κι έφυγαν μαζί με τους άλλους χωριανούς, στα περιθώρια της ώρας που τους είχαν δώσει οι εχθροί, πριν

πυρπολήσουν το χωριό. Τις ακολούθησε ως τα μισά, ύστερα τους ξέφυγε, και γύρισε πίσω. Κάθισε στο τζάκι του κι από κει παρακολούθησε τη... διαδικασία της πυρκαγιάς. Βρήκαν εκεί το σκελετό του, στο τζάκι του.

Άλλη μια, πολύ προσωπική ιστορία.

Κρυθόμαστε, εγώ, ο άντρας μου, Μιχάλης Καμάρης και το μωρό μας, στο Άδελε, σ' ένα συγγενικό μας σπίτι, σ' ένα οντά. Πάλι Φλεβάρης του 44, 5 του μήνα. Συστημένοι, μπουκάραν οι Γερμανοί, ένα θράδυ. Πήραν τον άντρα μου. (Φυλακές Ρεθύμνου, Αγκυιάς, Μαουτχάουζεν, η διαδρομή του έκτοτε). Το μωρό έκλαιγε μες στο σαματά. Ένας Γερμανός, το άρπαξε και το πέταξε από το παράθυρο. Χύμηξα στη μπουκα - πόρτα. Τσουροβόλησα με το κεφάλι κι έτρεξα να το βρω. Είχε πέσει στον κοπρόλακκο, το πήρα στη μασχάλη κι άρχισα να τρέχω... να τρέχω... να τρέχω. Αμόκ; Έπεσα σε μια στέρνα. Χτύπησα πάλι στο κεφάλι, συνήλθα κι άρχισα να ψάχνω για το μωρό. Δεν τό' θρυσκα πουθενά. Γύρισα πίσω ουρλιάζοντας - πάλι τρεχάλα, πάλι πανικός. Είδα τον άντρα μου δεμένο, όρθιο στο γερμανικό αυτοκίνητο. Μου φάνηκε σκοτεινός, μαύρος, ψηλός ως τον ουρανό. Πάλι τρομάρα, πάλι τρεχάλα, στην ίδια στράτα, στη ίδια στέρνα, έψαχνα το μωρό μου, λωλή.

Κάποιος, χωρίς να τον αντιληφτώ, με κουκούλωσε στα γρήγορα μ' ένα ράσο, μ' έδεσε, με φορτώθηκε κι ύστερα από πορεία - πόση; μ' απόθεσε σε μια παραστιά, αναμμένη. Ήταν ένας άγνωστος. Μού κλείσε με την παλάμη το στόμα. «Σώπα - μού' πε μη μας κάψεις, αν ηρεμήσεις, θα σου βρω το μωρό. Έφυγε. Μια γριά με παρέλαβε, μ' έριξε κάτω και μ' άρχισε στις... θεντούζες απανωτά, στα χέρια στα πόδια, στα μάγουλα. Τάχα αυτό με μέρεψε;

Μες στη βροχή και το χιονόνερο. Ο «Θεός» μου εκείνος, μού' φερε τα ξημερώματα, τυλιγμένο στην ίδια κάπα, το μωρό μου, το γυιό μου το Σήφη. — «Μια γυναίκα - μού' πε - σ' είδε να τρέχεις, άνοιξε τη πόρτα της και σου τράβηξε από τη μασχάλη το παιδί, μην το σκοτώσεις κι ύστερα την ξανάκλεισε θιαστικά μην την αντιληφθούν οι Γερμανοί ή οι προδότες. Όταν άδειασε απ' αυτούς το χωριό, το βρήκα ρωτώντας και ψάχνοντας στα σπίτια. Τό' φερα από το βουνό, να μη με δούνε, γι' αυτό άργησα».

Δε ρώτησα τ' όνομά τους. Τότε δεν τα ρωτούσαμε αυτά. Άλλωστε τέτοια περιστατικά ήταν συνηθισμένα κι αυτονόητα. Τους έψαξα μετά. Πριν τρία χρόνια έμαθα τ' όνομά τους, τυχαία. Βικτωρία Χαρκιανάκη η γυναίκα εκείνη. Ζει ακόμη - θαθεία γεράματα. Θυμάται την ιστορία. Δεν προσθέτει τίποτε. — Το πήρα... το έδωσα... Θέλησα να την προσκυνήσω. Δε μ' άφησε. Ο άντρας, ηλικιωμένος σήμερα κι αυτός, ο Αποστόλης ο Καλιούρης από την Αγία Τριάδα. Χαμογελά. Η κόρη του - καθηγήτρια - έμαθε από μένα το ιστορικό. — «Το μωρό το βρήκα, τό' φερα από το

βουνό, μαζί με τον Καράμπελα — Ποιος είναι αυτός, πού 'ναι; — Ου, πέθανε... — Όλα τα κατ' αυτόν ήταν απλά, φυσικά. Λυπάται μόνο για την προδοσία και τους προδότες. Αυτό δεν μπορεί ακόμα να το χωνέψει. Τι να πω; Εγώ έκλαιγα, μα ο λαός μας εκείνος που γνώρισα, στεκόταν όρθιος, σοβαρός, γενναίος. Ήξερε πώς να... διάξει. Εύρισκε μόνος του τη σωστή κίνηση! αυθόρμητος, ωραίος.

Κοντά στον κοσμάκη εκείνο, ένοιωθες ένα, προστατευμένος. Δε σε αποπροσανατόλιζαν τα μύρια θάσανα, κι ας θρηνούσες τους χαμούς. Οριοθετημένοι οι χώροι. Ξεχώριζες με φανατισμό από τους καιροσκόπους.

Ήμαστε μια ατέλειωτη ουρά από γυναίκες στο Ρέθυμνο, για να πάρουμε λίγη μαριίδα. Ένας Γερμανός, μαζί με το δικό μας, το χωροφύλακα, τηρούσε την... τάξη. Προχωρούσαμε ζάλο - ζάλο, έγνοια μας, μήπως δεν προφτάσουμε. Καταπλέει κουνιστή μια «κυρία». «Ιχ Μαμά Κοκώ» λέει στο Γερμανό κι αυτός την άφησε να προχωρήσει, γελάκια... Δε χρειάστηκε η πρωτιά. Η ουρά διαλύθηκε μονομιás. Φύγαμε όλες αυτόματα. Έμεινε μόνη η Μαμά της Κοκώ να πάρει... ψάρι.

Μνήμες, μνήμες χιλιάκριβες, αισιόδοξες.

Ξέρουν να πολεμούν, μα και να ... παίζουν

ΓΕΡΜΑΝΙΚΗ ΚΑΤΟΧΗ ΒΑΣΑΝΙΣΜΕΝΑ ΧΡΟΝΙΑ

Μ ν ή μ ε ς

Κ. ΧΡΥΣΟΥΛΑΚΗ-ΠΑΤΕΡΟΥ

Βρισκόμαστε στον Οκτώβρη του 1943. Ήταν η πρώτη βδομάδα του μήνα κι είχαμε ένα αφάνταστα γλυκό φθινόπωρο.

Τα ορεινά χωριά των Σφακιών αυτή την εποχή, έχουν ένα ιδιαίτερα γλυκό κλίμα. Οι άνθρωποι καταγίνονταν με τις αγροτικές των εργασίες, όμως έλειπε η καλή διάθεση και πάντοτε ήσαν σκεπτικοί και προβληματισμένοι. Από καιρό είχε διαδοθεί η φήμη, εμπιστευτικά βέβαια, πως έχουν σχηματισθεί σε πολλούς τόπους δυνατά κέντρα αντίστασης, για σαμποτάζ κι ότι άλλο μπορεί να θλάψει τις εχθρικές κατοχικές δυνάμεις. Όμως ακόμη κύριοι του τόπου ήσαν οι Γερμανοί, αν και φαίνονταν ανήσυχτοι και συνεχώς έκαναν περιπολίες στους δρόμους που συνέδεαν τα χωριά μας.

Έπιαναν περάσματα, έστηναν ενέδρες, ανεβοκατέβαιναν στις χαμηλές Μαδάρες και παραδοκούσαν να συλλάβουν πολίτες που κατά τις πληροφορίες των, βοηθούσαν αντιστασιακούς (παρτιζάνους τους έλεγαν), τροφοδοτούσαν Άγγλους σαμποτέρ και προκαλούσαν δυσχέρεια στη διακίνηση των Γερμανικών τμημάτων, που βρισκότανε στη Διοίκηση της Κρήτης.

Ξαφνικά ήταν πρωί ακόμα, έφθασε από βοσκό της Μαδάρας της Χορεύτρας η φοβερή είδηση: «Χωριανοί φύγετε, προφυλαχτείτε! οι Γερμανοί καίνε τον Καλλικράτη!...».

Ναι, το ιστορικό χωριό της ανθρωπιάς και της λεβεντοσύνης, ήταν αυτή τη φορά το μεγάλο θύμα. Ο Φρίτς Σούμπερ, το φοβερό αυτό ανθρωποκτόνος είχε χορτάσει άλλη μια φορά από το αίμα των αθώων, θέλοντας και ελπίζοντας να κάμψει την ηρωική αντίσταση των γενναίων παλληκαριών, που ξεκίνησε από το Αρχηγείο του Βουρβουρέ και πρόσφερε πολλά στον αγώνα την εποχή εκείνη.

Ο κόσμος με την είδηση έμεινε βουβός, θλιμμένος με το ερωτηματικό: «Ως πότε Θεέ μου θα τα βλέπομε αυτά;». Οι άνδρες οι περισσότεροι πιάσανε πάλι τα βουνά για κάθε ενδεχόμενο...

Η θλιβερή είδηση έφτασε αμέσως και στ' Ασφένδου που είναι το πιο γειτονικό ορεινό χωριό με τον μαρτυρικό Καλλικράτη.

Ένας νεαρός λεβέντης, ο Γιώργος Δαροκάκης, στο άκουσμα της φρικτής πληροφορίας χωρίς να δειλιάσει, ξεκίνησε να πάει να δει τι γίνεται. Είχε αδερφή μέσα στο μπλόκο και πολλούς συγγενείς και φίλους. Στα παρακάλια των δικών του να μην φύγει δεν σταμάτησε με κανένα τρόπο. Ήθελε να πάει οπωσδήποτε. Στο δρόμο και σε κοντινή απόσταση από τ' Ασφέντου κάποιος από ψηλά του φώναξε: «Γύρισε πίσω! Οι Γερμανοί εζώσανε το χωριό και το καίνε!...». Προχώρησε ακόμη κι έφτασε στο δάσος. Τότε κι από άλλους χωριανούς που είχανε δει κι αυτοί από ψηλά τι γινότανε και του φωνάζανε να φύγει, βεβαιώθηκε πως δεν μπορούσε να προχωρήσει και σταμάτησε κρυμμένος μέσα σ' ένα σπηλιόρι. Εκεί έμεινε όλη τη μέρα και τη νύχτα, χωρίς να μπορέσει να επικοινωνήσει με κανένα.

Μόλις άρχισε να ξημερώνει και να φέγγει, αποφάσισε να γυρίσει πίσω. Όμως αμέσως όχι πολύ μακριά αντιλήφθηκε Γερμανούς και σταμάτησε κρυμμένος από ένα κατοσπρίνι που βρέθηκε μπροστά του. Οι Γερμανοί τον είδαν και φθάνοντας κοντά του, τον συνέλαβαν ως ύποπτο. Στη σωματική έρευνα που του έκαναν βρέθηκε να κρατά μονάχα ένα σουγιά. Τον πήραν δεμένο και ξεκίνησαν να τον παραδώσουν στην Kommandantur του Ασκήφου. Η περίπολος αυτή δεν είχε σχέση με τον Σούμπερ.

Με τον Γιώργο μεγαλώσαμε στην ίδια γειτονιά. Είμαστε ξαδέρφια και τον αγαπούσα πολύ. Από μικρός είχε δείξει ικανότητες αξιοθαύμαστες και στα γράμματα, αλλά ξεχωριστά σε μια καλλιτεχνική χειροτεχνία. Ποτέ δεν ξέχασα ένα μικρό τελάρο που είχε κατασκευάσει μικρό παιδί, πανομοιότυπο με αυτό που είχε η μητέρα του στο σπίτι και ύφαινε, όπως όλες οι Χωριανές. Ήταν κυριολεκτικά αριστούργημα. Αυτό το παιδί το γλυκό και ήσυχο, ήταν γεμάτο χαρίσματα. Είχε τελειώσει το Γυμνάσιο κι ήταν γεροδεμένο, ροδοκόκκινο και στα επάνω του χείλη ένα λεπτό χνούδι έδειχνε πως η εφηβεία έφτανε στην τελειότητά της. Είχε λαμπερά καστανά μάτια κι ανοιχτοκάστανα μαλλιά. Τον καμαρώναμε όλοι οι συγγενείς κι οι τρεις αδερφές του με τους γονείς του, τον λάτρευαν. Είχε δώσει εξετάσεις να εισαχθεί στην

Παιδαγωγική Ακαδημία κι είχε πετύχει. Το απολυτήριο του Γυμνασίου το είχε πάρει με άριστα.

Ο Γιώργος βοηθούσε την αντίσταση. Είναι γνωστό πως ο δικτάτορας Μεταξάς την έτρεμε την Κρήτη. Ήταν το μόνο Ελληνικό κομμάτι που είχε αποδείξει τη διάθεσή του προβαίνοντας στο κίνημα του 1938. Έτσι όταν κηρύχθηκε ο πόλεμος ο Μεταξάς φοβούμενος την αντίδραση του Κρητικού λαού στα σχέδιά του κι ενώ ήταν απόλυτα γνώστης της στρατηγικής σημασίας της Κρήτης για την αντίσταση οποιουδήποτε κατακτητή, όμως την Κρητική Μεραρχία την έστειλε στην Αλβανία και την αποδυνάμωσε σκόπιμα. Ακόμη με τις αυστηρές διαταγές προς την Ανωτέρα Διοίκηση Χωρ/κής της Κρήτης, δεν ήταν επιτρεπτό κανένα είδος όπλου, αλλά ούτε κι απλό αλλά κάπως μεγάλο μαχαίρι. Σε καθημερινές έρευνες στα σπίτια από Χωροφύλακες έπαιρναν ότι σιδηρικό υπήρχε κι ας ήταν κειμήλιο, όπως όπλα Αρχηγών των Κρητικών επαναστάσεων, Μακεδονομάχων κ.α. που πάντοτε ιδιαίτερα οι Σφακιανοί τα έβλεπαν με σεβασμό και αγάπη και τα κρεμούσαν στους τοίχους, με περηφάνεια και καμάρι. Κι αυτά συνήθως είχαν και στολίδια από ασημί. Θυμάμαι ενωμοτάρχη Χωρ/κής που συνάντησε στον δρόμο άνθρωπο με δεμάτι ξύλα στην πλάτη του και τον υποχρέωσε να λύσει το δεμάτι και να ψάξει μήπως υπάρχει κρυμμένο μέσα κάτι παράνομο. Σ' αυτές τις μαύρες συνθήκες βρήκε την Κρήτη η Γερμανική Εισβολή και κατάληψή της.

*«Χίτλερ να μην το καυχηθείς
πως πάτησες την Κρήτη
ξαρμάτωτη την εύρηκες
κι ελείπαν τα παιδιά τζι*

*Κρήτη μου η Μεραρχία σου
και νάτανε κοντά σου.
Δεν θα πατούσαν Γερμανοί
τ' Άγια Χώματά σου.*

*... Μα πάλι πολεμήσανε
γέροι, παιδιά, γυναίκες
και τ' ακριβοπληρώσανε
το πάροιμο τση Κρήτης!*

Έτσι το απέδωσε ο λαϊκός τραγουδιστής.

Ο Γιώργος τον πονούσε τον τόπο του και μια και ήταν άξιος σε λεπτές εργασίες τεχνικής φύσεως, άρχισε να επισκευάζει και να διορθώνει παλιά όπλα, γκράδες, πιστόλια κι ότι άλλο είχε απομείνει από τις έρευνες που προαναφέραμε. Αυτόν τον αντιστασιακό και επικίνδυνο ρόλο είχε αναλάβει του οπλοτεχνουργού, γιατί μόνο αυτός στο χωριό γνώριζε να διορθώνει τόσο τέλεια ακόμη και ρολόγια και μάλιστα οι φίλοι του αστειευόμενοι, τον έλεγαν ρολογά.

Μοναχογιός ο Γιώργος, μέσα σε 3 αδερφές και το μικρότερο της φαμελιάς, αγαπημένος αφάνταστα απ' όλους έδωσε τον αβάστακτο πόνο σ' όλους τους

συγγενείς του και συγχωριανούς και ιδιαίτερα στη δική του οικογένεια. Το νέο της σύλληψής του διαδόθηκε αμέσως και κανείς δεν περίμενε πως θα ξαναγυρίσει ζωντανός. Πριν λίγο καιρό οι Γερμανοί είχαν σκοτώσει κι άλλο χωριανό, που έτρεχε να φύγει όταν τους είδε ...

Με την υποψία λοιπόν ότι ο νέος αυτός, πιθανόν να ήταν σύνδεσμος αντιστασιακών, αυτών που διακινούσαν εντολές από τις Μαδάρες προς τις κατοικημένες περιοχές, τον έφεραν πάντα δεμένο ως την έδρα του λόχου — που ήταν στο Ασκύφου. Έπρεπε να δικαιολογήσει με σοβαρά στοιχεία πως βρέθηκε σ' αυτή τη δασική περιοχή με το ξημέρωμα. Και μήπως ήθελαν μεγάλες αφορμές για να σκοτώσουν έναν άνθρωπο;

Η μια από τις αδερφές του πήρε την περίπολο από πίσω με τα παπούτσια της στα χέρια, για να τρέχει πιο γρήγορα και τούλεγε σ' όλο το δρόμο λόγια παρηγοριάς κι ελπίδας, μέχρι που φτάσανε στο μικρό σπιτάκι που είχε σαν φυλακή η Kommandantur.

Αμέσως τον κλείσανε μέσα κι η αδερφή του ήρθε στο σπίτι μου κλαίγοντας απελπισμένη. Η φυλακή είχε δυο μικρά παραθυράκια στην αυλή κλεισμένα καλά απ' έξω, με βαρεία συρματοπλέγματα. Κάπου κοντά στο πίσω μέρος, είχανβάλει και νάρκες μήπως κανείς από κάποιο σημείο, τολμούσε να δραπετεύσει. Είχε επιλεγεί για σύντομη διαδικασία και κράτηση, γιατί αν η κατηγορία που βάρινε το φυλακισμένο εθεωρείτο σοβαρή, μετά τις ανακρίσεις εκεί, τον προωθούσαν για την Αγυιά, απ' όπου σπανίως ξαναγύριζε. Πήγα αμέσως να μιλήσω με τον κρατούμενο κι ο φύλακας μ' άφησε να τον ιδώ από το παραθυράκι. Ήταν χλωμός και φαινόταν πολύ ταραγμένος. Σκοτεινές σκέψεις και μαύρες ώρες!... Προσπάθησα να τον ενθαρρύνω. Μη φοβάσαι του είπα αφού τίποτα δεν έκανες. Ήταν σιωπηλός, δεν μούδινε απάντηση. Η αδερφή του η Μαριγώ, μια όμορφη ροδοκόκκινη κοπελίτσα, με μάτια κατακόκκινα από το κλάμα, δεν έβρισκε παρηγοριά. Να φυγαδευτεί ήταν αδύνατον. Ήξερα πως ήταν αθώος και το φοβισμένο του βλέμμα ράγιζε την καρδιά μου. Πώς και τί να θρούμε να τον σώσουμε!

Εκείνη τη μέρα ο λοχαγός έλειπε. Θα επέστρεφε το βράδυ. Εμείς όλο τ' απόγευμα βρισκόμαστε έξω απ' το μικρό σπιτάκι και λέγαμε κάθε τόσο δυνατά για να το ακούει πως ο φυλακισμένος δεν θα πάθει κακό και να μην φοβάται.

Δεν θυμάμαι πότε ακριβώς γύρισε ο λοχαγός. Δεν ξέχασα όμως ποτέ, πως αυτή τη νύχτα, δεν είχα κοιμηθεί. Πώς, έπρεπε να δικαιολογηθεί η παρουσία του εκείνη τη συγκεκριμένη μέρα και ώρα, της μεγάλης συμφοράς για τον τόπο μας. Πώς, βρέθηκε με το ξημέρωμα μεσόστρατα Καλλικράτη - Ασφένδρου μέσα στο δάσος.

Έπρεπε να βρεθεί μια δικαιολογία που να έχει κάποια λογική βάση. Στο τέλος με πολλές συζητήσεις

καταλήξαμε στην απόφαση: Πρέπει να πούμε πως είχε χάσει κατοικίδια ζώα και είχε πληροφορίες πως πήρανε αυτό το δρόμο, και προσπαθούσε να τα βρει και να τα φέρει πίσω. Μόλις έφεξε ξαναπήγαμε στη φυλακή του. Το κτίριο ήταν δίπλα εκεί που έμενα. Ο Γιώργος ήταν χλωμός και σιωπηλός αλλά μπόρεσε να μου φανερώσει με τρόπο, πως τον πιέζουν βασανιστικά να μαρτυρήσει ποιοί έχουν όπλα στο χωριό του του είπα όσο μπορούσα διακριτικά να μη φοβηθεί και να παραμείνει ακμαίος.

Μερικοί Γερμανοί καταλαβαίνανε λίγο Ελληνικά. Υπήρχε φόβος. Αυτός κατάλαβε. Μείνετε ήσυχοι μου είπε.

Είδαμε το λοχαγό την ίδια μέρα. Μιλήσαμε και φάνηκε συγκαταβατικός, όμως δεν τον αποφυλάκιζε. Η αγωνία μας κράτησε 3 ολόκληρα μερόνυχτα, χωρίς να σταματήσουμε τις αναφορές και παρακλήσεις για την απελευθέρωσή του, με το αιτιολογικό πάντοτε ότι δεν είχε πράξει κανένα αδίκημα.

Η παραμονή του αυτό το χρονικό διάστημα είχε το ενθαρρυντικό ότι ίσως να τον άφηνε ο λοχαγός, γιατί αν τον έστελνε παραπέρα, ήταν απολύτως βέβαιο, πως δεν ξαναγύριζε. Ήταν αυτό μια συνηθισμένη τακτική.

Σαν μοναδικός και με μεγάλη υπευθυνότητα μάρτυρας, ανέφερα στον λοχαγό, πως αυτόν τον νέον τον ήξερα από παιδί, ήταν στενός συγγενής μου και ήταν φιλήσυχος κι εργατικός και δεν είχε καμιά σχέση, με διασυνδέσεις αντιστασιακών οργανώσεων και παρακάλεσα πολύ λέγοντας, ότι θα ήταν ευχής έργο να δείξει κατανόηση η Γερμανική Αρχή, μετά μάλιστα τα τραγικά γεγονότα του Καλλικράτη και με γνώμονα τη δικαιοσύνη να τον ελευθερώσει. Δεν ξέρω και ποτέ δεν μπόρεσα να το θρώ, αν τα δάκρυα, οι προσευχές και τα λόγια, έφεραν το ευχάριστο αποτέλεσμα. Έτσι την τέταρτη μέρα εδόθη εντολή ν' αποφυλακισθεί ...

Έχουν περάσει από τότε 47 ολόκληρα χρόνια, μα έμεινε άσθηστο στη μνήμη μου αυτό που έπραξε μπαίνοντας μέσα στο σπίτι που έμενα. Γονάτισε μπροστά μου πήρε τα χέρια μου και τα φιλούσε. Αγκαλιαστήκαμε και κλάψαμε κι οι τρεις μαζί κι ύστερα χωρίς πολλή καθυστέρηση, φύγανε τ' αδέρφια να δώσουν την αναπάντεχη χαρά στους δικούς των, που τον έκλαιγαν και τον είχαν ξεγραμμένο.

Όμως «Αν έχεις τύχη διάβαινε και ριζικό πορπάτεις» λέει ο λαός κι ο Γιώργος δεν είχε αυτά τα δώρα. Μετά την απελευθέρωσή, με χίλιες δυο προφυλάξεις περισσότερο από πριν, διόρθωνε ό,τι παλιό από τα παλιά όπλα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί αλλά τώρα πια δεν είχε την καλή διάθεση τη φυσική, που είχε άλλοτε. Είχε συχνά πονοκεφάλους και δεν αισθανόταν καλά.

Περάσανε τρεις ακόμη μήνες. Οι Γερμανοί κρατούσαν ακόμη γερά. Είχε φθάσει το 1944. Ο κόσμος υπέφερε από την έλλειψη των στοιχειωδών μέσων για τη ζωή. Ο Χειμώνας πλάκωσε βαρύς, ανελέητος. Γενάρης μήνας με βροχές και χιόνια, ως κάτω στο γυρογιάλι. Αυτό το μήνα, ο Γιώργος αρρώστησε βαριά. Τα χωριά στερημένα από γιατρό και φάρμακα κι οι άρρωστοι δεν ήταν εύκολο, να έχουν την ανάλογη φροντίδα. Η στοιχειώδης ιατρική βοήθεια που δέχτηκε, δεν ήταν αρκετή για να τον σώσει. Πολλές οι ελλείψεις στον σκλαβωμένο τόπο κι ένας εχθρός ακόμη μαζί με όλα τ' άλλα, ο βαρύς Χειμώνας.

Έτσι ξεψύχησε και χάθηκε μια χειμωνιάτικη χιονισμένη μέρα 18 του Γενάρη στο άνθισμα της νιότης του ...

Ο παγωμένος βοριάς τον συνόδεψε στην τελευταία του κατοικία. Και τα ολόλευκα χιόνια σκέπασαν απαλά το μνήμα του, όμοια στο χρώμα με την αγνότητα και καθαρότητα της σύντομης ζωής του.

ΟΙ ΚΡΗΤΙΚΟΙ ΠΟΛΕΜΙΣΤΕΣ ΣΤΗΝ ΑΜΥΝΑ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ ΤΟ 1453

ΜΑΡΙΚΑΣ ΤΖΕΡΑΚΗ-ΒΛΑΣΣΟΠΟΥΛΟΥ

Οι Κρητικοί πάντοτε, όταν δεν ήταν πρωτοπόροι στους εθνικούς απελευθερωτικούς αγώνες του έθνους, είχαν ευρεία συμμετοχή ή εμάχοντο μέχρι τελευταίας ρανίδος του αίματός των σφραγίζοντας με την αυτοθυσία τους την αγάπη τους για την ελευθερία. Έμβλημά τους ήταν «ελευθερία ή θάνατος», όπως είναι γνωστόν από την νεώτερη ιστορία. Γνωστή είναι η συμβολή τους στον μακεδονικό αγώνα και η βοήθεια που πρόσφεραν με τη συμμετοχή τους στα διάφορα ανταρτικά σώματα που σχηματίστηκαν στην Κρήτη κι επολέμησαν στον ελληνικό μας Μακεδονία.

Συνειρμικά μας έρχεται στο νού και η πτώση της Κωνσταντινουπόλεως που έπεσε στα χέρια των Τούρκων στις 29 Μαΐου 1453. Είναι μοιραίο, φαίνεται, ο Μάης να παίζει πάντα ρόλο στις πολεμικές επιθέσεις εναντίον της Ελλάδος, και η Μάχη της Κρήτης από τους Γερμανούς έγινε στις 20-31 Μαΐου του 1941. Και τότε οι κρητικοί με την θαρραλέα αντίσταση τους απόδειξαν στον κόσμο πως οι στρατιές του Χίτλερ δεν ήταν ακατανίκητες. Το φως της ελευθερίας άρχισε ν' αχνοφαίνεται από τη στάση των κρητικών στον ανελέητο αυτό πόλεμο και με την καθυστέρηση που είχαν στην Κρήτη οι ναζιστές καθυστέρησαν και τον πόλεμο της Ρωσίας κι ως τόσο ήρθε «ο στρατηγός χειμώνας», όπως είχε λεχθεί από τους ναπολεοντείους πολέμους στη Ρωσία, κι έτσι οι ναζιστές εξολοθρεύτηκαν στα ρωσικά μέτωπα.

Από την πτώση λοιπόν της Κωνσταντινουπόλεως κι ως τα σήμερα η 29η Μαΐου θεωρείται από τους Έλληνες ως γρουσουζική μέρα, αποφράδα. Και όχι μόνο του Μάη αλλά και των άλλων μηνών η 29η, ιδίως όταν συμπίπτει με Τρίτη.

Όταν λοιπόν από την άτυχη αυτή μέρα για τον Ελληνισμό, μπόρεσαν από την κερκόπορτα να μπει τα απαίσια φουσάτα στην Πόλη, που ήταν το οχυρό του ευρωπαϊκού πολιτισμού και της Χριστιανικής Θρησκείας και το προπύργιο, εναντίον του ασιατικού βαρβαρισμού, κι ενώ είχε σταματήσει κάθε άλλη άμυνα και οι ορδές των λυσσασμένων

βαρβάρων είχαν επιδοθεί στη λεηλασία και το κούρσεμα της Μεγάλης Πρωτεύουσας της τότε πολιτισμένης ανθρωπότητας, επωφελούμενοι από την τριήμερη διορία που τους είχε δώσει ο ίδιος ο Μωάμεθ ο εκπορθητής και που κι ο ίδιος ανεβασμένος κάπου έβλεπε και χαιρόταν το κούρσεμα, την λεηλασία, τους θιασμούς κι όλα τα κακουργήματα των στρατιωτών του, μαζί μ' ένα υπασπιστή του, τον Ζαγιάν Πασά, αντελήφθη πως δεν είχαν όλα τελειώσει.

Σ' ένα πύργο με σημαίες που είχαν το δικέφαλο αητό εξακολουθούσαν να πολεμούνε περικυκλωμένοι και πολιορκημένοι πενήντα κρητικοί. Σωστοί σατανάδες, όπως τους εχακτήρισε ο υπασπιστής του πολυχρονεμένου του σουλτάνου.

Το δε περιεργότερον όλων ήταν ότι ενώ δεν είχαν καμμία ελπίδα να σωθούν ή να νικήσουν, αφού τα πάντα είχαν κυριευθεί, αυτοί δεν εσταματούσαν να μάχονται και όταν οι πολιορκητές τους καλούσαν να παραδοθούν απαντούσαν με βρισιές και κοροϊδίες. Το πιο παράξενο ακόμη ήταν, πως ενώ μπορούσαν να μπουν στα πλοία τους που ήταν αραγμένα πίσω από το μπουράγιο του Πύργου τους, δεν παραιτούσαν τη μάχη και να φύγουν. Πολεμούσαν σαν λιοντάρια κι ήξεραν καλά την τέχνη του πολέμου.

Είχαν ξεκινήσει από την Κρήτη τον Απρίλιο του 1452 με τρεις γαλέρες. Οι δύο ήταν από την Κυδωνία (ΧΑΝΙΑ) και η μία από τον Χάνδακα (ΗΡΑΚΛΕΙΟ). Όταν έφευγε μάλιστα από το Κάστρο η ηρακλειώτικη γαλέρα - η Κρήτη τότε κατεχόταν από τους Ενετούς - ο ίδιος ο Ενετός Διοικητής τους ξεπροβόδιζε με ευχές να γυρίσουν νικητές και αυτοί απαντήσανε:

— Απόφασιν επήραμεν, αλλοιώς, να μην γαιέρωμεν.

Αρχηγός της ομάδας ήταν ο καπετάν Μανώλης ο Αμπαδιανός. Και, πράγμα περίεργον μιά γυναίκα, η Αριστέα Καλλέργη, μιά πεντάμορφη κρητικοπούλα από το μεγάλο σόϊ των Καλλέργηδων, είχε πάει στην Κωνσταντινούπολη για να σπουδάσει φιλολο-

γία και μουσική. Εκεί λοιπόν την βρήκε η πολιορκία της Κωνσταντινουπόλεως. Μόλις άρχισε ο πόλεμος, η πεντάμορφη και μορφωμένη κρητικοπούλα που ήταν δυνατή στο κορμί και στην ψυχή, επέταξε τα βιβλία και τη λύρα και έπιασε τα όπλα.

Έτρεξε κι ευρήκε τους συμπατριώτες της κι εδήλωσε πως έπρεπε να δείξουν σε όλη την οικουμένη, πως όποιος πεθαίνει πολεμώντας, ποτέ του δεν πεθαίνει.

Η Πόλη έπεσε. Αυτοί όμως επολεμούσαν με πείσμα. Άγρια λεφούσια τους έκαναν, επανειλημμένως, επιθέσεις. Οι κρητικοί όμως πολεμούσαν με την γενναιότητα που δίνει η αποφασιστικότητα, όσων δεν περιμένουν τίποτα παρά τον θάνατον.

Οχυρωμένοι στον Πύργο τους, με τη σημαία του δικέφαλου ν' ανεμίζει περήφανα, κατάφερναν να σκοτώνουν και να σωριάζουν τα κουφάρια των Αγαρηνών και των άλλων βαρβάρων, ολόγυρα στον Πύργο τους.

Όταν τα είδε όλα αυτά ο Σουλτάνος Μωάμεθ ο Πολιορκητής, εσάστισε και εθαύμασε. Αμέσως διέταξε να σταματήσει η έφοδος. Έβαλε τον Ζαγάν Πασά, τον υπασπιστή του, και τους εφώναξε με τον κουργιαλό:

— *Γενναίοι κρητικοί, σας το ξαναλέμε. Άδικα πολεμάτε. Η Πόλη έπεσε. Σκοτώθηκε ο Βασιλιάς σας. Παραδοθείτε. Σας το διατάσσει ο Σουλτάνος.*

Κι αυτοί απαντήσανε:

— *Δεν παίρνουμε διάτα από κανένα Σουλτάνο. Κι αν η Πόλη έπεσε, κατέχετε το πως ετούτος σας ο Πύργος ορθός θα απομείνει. Κι όσο τ' αμάθια μας θα σοντηρούν το φώς, λεύτερη θαν είναι τούτη νε η γωνιά.*

Κι όταν τους ξανάπαν ότι είναι τρελλοί αυτοί απαντήσανε:

— *Όι, τρελλοί δεν είμαστε, είμαστε ΚΡΗΤΙΚΟΙ.*

Και την ίδια στιγμή ένα θέλος καρφώθηκε στο στήθος του Ζαγάν Πασά που σωριάστηκε αιματοκυλισμένος χάμω με τον κουργιαλό-βούκινο στο στόμα.

Οι άλλοι υπασπιστές έτρεξαν να περικυκλώσουν και να προστατέψουν τον Σουλτάνο τους από τα θανατερά θέλη των κρητικών. Αυτός όμως τους παραμέρισε επήρε το βούκινο και με πολλά κολακευτικά λόγια και θαυμασμό στην παλληκαριά τους, τους εκάλεσε, όχι πιά να παραδοθούν, μα να συνθηκολογήσουν και παραδίνοντας τα όπλα των να φύγουν ελεύθεροι για την πατρίδα τους.

Τους είπε ακόμη πως μπορούσε με δύο κανόνια να τους κάμει στάχτη και πούλβερη, όμως τους έκανε χαλάλι τη ζωή για την παλληκαριά τους.

Κι ακόμη, ο πονηρός Σουλτάνος, τους εβεβαίωσε πως ήθελε να γίνει σύμμαχός τους και να συνεννοηθεί με τους αρχηγούς των στην Κρήτη, για να

τους βοηθήσει να διώξουν τους Φράγκους από το νησί των.

Γιατί, την ίδια εκείνη χρονιά που πάρθηκε η Πόλη, είχε ξεσπάσει στην Κρήτη, όπως μας λέει ο ιστορικός Βαλάκης, η επανάσταση του Σήφη Βλαστού από το Ρέθυμνο. Το σχέδιο ήταν να σκοτώσουν όλους τους Ενετούς υπαλλήλους, να φυλακίσουν τους ξένους και να ανακηρύξουν την ελληνική κυριαρχία. Όμως τα σχέδια προδοθήκανε από ένα καθολικό παπά και από έναν εβραίο Δαβίδ Μαυρογονάτο, κι οι επαναστάτες με επί κεφαλής το Σήφη Βλαστό πιάστηκαν και θανατώθηκαν.

Ο Μωάμεθ λοιπόν, με τον κρυφό πόθο να βάλει πόδι στο ηρωικό νησί και θέλοντας να συνδυάσει μιάν ιπποτική χειρονομία με πολιτική σκοπιμότητα, έδωσε την υπόσχεση βοήθειας εναντίον της κατοχής των Φράγκων στην Κρήτη.

Τα λόγια αυτά κι η υπόσχεση εντυπωσίασαν τους κρητικούς πολεμιστές και ζήτησαν προθεσμία για να σκεφθούν και ν' απαντήσουν.

Η γενναία κρητικοπούλα, η Αριστέα Καλλέργη, ήταν αντίθετη με κάθε ιδέα συνθηκολόγησης κι έλεγε πως ο αγώνας τους έπρεπε νάναι αγώνας μέχρι θανάτου και νάχει ένα αντάξιο τέλος του σκοπού του.

Δεν συμφώνησε όμως μαζί της, ο Μανώλης Αμπαδιανός, ο αρχηγός του αγώνα. Αυτός θεώρησε ότι η ζωή των, θα εχρησίμευσε, αν εσώζετο και για άλλους, ίσως και σπουδαιότερους αγώνες.

Και οι άλλοι αγωνιστές συμφώνησαν με τον αρχηγό τους. Ήθελαν όμως αυτοί να επιβάλουν τους όρους της συνθηκολόγησης. Η φρουρά λοιπόν του Πύργου, που λεγόταν Πύργος του Αλεξίου, περήφανη και με τα άρματα και τα πολεμοφόδιά της, θγήκε έξω. Και πέρασαν ελεύθεροι οι πολιορκημένοι.

Ο Σουλτάνος που, για την εποχή εκείνη, ήταν πολιτισμένος τους εκοίταζε με θαυμασμό και ζήτησε να μιλήσει με τη γυναίκα που ήταν μαζί τους, την πανέμορφη Αριστέα Καλλέργη. Ο πολιτισμένος αυτός Σουλτάνος μιλούσε άπταιστα την παγκόσμια τότε, γλώσσα, την Ελληνική.

Κι αφού την ερώτησε για την γενιά της, για το όνομά της και πως βρέθηκε μαζί με τους πολεμιστές, κι αν ήρθε για μόνο το σκοπό να πολεμήσει, η Αριστέα χωρίς να τον κοιτάζει, απάντησε στις ερωτήσεις του και όταν τούπε ότι είχε έρθει στην Πόλη για να σπουδάσει και ότι τώρα θάφευγε για την Κρήτη, την διαβεβαίωσε ότι οι μούσες δεν θάφευγαν από την Πόλη και ο καθένας θα σπούδαζε ελεύθερα όπως και πρίν.

Στην επιμονή της να φύγει της είπε να διαλέξει το πιό όμορφο παλάτι να της το χαρίσει, να το γεμίσει με χρυσάφι, με μουσικά όργανα, με βιβλιο-

θήκες και με ό,τι επιθυμεί η ψυχή της και να γίνει η μοναδική γυναίκα του και πως θα τη συντρόφευαν κι άλλοι σοφοί δασκάλοι, αν ήθελε να μείνει.

Εκείνη όμως αρνήθηκε και τούπε πως η πατρίδα της την εκαλούσε. Κι αν ήθελε να πατήσει τη συνθήκη που κάμανε, τότε άλλος ο λόγος. Μην ξεχνούσε όμως πως τους είχε δώσει όρκον ιερών. Και λέγοντας αυτά έκαμε μιά κίνηση κι έβγαλε ένα μαχαίρι από το στήθος της να το βουτήξει στην καρδιά της. Μα ο Μεγάλος Πατισάχ την εμπόδισε, πιάνοντας το οπλισμένο χέρι της και διαβεβαιωνώντας την πως ο λόγος του ήταν πιο στέρεος και πιο γερός από τ' ατσάλι και ότι ήταν ελεύθερη να φύγει.

Όταν εσουρούπως και ετελείωσε η τρομερή εκείνη μέρα ο Σουλτάνος εκατέβηκε στο λιμάνι να κατευοδώσει τους κρητικούς και την πανέμορφη Αριστέα Καλλέργη, που τόσο βαθεία στην καρδιά του είχε μπει. Κι όταν της είπε ότι τον έκαμε να διερωτάται τι άξιζε πιο πολύ, μιά κατάκτηση σαν αυτή της περίλαμπρης Πόλης ή της καρδιάς μιάς γυναίκας, σαν την Αριστέα, εκείνη του απάντησε πως είναι πιο εύκολο να κατακτήσει κανείς όλον τον κόσμο παρά την καρδιά μιάς γυναίκας.

Σημ. Τα πιο πάνω, ήτοι περί αντιστάσεως των κρητικών κατά την άλωση της Κωνσταντινουπόλεως, αναγράφονται σε σύγγραμμα του Γερμανού Α.Δ. ΜΟΡΤΙΑΝΙΥ, έκδοσης 1879, σελ. 72,81,82,83 και 154 με τον τίτλο βιβλίου: ΠΟΛΙΟΡΚΙΑ ΚΑΙ ΑΛΩΣΙΣ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ ΕΝ ΕΤΕΙ 1453.

Επίσης εις το «χρονικόν 1453» του Γεωργίου του Φραντζή του Πρωτοβεσπάρη, σελ. 37,74 και 75 (έκδοσις 1953).

Σχετικώς με την Αριστέα Καλλέργη, αυτό το πήραμε από ένα δημοσίευμα, όχι τεκμηριωμένο, ντόπιος εφημερίδας (ΠΑΡΑΤΗΡΗΤΗΣ φύλλον 3846/8 Ιουνίου 1958) του συγγραφέως Ι. Ανδρουλιδάκη.

Οι τελευταίοι λοιπόν υπερασπιστές της «βασιλίδος των πόλεων» της Κωνσταντινουπόλεως, ήταν ΚΡΗΤΙΚΟΙ, πέντε περίπου αιώνες πριν από τη ΜΑΧΗ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ το 1941.

Υπερασπιστές πάλι στην νοτιότερη γωνιά της Ευρώπης, που ολόκληρη εστέναζε κάτω από τη γερμανική μπότα, ήταν πάλι οι κρητικοί. Αυτή τη φορά στα άγια χώματα της πατρίδας των, της ΚΡΗΤΗΣ. Η αντίσταση των κρητικών το 1941 απέδειξε στον κόσμο πως ο άξονας δεν ήταν αήττητος. Η μάχη της Κρήτης υπήρξε το λυκαυγές των ελπίδων για την απελευθέρωση των λαών από τους ΝΑΖΙ και τους συμμάχους των, και όπως είπαμε και στην αρχή, συνέβαλε στην καθυστέρηση για την εκστρατεία στη Ρωσία, πράγμα που συντέλεσε, με τον ερχομό του χειμώνα, πάρα πολύ, στη συντριβή των γερμανικών στρατιών από τους Ρώσους.

ΜΙΚΡΟ ΑΝΘΟΛΟΓΙΟ ΚΡΗΤΙΚΩΝ ΠΕΖΟΓΡΑΦΗΜΑΤΩΝ ΕΜΠΝΕΥΣΜΕΝΩΝ ΑΠΟ ΤΗ ΜΑΧΗ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ ΚΑΙ ΤΙΣ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΗΣ

Επιμέλεια: ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗ

Ο ΝΥΧΤΟΚΟΡΑΚΑΣ

ΝΙΚΟΥ ΑΓΓΕΛΗ

Ένα-ένα σταματούσαν τα κανόνια του λιμανιού. Τα τόπωναν οι Γερμανοί, μαζεύοντας πέντε - δέκα αεροπλάνα και πέφταν απάνω τους όλα μαζί. Σίδερα, γαιόσακκοι και σάρκες σκορπούσαν στον αέρα. Σε λίγο δεν θροντούσε κανένα. Και οι νικημένοι πολέμαρχοι που υποχωρούσαν κατά τα Σφακιά, ήταν όλη τη μέρα απροστάτευτοι στα νύχια των γερακιών που κατέβαιναν ως τις ελιές άφοβα πια. Οι ντόπιοι μεσόκοποι που πολέμησαν στους κάμπους, έφταναν ένας - ένας στο χωριό του, άφηνε το ντουφέκι και το σαρίκι σε μια κουφάλα θράχου και κάθονταν στον κήπο του αδιάφορος. Χάσαμε, ησυχάσαμε!

Η Κρήτη είχε γονατίσει. Πυκνοί καπνοί σκέπαζαν τα Χανιά, τη Σούδα, τα καμποχώρια. Η Αγγλική οπισθοφυλακή μάχονταν στη Χίλιομοδού, επίμονα, καρτερικά. Οι δρόμοι ήταν γεμάτοι αίματα, συντρίμματα.

Οι στρατιώτες της αυτοκρατορίας παραλοισμένοι έπιαναν τους κυπαρισσέδες του Αποκόρωνα, τρύπωναν στα σύδεντρα. Έσκαβαν τρύπες στην απαλόπετρα να ξεποστάσουν.

Κρητικοί έφηβοι έθρισκαν πεταμένα καινούργια οπλοπολυβόλα Μπρεν, τα σήκωναν, τα καμάρωναν: τι όμορφο τουφέκι, καλοσκαρωμένο, σίγουρο. Τα γύριζαν ασυλλόγιστοι και τα δοκίμαζαν πάνω στ' αεροπλάνα! Απαντούσαν εκείνα, γέμιζαν οι λόφοι φωτιές και οίμωγές και θάνατο. Η νεολαία του νησιού έκανε τα πρώτα της βήματα για τη θριαμβευτική αντίσταση που άρχιζε από την ύστερη μέρα της μάχης κιόλας! Πού εύρισκαν το κουράγιο, την ώρα του γενικού χαλασμού, της ήττας!

Μικρά παιδιά, γύρω στα δέκα χρόνια, τριγύριζαν στις ρεματιές, παραμέριζαν τις σωριασμένες κουβέρτες, τα ρούχα, τα τρόφιμα και μάζευαν όπλα! Όπλα, περίστροφα, χειροβομβίδες, φυσέκια. Ήταν μόνα, δεν τα επέβλεπε κανείς. Η φωνή της ράτσας μιλούσε στη ψυχή των και σκάλιζαν τα σύνεργα του θανάτου.

Δεν μας εμπόδιζε κανείς. Οι μάνες μας μας έβλεπαν μόνο το θράδυ που ξετρύπωναν κι εκείνες από τα υπόγεια και τις σπηλιές. Τότε μετρούσαν οι οικογένειες τους απόντες...

Μας είδε ένας ασπρομάλλης Έλληνας αξιωματι-

κός που έφευγε με δεμένο χέρι. Στάθηκε, μας χάιδεψε τα κεφάλια. Αγγριομούτσουνα, ψημένα στον ήλιο, φορτωμένα σιδερικά. Δάκρυσε. Αιώνια Ελλάδα, ψιθύρισε στο συνοδό του. Εμείς δεν νοιώθαμε τίποτε...

Θυμάμαι σ' ένα ξερόρυακο παράμερο απ' τη δημοσιά που μας κυνηγούσαν τ' αεροπλάνα. Οι σφαίρες γέμιζαν φωτιές τα κλαδιά γύρω μας. Τα σπαρτά φλέγονταν. Ύστερα μας ξεκούφανε μια βόμβα. Τρέχαμε να θρούμε και να πιάσουμε τα βλήματα ζεστά! Το είχε πει ο πιο μεγάλος μας, ο Νυχτοκόρακας. Τον παρανόμιαζαν έτσι γιατί ήταν μαύρος, μακροξυλοπόδαρος και βραχνός.

Τότε βγήκε ένας βόγγος μέσα απ' τις πικροδάφνες. Κάποιος είχε ακούσει τη φωνή του Νυχτοκόρακα:

— Λείπει, μωρέ, κανείς μας;

Κάποιος μας καλούσε από το ρυάκι: Νερό, νερό... Παραμερίσαμε τα κλαδιά και τους θρήκαμε. Τρόμος, πάγωσε το αίμα μας. Ήταν εκεί ένα πτώμα παραμορφωμένο, φριχτό και δίπλα του, με το μέτωπο στον ήλιο, ένας χτυπημένος Άγγλος με ξύλινα άστρα στις επωμίδες. Θυμάμαι που γυάλιζαν τα μάτια του και πνίγονταν από πόνο και αγωνία. Πλησιάσαμε σαν χαμένα. Ο Νυχτοκόρακας πήγε κοντά κοντά.

— Νερό, φώναξε πάλι ο άνθρωπος.

— Νερό θέλει, μωρέ. Να πάει ένας να φέρει.

Έφυγαν δυο τρεχαπετάμενοι να πάνε μια ώρα τόπο, να φέρουν νερό.

Ο Νυχτοκόρακας έδειξε το ματωμένο πόδι του ξένου και προσπαθούσε να του πει πως πρέπει να δεθεί. Έκανε να ανασηκωθεί, τον βοηθήσαμε και κάθισε. Φέραμε ένα σακκίδιο που είχε πέσει πιο πέρα. Μας έβγαλε βογγώντας ένα κουτί. Είχε μέσα επίδεσμο. Ο Νυχτοκόρακας τύλιγε το τραύμα σιγά - σιγά σαν μάστορας. Και τ' αεροπλάνα μούγκριζαν από πάνω.

Κάθε τόσο στρέφαμε και κοιτάγαμε το πτώμα περίτρομοι. Έπρεπε να τον θάψουμε, είπε ο Νυχτοκόρακας. Ήταν ένα νερόπαρμα βαθύ σαν χαντάκι. Έλεγε να τον σύρουμε ως εκεί. Εμείς δεν τολμούσαμε να βοηθήσουμε. Είχαμε δει κι άλλους πεθαμένους μα αυτός ήταν κομματιασμένος, καμένος, ανατριχιαστι-

κός. Ο Νυχτοκόρακας προσπάθησε μόνος του.

Δεν μπόρεσε. Αγρίεψε.

— Μπρος, βοηθάτε ούλοι.

Πιάσαμε απ' τα πόδια. Ρίγος δόνησε το κορμί μας. Τα χέρια μας γέμισαν αίματα. Τον σύραμε σιγά - σιγά και τον ρίξαμε στο χαντάκι. Ο Νυχτοκόρακας έβαλε πάνω του το κράνος του, το σπασμένο τουφέκι, τα πράγματά του.

Οι άλλοι στρατιώτες είχαν πιάσει τα νότια παράλια και περίμεναν τα θαπόρια. Στους δρόμους του Αποκόρωνα βραδυπορούσαν πια ελάχιστοι. Η οπισθοφυλακή υποχώρησε, γκρέμισαν στο Άσπρο Νερό το Τίγκο τους, που είχε μείνει χωρίς καύσιμα και παραμέρισαν στο ρυάκι του Άγιου Αντώνη να ξαποστάσουν.

Από στιγμή σε στιγμή μπορούσαν να φανούν οι Γερμανοί. Ο ήλιος έπεφτε πια. Ο τελευταίος ελεύθερος ήλιος.

Ο Νυχτοκόρακας θγήκε στο ανοιχτό χωράφι. Εδώ κι εκεί μέσα στα αθέριστα σπαρτά έβοσκαν παραστρατημένα ζώα. Άρπαξε ένα γάιδαρο και τον έφερε.

— Τίνος είναι, μωρέ, κατέχετε;

— Όι, ξενοχωρτικός θάνατι.

Στήσαμε ένα πεζούλι με πέτρες, θάλαμε όλοι τα δυνατά μας, προσπάθησε κι ο ξένος και σηκώθηκε στο γερό του πόδι. Το πρόσωπό του δέρνονταν απ' τον πόνο.

— Κουράγιο, είπε ο Νυχτοκόρακας.

Παλέψαμε ώρα πολλή και σιγά - σιγά καταφέραμε να τον θγάλουμε πάνω στο γάιδαρο. Του δείξαμε το δρόμο κατά τα βουνά. «Στο καλό», του είπαμε. Πονούσε, μόρφαζε, χαιρέτησε και κίνησε. Ο γάιδαρος καλοταϊσμένος στα σπαρτά βάδιζε γοργά. Μα δεν ήξερε κείνος να τον οδηγεί και σε λίγο τον έβαλε, ο πονηρός, μέσα στο λιόφυτο. Ο ξένος έγγειρε, πιάστηκε από ένα κλαδί ελιάς. Τρέξαμε και τον στηρίξαμε πριν πέσει.

— Πρέπει να τον πάω, είπε ο Νυχτοκόρακας.

— Δεν είσαι καλά, είπαμε.

— Αλλιώς θα ποθάνει στο δρόμο. Θα τον πάει όπου θέλει ο γάιδαρος. Να πείτε του πατέρα μου πως πάω έναν τραυματία παραπάνω και μπορεί ν' αργήσω.

Μας εμπιστεύτηκε τα σιδερικά του. Δε μιλήσαμε.

... Τον βλέπαμε που άπλωνε το ισχνό, μακρύ του χέρι και μας χαιρετούσε σοβαρός. Κάθε τόσο έσκυβε και ξεκάρφωνε ένα αγκάθι απ' τη γυμνή πατούσα του. Τραβούσε το γάιδαρο από τ' αυτί. Πήγαιναν. Ο ξένος γύρισε και μας κοίταξε μια φορά ακόμα πριν χαθούν στα δέντρα...

Ο Νυχτοκόρακας ο μαύρος, ο ξυλοπόδαρος φίλος μας, ήταν δεν ήταν δεκατριών χρόνων και δεν τον ξανάδαμε...

— Στον ίσκιο της Μαδάρας -
Εκδόσεις Ευρώπη, Αθήνα 1961

«ΑΝΕΒΛΗΘΗ ΕΠ' ΑΟΡΙΣΤΟΝ»

ΛΕΥΤΕΡΗ ΑΛΕΞΙΟΥ

Τον υπολοχαγό Τζοβάννη Σαβιόττη, πρώτο μελανοχίτωνά του στρατού των Ιταλών στη Νεάπολη της Κρήτης, τον έδειχναν οι δικοί μας με το δάχτυλο, γιατί συνήθιζε να δέρνει τους Έλληνες εργάτες, που δουλεύανε στις υπηρεσίες τους. Αλλά και τους πολίτες έδερνε, σαν του φαίνονταν, πως δεν έδειχναν τον απαιτούμενο σεβασμό κατά τις τελετές της σημαίας.

Ένα βράδυ γιόρταζαν σ' ένα φιλόξενο σπίτι κι ήταν εκεί, μ' άλλους Ιταλούς αξιωματικούς, κι ο σπάνιος αυτός τζέντλεμαν. Οι δικοί μας δεν τους εκαλούσαν, επειδή δεν τους εσυμπαθούσαν, αλλά, με το να μένουν στα σπίτια τους, δεν μπορούσαν να κάμουν αλλιώς.

Υπηρετούσε τότε στο Πρωτοδικείο ως Πρόεδρος ένας πολύ σχετικός μου. Ζούσε κει με την κοσμική γυναίκα του, που καταγόταν από την Κέρκυρα και μιλούσε λεύτερα την ιταλική.

Στη γιορτή περίμεναν από στιγμή σε στιγμή την κυρία Προέδρου, που με την ομορφιά της και τη χάρη της θά 'δινε τον τόνο στη συντροφιά. Μιλούσαν, αστειεύονταν, χαριτολογούσαν, μα μετρημένα. Η παρουσία των Ιταλών εμπόδιζε τις εγκαρδιότητες, ήταν όμως υποχρεωτική, καθώς είπαμε.

Σαν η κυρία Προέδρου μπήκε, το κορίτσι της οικογένειας ανάλαβε να κάμει τις σύστασες. Η κυρία Προέδρου χαμογελά σ' όλους με την αράδα και τους δίνει το χέρι. Σκύβουν αυτοί σαν ιππότες εξασκημένοι στις ρεβερέντζες.

Έρχεται κι η σειρά του Τζοβάννη Σαβιόττη, που περιμένει. Μα μόλις η κυρία Προέδρου γροίκησε τ' όνομά του, τινάχτηκε. Τράθηξε τ' απλωμένο χέρι της και τό 'κρυψε πίσω της.

— Εσάς δε σας δίνω το χέρι μου, γιατί κακομεταχειρίζεστε τους συμπατριώτες μου.

Προκλήθηκ' αίσθηση κι ο μελανοχίτωνας εκοκίνισε.

— Κυρία, με προσβάλλετε!

— Δε μ' ενδιαφέρει.

— Τον άντρα σας όμως τον ενδιαφέρει.

— Δεν το πιστεύω!

— Θα το πιστοποιήσετε γρήγορα.

— Σας παρακαλώ, ν' αφήσετε τον άντρα μου στην ησυχία του!

— Μόνο σα μ' ικανοποιήσει!

— Τι λέτε, καλέ; Πού; Πότε; Πώς θα γίνει;

— Στο πεδίο της τιμής!

Αυτός ο διάλογος έγινε στα γρήγορα κι όλοι παρακολουθούσαν. Η τελευταία φράση του Ιταλού φάνηκε πολύ κωμική στην κυρία Προέδρου.

Την έπιασε νευρικό γέλιο και ξεκαρδιζότανε συνέχεια.

— Γελάτε, της λέει εκείνος, αλλά θα δούμε ποιος θα γελάσει τελευταίος!

Ένα σκοτεινό συναίσθημα πλάκωσε τις καρδιές και δεν ακουγότανε τσιμουδιά. Οι συνάδελφοι του Σαβιόττη, σ' ένδειξη της αλληλεγγύης τους με τον προσβεβλημένο, φύγανε μαζί του. Διαλύθηκαν κ' οι ντόπιοι. Δεν είχε κανένας κέφι για συνέχεια της γιορτής.

Άμα ξημέρωσε, κάθε κάτοικος της Νεάπολης, από τον πιο μικρό ως τον πιο μεγάλο, μιλούσανε για την άδηλης έκβασης ιστορία.

Καθόμουνα στο γραφείο του Γυμνασίου και φυλλομετρούσα βιβλία, και ξάφνου μπαίνουνε δυο καραμπινιέροι, μου παραδίνουν ένα φάκελο κλειστό και φεύγουνε. Τον ανοίγω και διαβάζω μ' έκπληξη, πως στις τέσσερες ακριβώς έπρεπε να βρίσκομαι στο σπίτι του κυρίου Προέδρου για κάποια σοβαρή κι επείγουσα υπόθεση.

Πήγα χωρίς αναβολή στου Προέδρου. Τον βρήκα να πηγαίνει ταραγμένος απάνω κάτω. Με πληροφόρησε, πως μαζί μ' ένα Πρωτοδίκη μας είχε διορίσει μάρτυρές του, κι έπρεπε να συναντηθούμε σε λίγο με τους μάρτυρες του μελανοχίτωνά, για να συμφωνήσουμε πότε θα γίνει, πού και πώς η μονομαχία.

— Θέλεις κι άλλα, γυμνασιάρχα; Δεν της είναι δυνατόν μήτε τα συναισθήματά της να κρύψει, μήτε τα νεύρα της να δαμάσει! Τούτα κάνει διαρκώς!

Έπειτα σταμάτησε το άμε - κι έλα του και μού 'πε:

— Μη θαρρείς πως είν' η πρώτη τέτοια ιστορία που μου σκαρώνει! Μα τώρα τα πράγματα δεν είν' όπως πριν. Είμαστε στη διάκριση των τυράννων. Αδύνατο να το καταλάβει και ναβάλει νερό στο κρασί της!

Η κυρία Προέδρου στο μεταξύ, κλεισμένη στο δωμάτιό της, έκανε, φαίνεται, την τουαλέττα της, για να μας παρουσιαστεί. Και σε λίγο πραγματικά μας ήρθε μυρισμένη, περιποιημένη στην εντέλεια. Κάλτσα, παπούτσι, στην πένα.

— Μην τον παραξηγείτε, μου συσταίνει. Παραδέχτηκε το ρόλο του κατεχόμενου και του σκλάβου κι ησύχασε.

— Θα προτιμούσες, κυρία μου, να κάνω τον αφέντη; Κι εγώ θα τό 'θελα. Μα δε θ' άλλαζεν η κατάσταση.

Κατάφτασε κι ο δεύτερος μάρτυρας του Προέδρου κι όλοι περιμέναμε πια τους Ιταλούς.

— Α να δούμε ποιας λογής ικανοποίηση θα μας γυρέψουν, είπεν ο Πρόεδρος. Δεν πιστεύω να και καλά ν' απαιτούνε μονομαχία. Τι λέτε και σεις;

Ο νεοερχομένος, νομικός και τριμμένος στα δικανικά, προθυμοποιήθηκε ν' απαντήσει:

— Το πραχτικότερο πού 'χομε να κάμουμε, θά 'τανε να καταφύγουμε στο ακαταλόγιστο. Φαντάζομαι πως έχει παντού τη θέση του.

— Θα το δεχτούν άραγε το ακαταλόγιστο; τον αντίσκοψεν ο Πρόεδρος.

— Κι αυτοί να μην το δεχτούν, εγώ ξέρω, λέ' η Προεδρίνα, πώς τά 'χω τετρακόσα κι έκαμα το χρέος μου, τέλειωσε!

— Ποιο σου χρέος, έκαμες, αγάπη μου; Να θάλεις αυτό το ρεμάλι να με σκοτώσει;

— Μη φοβάσαι! Δε θ' αφήσω να σε πειράζουν.

— Είναι στο χέρι σου, θαρρείς; Έχεις την ιδέα γι' αυτά τα πράματα, πως είναι παίξε - γέλασε; Στην παλιάν Ελλάδα ξεκάνουνε κόσμο κάθε μέρα!

— Τους προσκυνημένους δεν τους πειράζουν. Ησύχασε, Πρόεδρε!

Κι η Προεδρίνα γέλασε πικρά και προστατευτικά.

Χτύπησαν. Άνοιξε η πόρτα και μπήκανε δυο λοχαγοί φασίστες. Φορούσανε κράνη που λαμποκοπούσαν. Εξάρτυσες, σπαθιά, περιστροφά. Μπότες ως απάνω γυαλισμένες σαν καθρέφτες. Ήρθανε, μ' όλη τη φοβερή ζέση, με τη μεγάλη φασιστική τους στολή, για να μας θαμπώσουνε. Τα πρόσωπά τους έδειχναν σοβαρότητα και λύπη. Πείστηκα, πως δεν ήταν όσο κωμικά φαίνονταν όλα αυτά. Κι ένα συναίσθημα κατάθλιψης με γέμισε και μ' αρρώστησε.

Κάθισαν και σύστησαν στον Πρόεδρο και την κυρία Προέδρου να μας αφήσουν. Έτσι μείναμε μόνο μεις οι τέσσερες μάρτυρες. Ένας Ιταλός από τους δυο, μ' ευχάριστο πρόσωπο και καλούς τρόπους, άρχισε να μας μιλά για τη σοβαρότητα της περίπτωσης.

Είπε πως ο προσβεβλημένος είναι λαμπρός νέος κι άριστης οικογένειας. Τύπος κι υπογραμμός στα καθήκοντά του. Κι είναι λυπηρό, λέει, πως ένας τέτοιος αξιωματικός έπεσε θύμα συκοφαντίας, ότι τάχα δέρνει και κακομεταχειρίζεται τους Έλληνες!

Είπα και γω, πως η κυρία Προέδρου δεν ήθελε με κανένα τρόπο να προσβάλει τον κύριον αυτόν.

Εσηκώθηκαν, αφού μας παράδωκαν ένα πολυσέλιδο ντοκουμέντο, γραμμένο στη γραφομηχανή σ' ιταλική γλώσσα.

Την επαύριο, στις δέκα το πρωί, χρειαζότανε, λέει, να βρεθούμε στην κατοικία τους, για να συνεδριάσουμε και να συμφωνήσουμε για το πού, πότε και πώς ο πελάτης τους θά 'παίρνε την ικανοποίηση, που του ταίριαζε.

— Θα βοηθούσε στο σκοπό μας, είπε κείνος πού 'χε το λόγο, μια προσεχτική μελέτη τούτου δω του ντοκουμέντου. Κι επειδή είναι πιθανό να μην ξέρετε τους «κανόνες της ιπποσύνης», σας αφήνομε το σχετικό κώδικα, για να τον συμβουλευτείτε!

Δεν είχαν οι κακόμοιροι δουλειά, κι αδιαφορούσαν, αν εμείς επνιγόμαστε στα μαθήματα, στην αλληλογραφία του σχολείου, στις ντάνες των τετραδίων και των διαγωνισμάτων.

Σηκώθηκαν έπειτα, χαιρέτησαν φασιστικά σ' επίσημο τόνο, κι έφυγαν. Είχανε τελειώσει την αποστολή τους.

Διάβασα μερικές παράγραφες του μακρότατου ντοκουμέντου.

Άσφαλτα θα ξενύχτησε κείνος που το σύνταξε. Χρειαζότανε τώρα, και γω να ξενυχτήσω, για να το διαβάσω!

— Τι μου κάνεις! Είδες τι μου κάνεις, αγάπη μου;

Ο Πρόεδρος υπόφερνε πολύ. Της Προεδρίνας δεν της καιγότανε καρφί.

Διαβάζοντας στο σπίτι μου με προσοχή τ' ατέλειωτο χαρτί, παρατήρησα με ξαλάφρωμα, πως εγινότανε λόγος και για την περίπτωση του μη καταλογίσιμου μιας ενέργειας, όταν αυτός που την έκαμε, δεν έχει τον έλεγχο των πράξεών του. Δε διάβασα παρακάτω, παρά ξανάτρεξα στου Προέδρου.

Τους είπα πως η δικλειδα βρέθηκε στ' ακαταλόγιστο. Κι αυτό θα μας απάλλασσεν από παραπέρα φασαρίες. Εχρειάζονταν όμως απαραίτητα, πρώτον: ο σύζυγος να ζητήσει συγγνώμη, μπροστά σ' όλη την ομάδα, που παραβρίσκονταν, άμα γίνηκεν η προσβολή. Δεύτερον: οι μάρτυρες του συζύγου κι ο σύζυγος έπρεπε να διακηρύξουνε σ' επίσημο πρακτικό, καθαρά και κατηγορηματικά, πως η κυρία Προέδρου δεν έχει ευθύνη των πράξεων και των λόγων της.

Ο Πρόεδρος αποδέχτηκε τους όρους και στράφηκε στη γυναίκα του:

— Μη δίνεις σημασία, να χαρείς! Κοίταζε να περνούμε τις μαύρες μέρες και τίποτ' άλλο. Μην απαιτείς όλα να γίνονται σα μια φορά, γιατί θα σου κοστίζει περισσότερο το πως θρискόμαστε στην κατάσταση που θρискόμαστε. Δεν το παραδέχεσαι;

Σταμάτησε και περίμενε την απάντησή της όλος αγωνία. Για να τον λυπάσαι πραγματικώς! Αλλά της κυρίας Προέδρου το μένος όλο ξεχειλίζει:

— Δεν παραδέχομαι τίποτ' άλλο, παρά πως έκαμα το χρέος μου σαν Ελληνίδα κι είμαι περήφανη γι' αυτό. Σου το ξανάπα προ ολίγου. Μακάρι και να με τουφέκι-

ζαν.

— Αϊ, δεν είσαι λοιπόν σε θέση να λοικευτείς και το πράμα γίνεται λυπηρό, δραματικό. Φοβούμαι, πως σε λίγο θά 'ναι κι ανεπανόρθωτο.

Σηκώθηκε γεμάτος αγωνία και κοίταξε ψηλά:

— Τι θραχνάς, Θεέ μου, τι θραχνάς!

— Είναι ντροπή. Πρόεδρε, τον αντίσκοψε κείνη, νά 'σαι τόσο φοβιτσιάρης. Έχεις ανάγκη κανέναν; Ο κόσμος όλος γκρεμίζεται και μεις το τομαράκι μας! Άνοιξε μια φορά το στόμα σου να πεις και συ κάτι τολμηρό! Βαρέθηκα τις φρόνησες και τις δειλίες σου! Να μην έχεις αντρείσυνή! Και να μ' αφήνεις εκτεθειμένη στα μάτια του κόσμου κι αυτών των γελοίων!

— Οι περιστάσεις είναι τέτοιες, αγαπημένη μου. Κατάλαβε το μια για πάντα. Δεν είσαι παιδί! Δεν είναι καιρός πια για τέτοια! Κατάλαβε το!

Μίλησε σε μας η Προεδρίνα:

— Κατάλαβα κάτι άλλο πολύ πιο χρήσιμο. Πως δε ζητούν από μένα τίποτα. Στράφηκε στον άντρα της. Γι' αυτό να χαιρέσαι, Πρόεδρε! Πήγαινε να ζητήσεις γονατιστός συγγνώμη να τελειώνουμε! Δεν θα καλοπερνούσες, αν ζητούσαν από μένα το παραμικρό. Τα γουρούνια, τους γελοίους, τους γυναικάδες! Έπρεπε νά 'ναι αλλιώς τα πράματα και θά 'βλεπαν!

...

Αλλά τι πρωτόφαντα πράματα παρουσιάζουν οι πρωτόφαντες περιστάσεις! Αν η ζωή τρέχει στον κανονικό της δρόμο, τα γεγονότα δεν έχουνε καμιά πρωτοτυπία. Μπορείς εύκολα να τα προβλέψεις. Αντίθετα, σαν ο δρόμος μινιανιστεί κι ανατιναχτεί, δεν ξέρεις πια πού πας. Απ' αλλού ξεκινάς, αλλού φτάνεις.

Άμα πήγαμε την επαύριο στο σπίτι που μέναν οι δυο γνωστοί μας αξιωματικοί, κι ανεθήκαμε τις σκάλες, ακολουθώντας τις ορντινάντζες, που μας έδειχναν το δρόμο, παραξενευτήκαμε να τους βρούμε γελαστούς, ευχάριστους, ευπροσέγγιστους. Άλλους ανθρώπους τέλος πάντων από κείνους που γνωρίζαμε και περιμέναμε να ξαναντικρίσουμε. Χαμογελούσαν και δεν εθιάζονταν να 'ρθούμε στο θέμα. Σα νά 'μαστε σε φιλοφρονητική βίζιτα. Μας πρόσφεραν καφέ και βουτήματα, που τους έστειλαν οι δικοί τους από την Ιταλία.

Σαν εθίξαμε πρώτοι μεις το θέμα της ικανοποίησης του πελάτη τους, για να τελειώνουμε και να

βγούμε από την αγωνία, εκείνοι μας εδήλωσαν, πως η προσβολή, κι η μονομαχία κι η συγγνώμη δεν ήτανε ζητήματα, που ζητούσαν άμεση διευθέτηση. Θα τα συζητούσαμε μιαν άλλη φορά. Δεν αμφιβάλλανε καθόλου, πως η καλή κι ευγενικά κυρία Προέδρου, δεν είχε πρόθεση να προσβάλει κανένα.

Τι γίνηκε, που προκάλεσε την απίστευτη τούτη μεταβολή στην κατάσταση; Τίποτα μ' άμεση σχέση προς την αγένεια της κυρίας Προέδρου στον ευγενικό μελανοχίτωνά!

Χτύπησαν αιφνιδιαστικά κείνη τη νύχτα τη Σοβιετική Ένωση τα τάγματα της Εθνικοσοσιαλιστικής Γερμανίας.

Ήτανε χιλιάδες τα μίλια που χώριζαν από τα καινούργια μέτωπα την Ιταλία και τους Ιταλούς της Κρήτης. Όμως είχανε φαίνεται δοκιμάσει τέτοιο σοκ, ώστε τά 'χασαν. Εξύπνησαν από το λήθαργό τους άξαφνα και δε μπορούσαν να συνέρθουνε.

Εφοβόντανε τώρα, πως ο Ντούσε, πιστός του Φύρερ οπαδός, φίλος και θαυμαστής, θά 'στελνε, πάνω στην έξαψη της γενναιοδωρίας του, φασιστικά σώματα στρατού, για να βοηθήσουνε στην ... οικοδόμηση της καινούργιας τάξης!

Οι καταχιόνιστες της ρούσικης στέπας κι εφιαλτικές έκτασες, με τους είκοσι και σαράντα βαθμούς υπό το μηδέν, έκαναν ώστε να φανούνε μικρολογήματα οι προσβολές της Προεδρίνας κι οι συγγνώμες του Προέδρου καθώς και του συναδέλφου τους η φιλότιμη προσπάθεια να ταπεινώσει και καλά μια περήφανη γυναίκα!

Τι πολύτιμο, τι σπάνιο πράμα θά 'ταν αν είχαμε μαγνητοφωνημένες όλες τις ομιλίες, που γίνηκαν από τους Ιταλούς της Νεάπολης της Κρήτης κατά τη νύχτα της εικοστής προς την εικοστή πρώτη του Γιούνη 1941!

Κατάλαβαν άψε - σβήσε πως δεν ήτανε φρόνιμο να προκαλούνε την έχτρα των ντόπιων ας ήταν ακόμα και των πιο φιλήσυχων.

— Άι στο καλό, λέγανε, πως θα πάμε να τους γυρεύουμε και ρέστα! Δε φτάνει, πως τους εταράξαμε μέσα στα σπίτια τους; Είχε δίκιο, να μη δώσει το χέρι της η Προέδρου στο Σαβιόττη!

Ανθολογία Αντιστασιακής Λογοτεχνίας τόμ. Ι της Έλλης Αλεξίου. Κοινή Έκδοση Akademie - Verlag - Berlin και εκδόσεις Παπακώστα 1965.

ΣΤΟ ΜΑΛΕΜΕ

ΜΑΝΩΛΗ ΓΙΑΛΟΥΡΑΚΗ

Μάταια γύρευα μαρτυρίες του Γολγοθά, είχε νικήσει η ζωή, όπως γίνεται πάντα. Η μεγάλη μάχη δεν ήτανε παρ' ανάμνηση, αφορμή για να συνδουλώσω τις στάχτες περασμένων καιρών, κάποι' απόπειρα φυγής απ' το παρόν, σ' ένα παρελθόν δοξασμένο. Σαν οι Ναζήδες κατέβηκαν στην Αθήνα, κανείς δεν το λόγιαζε. Η Κρήτη θά 'μενε Ελλάδα ελεύτερη, η θάλασσα θα διαφέντευε το βίος της. (Το ίδιο είπαν και στα χρόνια του Μίνωα, ήρθανε έπειτα οι Δωριείς και την κάμανε στάχτη). Όλ' η τιμή της Ελλάδας βρισκότανε στα κατσάβραχα, οι Κρητικοί θυμηθήκανε ημέρες άλλες, εκείνα τα χρόνια που προσμέναν την Ένωση. Τώρα η Ελλάδα τη γύρευε απ' το νησί, εκείνο έπρεπε να μείνει ελεύτερος βράχος.

— Πάμε στο Μάλεμε, λέει ο σύντροφος. Εκεί θα μιλήσουμε με τα περασμένα.

Το Μάλεμε ήτανε τώρα γαλήνιο· έν' αεροπλάνο πρόσμενε την ώρα να φύγει, μολόχες φυτρώνανε κοντά στο υπόστεγο, είχε και κάτι λουλούδια κίτρινα, να συνθέτουμε χρωματικές συμφωνίες.

— Ήτανε τρομερό; τον ρωτώ. Η ερώτηση φάνηκε παράταιρη σε κείνη την ειδυλλιακή νηνεμία.

— Σαν άρχισε, ναι. Παιζανε οι καμπάνες στις εκκλησιές, τα Χανιά ξυπνήσανε για κάτι μεγάλο. Ημέρα Τρίτη το πρωί στις 20 του Μάη του 41. Σφίχτηκαν οι καρδιές, τα μάτια παιζανε, η απόφαση ήτανε κιόλας παρμένη. Πηγαίνεις σε γλέντι όταν οδεύεις στο βέθαιο θάνατο. Ξερνούσανε μπόμπες τ' αεροπλάνα, κατέβαιναν ως κάτω και πολυβολούσανε. Σείστηκ' η γη, η Κρήτη χλιμίντρισε, οι Γερμανοί κατεβαίνανε, κατεβαίναν.

Καθίσαμε σ' ένα καφενείο χωριάτικο, ήρθε και μας συντρόφεισε ο μαγαζάτορας, αγρότης που η μοίρα το θέλησε να ζεσταίνει μπρίκια.

— Λέω για τότες, του λέει ο σύντροφος.

— Για τότες, λέει και κείνος και χασκογελάει. Το «τότες» φτάνει. Ετούτοι ξέρουνε, λόγια πολλά δεν είναι για στιγμές μεγάλες.

— Μην πεις πως άλλοι δεν είχανε μερτικό, πολέμησαν και στο Κάστρο και κει στο Ρέθυμνο. Βγήκανε κι οι Ιταλοί στα στερνά στη Γεράπιετρο να περπατήσουν. Όμως η μάχη κρίθηκε δω. Κι ο Χίτλερ είπε:

«Η Κρήτη μας δίδαξε πως οι αλεξιπρωτιστές ανήκουνε πια στο παρελθόν». Δεν ξέρω, λέει, τι γράφουνε οι στρατιωτικοί· δεμ' έγνοιασαν ποτές οι «τακτικές» μάχες. Ετούτο πού 'γινε εδώ ήτανε άλλο. Οι Εγγλέζοι πολεμούσανε με το νου τους στραμμένο στο Νοτιά, εκεί που ήτανε τα καράβια για τα πέρα. Οι Έλληνες βλέπανε στο Βορριά, έπρεπε να μη χάσουν εκεί πάνω την ελπίδα. Να κρυφακούνε τα ραδιόφωνα και να λένε «ακόμα βαστάνε». Για το νησί πολεμήσανε οι ανώνυμοι, θγάλανε τους κρυμμένους, σκουριασμένους γκράδες τους, ζωστήκανε τα μαχαίρια, πήραν κι οι γυναίκες τα βουνά. Ο αγώνας ήταν για το χωράφι και το κοτέτσι τους, για τα παιδιά και τα κορφοβούνια, για το δικαίωμα ν' αναπνένε ελεύτερα, να πλάθουνε όνειρα, ν' αγαπάνε. Απολησμονήσαν έχθρες, ξεχάσανε πείσματα, ξαναθυμήθηκαν το δαυλό του Γιαμπουδάκη, μεθύσανε αίμα. Το αίμα τότες έτρεχε άφθονο, μεθός να βλέπεις παντού τόσο αίμα. Ξεσκίζεις με το μαχαίρι το Γερμανό, κι έπειτα τον δαγκάνεις όπου λάχει και του παίρνεις το όπλο. Και τ' αερόπλانا να ξερνάνε φωτιά, μπαρούτι και χρώμα να γαργαλάει τα ρουθούνια, υπόκωφοι κρότοι ν' αντηχούν μακριά και κοντά σου το μπουμπουνητό του Θανάτου.

Αγρίειψ' ο σύντροφος, τα μάτια κοκκίνισαν, χτύπησε τη γροθιά του και σιωπούσε. Ο «πολιτισμός» φαινότανε μακρινή, ξεχασμένη υπόθεση, τώρα μονάχα λογαριαζότανε η αλήθεια. Η αλήθεια είναι γυμνή και με όψη πολέμαρχου, μιλούσε μονάχα για μαδάρες και για μιτριζία.

— Είμ' απ' τ' ανώγεια, λέει ο καφετζής. Από ψηλά στα Ρεθεμιώτικα. Πολύ ψυχομέτρι. Το χειμώνα το χιόνι κατέβαινε ως τις αυλές, τα τζάκια καίγανε, οι καμινάδες δε σταματούσανε να περιχούν τον καπνό τους. Ζωή σκληρή, μα τα καταφέρναμε, καρπίζον και τα βουνά όταν το θέλεις. Ο άνθρωπος νίκησε, πάντα νικάει. Πόδι δεν πάτησε Τούρκου εκεί, καμάρι μας τό 'χαμε και κρυφή περηφάνεια. Όμως ετούτοι ήρθανε. Φύγαμε μεις στα βουνά, μείναν οι γέροι και οι γράδες να τους ανημένουν. Λυσσάξανε οι Γερμανοί γιατί καταλάθανε, έπειτα ροβολήσανε κατά τα κάτω, δεν είχανε καρδιά να χτυπήσουν τ' αντάρτικο.

Με τα τουφέκια στον ώμο εσπέρναμε, με τα τουφέκια
θερίζαμε πάλι. Οι Γερμανοί πηγαινόρχονταν στο χω-
ριό, όμως τα μάτια τους τις βουνοκορφές ψαχου-
λεύαν. Μια νύχτα μας έφεραν ένα στρατηγό να τον
κρύψουμε, θα 'ρχότανε υποβρύχιο να τον πάρει. Πέ-
ρασε μέρες μαζί μας ο Κράιπε ...

Μιλάει αργά και γαλήνια. Έχει την ήσυχη συνεί-
δηση κείνων που γράφουνε την Ιστορία.

— Κι οι Γερμανοί δεν αγρίεψαν; Ρώτησα περισ-
σότερο για να πω κάτι.

— Κατέχω απ' έξω τον «Ερωτόκριτο», λέει γε-
λώντας. Έμαθα και τη διαγωγή εκείνου του Μύλλερ:
«Επειδή η πόλις των Ανωγείων είναι κέντρον της
Αγγλικής κατασκοπείας εν Κρήτη και επειδή οι Ανω-
γειανοί εξετέλεσαν τον φόνον του λοχίου φρουράρ-
χου Γενί Γκαβέ και της υπ' αυτόν φρουράς και επει-
δή οι Ανωγειανοί εξετέλεσαν το σαμποτάζ της Δαμά-
στας. Επειδή εις Ανώγεια ευρίσκουν άσυλον και
προστασίαν οι αντάρται των διαφόρων ομάδων αντι-
στάσεως και επειδή εκ των Ανωγείων διήλθον και οι
απαγωγείς με τον στρατηγόν Φον Κράιπε, χρησιμο-
ποίησαντες ως σταθμόν διακομιδής τα Ανώγεια, δια-
τάσσομεν την ισοπέδωσιν τούτων και την εκτέλεσιν
παντός άρρενος Ανωγειανού όστις ήθελεν ευρεθεί
εντός του χωρίου και πέριξ αυτού εις απόστασιν ενός
χιλιομέτρου». Καταλαβαίνεις;

— Λίγο ...

— Ήρθανε το πρωί· εφτά χιλιάδες ήσαν, ζώσανε
το χωριό, σκοτώσαν τους άντρες. Αδειάσανε τα σπί-
τια, τα πήραν όλα, πήραν ακόμα και τα γιδοπρόβατα.
Έπειτα τινάζανε στον αέρα τα πάντα, πέτρα δεν
έμεινε στην πέτρα, τίποτ' ορθό. Απ' το βουνό έβλε-
πα τις φωτιές, μαζί τους κάηκαν και τα περασμένα,
τίποτα πια δε μ' έδενε με κείνο τον τόπο. Όταν
λυτρώθηκε το νησί, ήρθα εδώ. Καφέδες φτιάχνω,

ρακί πουλάω, πρέπει να ζήσω. Η Αθήνα δεν επλήρωσε
χρέη. Καλύτερα έτσι. Δεν την πληρώνουμε την καρ-
διά με τα όβολα ...

Το δειλινό απλώνότανε ροδομελίχρωμο. Αργά
κατέβαιναν τα πέπλα της νύχτας. Αποεχάστηκα σα
νά 'μουνα μόνος, και τους έβλεπα. Μου φάνηκε πως
αρχίσανε να πέφτουνε πάλι. Οι Γερμανοί ήταν απο-
φασισμένοι μα έντρομοι. Μονάχα όσοι φοβούνται τα
παίζουν όλα για όλα. Έπρεπε να ζήσουν για να γυρί-
σουνε. Στη Γερμανία τους πρόσμενε κάποια γυναίκα.
Οι άλλοι την είχαν κοντά τους και θα τη χάνανε,
έπρεπε να παλέψουν γι' αυτή και για όλα. Ξύπνησαν
μέσα τους οι φωνές, θούρια ψάλλανε πεθαμένοι από
χρόνια. Αναστηθήκανε οι αγριώποι πολεμάρχιοι που
δεν τους έσκιασεν η Βενετιά, συντροφικά ετραγου-
δούσανε κι οι Τουρκομάχοι, αναρριγήσανε οι καπε-
ταναίοι που γυρεύανε «Ένωση», ακόνισαν οι σταυ-
ρακτοί τα νύχια στους θράχους. Ήτανε εικόνα της
μαύρης κόλασης, θέαμα φριχτό και καταραμένο. Οι
άνθρωποι πήραν τα μαχαίρια και ορμήσανε, σηκώ-
νανε τα παλιοτούφεκα και σημαδεύανε σιδεροπού-
λια. Κι οι ομπρέλλες να πέφτουν, να πέφτουνε, κι
αυτοί να σφάζουνε, όλο να σφάζουν. Έχει στιγμές
που το λευκό περιστέρι πρέπει να πνιγεί, μιλάει τό-
τες μονάχα το βόλι. Οι άνθρωποι ήσανε αγράμματοι,
σκαφτιάδες της γης και τσοπαναράιοι. Την αίσθηση
της Λευτεριάς τους τη μάθανε τα βουνά, την είχαν
θυζάξει με μητέρας γάλα, τους την επότισε η αναγ-
καιότητα της Ζωής.

Κι η νύχτα τύλιξε όλα στα πέπλα της, έμεινα
μόνος με τ' όραμα και τις ψευδαισθήσεις.

— Πληρωμένοι, είπε ο καφετζής και σηκώθηκε.

— Όρα να πάρουμε το δρόμο της επιστροφής ...

Από το βιβλίο του «Κρήτη»
Εκδ. «Δίφρος», Αθήνα 1960

Ο ΗΛΙΟΣ ΕΠΙΑΣΤΗΚΕ

ΝΙΚΟΥ & ΑΡΓΥΡΩΣ ΚΟΚΟΒΛΗ

Ο μπάρμπα Νικόλας έφερε την παλάμη πάνω απ' τα φρύδια, στο πλατύ ρυτιδωμένο του μέτωπο και κοίταξε τον ουρανό γύρω τριγύρω. Απ' τα χοντρά ξασπρισμένα χείλη του έφυγε μια οργισμένη βρισιά: «Ούλ' οι διαόλοι στο μιλέτι σας, ρημάδια». Ύστερα, μετέφερε το δρεπάνι απ' τ' αριστερό στο δεξί χέρι έσκυψε κι άρχισε πάλι να θερίζει τις μαραμμένες κουκιές.

Σχεδόν μια ώρα απ' το χωριό, κάτω στον κάμπο, είναι το χωράφι τούτο του μπάρμπα Νικόλα. Πρώι πρωί, όπως κάθε μέρα όταν έχει την υγεία του, πήγε και σήμερα στη δουλειά. Μαζί του είναι κι η νύφη του, μια στρογγυλοπρόσωπη και δυνατή εικοσάχρονη κοπέλα. Τριάντα μέτρα πιο πέρα κι ο παπάς. Θερίζει κι αυτός. Καθώς είναι σκυμμένος του αναδεύει το αεράκι την πυκνή σαν λιονταριού χαιτή μαύρη γενειάδα του. Που και που στένει ίσιο το κορμί του για να ξεκατσουινάσει η μέση του και να ξαποστάσει. Η μέρα είναι απ' τις πιο όμορφες της άνοιξης. Ο ουρανός, καταγάλανος, χαμογελάει καλοσυνάτα στη στολισμένη φύση. Τα ολοπράσινα δέντρα και τ' ανθισμένα χαμόκλαδα, τα πολύχρωμα μαγιάτικα λουλούδια κι η μυρωμένη γη, τα μεστά στάχυα και το θαυτοπράσινο χορτάρι, τα πουλιά με το γλυκό τους κελάιδημα και τα ζώα με τα χαρούμενα ξεφωνητά τους, όλα τραγουδούν στον ίδιο σκοπό την ομορφιά και τη χαρά της ζωής και τη διαιώνισή της που παίρνει μια ξεχωριστή σημασία τούτη την ευλογημένη εποχή. Μόνο ένα πλάσμα, το ανώτερο πλάσμα της φύσης, ο άνθρωπος, δεν τραγουδούσε.

Δεν τραγουδούσε αυτός που έπρεπε να χαιρείται, να τραγουδά, να γελά πιο πολύ.

Τη ζωή του σήμερα τη σκιάζει μια μαύρη καταχνιά: Ο Πόλεμος. Μήπως ήθελε χειρότερο; χαμοί, χωρισμοί, πόνοι, φόβοι, καταστροφές, γδύμια και πείνα...

Στο νησί μας ναι, δεν πάτησε ακόμα το πόδι του ο τρισκατάρατος τύραννος. Μα τούτα τα ρημάδια τ' αεροπλάνα του ανασκάφτουνε μέρα νύχτα τον τόπο, και σκορπούνε το θάνατο.

— Μωρέ συ Ελένη - φώναξε ο μπάρμπα Νικόλας στη νύφη του - Παραμέρισε παιδί μου όθεν την ελιά,

μην είσαι στα μάθια τωνε, θωρείς τα πούναι σαν τα λυσσιασμένα.

Ένα μεγάλο κύμα από αεροπλάνα είχε περάσει. Μα τούτη τη στιγμή ένα άλλο κύμα πετώντας χαμηλά γάζωνε με μανία τον τόπο. Η Ελένη βοηθούσε και σήμερα τον πεθερό της, όπως τόκανε συχνά συχνά. Ένοιωθε μ' αυτό ανακούφιση. Δεν πρόλαβε κι αυτή η καυμένη να πάρει χαρά και της ήρθε ο πόλεμος, η λύπη. Ό,τι που της είχε αφήσει δαχτυλίδι ο γιος του μπάρμπα Νικόλα όταν έγινε η επιστράτευση. Κι όσο καιρό ήτανε στο μέτωπο είχε έστω ένα γράμμα του. Μα με την οπισθοχώρηση τώρα κι ενάμιση μήνα δεν έχει καμιά είδησή του, δεν ξέρει αν ζει ή πέθανε.

— Και να πούμε, πατέρα, πως θα τσι ξαναδούμε; τούλεγε με τρεμουλιαστή φωνή πολλές φορές του πεθερού της.

Δεν έλειπε μονάχα ο αρραβωνιαστικός της. Έλειπε κι ο αδερφός της, κι ο κουινιάδος της, ο δεύτερος γιος του μπάρμπα Νικόλα, κι όλα τα παλικάρια του χωριού λείπανε.

Δεν πρέπει να τσι χάνουμε τσ' ολπίδες μας. Θάρθουνε θέλει, μιαν ημέρα θάρθουνε. Μα κι άνε πούμε πως εχαθήκανε, για την πατρίδα εχαθήκανε. Και τουτοσάς δεν είναι θάνατος παρά ' ναι αθανασία. Μήμπας κι έπρεπε να δένομε τα χέρια και νάρχεται ο κάθε εις να μάσε τσαλαπατεί; Και τότες ίντα διάολο τη θέλουμε τη ζωή; Έτσα ' ναι, δε γίνεται αλλοίως. Χάνονται όσοι χρειαστεί για να ζήσουνε οι γιαποδέλοιποι, οι πολλοί, ελεύτεροι με ψηλά την κεφαλή.

Έτσι τηςμίλαγε. Και κείνη πες και πες, τάχε καταλάβει. Κι ο πόνος της μίκραινε από περηφάνεια. Μα σήμερα ήτανε βαριά η καρδιά της. Με το ζόρι εμπόδιζε ένα δάκρυ που ώρες ώρες επέμενε να κυλήσει. Πιο επίμονα ο νους της κάπου τριγύριζε. Προδόθηκε και τότες που ο μπάρμπα Νικόλας της είπε να τραθηχθεί κάτω απ' την ελιά για να φυλαχτεί. Δεν θιάσθηκε καθόλου. Μ' αρκετή απόθεια απομακρύνθηκε απ' το επικίνδυνο, τ' ανοιχτό μέρος. Ο μπάρμπα Νικόλας έσμιξε για μια στιγμή τα παχιά φρύδια του. Ύστερα κούνησε το κεφάλι. Κατάλαβε τι είχε η Ελένη σήμερα. Ήτανε η μέρα που ήτανε. Εικοσιμία του Μάη. Του Αγίου Κωνσταντίνου και Ελένης.

Κώστας ο αρραβωνιαστικός της. Κώστας κι ο αδελφός της. Στη σκέψη της θάρθε σήμερα πιο έντονα η θύμισή τους.

— Σα να μην είσαι καλά σήμερα της είπε. Και για να της δώσει τη λύπη πρόσθεσε: Ε, θα ξανάρθουνε θέλει τα παλιά ζαμάνια. Κι οι γ' άνθρωποι μας θα ξανάρθουνε και τα παλιά ζαμάνια...

Αλήθεια, κείνα τα παλιά ζαμάνια! Τι γινότανε κείνη την ειρηνική εποχή! Ελένες και Κωστήδες πολλοί στο χωριό. Απο βραδύς γέμιζαν οι λεκάνες με λιχουδιές. Κι ας ήτανε άδεια τα σπίτια από τέτοια άλλες μέρες. Και την άλλη μέρα γέμιζαν τα στομάχια των ανθρώπων με μεζέδες και μαύρο κρασί, με λιχουδιές και δυνατό ρακί, κι η καρδιά φούσκωνε απ' το κέφι. Σήμερα όμως... Τι λες παπά - Γιώργη κι απατός σου, θα ξανάρθουνε θέλει τα παλιά ζαμάνια; Φώναξε με την κατασάρη ηλικιωμένη φωνή του ο μπάρμπα Νικόλας στον παπά που είχε αφήσει κι εκείνος τη δουλειά του και στέκονταν απέναντι κάτω από μια ελιά.

— Με τη δύναμη του Θεού!... είπε ο παπάς, και σήκωσε το δάχτυλό του δείχνοντας κατά πάνω.

Κείνη τη στιγμή μια παρατεταμένη φοβερή βροντή ακούστηκε κι η γη τράνταξε σαν να ταραζόνταν απ' τα βάθη της.

— Ε τσ' άτιμους! Στη Σούδα και στα Χανιά αμολάρανε τσι μπόμπες πάλι... λέει ο μπάρμπα Νικόλας με μιλιά που έμοιαζε περισσότερο με βρυχηθμό.

— Ελυσσιάζανε τα καταραμένα - συμπλήρωσε κι ο παπάς και το μελαχροινό πρόσωπό του, όσο ήταν όξω απ' τα γένια, το σκέπασε λύπη και συλλογή.

Τα λόγια του τάπνιξε η ξεκουφαντική βοή π' άφηνε ένα άλλο κύμα από αεροπλάνα που περνούσαν από πάνω τους.

Μα όλα τούτα δεν τους προκαλούσαν ξεχωριστή εντύπωση. Γιατί και χθες και την άλλη και την παραπάνω, τόσες μέρες τώρα το νησί σφυροκοπούτανε ακατάπαυστα, δαιμονισμένα, από την αεροπορία του φασιστικού Γ' Ράιχ που ήθελε να ρημάξει τα πάντα, να βγάλει απ' τη θέση της την καρδιά των ανθρώπων τούτου του τόπου με τον όλεθρο, το φόβο και την καταστροφή.

Όσο όμως περνούσε η ώρα έβλεπε ο μπάρμπα Νικόλας πως δεν μπορούσε να ξεμυτίσει πέρα απ' την ελιά. Το σημερινό κακό δεν είχε διαλείμματα. Το ένα σμήνος έφτανε πίσω από τ' άλλο σαν τα κύματα της θυμωμένης θάλασσας που φαίνονται να κυνηγάνε το ένα τ' άλλο χωρίς να φτάνονται ποτέ. Τα στούκας πλακώσανε τώρα όλο τον κάμπο. Πετούνε ίσαμε τα δέντρα, ξερνούνε το μίσος τους σκάφτοντας πιθαμή με πιθαμή τη γη. Χτενίζουν με φιλόχτενι τον τόπο...

— Παναγία μου!... Κι ο ήλιος επιόστηκε!... - ξεφώνησε η Ελένη μια στιγμή που άφησε τη ματιά της να ψάξει τριγύρω.

— Ναι αλήθεια! - σκέφτηκε ο μπάρμπα Νικόλας. Κι ο ήλιος πιάνεται, κι ο αέρας χάνεται σαν θα πατή-

σουν κατακτητές σ' ένα τόπο. Μαζί με τον παπά βλέπανε πως κείνα που μακριά φαινόταν ακαθόριστα σαν άσπρα σεντόνια εδώ κοντύτερα παίρνανε το σχήμα τεράστιας ομπρέλλας και αργά αργά κατεβαίνανε στη γη. Τώρα πια κατάλαβαν.

Ο παπάς χύμηξε κι άρπαξε το ράσο του που τόχε κρεμασμένο κάτω απ' ένα λιανόκλαδο κι ανέμιζε σαν μαύρη παντιέρα. Σύρθηκαν κι οι τρεις τους μέσα σε μια κουφαλόριζα μεγάλης ελιάς κι από τις μικρές και μεγάλες τρύπες της που ήταν σαν καλοβαλμένες πολεμίστρες κοίταζαν τι γίνεται. Η κόλαση γύρω τους έβραζε, η γη ταραζεται και μουγκρίζει σαν πληγωμένο θηρίο. Τεράστιοι λάκκοι ανοίγονται στο πρόσωπό της και βοή φοβερή πλακώνει τα πάντα. Και να, καμιά πεντακοσαριά μέτρα μακριά τους βλέπανε τώρα τους οχτρούς να πέφτουν μέσα σ' ανοιχτό χωράφι ύστερα να ξετυλίγονται απ' τα αλεξίπτωτα να πηδούν σαν αλλόκοτα θηρία με τ' ατσαλένια κράνη τους και την τέλεια πανοπλία τους και να πιάνουν μετερίζι.

Ο μπάρμπα Νικόλας που με την άσπρη γενειάδα του και το ξερακιανό αυλακωμένο του πρόσωπο έμοιαζε μ' άγιο τώρα φουσούσε και ξεφουσούσε σαν ανήμερο θηρίο. Κι ο παπάς στριφογύριζε ανήσυχος και τα μεγάλα μαύρα μάτια του κοιτούσαν ερωτηματικά το σύντροφό του. Και των δυονών η σκέψη στο ίδιο τριγυρνούσε. Κάτι έπρεπε να κάνουν. Μα πώς; Τρία δρεπάνια, ένα τσεκούρι κι ένα σουγιά είχαν στην κατοχή τους. Κι όμως έπρεπε να δράσουν. Έστω και μ' αυτά. Έστω και με πέτρες. Κι η Ελένη συμφωνούσε κι αυτή. Μόνο να, σκιάζονταν λιγάκι. Θα μπορούσαν να τα βγάλουν πέρα; Ή θα τους σκότωναν προτού ξεμυτίσουν ανώφελα; Ήτανε και κείνα τα ρημάδια τ' αεροπλάνα που δεν σ' άφηναν να κουνήσεις και σφύριζαν σαν χιλιάδες δαίμονοι.

Καθώς σκέφτονταν και σχεδίαζαν είδαν οχτρούς να πέφτουν πιο κοντά τους. Κι ένα αλεξίπτωτο πιάστηκε στα ξέκλωνα του διπλανού τους μεγάλου δέντρου. Τα πανιά και τα σχοινιά σκάλωσαν στα ξεράδια κι ο γερμανός που μόνο με τα δάχτυλα των ποδιών του πατούσε στη γη προσπαθούσε με μανία να ξεμπερδέψει. Κείνη τη στιγμή θάλεγες πως αν η αστραπή είχε πόδια το ίδιο κι ο μπάρμπα Νικόλας. Μ' ένα σάλτο που και τίγρης θα τον ζήλευε βρέθηκε πλάι στο γερμανό, τέντωσε το χέρι του και του κατέβασε το τσεκούρι στον τράχηλο. Εκείνος τινάχτηκε. Το κεφάλι του λύγισε. Μα ενστικτώδικα θαρρείς τράβηξε τη σκαντάλη τ' αυτόματου κι άφησε μια δυο ριπές. Μια τρίχα έλειψε να θρουν το μπάρμπα Νικόλα. Κι όμως δεν πρόσεξε τίποτα. Όρμησε κι άρπαξε απ' τα χέρια του γερμανού τ' αυτόματο. Τα αγαθά βαθουλωτά μάτια του πετούσαν τώρα κοφτερά ατσάλια. Γύρω τριγύρω τ' αυτόματα κακάριζαν. Έπιασε μετερίζι δίπλα σε μια πέτρα κι έκανε νόημα στον παπά-Γιώργη και την Ελένη να πάρουν τον υπόλοιπο οπλισμό.

Καθώς πλησίαζαν σερνόμενοι είδαν το χέρι του γερμανού να κινιέται προς το μέρος του πιστολιού του. Χύμηξαν και τον αποτέλειωσαν με τα δρεπάνια. Το άψυχο κουφάρι κρέμονταν τώρα σαν ένοχο και ντροπιασμένο. Η Ελένη παραξενεύτηκε με τον εαυτό της. Απορούσε κι η ίδια για το θάρρος και τη δύναμη της τούτη τη στιγμή. Μα καθώς γύρισε ξανά και κοίταξε το σώμα το άψυχο σαν να λυπήθηκε για την πράξη της.

— Μήπως και τούτοι δεν έχουνε μανάδες, αδελφές, γυναίκες κι αρραβωνιαστικές; Καυμένες κι αυτές!...

Αλλά δεν ταλαντεύτηκε για πολύ. Όχι δεν χρειάζεται λύπηση. Ετούτοι είναι κάτι άλλο. Ήρθανε να μας φάνε, να μας σκοτώσουν, να μας σκλαβώσουν. Πρέπει να αντισταθούμε, να πολεμήσουμε.

— Φονιάδες και ληστές, ίντα γυρεύετε στον τόπο μας; Κατέχετε το δεν θα σας αφήσουμε ζωή.

Τώρα καταλάβαινε καλά τα λόγια του μπάρμπα Νικόλα για το τι θα πει λευτεριά. Αλήθεια, τι αξίζει να ζεις σαν στην πλάτη σου θάχεις κατακτητές; Ένοιωθε πως με τα χέρια της, με τα νύχια της, με τα δόντια της μπορούσε να ξεσκίσει τους οχτρούς. Και χωρίς να προφυλαχτεί χύμηξε με υψωμένο το τσεκούρι κατά του γερμανού που κρέμονταν έτοιμος να πατήσει τη γη λίγα μέτρα δίπλα της. Τα μάτια της άστραφταν από ικανοποίηση που μόνη της τάβαλε πέρα. Την ίδια στιγμή μια σφαίρα της έσκισε το αριστερό μπράτσο. Γύρισε και κοίταξε αδιάφορα το αίμα που τρεχε.

Ο παπάς στα θρησκευτικά του βιβλία δεν είχε βέβαια συναντήσει ποτέ την έννοια αντίσταση. Μα θεωρούσε χρέος ιερό την υπεράσπιση του πατρικού εδάφους. Μήπως τέτοια εξάλλου δεν είχε ακούσει για τον Παπαφλέσσα, τον ηγούμενο Γαβριήλ στ' Αρκάδι και τόσους άλλους; Και πίστευε με πεποίθηση πως τούτοι οι άρπαγες που πέφτουν τώρα στη γη μας δεν μπορούν νάχουν θέση στη συνείδηση του Θεού.

Έτσι κάθε φορά που πιέζει τη σκανδάλη του καινούργιου πολυβολακιού που με το μπράτσο του κατάκτησε, λέει:

— «Στ' όνομα του Θεού». Είχε συνήθεια αυτό το λόγο να τον βάζει μπροστά από κάθε δουλειά π' άρχιζε. Τώρα με το «στ' όνομα του Θεού» ξάπλωνε στο χώμα κι απ' ένα οχτρό. Και το μελαχροινό, αδρύ πρόσωπό του είχε έκφραση αγριάδας μα και ιερής μυσταγωγίας. Πιο πέρα, κατά το θοριά κι άλλοι απ' τα διπλανά χωριά, άντρες και γυναίκες χτυπούσαν. Κι όμως οι οχτροί ήταν πολλοί. Κι όλο και πληθαιναν. Τα μεταγωγικά μούγκριζαν κι όλο και νέες ομπρέλες άφηναν. Το έμπειρο μάτι του μπάρμπα Νικόλα είχε συλλάβει εκεί προς τ' ανατολικά μέσα στα σπαρμένα χωράφια γερμανούς να συντάσσονται για να δρουν κατά ομάδες.

Τα γύρω, τα κοντινότερα χωριά είχαν πάρει χαμπάρι την εισβολή του οχτρού. Μα τα μακρύτερα ακόμα τίποτα. Και το χωριό του μπάρμπα Νικόλα ήτανε μακρούτσικα, στην άκρη του κάμπου, ψηλά καμιά τετρακοσαριά μέτρα μέσα σ' ένα βαθούλωμα τριγυρισμένο από δέντρα και λόφους, που συνδέονταν μ' άλλες λοφοσειρές των Λευκών Ορέων. Άλλος χωριανός χωράφι δεν είχε σ' αυτό το μέρος εκτός απ' αυτόν και τον παπά. Θα τα βλέπανε λοιπόν απ' το χωριό τ' αεροπλάνα μα μπορεί να νομίζανε πως είναι απ' τις συνηθισμένες επιδρομές.

— Δεν είναι τούτη δουλειά παπά - Γιώργη - φώναξε ο μπάρμπα Νικόλας. Και στο χωριό μας πρέπει να το μάθουνε. Ούλοι πρέπει να ξεσηκωθούνε. Θα πεταχτώ ως εκείά...

Στάθηκε ένα λεπτό, βολιδοσκοπήσε γύρω τριγύρω κι ύστερα πετάχτηκε απ' το ταμπούρι του για το χωριό. * * *

Από το βιβλίο «Βάσανα και Καημοί» του Νίκου και της Αργυρώς Κοκοβλή που εκδόθηκε και κυκλοφόρησε στο εξωτερικό το 1965.

Η ΕΚΤΕΛΕΣΗ

ΓΙΩΡΓΗ ΜΑΝΟΥΣΑΚΗ

Ο λοχαγός Βίλελμ Στουκ χτύπησε ελαφρά το μαστίγιο στην παλάμη του γαντοφορεμένου χεριού του.

— Αυτή, λοιπόν, είναι η «συγκομιδή», είπε.

Γύρισε το κεφάλι λίγο προς τ' αριστερά.

— Και ανέρχεται σε πόσους, ανθυπολοχαγέ Κλύμπερ;

— Τριαντατρείς, κύριε λοχαγέ.

— Τριαντατρείς. Αν δεν κάνω λάθος, στο χωριό βρέθηκαν νεκροί τέσσερεις αλεξιπτωτιστές. Μας οφείλουν ακόμη εφτά.

— Είναι όλοι όσους μπορέσαμε να πιάσουμε.

— Καλά. Ο λογαριασμός παραμένει ανοιχτός.

Έκαμε μερικά θήματα προς το μέρος του μαντρότοιχου. Αργά κι επιβλητικά. Στάθηκε απέναντι στους αραδιασμένους κι άρχισε να κοιτάζει ένα - ένα τα τριανταδύο πρόσωπα.

— Ανθυπολοχαγέ Κλύμπερ, μίλησε χωρίς να στρέψει καθόλου το κεφάλι.

Ακούστηκε το χτύπημα των τακουινιών αριστερά και λίγο πίσω του. Κι αμέσως η φωνή.

— Μάλιστα, κύριε λοχαγέ.

— Μέσα σε τούτους τους τριαντατρείς πρέπει να 'ναι τουλάχιστο τρεις - τέσσερεις από κείνους που χτύπησαν τους δικούς μας. Πέστε μου, μπορείτε να τους ξεχωρίσετε;

Πέρασαν μερικές στιγμές σιωπής. Ύστερα με κάποιο δισταγμό ήρθε η απάντηση:

— Όχι, κύριε λοχαγέ.

— Σωστά. Έχουν όλοι τις ίδιες σκληρές και ύπουλες φάτσες. Κι όσοι δεν πήραν στα χέρια τους όπλο για να μας πυροβολήσουν, να είμαστε βέβαιοι πως θα το κάνουν μόλις βρούνε την ευκαιρία.

— Κοιτάξτε ' κείνον εκεί, με τ' αχτένιστα μαλλιά και τα γένια, πού ' χει σταυρώσει τα χέρια στο στήθος του. (Ο λοχαγός έδειξε με το μαστίγιο έναν από τους αραδιασμένους στον τοίχο). Παρατηρήστε πόσο μίσος καίει στα μάτια του. Δέστε και τον άλλο, παραπέρα, που έγλειψε τώρα δα με τη γλώσσα το πάνω χέιλι του, ίδιο φίδι. Κ' εκείνον τον κοντό, που ξύνει το στήθος του και κάτι λέει στο διπλανό του. Και τον κοκκαλιάρη, που σκαλίζει με τ' άρθρο του το χώμα.

Όλοι τους έχουν εγκληματικές μορφές. Είναι θάρβαροι κ' εκδικητικοί.

— Μου επιτρέπετε, κύριε λοχαγέ; ακούστηκε δειλά η φωνή αριστερά του.

Έστριψε το κεφάλι προς το μέρος της.

— Ορίστε.

— Ο πέμπτος στη σειρά είναι κουτσός. Έχει το ένα πόδι πιο κοντό από τ' άλλο. Και στην άκρη δεξιά στέκεται ένα παιδάριο που δε φαίνεται παραπάνω από δεκάξι χρόνων. Νομίζω πως αυτοί οι δυο δεν είναι δυνατό να πολέμησαν εναντίον μας.

— Και λοιπόν;

— Δεν έχετε κ' εσείς τη γνώμη πως θά ' τανε πράξη ανθρωπισμού η εξαίρεσή τους;

Ο λοχαγός ύψωσε τη φωνή:

— Ανθυπολοχαγέ Κλύμπερ, να λείπουν οι ανεδαφικοί συναισθηματισμοί! Αυτή τη στιγμή πρόκειται ν' απονείμομε τη δικαιοσύνη των αντιποίνων. Δε μας ενδιαφέρουν τα άτομα, αλλ' ο αριθμός.

— Όμως ένα παιδί κι ένας σακάτης...

Ο λοχαγός Βίλελμ Στουκ τον κοίταξε καταπρόσωπο. Συνάντησε πάλι εκείνη την εξοργιστική λεπτότητα των χαρακτηριστικών και τη ματιά πού ' μοιαζε να διαθλάται μέσ' από ένα θαμπό κρύσταλλο.

— Ανθυπολοχαγέ Κλύμπερ, παρατήρησε αυστηρά. Αν συνεχίσετε να σκέπτεστε μ' αυτό τον τρόπο, υπονομεύετε το έργο μας. Η Γερμανία διεξάγει έναν αγώνα για να γλυτώσει την Ευρώπη από τα δίχτυα των Εβραίων και των Μπολσεβίκων και μας έχει κάμει την τιμή να μας τάξει στην πρώτη γραμμή. Για να πετύχομε πρέπει νά ' μαστε σκληροί και άτεγκτοι.

Ένα χαμόγελο καμπύλωσε ελαφρά τις άκρες των χειλιών του.

— Σήμερα σας δίδεται η ευκαιρία ν' αποτοξινωθείτε από τα τελευταία υπολείμματα ενός νεανικού ιδεαλισμού. Σας θέτω επικεφαλής του αποσπάσματος. Μετά την εκτέλεση θα δώσετε και τις χαριστικές βολές.

Τον είδε να χλωμιάζει τόσο, που φοβήθηκε πως θα λιποθυμούσε.

— Ανθυπολοχαγέ Κλύμπερ, φανείτε άντρας! Θέλετε να εξευτελιστείτε μπροστά σε τούτους τους αγροί-

κους:

Η φωνή του ήταν σα χαστούκι.

— Με συγχωρείτε, κύριε λοχαγέ, τραύλισε πάντα χλωμός.

— Δώστε τις αναγκαίες διαταγές. Να τελειώνουμε.

Η μπαταριά είχε πέσει. Τον έβλεπε να παραπαίει ανάμεσα στα σώματα, που μερικά σάλευαν ακόμη ή σπαρταρούσαν από τους τελευταίους σπασμούς, και να πυροβολεί δεξιά κι αριστερά χωρίς να σημαδεύει πουθενά. Όταν άδειασε η γεμιστήρα συνέχιζε να πιέζει τη σκαντάλη.

Ο λοχαγός έκαμε δυο βήματα προς το μέρος του.

— Ανθυπολοχαγέ, αποσυρθείτε! φώναξε με κοφτή φωνή.

Στράφηκε και τον κοίταξε με μάτια αλλοπαρμένα. Στο χέρι του έτρεμε το πιστόλι.

— Γυρίστε στη θέση σας! τότε διάταξε με τόνο που δε δεχόταν αντίρρηση.

Ξεκούμπωσε τη θήκη του δικού του «βάλτερ», έσφιξε τ' όπλο με το γαντοφορεμένο χέρι του και σταθερά, χωρίς βιασύνη, άρχισε να ρίχνει στα κεφάλια των τουφεκισμένων.

Μια στιγμή σα να δίστασε. Τα μάτια εκείνου με τα γένια και τ' ανακατωμένα μαλλιά τότε κοίταζαν το ίδιο επίμονα, όπως όταν έστεκε απέναντί του. Σήκωσε το χέρι με το φόβο μήπως τα δει να κινούνται, έστω κ' ένα ελάχιστο. Όταν βεβαιώθηκε για την παντοτεινή ακινησία τους, πυροβόλησε μ' ανακούφιση, ανοίγοντας ανάμεσά τους τη μαυροκόκκινη τρύπα.

Ο λοχαγός Βίλελμ Στουκ στάθηκε μπροστά στην πόρτα του μαντρότοιχου, εκεί που τέλειωνε η γραμμή των πτωμάτων. Στο ανώφλι ήταν εντοιχισμένες δύο μαρμάρινες πλάκες. Η μικρότερη έγραφε: VILLA KRUGER. Στη μεγάλη υπήρχανε σκαλισμένες στη γλώσσα του, τέσσερεις ολόκληρες αράδες.

— Τι έκπληξη! έκαμε.

Έβγαλε πρώτα το δεξί γάντι. Ανάσυρε ύστερα από την τσέπη του το δερματόδετο σημείωματάριο, τράβηξε το στυλό με τη χρυσή πέννα κι άρχισε ν' αντιγράφει με καλλιγραφημένα γράμματα.

Freundig trete herein
und froh entferne Dich wieder!
Ziehst Du als Wanderer vorbei
segne de Pfade Dir Gott!

Κάτω από τους στίχους έγραψε με κεφαλαία, όπως ήτανε χαραγμένο στην πλάκα, τ' όνομα του ποιητή: GOETHE, και το υπογράμμισε δυο φορές.

— Τι ευχάριστη έκπληξη! ξανάπε.

Ο λοχίας Στράχβιτς του φώναξε:

— Προσέξτε, κύριε λοχαγέ!

Κοίταξε χάμω, ακολουθώντας το βλέμμα του. Το αίμα από το σωρό των εκτελεσμένων είχε φτάσει ως εκεί που στεκόταν. Τραβήχτηκε αηδιασμένος κι άρχισε να σκουπίζει τις λασπωμένες μπότες του στα χόρτα.

(Ανθολογία Διηγήματος της Νέας Ελληνικής Γενικής
εκδ. Αγκύρας, Αθήνα 1972).

* Με χαρά ελάτε μέσα
και με χαρά φύγετε πάλι!
Κι αν είσατε περαστικοί
ο Θεός ας ευλογεί τα βήματά σας!

Γερμανός αξιωματικός ανακρίνει Κρητικούς χωρικούς.

ΠΑΤΕΡΑΣ ΚΑΙ ΓΙΟΣ

ΚΩΣΤΑ ΧΙΩΤΑΚΗ

Εκείνο το μαγιάτικο πρωινό, ο καπετάν Μανούσος, από τα Θρακιανά, ένα ριζοχώρι του κάμπου, σηκώθηκε πιο νωρίς για να φροντίσει τα ζα του.

Έριξε λίγο νερό στα μούτρα του και βγήκε στην αυλή.

Κάτι σαν θύελλα πλησιάζε απ' τη μεριά της θάλασσας.

Έβαλε την παλάμη του δεξιού χεριού στο μέτωπο και κοίταξε.

— Αεροπλάνα! φώναξε, μια στιγμή, στη γυναίκα του, πού 'χε βγει να ταΐσει τις κότες και στεκότανε, σαστισμένη, στο φράχτη του σπιτιού.

Η κυρά Ζαμπιά σταυροκοπήθηκε. Κάτι ψιθύρισε για «τέρατα της Αποκάλυψης», σήκωσε παρακλητικά, τα μάτια στον ουρανό και πρόσθεσε: «Φύλαξε μας, Κύριε, απ' τα έργα του Σατανά».

Ο καπετάν Μανούσος έτρεξε δίπλα και θάρσισε την καμπάνα της Αγίας Φωτεινής, σα να πήρε ο κάμπος φωτιά.

Κάτι κακό έφερνε εκείνη η μέρα.

Ξεσηκώθηκε το χωριό. Άντρες, γυναίκες, γερόντοι, παιδιά, πετάχτηκαν στις στράτες και κοίταζαν ξαφνιασμένοι.

Όπου να καλονιώσουν τι γίνεται, τ' αεροπλάνα όρμησαν, σαν όρνια, σκορπώντας τη ρημαγή και το θάνατο, μέσα σε μια κόλαση εκρήξεων.

Οι Γερμανοί χτυπούσαν την Κρήτη.

Βιάστηκαν. Άφησαν τα μωροκόπελα στις γριές, άρπαξαν ό,τι βρήκαν μπροστά τους, γκράδες, ραβδιά, φορφοτήρες, μπιστόλια και πήραν το φαράγγι τ' Άη - Λευτέρη για τον κάμπο.

Ο καπετάν Μανούσος, με το γιο του, το Νικόλα, ένα δεκαπεντάχρονο ντελικανή, για να συντομέψει το δρόμο, μπήκαν στις κονταρίδες.

Έτρεχαν.

Όταν έφτασαν στο Πλατάνι, γέμισ' ο ουρανός χρωματιστές ομπρέλες. Σταμάτησαν κάτω από ένα πεύκο. Έπεφταν αλεξιπτωτιστές.

Άρχισαν οι μάχες. Ένα γύρο κροτάλιζαν πολυβόλα. Γη κι ουρανός μάχονταν με πείσμα.

Στην άκρη του χωραφιού, παραδίπλα, αργοκατέβαινε ένας Γερμανός, αποκρεμασμένος σε κόκκινο αλεξιπτωτο, κι αρματωμένος σαν αστακός. Έριχνε κουτουρού, με τ' αυτόματο, σαν αγκρισμένος δαίμονας.

Ο καπετάν Μανούσος έγνεψε στο γιο του να ετοιμαστεί και σημάδεψε.

Με τη μπαλωτιά, ο Γερμανός τινάχτηκε. Κάπου τον βρήκε η σφαίρα.

Προσγειώθηκε ανώμαλα.

Έτρεξε ο Νικόλας να τον ξαρματώσει.

Πιάστηκαν στα χέρια.

Πρόλαβε ο πατέρας του και τον χτύπησε στο κεφάλι, με τον υποκόπανο του γκρα. Σπαρτάρησε κάνα - δυο φορές κι έμεινε.

Ο Νικόλας μάζεψε το τόμιγκαν, τις δεσιμίδες, τα κιάλια του και τράβηξε παρέκει, μην του τα πάρει ο κύρης του.

— Στάσου, μωρέ, να σου δείξω, μπάρε μου, πώς σκοτώνει αυτός ο διάολος! του φώναξε.

— Κατέω εγώ και μη σε γνοιάζει! τ' αποκρίθηκε, έριξε μια ριπή για επίδειξη και ξεμάκρυνε.

Ξοπίσω ακολουθούσε ο πατέρας.

Ένα στούκας σα να μυρίστηκε τη δουλειά, χαμήλωσε και πολυβολούσε.

— Πέσε κάτω, μωρέ τροζέ! φώναξε ο αφέντης του την ώρα που ετοιμαζότανε να του ρίξει, στον άλλο γύρο.

Πήδηξε στο χαντάκι.

Κοίταζε.

Οι αλεξιπτωτιστές όλο και πληθαιναν. Ένας τους μερδεύτηκε στην κοντινή ελιά.

Τού 'ριξε μια ριπή κατάσπηθα. Ύστερα, σαν καταλάγιασε ο σβούρος των αεροπλάνων, σκαρφάλωσε στο δέντρο κι έκοψε τ' σκοινιά.

Βρόντηξε στη γη σα γεμάτο ασκή.

Τον ξαρμάτωσαν.

Ο καπετάν Μανούσος έδωσε το γκρα σε μια κοπέλα, τη Γαρουφαλιά και ζώστηκε τ' άρματά του.

Ξεκίνησαν.

Έσμιξαν κι άλλοι, απ' τα πέρα χωριά και τράβηξαν μπροστά.

Στο Μάλεμε γινόταν μακελειό. Άγγλοι, Αυστραλοί, Νεοζηλανδοί, «γιαννάκια» που κατέβηκαν απ' τα έμπεδα της Κόρινθος, πολίτες, υπεράσπιζαν την κρητική γη.

Τα στούκας βομβάρδιζαν αράδα και πολυβολούσαν.

Συχνά οι μάχες δίνονταν σώμα προς σώμα, με τα μαχαίρια.

Νύχτωσε. Η μάχη σταμάτησε.

Πλάγιασαν να ξεκουραστούν.

Μονάχα ο Νικόλας, που φύλαγε σκοπός, ξενυχτούσε. Είχε επισημάνει, από νωρίς, έναν ξεμοναχιασμένο Γερμανό, χωρίς να πει σε κανένα τίποτα και παρακάτσευε.

Όταν πια αποκοιμήθηκαν όλοι, πλησίασε ξυπόλητος τον εχθρό.

Κοίταξε μέσ' απ' τις λυγαριές.

Κοιμότανε.

Έβγαλε την κάμα, πού 'χε πάρει το πρωί απ' τον αλεξιπτωτιστή, πήδηξε σαν αϊλουρος και πριν καλά-καλά προλάβει ν' αντισταθεί τον κάρφωσε στην καρδιά.

Γύρισε στη θέση του.

Άφησε τ' άρματα του Γερμανού πλάι στη Γαρουφαλιά και την κοιτάζε.

Κοιμότανε σα νεράιδα των παραμυθιών. Μόλις είχε αρχίσει να μπουμπουκιάζει το στήθος της και σκορπούσε, ένα γύρο, τον έρωτα.

Ένα σύγκρουο πέρασε το κορμί του. Γοργοκύλησε το αίμα στις φλέβες του όπως την ώρα της μάχης.

Πέρασε στην άλλη άκρη, να μη γροικά τη γλυκιά ανάσα της στην αστροφεγγιά.

Κόκκινες φωτοβολίδες φώτιζαν το δρόμο στο χάρο. Ζωή και θάνατος τραβούσαν χέρι-χέρι.

Αναστέναξε.

— Κάτσε, μωρέ διάολε, σ' ένα μέρος, για να μην πας σαν το σκυλί στ' αμπέλι, μουρμούρισε ο αφέντης του που λαγοκοιμότανε.

Έκανε πως δεν άκουσε και πήγε πιο πέρα.

Τον καθήλωσε το κακάρισμα πολυβόλου.

Η Γαρουφαλιά ξύπνησε.

— Γύρνα πίσω, Νικόλα, είπε, με φωνή ταραγμένη, ως τον είδε στην άκρη του δέτη.

Κρύωνε. Η νυχτερινή δροσιά περόνιαζε τα κόκαλα.

Ξημερώματα, την άλλη μέρα, έφτασαν τα στούκας.

Κατάκαψαν τον τόπο. Έβαλαν φωτιά στην πολιτεία με βόμβες εμπρηστικές.

Οι Γερμανοί άπλωσαν στον κάμπο.

Η ομάδα του καπετάν Μανούσου υποχωρούσε, περνώντας τον ξεροπόταμο Τυλιγάδι.

Σταμάτησαν στον Κокκινόβραχο.

Τους πήραν είδηση τ' αεροπλάνα. Βροχή οι βόμβες.

Λούφαξαν στα βράχια και περίμεναν.

Όταν πέρασε ο βομβαρδισμός μετρήθηκαν.

Είχε σκοτωθεί ο Πρινομανώλης, ένας λεβεντόγερος, καμιά ογδονταριά χρονώ κι η γριά Ασημίνα, του Χατζή, με τη γαλανόλευκη στα χέρια.

Τους έβαλαν πίσω απ' το μεγάλο χαράκι, δίπλα στο μονοπάτι, χωρίς κλάματα. Κάτι σαν κόμπος, μονάχα ανέβαινε στο λαιμό κι έκανε τη φωνή να τραυλίζει, την ώρα που τους έδιναν τον τελευταίο ασπασμό.

— Πήγαν για την πατρίδα! είπε ο καπετάν Μανούσος, με φωνή ραγισμένη και γύρισαν στη θέση τους.

Το δειλινό, όταν σταμάτησαν οι βομβαρδισμοί, ανάσαναν.

Τα παιδιά κατέβηκαν στον κάμπο για νερό, κι ύστερα τ' έστειλαν δίπλα, στην Τσουριστρα, για να μη βρίσκονται στου τουφεκιού τη μύτη.

Ταμπουρώθηκαν. Είπαν ιστορίες της πρεπιάς και της λεβεντιάς και πλάγιασαν.

Χάθηκ' ο ύπνος. Το ξημέρωμα τους βρήκε γλαρωμένους.

Οι μάχες ξανάρχισαν με πείσμα.

Μια διμοιρία αλпинιστών προχώρησε να κυκλώσει την ομάδα του καπετάν Μανούσου απ' τη μεριά των παιδιών.

Τους γάζωσε ο Νικόλας. Έπεσαν δυο Γερμανοί. Οι άλλοι κοντοστάθηκαν ξαφνιασμένοι.

— Ίντα θωρείτε, μωρέ; φώναξε, κάνοντας τα χέρια του χωνί. Τσουράτε χαράκιασα!

Χάλασε ο κόσμος απ' το χαλάπατο.

Ο εχθρός καθηλώθηκε στη ρίζα του λόφου, πίσω απ' τα βράχια της Πελεκητής.

Βρήκαν καιρό οι δικοί μας και τραβήχτηκαν στις θέσεις των παιδιών.

Σάστισαν όταν τ' έδανε. Αντρώθηκαν σε δυο μέρες.

Ο καπετάν Σήφακας, απ' το Δαφνοχώρι, έβγαλε το κρουσομάντηλό του και το χάρισε στο Νικόλα.

— Πάρ' το, είπε. Από δω και πέρα σε διορίζω καπετάνιο.

Το φόρεσε αναντράνιστά.

— Σύρε, εδά με τον ταϊφά σου, για το πέρασμα της Τουρλωτής. Πιάσε τη μεριά του χωριού κι ούτε ρούπι πιο πίσω, πρόστεσε και μοίρασε τουφέκια - λάφυρα στα πιο μεγάλα.

Τα παιδιά χάθηκαν σαν άνεμος στα λιόφυτα.

Λίγο πιο κάτω σταμάτησαν.

Μεγάλα αεροπλάνα, πετούσαν χαμηλά κι έριχναν αλεξιπτωτιστές στη Μοναχή Ελιά.

Πήδηξαν στο χαντάκι και κοιτάζαν

Ο Νικόλας σημάδεψε.

Όσα είχαν τουφέκια έριξαν στο οπλιταγωγό που ακολουθούσε.

Έγειρε μονόπαντα.

— Θα πέσει! Θα πέσει! φώναζαν ξετρελαμένα απ' τη χαρά τους κι ετοιμάστηκαν για γιουρούσι.

Πρόλαβαν τα στούκας, σαν ξεσμιλιωμένοι μπουμπούροι κι έκαψαν τον τόπο.

Σκοτώθηκαν το Γιωργιό του Σαϊτογιάννη κι ο Κωστής του Περδικονικολή. Τ' άλλα έπαθαν μικροτραύματα.

Όταν τέλειωσε ο βομβαρδισμός, φορτώθηκαν τους σκοτωμένους συντρόφους τους και τράβηξαν, σιγά - σιγά, για την Τουρλωτή.

Δύσκολος ο δρόμος μέσα στην κάψα. Τ' αεροπλάνα σβούριζαν πάνω απ' τα κεφάλια τους σαν μελίσσι. Η πολιτεία λαμπάδιαζε. Μούγκριζαν οι Μαδάρες. Βρυχόταν ο ουρανός. Κούρνιαζε η ζωή στη σκιά του χάρου, π' άπλωνε τις φτερούγες του παντού.

Έφτασαν ξεγλωσσιμένα απ' την κούραση και τη ζέστη, στο χωριό.

Βόλειψαν τους νεκρούς σε λάκκους, που 'χαν σκάψει ο θόμβες, στο νεκροταφείο και τράβηξαν στις θέσεις τους.

Ένα καμένο πούλουδο ήταν ο κάμπος της Κυδωνίας. Μύριζε κάπνια και πορτοκαλανθό. Πιο κείθε, η θάλασσα γυαλοκοπούσε σαν ασημικό. Η Μαλάξα άχνιζε τυλιγμένη στο γκριζόμαυρο σύννεφο της φωτιάς. Τα πορτοκαλοχώρια καίγονταν. Σειούνταν η γης απ' τις εκρήξεις και το κροτάλισμα των πολυβόλων.

Πέρα, στ' αεροδρόμιο του Μάλεμε, πηγαινόρχονταν αεροπλάνα. Ξεφόρτωναν πολεμοφόδια και στρατό. Ύστερα πετούσαν σύρριζα στο Κάβο - Σπάθα και χάνονταν στο πέλαγο.

Που και που έπεφτε κανένα και τότε κουλουμούντριζαν οι καρδιές από χαρά.

Το σούρουπο, όταν οι μάχες σταμάτησαν, ο Νικόλας τράβηξε στο χωριό για ψωμί και νερό.

Ερημιά.

Γυναίκες, άντρες, παιδιά έλειπαν, άλλοι στα βουνά κι άλλοι στο μέτωπο.

Λογιώ - λογιώ μιανρά, έτρεχαν στα καλντερίμια φοβισμένα.

Μια γριά προχωρούσε, στο γύρο, παραλοϊσμένη. Μοιρολογούσε.

— Τι ζητάς, γιαγιά; τη ρώτησε.

Σταμάτησε ξαφνιασμένη.

— Ιδέ, μωρέ, τ' αγγόνι μου, το Σηφαλιό κι εγώ ψάχνω να το βρω στα χαλάσματα. Έλα να σε φιλήσω, φώναξε.

Ο Νικόλας πλησίασε. Τον αγκάλιασε και τον φιλούσε ατέλειωτα.

— Μεγάλωσες αγόρι μου, μονομερίς... Στου Χάρου το καρτέρι και στη σκιά του ντουφεκιού ξετέλειψες αδέρφι της Μαδάρας, σαν το νέφαλο, τραύλισε.

Τον έσπησε αντικριστά και τον κοίταζε.

— Έλα να σε πάρω μαζί μου, γιαγιά.

— Ψάχνω για το γέρο μου. Τον πήρε ο πόλεμος και πάει... Φερσίματα του Τζερετζεβούλη οι συφορές του

πολέμου... Πανάθεμά τους και τους δυο! φώναξε και ξαναπήρε το δρόμο της.

Ένας γκιώνης ζητούσε λυπημένα, «Γκιον... Γκιον!», το σκοτωμένο αδερφό του.

Πήρε ό,τι βρήκε στα γκρεμισμένα σπίτια και γύρισε.

Δεν είπε τίποτα.

Κάθησαν όλοι μαζί στο πρόβαρμα του χωριού, κολάτσισαν λίγη κριθοκουλούρα κι ανιστορούσαν τα περασμένα: Κάθε πατιά και κόκκαλο, κάθε χαράκι κι αίμα.

Άρχισαν τα ριζίτικα:

«Τον αντρεωμένο μην τον κλαις...» όπως έκαναν οι παππούδες τους, πριχού μπουένη στη μάχη με τους μπουρμάδες.

Είπαν, είπαν, ώσπου νύσταξαν.

Ο καπετάνιος όρισε σκοπιές κι αποκοιμήθηκαν.

Τις κατοπινές μέρες οι πολεμιστές μας συμπτύχθηκαν.

Σιγά - σιγά, έφτασαν στην Τουρλωτή, τελευταίο σημείο στήριξης στην άμυνα της πολιτείας.

Ο καπετάν Σήφακας αγκάλιασε τα παιδιά και τα φίλησε, μόλις τ' αντάμωσε.

Αύριο θα δώσουμε τη μεγάλη μάχη, είπε. Αν δούμε ζόρε, θα υποχωρήσουμε στις Μαδάρες, πρόστεσε και τράβηξε με την ομάδα του, παραπέρα να ξεκουραστούν.

Ξημέρωσε. Έγινε χαλασμός Κυρίου. Οι μαχητές μας πολέμησαν παλικαρία μα έχασαν.

Υποχώρησαν. Άνοιξαν οι πόρτες της πολιτείας.

Το νησί έπεσε μα δεν υποτάχτηκε.

Μπήκαν οι Γερμανοί στην πόλη.

Τοιχοκόλλησαν τα φερμάνια τους: «VERBOTEN... VERBOTEN... VERBOTEN...»

Άρχισαν εκτελέσεις.

Ένα πρωί έζωσαν τα Θραψιανά.

Έσπασαν πιθάρια, σκότωσαν ζα, έβαλαν φωτιά. Μάζεψαν όλους τους άντρες στο σκολειό.

Όσοι επιχειρήσανε να ξεφύγουν σκοτώθηκαν επιτόπου. Μονάχα ο Λευτέρης του Γιακουμή, που τον έπιασαν δυο «πεταλάδες» στ' αμπέλια, χτύπησε τους συνοδούς που τον κατέβαζαν και πήδηξε στο φαράγγι. Τού 'ριξαν ριπές μα τίποτα. Χάθηκε σαν στοιχειό.

Τους μίλησε ο αποσπασματάρης σαν λυσσασμένο σκυλί.

Θα εκτελούσαν είκοσι, σ' αντίποινα για τους δυο αλεξιπτωτιστές που βρέθηκαν σκοτωμένοι στην Κρυόβρυση, λίγο πιο πέρα απ' το νεκροταφείο.

Η διαλογή έγινε μέσα σ' ένα μοιρολόι των γυναικών που κατάλαβαν και χωρίς το διερμηνέα.

Δεκαεννιά κι ο καπετάν Μανούσος είκοσι.

Ετοιμάστηκαν. Μα λίγο πριν ξεκινήσουν για το θυσιαστήριο, όρμησε ο Νικόλας σαν σίφουνας, πέρα-

σε το φράγμα των Γερμανών κι έφτασε τους μελλοθάνατους.

Πατέρας και γιος μάλωναν ποιος να εκτελεστεί.

— Μείνε, πατέρα να βοηθήσεις το σπίτι και μπαίνω εγώ στη θέση σου.

— Φύγε, μωρέ κουζουλέ! τ' απαντούσε εκείνος και τον έσπρωχνε.

— Μείνε, σου λέω, μείνε! φώναζε και τον τραβούσε από το χέρι.

Ο διερμηνέας άκουε τον διάλογο έκπληκτος.

Ο αποσπασματάρχης παρακολουθούσε με περι-

έργεια.

Έμαθε τα καθέκαστα και τους απόλυσε και τους δυο.

Όταν περνούσαν από μπροστά του, στάθηκε προσοχή.

Ύστερα, τράβηξε συλλογισμένος για την εκτέλεση. Τούτοι οι άνθρωποι δε λογαριάζαν το θάνατο.

Από το βιβλίο «Ψηλά η σημαία μας και άλλα διηγήματα».

Έκδ. Σύγχρονη Εποχή Αθήνα 1983.

Ζωγραφιά του μαθητή Φάνη Παρασκευουδάκη, 11 ετών

ΧΑΜΕΝΟΙ ΣΤΑ ΧΙΟΝΙΑ

Γ. Ν. ΨΥΧΟΥΝΤΑΚΗ

Είχα πάει σε αποστολή και απουσίασα μια βδομάδα περίπου.

Την άλλη μέρα φεύγω για το λημέρι μας στα Λευκά Όρη. Σαν έφθασα στο χωριό μου βρήκα τον κύριο Αλέκο και τον κύριο Μιχάλη. Είχαν ανησυχήσει κάπως για την απουσία μου γιατί αργούσα να γυρίσω. Τους διηγήθηκα όλα τα γεγονότα και την άλλη μέρα φεύγομε όλοι μαζί για τις Γούρνες. Μαζί τους ήταν κι ο Γιάννης Τσαγκαράκης. Στο Βαφέ καθίσαμε να περάσει λίγο η μέρα ώστε να τραβήξουμε το θράδυ για το θουνό μας. Έπεφτε λίγο το σούρουπο όταν ξεκινήσαμε από το Βαφέ. Ο κύριος Αλέκος όμως είχε πληγωθεί στα πόδια με τα υποδήματα και δεν μπορούσε να περπατεί. Έμεινε λίγο πιο πέρα από το Βαφέ σ' ένα κτήμα του Αντώνη Βάνδουλα που είχε μικρό σπιτάκι εκεί. Μαζί του πήγε ο Περικλής Βάνδουλας κι εμείς οι άλλοι συνεχίσαμε το δρόμο μας. Ήταν νύχτα όταν περνούσαμε Τζιτζιφέ, Φρε, Πεμόνια. Πήγαμε στα Κυριακοσέλια και ξυπνήσαμε τον Λευτέρη Κουρή, ήπιαμε κάτι, κι έπειτα του λέμε ότι πρέπει ν' ανεβούμε πάνω. Ήθελε να μας κρατήσει να κοιμηθούμε στο σπίτι του και πριν καλοξημερώσει θα φεύγαμε. Δεν συμφώνησε κανείς μας παρά του ότι μας έλεγε ότι δεν υπάρχει κίνδυνος.

— Λευτέρη, του λέγω: Αυτό έκανα κι εγώ ένα θράδυ κι έμεινα στο χωριό μου και το πρωί είχα συλληφθεί από τους Γερμανούς ... αλλά ευτυχώς τους έφυγα.

Δεν επέμενε πια και φεύγομε.

Θα χρειαζόμαστε, αν ήταν μέρα και θαδίζαμε λιγάκι, δύο ώρες από τα Κυριακοσέλια για τις Γούρνες. Κουρασμένοι όμως και νυσταγμένοι όπως είμαστε, κάναμε τουλάχιστον τις διπλάσιες για να ανεβούμε. Κάθε τόσο καπνίζαμε το τσιγάρο μας και αν δεν έκανε κρύο, θα κοιμούμαστε σε κάθε μέρος όπου κάτσαμε. Φτάσαμε απάνω κατά τα ξημερώματα πια. Το λημέρι τώρα το είχαν μεταφέρει ψηλά - ψηλά στη δεξιά πλευρά της χαράδρας πριν τις Γούρνες. Παρά την πείνα που είχαμε δεν κοιτάξαμε να θρούμε τίποτα για φαί αλλά πέρασαμε για ύπνο. Προτού να μας αρπάξει ο ύπνος ο Βαγγέλης Βάνδουλας είχε θγει έξω για μια στιγμή, και γυρίζοντας μέσα μας λέγει: — Χαλάει ο κόσμος κάτω στα χωριά από τους πυρο-

βολισμούς, πολυβόλα, ό,τι θέλεις ... ασφαλώς θα είναι Γερμανοί.

Σηκωθήκαμε αμέσως απάνω για να ακούσουμε κι εμείς. Ήταν πραγματικά Γερμανοί και φαίνεται έκαναν εξόρμηση κάτω στα χωριά της ρίζας. Αρχίζει να ξημερώνει, ο ύπνος δεν μας μύριζε πια και πήγαμε λίγο πιο πέρα να παρακολουθήσουμε τι θα έκαναν οι Γερμανοί. Σε λίγο τους βλέπαμε κάτω στα χωριά Καρές, Ραμνή, Μελιδόνι, Κυριακοσέλια. Τους παρακολουθήσαμε με τα κυάλια να περπατούνε στις στέγες των σπιτιών, στους δρόμους, παντού. Εφαινότο πάρα πολλοί. Έμεινε ένας από μας σαν παρατηρητής και οι άλλοι γυρίσαμε να θράσουμε κανά τσάι. Δεν προλάβουμε όμως: έρχεται ο παρατηρητής και μας λέει ότι οι Γερμανοί πήραν το δρόμο για το θουνό, προς το θουνό μας. Καταλάβαμε ότι θα είχαν καμιά πληροφορία για μας και ήρχοντο κατ' ευθείαν.

Βγαίνομε τότε έξω και παρακολουθούσαμε την πορεία τους. Σε λίγο ευρίσκοντο ακριβώς απέναντί μας, στην αντρικρυνή πλευρά της χαράδρας με κατεύθυνση το πρώτο λημέρι μας στις Γούρνες. Τους μετρήσαμε κιόλας. Ήταν καμιά εξηνταριά με τρεις ή τέσσερις πολίτες για οδηγούς. Δεν πέρασαν πολλά λεπτά όταν ακούσαμε στο βάθος της χαράδρας θόρυβο πολύ: πλησιάζει ένας, κοιτάζει και τι να δει! κι άλλους Γερμανούς, περισσότερους, τουλάχιστον διπλάσιους από τους πρώτους. Τους αφήσαμε όλους να περάσουν προς τα μέσα και γρήγορα - γρήγορα κάνομε τα σχέδιά μας. Οι Γερμανοί, λέμε, ήρθαν για μας οπωσδήποτε. Πρέπει να κρυφτούμε όπου μπορέσει ο κάθε ένας σκορπισμένοι και όταν περάσει ο κίνδυνος θα ανασυνταχθούμε πάλι σύμφωνα με την κατάσταση. Αρχίζομε να σκορπίζομαστε προς όλες τις κατευθύνσεις. Ο Βαγγέλης Βάνδουλας θα έμενε με τον Λευτέρη, τον αξιωματικό που είχε έρθει τελευταία, επειδή αυτός δεν μπορούσε να περπατεί σχεδόν καθόλου, και θα κρύβοντο κάπου εκεί κοντά. Ο κύριος Μιχάλης με τον Γιάννη Τσαγκαράκη θα ανέβαιναν πιο ψηλά και θα εκρύβοντο όπου εύρισκαν. Εγώ με τον μικρό Αλέκο, τον ασυρματιστή, θα γυρίζαμε από την άλλη πλευρά αυτής της βουνοκορφής και θα κρυβόμαστε κι εμείς όπου μπορούσε κάθε ένας.

Οι Γερμανοί σκεφτήκαμε, θα πάνε στις Γούρνες, θα δουν το μέρος που είχαμε φύγει προ δύο ημέρες και θα αρχίσουν την εξερεύνηση. Πάνω είναι πολύ χιόνι και δεν μπορούν να στραφούν προς την πλευρά που είμαστε γιατί ήταν καμουφλαρισμένη από δάσος κυπαρίσσιων. Δεν είχαμε τον καιρό να κρύψουμε τα πράγματά μας και τ' αφήσαμε όλα εκτεθειμένα στο μικρό σπιτάκι μας. Αν θα γύριζαν απ' αυτήν την πλευρά στο γυρισμό, που το πιστεύαμε, θα τα εύρισκαν όλα. Για όλους αυτούς τους λόγους έπρεπε να κρυφτούμε όσο μπορούσαμε πιο σκορπιστά και πιο καλά.

Παίρνω τον μικρό Αλέκο και φεύγομε. Γυρίζομε την βορεινή μεριά, προσπαθώντας να μην πηγαίνομε ψηλά στο χιόνι, γιατί από τα πατήματά μας μπορούσαν εύκολα να μας βρουν. Ακούσαμε πυροβολισμούς προς τα κάτω και βλέπομε και στη ριζοβουνιά ετούτη πολυάριθμους Γερμανούς. Από κάπου - κάπου άρχισαν να ανεβαίνουν κι από δω στο βουνό. Είπα στον Αλέκο να περάσομε την απέναντι κοντινή μας κορφή για να βρεθούμε έξω από τους Γερμανούς. Δεν ήθελε όμως να 'ρθεί, και κρύφτηκε εκεί μέσα σ' ένα γκρεμνό, ενώ εγώ πέρασα στην απέναντι κορφή που άρχιζε να την σκεπάζει μια πυκνή ομίχλη. Όσπου να πάω εκεί είχε πέσει τόση, που δεν μπορούσα πια να δω ούτε πού πήγα. Την στιγμή αυτή ακούω προς το λημέρι μας να χαλά ο κόσμος από τις σφαίρες και τις εκρήξεις. Υποψιάστηκα αμέσως ότι θα βρήκαν κανένα από τους δικούς μας, τους κτύπησε και τον κτυπούσαν κι αυτοί αμέσως. Τι να κάμομε όμως εμείς; Έξε άνθρωποι σε διακόσιους τουλάχιστον Γερμανούς; Οι πυροβολισμοί κράτησαν μονάχα πέντε λεπτά και μετά σταμάτησαν. Εξακολουθώ να μένω στη θέση μου για αρκετή ώρα. Ανησυχούσα όμως με το τι έγινε με τους άλλους. Η ομίχλη δεν μου επέτρεπε καθόλου να κινηθώ γιατί δεν ήξερα πού μπορεί να συναντούσα κι εγώ τους Γερμανούς. Αποφάσισα να κατεβώ και να πλησιάσω στα Κυριακοσέλια να μάθω τι έγινε. Παίρνω την κατηφοριά κι έφθασα υπό ομίχλη, σχεδόν στη ριζοβουνιά. Στη ριζοβουνιά όμως ευρίσκοντο Γερμανοί. Δεν περίμενα να έφθαναν μέχρι εκεί. Ευτυχώς τους άκουσα και τους είδα εγκαίρως. Γυρίζω πάλι απάνω για να πάω πιο πέρα να κατέβω στους Κάμπους. Όταν πήγα να κατεβώ κι από κει άκουσα πυροβολισμούς στους Κάμπους, κοιτάζω και βλέπω ότι κι εκεί είναι Γερμανοί.

Άρχισα να μην ξεύρω τι να κάνω. Αυτοί οι κερατάδες, είχαν πιάσει όλον τον Κόσμο; Θα βρω ένα άλλο μέρος πιο πέρα, λέγω και ξαναγυρίζω πάνω. Εν τω μεταξύ άρχισε πια να βραδιάζει. Ήμουν άπνους την προηγούμενη νύχτα και χωρίς φαί περισσότερο από εικοσιτέσσερες ώρες. Αυτά όμως δεν με εσκότιζαν καθόλου. Με σκότιζε τι έγιναν οι άλλοι κι από πού θα έφευγα κι εγώ.

Πήρα πάλι προς τα κάτω από πολύ πιο πέρα τώρα. Είχε νυχτώσει όταν πλησίασα σ' ένα χωριό στη ριζοβουνιά μεταξύ Κάμπων και Δρακώνας. Τη στιγμή που

θα απείχα εκατό μέτρα από τα πρώτα σπίτια, ακούγω να έρχονται προς εμένα τροχάδην πατήματα μερικών ανθρώπων και στην ίδια στιγμή είδα όλο το χωριό να φωτίζεται από ηλεκτρικούς φανούς. Κατάλαβα ότι φθάσανε οι Γερμανοί, κι αυτοί που τρέχουν θα είναι πολίτες που προσπαθούν να φύγουν και να κρυφτούν. Τρέχω κι εγώ προς τα πάνω με σκοτάδι τώρα πια, και για να είμαι εντάξει, είπα, πρέπει να τους παίρνω όλους για Γερμανούς. Να μην αφήσω κανέναν να περάσει μπροστά μου. Ανεβαίνω ένα ύψωμα μισή ώρα πιο πάνω από το χωριό, και γυρίζω από το πίσω μέρος του υψώματος. Ξαφνικά βλέπω την απέναντί μου πλαγιά ολόφωτη. Στην αρχή δεν κατάλαβα τι ήταν και φοβήθηκα, όταν όμως ξαναγύρισα στο ύψωμα και φάνηκε όλο το μέρος, τότε είδα ότι ήταν προβολείς. Έπεσα μέσα σ' ένα γκρεμνό χωρίς να το καταλάβω και παρ' ολίγο να τσακιστώ.

Ταλαιπωρήθηκα όλη σχεδόν τη νύχτα ώσπου να ξεφύγω από τον καταραμένο εκείνο γκρεμνό. Κατέβηκα τέλος και κατακουρασμένος όπως ήμουν έπεσα στη ρίζα του να κοιμηθώ λιγάκι και ό,τι θέλει ας γινόταν πια. Πήρα λίγης ώρας ύπνο και ξυπνώ από βροχή που μου κτυπούσε στο πρόσωπο. Φόρεσα πιο βαθιά την κουκούλα της κάπας μου και ζάρωσα πιο κοντά στη ριζογκρεμιά για να ξεφύγω την βροχή. Ύστερα από λίγο που ξαναξύπνησα αισθάνθηκα ένα βάρος απάνω μου, αλλά σκέφτηκα ότι θα μου φαινόταν από την κούραση που είχα. Άνοιξα τα μάτια μου· είχε ξημερώσει πια και τι να δω; Όλος ο κόσμος κάσπρος από χιόνι που με είχε σκεπάσει ολότελα. Σηκώνομαι και ξετινάσσομαι κι έπειτα παίρνω την κατηφοριά. Τώρα μόνο καταλάβαινα τι ήταν η βροχή που μου κτυπούσε στα μούτρα τη νύχτα. Ήταν στούπα που ο αέρας την έφερνε στο πρόσωπό μου.

Το χιόνι είχε κατεβεί μέχρι πολύ κάτω στον Κάμπο. Βρήκα κάτι αμπέλια πιο κάτω κι ένα μικρό σπιτάκι και πηγαίνω μέσα· πέφτω και κοιμήθηκα ως το απόγευμα. Σαν ξύπνησα έκανα τα σχέδιά μου. Θα κατέβαινα στα Χανιά κι από κει θα έβγαينا έξω με αυτοκίνητο. Ταυτότητα είχα με ξένο όνομα και δεν είχα να φοβηθώ με το ότι με καταζητούσαν.

Βρίσκω ένα κατάλληλο μέρος σ' ένα γκρεμνό που δεν είχε χιόνι και κρύβω τα κυάλια μου και το ταχυβόλο. Σημάδεψα το μέρος καλά για να το βρω εύκολα. Περνώ μετά την Δρακώνα κι απέναντι από το χωριό βρίσκω ένα τσοπάνη· σταμάτησα και πιάσαμε κουβέντα. Του είπα ότι είμαι από τον Αλικαμπο Αποκορώνου και ότι μου είχαν κλέψει την προηγούμενη βραδιά μερικά πρόβατα και είχα θγει για αναζητήσή τους. Δυστυχώς χιόνισε και ο καιρός δεν μου επέτρεψε να εξακολουθήσω να τα αναζητώ. Του είπα χίλιες ψεφθιές και ρώτησα τα νέα του και αν έμαθε τι ζητούσαν οι Γερμανοί σ' αυτό το απέναντί μας χωριό χθες το βράδυ «και ήταν το τελευταίο χωριό που προσπάθησα να πάω την ώρα που νύχτωνε».

Μου είπε ότι έκαναν έρευνα και ότι έμαθε πως

βρίκαν μερικά όπλα, όπως είχε γίνει το ίδιο και στους Κάμπους, και ότι οι Γερμανοί πήραν όσους άνδρες βρήκανε σ' αυτά τα χωριά. Κρατούσε καλό κρασί και μου έδωσε να πω. Μου έδωσε και λίγες ελιές και λουμπίνους. Ήταν η δεύτερη μέρα που ήμουν χωρίς φαί και είχα όρεξη μόνο για φαί· εν πάση περιπτώσει ήπια μερικό κρασί, πήρα μερικές ελιές στο χέρι, τον ευχαρίστησα κι έφυγα. Επειδή δεν είχα τον χρόνο να κατεβώ στα Χανιά, ούτε στο ένα τρίτο του δρόμου γιατί ήταν βράδυ, βρήκα μια σπηλιά, μάλλον αρκαλό-τρυπα, κρύφτηκα μέσα και κοιμήθηκα ώσπου ξημέρωσε.

Μόλις ξημέρωσε παίρνω το δρόμο και κατεβαίνω στον κεντρικό Σούδα - Χανίων. Τι να πάω να ζητώ τώρα στα Χανιά, είπα. Ας τελειώνω μια ώρα γρηγορότερα να δω τι έγιναν οι άλλοι. Στην Σούδα κάθισα λίγο σ' ένα καφενείο· είχα μερικά χρήματα μαζί μου που ίσα - ίσα αγόρασα μισή οκά πορτοκάλια. Συνέχισα μετά και το απόγευμα ήμουν στον Τζιτζιφέ.

Κατευθύνομαι στην τοποθεσία Πατελούρες στο κτήμα του μπάρμπα Αντώνη Βάνδουλα όπου είχαμε αφήσει τον κύριο Αλέκο. Τον βρήκα εκεί και του διηγήθηκα όλη την ταλαιπωρία μου και μου είπε κι αυτός ότι όλοι οι άλλοι ήταν εντάξει.

Οι Γερμανοί είχαν πάει στο πρώτο λημέρι μας τις Γούρνες αλλά οι πολίτες που τους οδηγούσαν ήταν από τις Καρές και οι Γερμανοί τους είχαν πάρει διά της βίας να τους οδηγήσουν. Αυτοί, που ως φαίνεται ήξεραν το μυστικό και νόμιζαν ότι ακόμη βρισκόμαστε εκεί, πήγαν τους Γερμανούς στα πρώτα μυτάτα όπου είναι και το εκκλησάκι Άγιος Παύλος, που τους ζητούσαν και οι Γερμανοί για να τους πάνε. Ο δρόμος που πήγαινε στο σπίτι που μέναμε εμείς είχε ανοιχτεί βαθιά στο χιόνι με τα ποδάρια μας, αλλά οι Γερμανοί δεν πήραν χαμπάρι. Χώστηκαν ως τ' αυτιά μας στο χιόνι για να πάνε στα άλλα μυτάτα. Τα κύκλωσαν από παντού. Ρίχνουν μερικούς όλμους, βάζουν με τα πολυβόλα και τα όπλα τους και κάνουν εξόρμηση. Κατάλαβαν τα ντουβάρια.

Αυτό ήταν που είχα ακούσει εγώ και πίστεψα ότι βρήκαν τους δικούς μας. Τους Γερμανούς τους έπιασε κι αυτούς η ομίχλη και η Διοίκησή τους από του Μπαμπαλή το Χάνι τους έδωσε το σύνθημα με φωτοβολίδες, να εγκαταλείψουν το βουνό. Γενικά μας γλύτωσε αυτή η ομίχλη, γιατί αλλιώς θα εύρισκαν το λημέρι μας και γράψε αλοιμόνο τότε!

Όταν οι Γερμανοί εγκατέλειψαν τελείως το βουνό κι έγινε αντιληπτό από τους δικούς μας, τότε γύρισαν πάλι στο λημέρι.

— Πρέπει να πάω αμέσως αύριο, λέγω στον κύριο Αλέκο, γιατί θα ανησυχούν για μένα.

— Όχι, μου λέγει ο κύριος Αλέκος. Μου χρειάζεσαι να σε στείλω στον Πρινέ στον κύριο Τζιφάκη και θα τους ειδοποιήσω εγώ ότι είσαι καλά.

Μου δίνει κάτι γράμματα το πρωί και φεύγω για τον κ. Τζιφάκη. Στο γυρισμό πέρασα από το χωριό μου για να κρατώ στον κύριο Αλέκο ένα Κρητικό

γελέκι που του έραβε ένας χωριανός μου καλός τεχνίτης σ' αυτά, ο Πέτρος Δρακάκης.

Γύρισα στον κύριο Αλέκο και δεν είχε ειδοποιηθεί τίποτα τον κύριο Μιχάλη για μένα, και από ένα χωριανό μου που συνάντησα στο δρόμο και επέστρεφε από το λημέρι μας τις Γούρνες, έμαθε ότι με έχουν για εξαφανισθέντα. Ήταν ο Πέτρος Ιωάν. Πετράκης· κι αυτός μαζί με τους άλλους και με πολλούς χωριάτες πήγαν και με ζητούσαν μέσα στο χιόνι, μήπως το χιόνι με είχε πετρώσει πουθενά. Ο κύριος Αλέκος μου είπε ότι λησμόνησε να τους ειδοποιήσει μα δεν πείραζε, και φεύγουμε να πάμε τώρα μαζί.

Πήγαμε πρώτα στα Κυριακοσέλια. Τον Λευτέρη τον Κουρή, που μας συνόδεψε τη νύχτα εκείνη, ως τη ριζοβουνιά στην είσοδο του φαραγγιού προς τις Γούρνες, οι Γερμανοί τον τραυμάτισαν εκείνο το πρωί στην φτέρνα, αλλά κατάφερε να τους κρυφτεί. Οι δικοί μας είχαν φύγει από τις Γούρνες. Ευρίσκοντο τώρα σε μια σπηλιά μεταξύ Κάμπους - Κυριακοσέλια, και πιο κοντά στα Κυριακοσέλια.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

* Κύριος Αλέκος είναι ο Άγγλος Ταγματάρχης Φήλντιγκ που ήλθε στην Κρήτη για κατασκοπεία στο τέλος του 1941. Το όνομα Αλέκος του εδόθη ως ψευδώνυμο και έτσι τον ξέρουν ακόμα και σήμερα στην Κρήτη. Ο τομέας του ήταν κυρίως ο Νομός Χανίων, αλλά είχε στην αρχή τον Νομό Ρεθύμνης. Έμεινε σχεδόν όλη την Κατοχή στην Κρήτη και τοι έλαβε μέρος σε όλα τα θέατρα του πολέμου, στη Μέση Ανατολή, στην Άπω Ανατολή, έπεσε και αλεξιπτωτιστής στη Γαλλία στο Δεύτερο Μέτωπο στα μετόπισθεν του εχθρού· συνελήφθη και μετά πολύ ολίγες ημέρες απελευθερώθηκε από τα προελαύνοντα Συμμαχικά Στρατεύματα και ξανά γύρισε στην Κρήτη με τους Κρητικούς που τους αγάπησε και τον αγάπησαν πάρα πολύ. Ο κύριος Αλέκος ύστερα από τον πόλεμο μας επισκέφθηκε κατ' επανάληψιν, έχει γράψει δε και δύο ωραία βιβλία για την Κρήτη και τους ανθρώπους της.

* Ο κύριος Μιχάλης είναι επίσης ψευδώνυμον του Ταγματάρχου κ. Πάτρικ Λη Φέρμορ ο οποίος ήλθε στην Κρήτη το θέρους του 42, εποδοπάτησε κυριολεκτικά όλο το Νησί από τα βουνά του Κουστογεράκου, Σέλινο, έως τα Λασηθιώτικα βουνά. Έμεινε κι αυτός στην Κρήτη όλη σχεδόν την Κατοχή αλλά κάποτε τον χάναμε. Έφευγε στο Κάιρο για λίγη ανάπαυση ή εκπαίδευση και ξαναγύριζε πάλι. Στα βουνά του Λασηθίου μάλιστα μας ήλθε μέσα από τα σύννεφα, με την ομπρέλα.

Είχε ένα μεράκι με τους Στρατηγούς του εχθρού και τον Ιταλό Στρατηγό Κάρτα στο Λασηθί, τον πήρε με το καλό, αλλά τον Στρατηγό Κράιπε των Γερμανών, Διοικητή Φρουρίου Κρήτης, τον άρπαξε με το ζόρι λίγο πιο έξω από το Ηράκλειο, τον πέρασε μέσα από την Πόλη του Ηρακλείου διά να τον χαιρετήσουν διά τελευταία φορά οι Στρατιώτες του, με το «Χάιλ Χίτλερ» και τον φυγάδεψε μετά στην Αίγυπτο. Έχει μεγάλη αγάπη προς την Κρήτη και τους Κρητικούς που επίσης τον αγάπησαν πάρα πολύ, και πολλές φορές μας έχει επισκεφθεί μετά τον πόλεμο.

Και των δύο αυτών αξιωματικών διετελέσα ο πρώτος οδηγός και αγγελιοφόρος τους πάνω στο Νησί.

ΤΑ ΑΕΤΟΠΟΥΛΑ ΣΤΗΝ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ

ΕΥΜΟΡΦΙΑΣ ΒΑΓΙΑΚΗ-ΜΠΟΥΝΤΟΥΡΑΚΗ

Και πάλι εφέτος προετοιμασίες για τον πανηγυρισμό της παραδοξότερης μάχης των αιώνων, όπως αποκάλεσαν, τη μάχη της Κρήτης.

Πενήντα χρόνια πίσω ανατρέχει η σκέψη. Και πόσα δεν αναθυμιάται ένας ηλικιωμένος σήμερα άνθρωπος...

Πόσο χαμηλά μπορεί να κατακυλήσει ένας λαός, όταν διαποτισθεί με το δηλητήριο των φασιστικών και ναζιστικών κηρυγμάτων, όταν αφήνει τα πρωτόγονα ένστικτά του να κυριαρχούν στο νου, τη σκέψη και τη δράση του.

Αλλά και πόσο ψηλά, μπορεί να φτάσει το ανθρώπινο μεγαλείο, όταν αγωνίζεται να κρατήσει ελεύθερο τον τόπο του.

Νομίζω πως, αν τέτοιες διηγήσεις χρειάζονται, είναι γιατί για τους τωρινούς νέους και τις γενιές που έρχονται και θα ζήσουν σ' αυτόν τον τόπο, τον ζυμωμένο με αίμα και δάκρυα, γίνονται αστέρι φωτεινό που φωτίζει το δρόμο, που πρέπει να παίρνει το άτομο, για να αισθάνεται ολοκληρωμένος άνθρωπος...

Το χωριό μου καρφωμένο σε μιά βουνοπλαγιά, θαρρείς επίτηδες σκαρωμένο, για να έχουν καταφύγιο συνάμα κι ορμητήριο στο πέρασμα των αιώνων οι επαναστάτες.

Σ' αυτό το χωριό, το χωριό μου, το Βαφέ, κείνο το Μάη του 41, έφτανε σ' αυτιά μου ο απόηχος της θανάσιμης σύγκρουσης...

Πελώρια, παράξενα για μένα πουλιά - τ' αεροπλάνα - έφερναν μεγάλους κύκλους γύρω από τα χωριά.

Μούγκριζαν, σαν τα θεριά των παραμυθιών. Και θροντές δυνατές ξεκούφαιναν και προκαλούσαν φόβο και τρόμο.

Ανεμπόδιστα διάσχιζαν τον ουρανό, πολυβόλουν και βομβάρδιζαν κάθε κινούμενη ζωή.

Οι ηλικιωμένοι και τα γυναικόπαιδα πήραν το δρόμο για τα ορεινά. Από κει παρακολουθούσαμε με δέος το χαλασμό που γινόταν στον κάμπο.

Ακούγαμε τους βομβαρδισμούς και βλέπαμε πελώριες φωτιές και καπνούς, που έφταναν πάνω

ψηλά στον ουρανό. Μέρα τη μέρα οι βομβαρδισμοί και η μάχη έφταναν και στα χωριά μας.

Οι μεγάλοι, με έκδηλη πάντα την αγωνία στο πρόσωπό τους, συζητάνε για την πορεία της μάχης.

Ανάστατοι γίνονται, σαν το μαντάτο φτάνει πως μάχες άγριες γίνονται στα χωριά Στύλος, Νιό Χωριό, Μπαμπαλή (Άγιοι Πάντες). Και ακόμα, πως βομβαρδίζουν τις Βρύσες, για ν' ανακόψουν την υποχώρηση των συμμαχικών στρατευμάτων προς τα Σφακιά.

Στο πρόσωπο όλων απλωνόταν ταραχή και αγωνία, οι γυναίκες κλαίγανε και μεις τα παιδιά αναρωτιόμασταν, τι κακό έφτασε ως εμάς.

Και ύστερα από μέρες βλέπαμε στρατιώτες πολλούς - απομεινάρια των συμμαχικών δυνάμεων - με τον οπλισμό τους να βαδίζουν κατάκοποι για το Λυθικό πέλαγος.

Οι χιτλερικοί τους κυνηγούσαν. Τους πολυβόλουν, έριχναν βόμβες, σειόταν η γη, οι μεγάλοι παρακολουθούσαν με δέος και μεις τα παιδιά τρέμαμε.

Ύστερα πάλι από λίγες μέρες οι πταγίες και οι δρόμοι γέμισαν από τα ίδια απομεινάρια των συμμαχικών δυνάμεων στην περιοχή μας. Αλλ' αυτή τη φορά όπλοι και με κατεύθυνση την πόλη.

Ήταν οι αιχμάλωτοι, που δεν μπόρεσαν να φύγουν με πλοία από τα Σφακιά, και όσοι άλλοι σκόρπισαν και πήραν δικό τους δρόμο, για ν' αποφύγουν την αιχμαλωσία. Τους δεύτερους πολύ τους φρόντισε το χωριό μας και πολύ γι αυτό πλήρωσε.

Πέρασε καιρός. Φάνηκε, πως καταλάγιασε ο κόσμος. Όμως οι άντρες σκεπτικοί, οι μανάδες ανήσυχες, εμείς τα παιδιά αδιάφορα στις κουβέντες των μεγάλων. Όμως νιώθαμε να μας λείπει κάθε μέρα και πιά πολύ το φαί, ώπου φτάσαμε να τρώμε μεσημέρι - βράδυ χόρτα, ευτυχώς με αρκετό λάδι.

Οι κατακτητές έρχονταν στο χωριό μας, όπως και σε άλλα χωριά - και μάζευαν τους έφηβους και τους άντρες και τους πήγαιναν σ' αγγαρείες, σε

διάφορα έργα, συνάμα δε έπαιρναν και τα ζώα των χωριανών, συνήθως θόδια και γουρούνια.

Αργότερα, όταν και στο χωριό μας έφτασαν οι αντιστασιακές οργανώσεις, εμείς τα παιδιά, μέχρι 13 χρόνων, οργανωθήκαμε στα αετόπουλα με υπεύθυνη μία μεγαλύτερη κοπέλα από την ΕΠΟΝ.

Πολλά, και μεις τ' αετόπουλα - σχετικά με την ηλικία μας - προσφέραμε στο μεγάλο αυτό αγώνα.

Και αναρωτιέται κανείς σήμερα, ύστερα από 50 χρόνια, πόσο πελώριος ήταν αυτός ο αγώνας, για να προκαλεί τόση μαχητικότητα, τόσο ενθουσιασμό σε παιδιά ηλικίας 8 έως 13 χρόνων.

Ύστερα από τόσα χρόνια μούρχονται στο νου μερικές εικόνες εκείνης της εποχής, ενδεικτικές του πνεύματος και της θέλησης για αγώνα, που επικρατούσε τότε.

Το χωριό μας, όπως είναι ορεινό και μακριά από τα στρατόπεδα των γερμανών, ήταν όχι μόνο πέρασμα των αντάρτικων ομάδων και ανεφοδιασμού τους, αλλά και έδρα πολλών καθοδηγητικών οργάνων. Τα τρόφιμα ήταν λιγοστά, απ' αυτά όμως έπρεπε το χωριό να προσφέρει και στους αντάρτες. Η επιμελητεία του χωριού, τους εφοδίαζε με ό,τι μπορούσε. Και μεις τ' αετόπουλα παίρναμε δικές μας πρωτοβουλίες σχετικά με τη συλλογή τροφίμων.

Μιά Μαρτιάτικη μέρα μάθαμε, πως θα περνούσε μία ομάδα ανταρτών πάνω από το χωριό μας. Η υπεύθυνη σε μας, τα αετόπουλα, μας ειδοποίησε να μαζευτούμε στην πλατεία του χωριού και μας είπε: «Εκεί πάνω είναι οι αντάρτες», κι έδειξε με το χέρι της ψηλά, πάνω από το χωριό. «Πεινάνε και πρέπει να φάνε. Πρέπει να τους βοηθάμε, γιατί πολεμούν τους εχθρούς μας τους Γερμανούς». Γυρόφερε το βλέμμα της σε όλους μας, για να σιμάρει την εντύπωση που μας προξένησαν τα λόγια της και συνέχισε: «Θα πάτε σπίτια σας και θα πάρετε μαχαίρια, τσάντες ή καλάθια και θα πεταχτείτε στα λειβάδια να μαζέψετε χόρτα, για να φτιάξουμε καλιτσούνια και να τα πάμε στους αντάρτες...»

Ένα αγόρι φώναξε: «Εγώ δεν είμαι κοπελιά να κατέω τα καλιτσούνχόρτα, ούτε γω, ούτε γω» φώναξαν και τ' άλλα αγόρια. «Εγώ θα γίνω αντάρτης» φώναξε ένα δυνατό.
«Να πάτε και σεις», είπε κάπως σοβαρά η υπεύθυνη, «σε κάτι θα βοηθήσετε. Να κουβαλάτε τις τσάντες. Ύστερα πρέπει να τις φυλάξετε, μη και ανηφορίσουν ξαφνικά οι Γερμανοί και τις αρπάξουνε. Δεν θα ντρέπεστε ύστερα;».

Αν και παιδάκι, στην ηλικία τους κι εγώ, εντύπωση μου έκανε η απότομη αλλαγή τους που έντονα ζωγραφίστηκε στο πρόσωπό τους. Σε μία και μόνο στιγμή λές κι έγιναν ώριμοι άντρες με όλες

τις ιδιότητες του κρητικού άντρα.

Σε δέκα λεπτά ήμασταν ξανά στην πλατεία και ξεκινάγαμε όλα μαζί τραγουδώντας:

«Είμαστε αετόπουλα...»

.....»

και το:

«Της νιάς γενιάς ανοίγουμε τη στράτα,
ανοίγουμε' ένα δρόμο φωτεινό,
να περάσουν τ' ανθισμένα νιάτα,
να θρουν χαρά ζωής, πολιτισμό».

.....»

Μερικά αγόρια κρατούσαν επιδεικτικά σουγιάδες, άλλα χαρχάλες (σφενδόνες από λάστιχο). Σαν φτάσαμε στα χωράφια πέσαμε με κέφι στο χορτομάζωμα. Τ' αγόρια που είχαν πάρει στα σοβαρά το ρόλο τους, με τις χαρχάλες κυνηγούσαν πουλιά στα κοντινά λιόφυτα. Τ' άλλα ανέβαιναν και κατέβαιναν σε τοίχους, χωματένια λοφάκια και γίνονταν παρατηρητές και σε απόσταση όχι πάνω από 50 μέτρα από μας.

Χωρίς ανάσα γεμίσαμε τσάντες και καλάθια, τα πλύναμε καλά-καλά στο ποταμάκι που έτρεχε εκεί κοντά και πήραμε το δρόμο του γυρισμού. Τα αγόρια προσφέρθηκαν να κουβαλήσουν τα χόρτα.

Στο χωριό οι μεγάλες κοπέλες έφτιαξαν στο άψε - σβήσε τα καλιτσούνια και τα έχωσαν στον πυρωμένο φούρνο.

Τα αγόρια επέμεναν να πάνε αυτά τα καλιτσούνια στους αντάρτες, αλλά η υπεύθυνη, - Μαρία την έλεγαν - με δυνατή φωνή είπε: «Όλα τα αετόπουλα θα πάνε παρέα».

Έτσι όλα μαζί και με την υπεύθυνη μας, ξεκινήσαμε και σχεδόν στο δρόμο τρέχαμε. Βρήκαμε εκεί καμιά πενηνταριά παλικάρια με ντουφέκια και στη μέση ζώνες φορτωμένες σφαίρες. Αρχηγός τους ήταν ένας αξιωματικός με στρατιωτική στολή, που στις επωμίδες του είχε τρία αστέρια. Η υπεύθυνη μας είπε: «Είναι ο αρχηγός των ανταρτών, ο Καπετάν Φλωριάς».

Μόλις μας είδαν έτσι μικρούτσικα, παγωμένα και κατάκοπα από τη συνεχή ανηφόρα, ξέσπασαν σε επευφημίες και χειροκροτήματα. Ο ίδιος ο Καπετάν Φλωριάς μας ευχαρίστησε και μας είπε, πως όλοι πρέπει να αγωνιζόμαστε, για να αποκτήσουμε τη λευτεριά μας.

Κείνη την ώρα είδα με την παιδική μου φαντασία να περνούν όλοι οι αγωνιστές και ήρωες της Κρήτης από μπροστά μου. Ο νους μου έτρεξε σε 'κείνα τα παλικάρια της ρίζας, που τόσες και τόσες φορές σήκωσαν το θάρος του αγώνα εναντίον ολόκληρης της Τουρκιάς και που τα κατορθώματά τους μου τάλεγε η γιαγιά και η μάνα μου, αντί για

παραμύθια.

Ο χειμώνας του 43-44 ήταν πολύ βαρύς. Δεν μας έφτανε η ξυπολησιά και η πείνα μας ήρθε και η τσουχτερή παγωνιά. Οι τσομπάνηδες από τα γύρω μετόχια, που δεν πρόφτασαν να κατεβάσουν τα γιδοπρόβατά τους στα χαμηλά, πάθανε συμφορά. Σε μία χαράδρα, το λαγκό που πάει προς το σπήλαιο της Κρουονερίδας, παγιδεύτηκαν κάμποσα πρόβατα και ψόφησαν μερικά.

Η Μαρία η υπεύθυνη, μας ξεσήκωσε όλα τα κορίτσια, αετόπουλα, μία μέρα και μας είπε: «Τα αετόπουλα σήμερα έχουν δουλειά. Πάρτε κι ένα ψαλίδι και περιμένετε στην πλατεία».

Μαζευτήκαμε μερικά κορίτσια και μας ανακοίνωσε τη δουλειά που έπρεπε να διεκπεραιώσουμε: «Θα πάτε, είπε, να κόψετε μαλλιά από τα πρόβατα, που ψόφησαν στη χαράδρα». Πήραμε δρόμο. Τρέμαμε από το κρύο. Σκεβρώσαμε. Δεν μπορούσαμε να κουμαντάρομε τα πόδια μας και πότε τα κτυπάγαμε σε χαλίκια και πότε μας φεύγανε τα λαλίνια (ξυλοπάπουτσα).

Καταφέραμε και φτάσαμε. Το θέαμα που αντικρύσαμε ήταν τραγικό. Τα ψόφια πρόβατα ήταν τουμπανιασμένα και τα πόδια τους τεντωμένα. Κείνη την ώρα τα συναισθήματά μας δεν περιγράφονται.

Έπρεπε όμως να φέρομε σε πέρας την απο-

στολή μας. Ριχτήκαμε στη δουλειά. Καθώς ολοένα και πιο πολύ πάγωναν τα χεράκια μας, ζοριζόμαστε στο ψαλίδισμα.

Μιά κοπέλα, καθώς προσπαθούσε να ξεμπλέξει το ψαλίδι, τράβηξε μιά τούφα μαλλιά. Δοκιμάσαμε και όλες οι άλλες. Βεβαιωθήκαμε πως τα ψαλίδια ήταν περιττά. Τραβάγαμε τα μαλλιά και φεύγανε άνετα από τα τουμπανιασμένα πρόβατα.

Γρήγορα-γρήγορα διαλέξαμε τα καλά-καλά μαλλιά και φύγαμε τρεχάτες για να μην νυχτωθούμε στο λαγκό.

Η αποδέλοιπη διεργασία, μέχρι να γίνουν πουλόβερ και κάλτσες για τους αντάρτες, έγινε από τις μεγαλύτερες κοπέλες, τις Επονίτισσες.

Και άλλες φορές πάλι, ιδίως, όταν πηγαίναμε στην πρώτη τάξη του Γυμνασίου Βάμου, κουβαλούσαμε μέσα στις σάκκες μαζί με τα βιβλία μας, σημειώματα, δελτία ειδήσεων, σφαίρες, και πιστόλια ακόμη, στο χωριό μας.

Οι Γερμανοί δεν μας υποψιάζονταν, επειδή ήμασταν μικρά.

Σήμερα, ύστερα από πενήντα χρόνια, αναθυμώμαι κείνη την εποχή και θαυμάζω το θάρρος, την αντοχή, την αγωνιστικότητα, την αλληλεγγύη, τη σύμπνοια και το μεγαλείο της γενιάς μου, της ΓΕΝΙΑΣ ΤΗΣ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗΣ.

ΑΘΑΝΑΣΙΑ (1941)

Αντί για ψωμί τις μέρες αυτές
δείπνήσαν τη λεβεντιά.
Ήπιαν το κρασί της δόξας.
Έτσι χορτάτους τους βρήκε ο θάνατος...
Η Κρήτη φόρεσε το μαύρο τσεμπέρι της
κι έψαλε το «Χριστός Ανέστη».
Ο θάνατος αυτός ονομάστηκε
Αθανασία.

ΒΑΓΓΕΛΗΣ ΚΑΚΑΤΣΑΚΗΣ

ΚΑΤΟΧΙΚΑ ΒΙΩΜΑΤΑ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΣ ΣΤΑ ΣΧΕΔΙΑ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΗ ΖΑΧΑΡΑΚΗ

*«Σ' όλη μου τη ζωγραφική πορεία
έμεινα πιστός φίλος της ομορφιάς,
της αλήθειας και της ειρήνης».*
(Βασ. Ζαχαράκης)

Ολοκαύτωμα του Σκινέ. Μακέτα τοιχογραφίας που επρόκειτο να ζωγραφίσει στο Σκινέ ο Βασίλης Ζαχαράκης.

Σε εποχές σαν τη δική μας μοιάζει νάχουμε ανάγκη από ανθρώπους πιστούς φίλους της ομορφιάς, της αλήθειας και της ειρήνης. Κι όταν πια αυτοί δεν είναι κοντά μας, τότε πióτερο είναι ανάγκη να σκύβουμε με συγκίνηση και δέος στο πνευματικό τους έργο, στη χιλιάκριθη κληρονομιά τους και να αφουγκραζόμαστε τα μηνύματα, τα διδάγματα, τις εκμυστηρεύσεις τους.

Τις μέρες που ξεσπούσε ένας πόλεμος - φονικός και σκληρός, δύσσομος από το πετρέλαιο και την πολιτική ραδιουργία - επρόκειτο να παρουσιαστούν στα Χανιά τα καινούργια ζωγραφικά έργα του Βασίλη Ζαχαράκη. Δεν τάδαμε· δεν πρόλαβε ο χανιώτης, ειρηνιστής καλλιτέχνης να στείλει - γι' άλλη μια φορά - το ειρηνικό του μήνυμα. Οι άγγελοι - ένα από τα πιο πρόσφατα συνηθισμένα θέματά του - μοιάζει να προανήγγειλαν την αποχώρησή του από τον κόσμο μας.

Όμως, με το θάνατό του, δε στερήσαν τα μηνύματα, πούχει να μας δώσει ο Βασίλης Ζαχαράκης, δεν εξαντλήθηκαν. Γι' αυτό και κρίναμε σκόπιμη την αφιέρωση αυτών των λίγων γραμμών στη μνήμη του, στις σελίδες του φετινού Λευκώματος του Δήμου, που είναι αφιερωμένο στη Μάχη της Κρήτης και στους απελευθερωτικούς αγώνες του Κρητικού Λαού.

Παρουσιάζουμε πέντε άγνωστα σχέδια του Βασίλη Ζαχαράκη, εμπνευσμένα από την Κατοχή και την Αντίσταση.

Πρέπει να τονίσουμε πως τα σχετικά βιώματα του καλλιτέχνη ήταν πολλά και βαριά - σπουδαίοι παράγοντες στη διαμόρφωση όχι μόνο της ανθρώπινης ιδιοσυστάσας του, αλλά και της καλλιτεχνικής ιδιαιτερότητάς του.

Η πυρπόληση του χωριού του Σκινέ, το οικογενειακό δράμα των κατοχικών ημερών συσώρευσαν

Ομαδική εκτέλεση.

στην παιδική ψυχή του πόνο, οργή, αγωνία. Απωθή-
θηκαν στο υποσυνείδητό του, για να εκφραστούν με
τους ζωγραφικούς κώδικες. Τα διεργάστηκε συνει-
δητά στη σκέψη του, για να γίνουν καθοριστικοί όροι
πολιτικής και κοινωνικής στράτευσης στην υπόθεση
της ειρήνης, της δικαιοσύνης, της οικοδόμησης ενός
καλύτερου κόσμου.

Τώρα πια οι κατοχικές σκιαγραφήσεις και οι λιτές
μορφές του Βασίλη Ζαχαράκη δεν είναι μόνο ατομι-
κές μνήμες, είναι συλλογική εθνική μνήμη, είναι
στοιχείο της πολιτιστικής μας κληρονομιάς από κεί-

να, μάλιστα, τα στοιχεία που έχουν διαχρονικό και
οικουμενικό περιεχόμενο- είναι ένα διαρκές μοιρο-
λόι για τα παθήματα των ανθρώπων, μια υπόμνηση
για την ανάγκη σεβασμού στην ανθρωπιά, ένα ασίγα-
στο μελαγχολικό τραγούδι για τη διάσωση της ειρή-
νης.

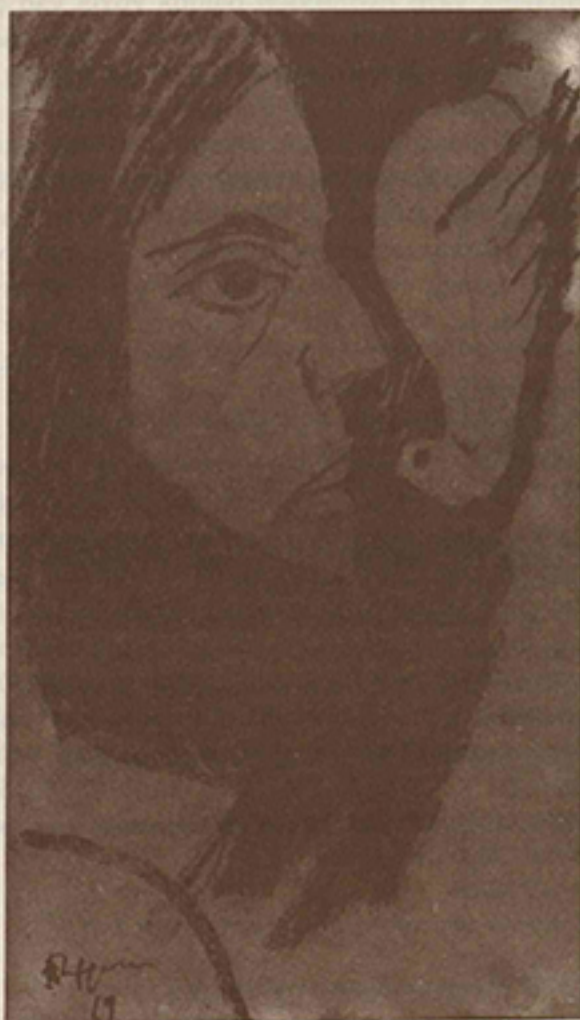
(Ας σημειωθεί πως οι πίνακες προέρχονται από
την ιδιωτική συλλογή του Μιχάλη Γρηγοράκη, ο
οποίος ευγενικά μας τους παραχώρησε για τη φωτο-
γράφιση και παρουσίασή τους).

Βασίλη Ζαχαράκη

ΠΡΟΣΔΟΚΙΕΣ

Χανιά 1975

*Της ξαστεριάς της λευτεριάς
πουλιά για δε λαλείτε;
Πουλιά πότε θα 'ρθήτε
της λεφτεριάς της ξαστεριάς
τραγούδι να μου πείτε;*

Ανθρώπινη μορφή με περιστέρι - αγαπημένο σύμ-
βολο στο ζωγραφικό έργο του Βασίλη Ζαχαράκη.

Ο θάνατος του ζωγράφου Βασίλη Ζαχαρά-
κη έκλεισε μια πορεία άμεσης εκπαιδευτικής
έκφρασης, που διατυπώθηκε ιδιαίτερα τα
δέκα τελευταία χρόνια μ' ελάχιστα - ίχνη - ζω-
γραφικής θα λέγαμε από τον στρατευμένο καλ-
λιτέχνη.

Ο Βασίλης ιδιαίτερα αντικοφορμιστής
ήταν εκ πεποιθήσεως εκπαιδευτικός, αρκετά
πριν γνωρίσει το μεγάλο Γερμανικό κίνημα της
«Μπρύκε» («Γέφυρα») στις σπουδές του στη
Γερμανία στις αρχές της δεκαετίας του '70.

Τα σχέδια της συλλογής Μ. Γρηγοράκη που
έγιναν αρκετά χρόνια νωρίτερα, και είναι
εμπνευσμένα από την Κατοχή, δείχνουν αρκε-
τές εκφραστικές ομοιότητες με τους μεγάλους
καλλιτέχνες της «Γέφυρας» Μαξ Πεχστάιν,
Εμιλ Νόλντε, Λούντβιχ Κίρχνερ κλπ., που ο Ζα-
χαράκης δεν γνώριζε. Είναι απλά ανεπιτήδευ-
τα, φορτισμένα ψυχισμό, είναι έργα που με λίγα
μέσα τοποθετούν την τέχνη οικουμενικά στο
επίκεντρο της ανθρώπινης ύπαρξης, τον
άνθρωπο στην ουσιαστική αναζήτηση της ζωής,
της ειρήνης, της προόδου.

Επιμέλεια αφιερώματος: Συντακτική Επιτροπή

ΑΝΑΦΟΡΑ ΣΤΟ ΜΝΗΜΕΙΟ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗΣ ΠΑΝΑΓΙΑΣ

ΓΙΑΝΝΗ ΜΑΡΚΑΝΤΩΝΑΚΗ

Το 1985 κατασκευάστηκε το μπρούτζινο έργο ύψους 3 μέτρων που έγινε για να θυμίζει την ηρωική αντίσταση κατά των Γερμανών στο χωριό Παναγιά Κεραμειών.

Στα αποκαλυπτήρια του μνημείου την πρώτη Ιουνίου 1986, σε πανηγυρική ατμόσφαιρα, ο δημιουργός του γλύπτης Γιάννης Μαρκαντωνάκης απήγγειλε ποίημα αντί άλλης περιγραφής, που ερμηνεύει το πνεύμα του έργου, που αποτελείται από 4 μορφές διαχρονικά αποδομένες των Κρητικών που χορεύουν πάνω στο υποταγμένο κορμί του κατακτητή.

...ΑΝΑΡΩΤΙΕΜΑΙ Πλασμένο χώμα, γύψος, κερί, μέταλλο και φωτιά έδωσαν την ιδέα σαν όραμα ή μήπως το όραμα έδωσε φωτιά στην ύλη μεταπλάθοντάς την σ' έργο.

ΒΛΕΠΩ Ανάλαφρα κορμιά να χορεύουν στο ρυθμικό ήχο της ζωής, θέλοντας να υποδείξουν πρότυπα ειρηνικής διαβίωσης στους γραφιάδες της Ιστορίας.

ΑΓΓΙΖΩ Μινωικά κορμιά, κορμιά του χθες, κορμιά του σήμερα, κορμιά του αύριο γεμάτα σφρίγος, λιγνόμεσα κορμιά.

ΑΝΑΡΡΙΓΩ Στη θωριά του γυμνόμορφου ανθρωποτέρατος που αντιστέκεται αν και τσακισμένο. Τέρας του χθες, τέρας του σήμερα παλεύω για να μην υπάρχει αύριο.

ΑΝΙΧΝΕΥΩ Την μπότα του κατα-πατητή το διαβρωτικά συρρικνωμένο θανατηφόρο χέρι με την πελώρια παλάμη. Παλάμη τρομερή, παλάμη αρπακτική που τον όλεθρο σπέρνει.

ΦΩΝΑΖΩ Χάσου από τούτη τη γη όπου οι άνθρωποι έμαθαν να πολεμούν όταν επιβάλλεται να περισώσουν την προέκταση του πολιτισμού τους.

ΓΡΟΙΚΩ Τον αντίπαλο Χάσου... Χάσου... Χάσου... Χάσου από τούτη τη γη όπου οι άνθρωποι έμαθαν να γλεντούν και να ερωτεύονται.

ΒΡΟΝΤΟΦΩΝΑΖΩ Χάσου από τούτη τη γη όπου οι άνθρωποι νηστικοί ή, χορτάτοι με λάδι και ψωμί χορεύουν και έμαθαν χορεύοντας να ζουν και να πεθαίνουν.

Γι' αυτό

ΔΙΑΛΛΑΛΩ Σε τούτη τη γη ο θρήνος γίνεται μοιρολόι και το μοιρολόι γλέντι στην ποτισμένη ξερολιθιά μ' αίμα και ελπίδα.

ΧΑΣΟΥ ΤΕΡΑΣ Τ' ΟΛΕΘΡΟΥ ΔΕΝ ΣΟΥ ΑΝΗΚΕΙ ΤΟΥΤΗ Η ΓΗ.

ΤΡΕΙΣ ΧΟΡΟΙ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

ΔΗΜΗΤΡΗ Γ. ΚΑΨΩΜΕΝΟΥ
ΚΑΘΗΓΗΤΗ ΕΘΝΙΚΟΥ ΩΔΕΙΟΥ & Μ.Ε.

Συμφωνικό έργο του Δημήτρη Γ. Καψωμένου αφιερωμένο στους εκτελεσμένους πατριώτες στον Αλικιανό Χανίων, σε τρεις εκτελέσεις από τα ναζιστικά στρατεύματα κατοχής. Η πρώτη εκτέλεση έγινε στη διάρκεια της μάχης όταν ομάδα γερμανών στρατιωτών μπήκε στο χωριό και χτυπήθηκε από ελεύθερους σκοπευτές με αποτέλεσμα το θάνατο ενός ταγματάρχη. Οι υπόλοιποι εκτέλεσαν αμέσως επτά ηλικιωμένους που καθόταν απέναντι στο καφενείο, αν και ήξεραν πως δεν είχαν καμμία συμμετοχή στην επίθεση. Η δεύτερη έγινε στις 2 Ιούνη 1941 με 45 θύματα και η τρίτη την 1 Αυγούστου με 118 θύματα.

Ο συνθέτης δεν επιχειρεί να περιγράψει το δράμα των εκτελεσμένων, δεν υπάρχουν δραματικά στοιχεία πεσιμισμού και θλίψη. Το ύφος του έργου αναδύει αισιοδοξία και ορμητικότητα. Στη φαντασία του συνθέτη οι νεκροί πατριώτες είναι πάντα ζωντανοί και συνεχίζουν τον αγώνα για τη λευτεριά της πατρίδας. Κάθε χορός συμβολίζει και μια εκτέλεση.

Οι «Τρεις Χοροί της Κρήτης» γράφτηκαν στη Φλωρεντία το 1973 που είναι και περίοδος σπουδών του συνθέτη στην Ιταλία. Η σύνθεση είναι γραμμένη για ορχήστρα εγχόρδων και τρία ξύλινα πνευστά (φλάουτο, Όμποε, Κλαρινέττο). Όπως δηλώνει ο τίτλος το έργο βασίζεται από πλευράς συνθετικού υλικού στους ρυθμούς και μελωδίες της κρητικής μουσικής. Μορφολογικά η σύνθεση πλησιάζει τη μορφή του ροντώ, απομακρύνεται όμως από την παραδοσιακή αρμονία. Το όλο έργο είναι διάσπαρτο από διάφωνες συγχορδίες, δίνοντας ένα τόνο τραχύ και ηρωικό, ύφος που συνταιριάζεται με την κρητική ιδιο-

συγκρασία. Πέμπτες και τέταρτες παράλληλες δένονται θαυμάσια με τη μελωδία της κρητικής τεχνοτροπίας δημιουργώντας το αίσθημα της πολυτονικότητας, ενώ ανοίγονται δρόμοι για μακρινές μετατροπές. Οι εναλλαγές των ρυθμών δίνουν την ανάλογη πλαστικότητα και το έργο τελειώνει με τον αντρίκειο ρυθμό του πεντοζάλη.

Το έργο «Τρεις Χοροί της Κρήτης» είναι ένα από τα πιο γνωστά έργα του Δημήτρη Καψωμένου, έχει ηχογραφηθεί από τη Συμφωνική Ορχήστρα της ΕΡΤ με μαέστρο τον Ευθύμιο Καβαλιεράτο και έχει πολυάριθμες μεταδόσεις από όλα τα προγράμματα του ραδιοφώνου. Δημόσια έχει παιχτεί στη Φλωρεντία από την ορχήστρα του κρατικού Ωδείου «Λουίτζι Κερουμπίνι», στην Αθήνα από την «Συμφωνιέτα Βελιγραδίου» με μαέστρο τον Αλέξανδρο Βούγιτς και στη Νήσσα της Γιουγκοσλαβίας από την Συμφωνική Ορχήστρα της πόλης με μαέστρο τον Νίκο Ευθυμιάδη. Πολλοί έχουν ζητήσει από το συνθέτη να το μεταγράψει για μεγάλη ορχήστρα ή για μικρότερα σύνολα, για να έχει δυνατότητες περισσότερων παρουσιάσεων.

Ο φιλανδός συνθέτης Καούκο Ερο έχει κάνει διάφορες εργασίες πάνω στους «Τρεις Χορούς της Κρήτης» έχει κάνει μία μεταγραφή για πιάνο, δεύτερη μεταγραφή για δύο πιάνο και έχει συνθέσει και μία φαντασία πάνω στο συνθετικό υλικό της σύνθεσης του Δ. Καψωμένου. Οι εργασίες αυτές παρουσιάστηκαν στην Φιλανδία.

Το έργο έχει εκδοθεί από το Μουσικό Οίκο Φιλίππου Νάκα το 1977.

TRE DANZE DI CRETA

DIMITRIS KAPSOMENOS

ΤΡΕΙΣ ΧΟΡΟΙ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΚΑΨΩΜΕΝΟΣ

Αφιερωμένο στους νεκρούς της Μάχης της Κρήτης
(1941)

PER ARCHI E TRE FIATI

FIRENZE 1973

ΕΚΔΟΣΕΙΣ «ΝΑΚΑ»
ΝΑΥΑΡΙΝΟΥ 12 - ΤΗΛ. 3618.921

DANZA 1^a

Kapronenos Dimitris

Allegro 100 > 1

FL. Oe. Cl. sib.

Vni. Vle. V.C. C.B.

5

FL. Oe. Cl. sib.

Vni. Vle. V.C. C.B.

7

DANZA 2ª

Andante 76 = ♩

Fl. *mp*

Ob. *mp*

Cl. sib

Vni *due soli* *mp*

Vcl. *una sola* *mp*

V.C. *due soli* *mp*

C.B.

7

Fl.

Ob.

Cl. sib

Vni

Vcl.

V.C.

C.B.

FL. *cresc.*
 OB.
 CL. sib
 Vni *cresc. sempre rall.*
 Vcl.
 V.C.
 C.B. *cresc.*

DANZA 3^a

Allegro Molto ♩ = 120

FL.
 OB.
 CL. sib
 Vni *mp cresc.*
 Vcl. *mf cresc.*
 V.C.
 C.B. *mf cresc.*

Dimitris Kapsomenos
TRE DANZE DI CRETA

Arrang.
pour piano
KAUKO ERO

Allegro ♩ = 100

pp cresc. - - - -

f mf f

mf f

mf f

p cresc.

f dim. p

ΧΟΡΟΣ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

Dimitris Kapsomenos
LA DANCE CRETE

ALLEGRO

Pour deux pianos ΚΑΥΚΟ ΕΡΟ

Piano I

Piano II

sempre pp una staccato corda

8

10

Piano I

Piano II

sempre pp una staccato corda

8

Η ΜΑΧΗ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

ΕΥΡΥΔΙΚΗΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

Αγροίκα αβρίτη του βορκά, ως ώδες ψεματάρη,
εχαμηλοπουμπούρησεν, φουρσάτον να μας πάρει.

Άκου, αλλόγλωσσοι στη γή, τα ρούχα τους καπνίζουν
μονολοά, θρηνά Θεός, στ' άδικον που σκορπίζουν.

Παράπονον μακρόσυρτον, μάσιης μελαφονιέται,
πολυσμονάται η ζωή, το ράιν εν μιλιέται.

Αρμυρομνήμες που εχτές, εσφίζασιν που ζήση,
μέσ' το βαρύ θανατικόν, πκοιός ποτορμά να ορπίσει;

Τα μάθκια που 'δαν το κακόν, εν εξαναδαρκώσαν,
εθάψαν μέσ' τες σάρκες τους, το γαίμαν ενεκρώσαν.

Ο ήλιος έσταζεν χαμαί, αντί δια δρώμα, δάκρυ,
σαράτζιν, θάνατον στυφόν, πόθεν εν νάβρει άκρη;

Φωνάξασιν τ' Αί Λαού για να τους πολεμήσει
φωνάξασιν της Άγιας Γης να τους ιξηνητλήσει.

Ορμούν οι γέροι στη φωθκιά τζαι τα χωρκά κλουθούσιν,
οι ρκες, οι νιοί, οι κορασιές, με πείσμα πολεμούσιν.

Μέσ' το νησίν, έναν λαμπρόν, αντιλαλούν τα όρη,
σήμερα στεφανώνεται, η δόξα, με την Κόρη.

Γεια τζαι χαρά σου λεβεντιά, γειά πρωτοθυγατέρα,
κρητογενειά περήφανη, θαυμάζουν σε που πέρα.

Τζαι πκιόν η ιστορία σου η σιηλιοδοξασμένη
μ' αθούς του Μάη πολεμά ακροντοπλουμισμένη,

λάμπει, θαμπώνονται οι λαοί, το σέπτος σου θριμίδιν,
ντουινιάς κρυφοαζούλεψεν, τσοκκός εγίνειν, φίδιν.

Τότες ισπέρνεις κεραυνούς στα θαλασσιά περβόλια,
γροθιά σφυγμένη, Κρητητζιά, μ' αντίστασης τα βόλια,

ντύνει ξανά η πομονή, ξεσηκωμού καρτέρι
ματόκλαδα της τυραγνιάς, που δίτζιου νάθρουν ταίρι.

Ξαναδιά το σύθημα να γινωθούν τ' αμπέλια,
να ψήσουν την μετάληψη σε μπαρουθκιού θαρέλια.

Έλαψεν πάλε το σπαθίν, η κόψη εκονίθειν
τζ' έφκειν η Τζυρά Ρούμελη τζ' η πίστη ευλοήθειν.

Άγιοι νιοί τζαι ξωρινοί, τον όρκον εσταυρώσαν
κατάστηθες λαβωμαθκιές, αλλόθρησκους εξώσαν.

Εκρουσεν ο οχτρός σοθκιές, τζ' η ξένη μπότα, κόπους
σπασμένα χρόνια, δίσεχτα, επνίζαν τους ανθρώπους.

Δώδεκα μέρες πληξημιές, που ουρανό τζαι ξέρη,
σταυροί, κατάρκια οι καρκιές στα σκλαβωμένα μέρη.

Φιλέψαν την ιστορίαν τιμήν, καθήκοντα τζαι χρέος,
Μάλεμε, Ρέθυμνο, Χανιά σας προσκυνούν, με δέος.

Οι σκοτωμένοι χαλαλούν, το γαίμαν τους στη νίκην,
τζ' η προδοσία επέρασεν που θείας σπάθας δίκην.

Η ριάνη πκιόν τραουδά, ψηλά στον Ψηλορείτη,
στ' άγια ρουθούνια του αγιού, τ' αλάθευτου προφήτη.

Όρη Λευκά ηλιάζονται μέσα στο καλημέρα
δέντρο το δέντρο πορουβά της Άνοιξης τη θέρα.

Πέτρα την πέτρα το νησί, θκιανεύκεται στον κόσμον,
ξαναγενιέται το φιλίν, μουσκομυρίζει θκυόσμον.

Φκαίνουν τα νειάτα στη σποράν, τζαι ξεγεννούν τον ήλιον,
που γίνηκεν ξανά ζωή, της Κρήτης το Βασίλειον.

ΣΥΝΟΠΤΙΚΟ ΒΟΗΘΗΤΙΚΟ ΓΛΩΣΣΑΡΙΟ ΜΕ ΤΗΝ ΕΙΔΙΚΗ ΕΝΝΟΙΑ ΠΟΥ ΕΧΟΥΝ
ΟΙ ΛΕΞΕΙΣ ΣΤΟΥΣ ΣΤΙΧΟΥΣ ΤΟΥ ΠΟΙΗΜΑΤΟΣ

Αγροίκα - αγροικιά, ακούω, ακροάμαι
αβρίτη - ο αφρός
θορά - ο θορύβος
ως εδές - έως εδώ
ψεματάρης - ο ψεύτης
εχαμηλωποιμπούρησεν - πουμπουρίζει - θρονιά
φουρσάτον - λίαν ορμητικόν
μονολοά - μονολογεί
μάσιν - αμάχη, μνησικακία, έχθρα, μίσος
μελαφονιέται - μελαφονοίμαι, μελαγχολώ
ράιν - αρχ. ράδιον - χρόνος, καιρός
ποτορμά - πότορμος - ριψοκίνδυνος
ορπίσει - ορπίζω - ελπίζω
εξαναδαρκώσαν - δαρκώνω - δακρύζω

Το ποίημα αυτό βραβεύτηκε με έπαινο στον πανελλήνιο λογοτεχνικό διαγωνισμό 1991
για τη μάχη της Κρήτης, που κήρυξε η Νομαρχία Χανίων

Ζωγραφιά της μαθήτριας Ζηνοβίας Θεοδωράκη, 10 ετών

Ο Δήμος Χανίων

αισθάνεται την υποχρέωση να ευχαριστήσει θερμά
της παρακάτω επιχειρήσεις και φυσικά πρόσωπα,
που με προθυμία πρόσφεραν οικονομική ενίσχυση
στην παρούσα επετειακή έκδοση των 50 χρόνων από τη μάχη της Κρήτης:

1. Motor Oil (Ελλάς) – Καραγιώργη Σερβίας
2. Α.Ν.Ε.Κ. – Ν. Πλαστήρα-Αποκορώνου
3. Κυριάκο Αλεξ. Μαμιδάκη (Mamid-oil) – Αμερικής 20
4. Μινωικές Γραμμές – Ελευθ. Βενιζέλου 2
5. Κυλινδρόμυλους Κρήτης – Σφακίων 2
6. Εθνική Ασφαλιστική – Σκαλίδη
7. Σούπερ Μάρκετ Βεργανελάκη
8. Σούπερ Μάρκετ Ι.Ν.Κ.Α.
9. Σούπερ Μάρκετ Τσαπάκη
10. Φαραντάκη Μιχ. – ανηпр. αυτοκινήτων – Αποκορώνου 99
11. Ξενοδοχείο Πόρτο Βενετσιάνο
12. Ξενοδοχείο Σάντα Μαρίνα
13. Σύνδεσμο Εργοληπών Δημοσίων Έργων

